

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI - 100

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ
YARANMASININ AZƏRBAYCANIN SİYASİ
TARİXİNDƏ ROLU

RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
MATERİALLARI
II CİLD

*Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi
Şurasının 29 noyabr 2023-cü il tarixli 04 sayılı
qərarı ilə nəşr edilib.*

NAXÇIVAN - 2024

BAŞ REDAKTOR

Elbrus İSAYEV – *Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru*

Akad. İsa Həbibbəyli

AMEA-nın prezidenti

Akad. Möhsün Nağısoylu

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Akad. İradə Hüseynova

AMEA vitse-prezidenti

Akad. Əli Abbasov

ARETN İdarəetmə Sistemləri İnstitutu

Akad. Teymur Kərimli

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Akad. Arif Həşimov

ARETN Fizika İnstitutu

Akad. Muxtar İmanov

AMEA Folklor İnstitutu

Akad. İsmayıl Hacıyev

AMEA Naxçıvan Bölməsi

AMEA-nın müxbir üzvü Ələvsət Quliyev

AMEA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu

AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyev

AMEA Naxçıvan Bölməsi

AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev

AMEA Naxçıvan Bölməsi

AMEA-nın müxbir üzvü Hacıfəxrəddin Səfərli

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Prof.dr. Mahirə Hüseynova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Prof.dr. Asəf Zamanov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Prof.dr. Səyyarə İbadullayeva

ARETN Botanika İnstitutu

Prof.dr. Nadir Məmmədli

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Prof.dr. İsmayıl Əliyev

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Prof.dr. Sədaqət Həsənova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Prof.dr. Məmməd Rzayev

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Prof.dr. Teymur Abbasov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Prof.dr. Əsgər Qədimov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Prof.dr. Yusif Səfərov

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Prof.dr. Daşqın Qənbərov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Elsevər Əsədov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Emin Şıxəliyev

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. İsmayıl Məmmədov

ARETN, Bioresurslar İnstitutu

Dos.dr. Hafiz Hüseynov

Azərbaycan Turizm və menecment Universiteti

Dos.dr. İlhamə Mustafayeva

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Bəhrüz Məmmədov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. İnara Məhərrəmov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Yusif Hüseynov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Qərib Allahverdiyev

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Şamxal Məmmədov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Arif Ağalarov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Əli Həşimov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Nicat Yaqubov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Çapay Quliyev

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Şəhla Şirəliyeva

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Taleh Xəlilov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Cavadxan Qasimov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dos.dr. Flora Kərimova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

"Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının Azərbaycanın siyasi tarixində rolu"

Respublika elmi konfransının materialları. 22-23 oktyabr 2024-cü il

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Nəşriyyatı, Naxçıvan, 2024, 211 səh.

22-23 oktyabr 2024-cü il tarixlərində Naxçıvan Dövlət Universitetində keçirilmiş "Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının Azərbaycanın siyasi tarixində rolu" mövzusunda Respublika Elmi konfransının materiallarında Naxçıvanın tarixi, muxtariyyət dövrünün elm və təhsili, sosial-iqtisadi inkişafı, maddi-mədəni sərvətləri və s. dair aparılmış tədqiqatların nəticələri öz əksini tapmışdır. Konfrans materialları tədqiqatçılar və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

MÜNDƏRİCAT

"Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının Azərbaycanın siyasi tarixində rolu" Respublika elmi konfransın Plenar çıxışları

Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsi Fuad Nəcəflinin çıxışı	5
Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru Elbrus İsayevin çıxışı	7

MEMARLIQ, İNCƏSƏNƏT

Abbasqulu Nəcəfzadə. Naxçıvanın fərqli əsrlərdə yaşamış iki multiinstrumentalçı sənətkarı	10
Gülnarə Qənbərova. Naxçıvan şəhərinin müasir dövr memarlığı (1990-2020-ci illər)	17
Sevinc Əsgərova. Naxçıvanlı bəstəkarların yaradıcılığında simfoniya və simfonik musiqi janrları	34
Aynur İsrailova. Muxtariyyət dövründə Naxçıvanda mədəniyyət	40
Jalə Qulamova. Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatının Muxtar Respublikanın musiqi-mədəni həyatında rolu	46
İnci Adilzadə. Muxtariyyət dövründə Naxçıvanda mədəniyyət	55
Valeh Əlixanov. Naxçıvan Muxtar Respublikasının idman obyektləri	59
Sevda Cəfərova. Unudulmaz ifaçı Yaşar Səfərov	63
Şəbnəm Məmmədova. Naxçıvan Muxtar Respublikasının tarixi – mədəniyyət abidələri	68
Firəngiz Rəfizadə, Ülkər Səfərova. Naxçıvanda musiqişünaslıq elminin inkişafında Jalə Qulamovanın rolu	77

İQTİSADİYYAT, TURİZM

Teymur Abbasov. Müstəqilliyin ilk illərində maliyyə-bank sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri	79
Eltun İbrahimov, Əsrəf Ələkbərov. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarında Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhəmiyyəti	84
Cavadxan Qasimov. Ulu Öndər Heydər Əliyevin ideyaları və etibarlı məşğulluq siyasəti	90
Əli Cabbarov. Naxçıvan Muxtar Respublikasının qorunan ərazilərində ekoturizmin inkişafı məsələləri	99
Məhsəti Əsgərova. Enerji müstəqilliyinə doğru addımlar	105

Günəl İsayeva. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Zəngəzur koridoru üzərindəki turizm və logistika imkanları	108
Aytəkin Qəhrəmanova. Sosial siyasətin başlıca məqsədi əhalinin həyat şəraitinin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarətdir	112
Mehparə Məmmədova. Müstəqillik illərində Naxçıvan Muxtar Respublikasında regional turizmin inkişafı	123
Tələt Əlizadə. Enerji müstəqilliyinə doğru addımlar	128
Əfşan Babaşova, Dilşad Süleymanlı. Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi-sosial inkişaf xüsusiyyətləri	131
Nigar Rəhimova. Prospects for the development of the Nakhchivan Autonomous Republic	141

ELM VƏ TƏHSİL

Rafiq Rəhimov. Naxçıvanda təhsilin inkişaf yolları	147
Lalə Allahverdiyeva. Naxçıvan MR fəaliyyət göstərən ali məktəblərdə magistratura səviyyəsində gələcək pedaqoqların hazırlıq məsələləri	151
Konul Shkhaliyeva. Development of pre-school education in Nakhchivan during the period of indepenence	160
Nurlan Məmmədov. Müasir dövrdə əlavə təhsilin yeni modellər əsasında təşkilinə dair	165
Müşfiq Tarıverdiyev. Təhsil və mədəniyyət: Heydər Əliyevin Naxçıvanda yaratdığı irs	167
Pərviz Allahverdiyev. Muxtariyyət dövründə gənc nəslin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin formalaşması	173
Nurlana Bağirova. Sənəd-informasiya idarəçiliyi və muzey fəaliyyətində innovasiya texnologiyalarının tətbiqi	177
Şikar Qasimov. Naxçıvanda müəllim kadrlarının hazırlanmasında təhsil ənənələrinin və pedaqoji texnikumların rolu	183
Narmin Məmmədova. Nakhchivan teachers and Heydar Aliyev: A legacy of educational excellence	195
Sabirə Bayramova, Zərifə Nəsrullayeva. Heydər Əliyev şəxsiyyəti	199
Aysel Asadova. Educational reforms and scientific progress in Nakhchivan during the autonomous period: A historical and sociocultural analysis	204
Nazlı Yaqubova. Naxçıvanın strateji əhəmiyyəti	207

**"Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının
Azərbaycanın siyasi tarixində rolu" mövzusunda konfransda
Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsi
Fuad Nəcəflinin**

ÇIXIŞI

Hörmətli tədbir iştirakçıları!

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2023-cü il dekabrın 30-da "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında" Sərəncam imzalamışdır.

Sərəncama əsasən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının Azərbaycanın siyasi tarixində çox mühüm hadisə olduğu nəzərə alınaraq silsilə yubiley tədbirləri keçirilir. "Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının Azərbaycanın siyasi tarixində rolu"

mövzusunda konfrans da bu tədbirlərin davamı kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki Naxçıvanın muxtariyyəti Azərbaycan dövlətçilik tarixində böyük mərhələ təşkil edir. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev də deyirdi ki, "Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılması Azərbaycan xalqının olduqca mürəkkəb bir siyasi şəraitdə əldə etdiyi böyük tarixi nailiyyətdir".

Aydın məsələdir ki, Naxçıvan Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi böyük əhəmiyyətə malikdir və mühüm strateji-coğrafi mövqeyə malikdir. 5 min ildən artıq şəhərsalma mədəniyyətinə və dövlətçilik tarixinə malik olan Naxçıvan ötən 100 ildə gərgin hərbi-siyasi mübarizələrin mərkəzinə çevrilmişdir. XX əsrin əvvəllərində Rusiyada çarizm devrildikdən sonra imperiyanın bir çox əyalətlərində olduğu kimi, Naxçıvanda da ikihakimiyyətlik meydana çıxmış, 1918-1921-ci illərdə mərkəzi hökumət ilə əlaqələrin kəsilməsi vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirmiş, yaranmış şəraitdən istifadə edən ermənilər Naxçıvana qarşı əsassız ərazi iddialarına başlamışlar. Həmin dövrdə Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində saxlanılması üçün gərgin hərbi-siyasi və diplomatik mübarizələr aparılmış, bunun nəticəsi kimi yerli əhalinin təşəbbüsü ilə 1918-ci ilin noyabrında Araz-Türk Respublikası təşkil olunmuşdur. Lakin 1919-cu ildə Araz-Türk Respublikasının süqutu, ardınca 1920-ci ildə bolşevik-daşnak sövdələşməsinin nəticəsi olaraq əzəli Azərbaycan torpağı olan Zəngəzurun Ermənistanı verilməsi Naxçıvanın taleyini sual altında qoymuş və muxtariyyət statusunu tarixi zərurətə çevirmişdir.

1921-ci ildə Naxçıvanın muxtar respublika statusunda Azərbaycanın tərkibində qalmasını şərtləndirən 2 mühüm beynəlxalq sənəd – Moskva və Qars müqavilələri imzalanmış, muxtariyyətin əsasları, eyni zamanda Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi təsdiq olunmuş, bu ərazinin beynəlxalq müqavilələrlə qorunan toxunulmazlıq hüququ təsbit edilmişdir. 1921-ci ilin martında Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası, 1923-cü il iyunun 16-dan Naxçıvan diyarı təşkil olunmuşdur. Nəhayət, 1924-cü il fevralın

9-da Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin dekreti ilə Naxçıvan diyarı Naxçıvan MSSR-ə çevrilmişdir.

Bir əsrdə Naxçıvan iki dəfə ağır sınaqlar qarşısında qalmışdır. Əgər XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan muxtariyyət statusu alaraq çətin hərbi-siyasi mübarizələrin nəticəsi olaraq işğaldan qorunmuşdursa, 1990-1993-cü illərdə Ümummilli Liderimiz, müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu, gərgin siyasi mübarizəsi və qətiyyəti nəticəsində bu qədim diyarımız erməni işğalından, muxtariyyəti isə ləğv olunmaq təhlükəsindən xilas olmuşdur. Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə 1990-cı il noyabrın 17-də keçirilən Naxçıvan parlamentinin iclasında müstəqil dövlətçilik tariximizlə bağlı mühüm tarixi qərarlar qəbul olunmuş, muxtar respublikanın adından "sovet, sosialist" sözləri çıxarılmış, Ali Sovetin adı dəyişdirilib Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi adlandırılmış, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunmuş və onun Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti qarşısında vəsatət qaldırılmışdır.

Həç şübhəsiz ki, 100 illik muxtariyyət tariximizin ötən 21 illik inkişaf və tərəqqi dövrü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu dövrdə Naxçıvanda mühüm infrastruktur tədbirləri həyata keçirilmiş, sosial-iqtisadi inkişaf təmin edilmiş, muxtar respublikanın müdafiə potensialı gücləndirilmişdir. Zəngəzur dəhlizinin açılması perspektivində Naxçıvan Muxtar Respublikası ölkəmizin digər bölgələri ilə quru əlaqəsini də təmin edəcəkdir. Ölkə Prezidentinin diqqət və qayğısının nəticəsi olaraq Naxçıvanda müasir idarəetmə modelinin tətbiqi, aparılan institusional islahatlar, nəqliyyat imkanlarının genişləndirilməsi, bütün bunların yekunu olaraq isə "Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 2023-2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın qəbul olunması Naxçıvanda yeni inkişaf mərhələsinin əsasını qoymuşdur.

Ölkə Prezidentinin rəhbərliyi ilə Naxçıvan muxtariyyətinin 100 illiyini uğurla başa vurur. Qarşıda daha böyük hədəflər vardır. Əsas vəzifəmiz ölkəmizin ümumi inkişafının tərkib hissəsi kimi Naxçıvanın da kompleks inkişafına nail olmaq, daha böyük nailiyyətlər qazanmaqdır. Hesab edirik ki, istər Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə yaranacaq yeni imkanlar, istərsə də Dövlət Proqramının icrası ilə reallaşan yeni sosial-iqtisadi mühit Naxçıvanı tarixin ən güclü inkişaf dövrünə yüksəldəcək, qədim diyarımız türk dünyasının və regionun əsas nəqliyyat-tranzit və iqtisadi-ticarət mərkəzinə çevriləcəkdir.

Hörmətli tədbir iştirakçıları!

Bu gün Naxçıvan Dövlət Universitetinin təşkilatçılığı ilə keçirilən "Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının Azərbaycanın siyasi tarixində rolu" mövzusunda 100 illik muxtariyyət tariximizin mühüm mərhələlərinə nəzər salınacaqdır. Hesab edirəm ki, aparılan müzakirələr Naxçıvanın muxtariyyət tarixinin öyrənilməsi və təbliği baxımından əhəmiyyətli olacaq, yeni yanaşmalar ortaya qoyulacaqdır.

Konfransın işinə uğurlar arzulayır, iştirakçılara və təşkilatçılara təşəkkürümü bildirirəm.

Sağ olun!

**"Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının
Azərbaycanın siyasi tarixində rolu" mövzusunda konfransda**

**Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru
Elbrus İsayevin**

ÇIXIŞI

Bu möhtəşəm konfransda sizi salamlayıram. Konfransın işinə uğurlar arzulayıram. İnənirəm ki, biz bu konfransda əhatə olunmuş mövzuların işığında Naxçıvan Muxtar Respublikasının 100 illik tarixinin öyrənilməsi və bütövlükdə Naxçıvanın Azərbaycanın siyasi tarixindəki roluna dair çox maraqlı məruzələr dinləyəcəyik.

Bu gün bu möhtəşəm sarayda açılışını keçirdiyimiz konfransın sabah Naxçıvan Dövlət Universitetinin auditoriyalarında, zallarında müxtəlif bölmələr üzrə məruzələrinin müzakirələri keçiriləcək.

Mən Naxçıvanın tarixinə, mədəniyyətinə önəm verib, bura məqalə təqdim etmiş hörmətli rektor həmkarlarıma, dəyərli professorlara, müxtəlif Naxçıvanla bağlı araşdırmaçı-tədqiqatçılara təşəkkürümü bildirirəm. Öminəm ki, biz konfrans materiallarını nəşr edərkən bu konfransın işığında Naxçıvan tarixini, elmini zənginləşdirən yeni elmi müddəaların şahidi ola biləcəyik. Bunun üçün də əlimizdə kifayət qədər materiallar var. Çünki Naxçıvan bütövlükdə tarixin canlı şahidi olan bir regiondur. Naxçıvanın milyon illərlə ölçülən məskunlaşma və insanlıq tarixi, min illərə bərabər dövlətçilik tarixi, şəhərsalma tarixi bizə imkan verir ki, biz bütövlükdə Naxçıvanın muxtariyyətə qədər gəldiyi yollara nəzər yetirək. Naxçıvanın muxtariyyət statusuna qədər olan həm idarəetmə sisteminin, həm də bütövlükdə Naxçıvanı muxtariyyətə aparan tarixi-siyasi, geosiyasi reallıqları müxtəlif tədqiqatçıların dili ilə elmi dövriyyəyə cəlb edə bilər. Bununla bağlı dövrümüzə qədər müxtəlif araşdırmalar vardır.

Naxçıvan tarixinə aid müxtəlif əsərlər yazılıb, amma siz də, biz də bunu təsdiq edirik ki, biz hər bir məqaləni, hər bir çıxışı hazırlayarkən Naxçıvanın nə qədər hələ bundan sonra öyrənilməyə ehtiyacı olan, tədqiqatını gözləyən müxtəlif elmi problemləri var ki, bunlar tədqiqatçıları dərinlən düşündürməlidir və gələcək elmi mühiti Naxçıvan reallıqları ilə zənginləşdirən yeni əsərlər meydana gəlməlidir. Bizim üçün sevindirici haldır ki, bu sahəyə gənclər qoşulur və Naxçıvanın indiyə qədər öyrənilmiş tarixinin yenidən tədqiqi, yeni elmi resursları, yeni arxiv materialları, yeni mənbələrə istinadlar bunlar hamısı gələcəkdə Naxçıvan tarixinin gerçək şəkildə işıqlandırılmasına imkan yaradacaq.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Naxçıvan Muxtar Respublikasının 100 illik yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı Sərəncam və sərəncamın preambulasında, girişdə verilmiş Naxçıvanın Azərbaycan tarixi üçün önəmi bu bölgənin Azərbaycanın müstəqilliyi, dövlətçiliyi, siyasi tarixi, Azərbaycan geocoğrafiyası üçün nə qədər önəmli olduğunu bir daha ortaya qoyur ki, məhz bugünkü 100 illik konfrans da bu sərəncamın işığında, sərəncamda verilmiş tapşırıqların icrası istiqamətinə alimlərimizin, tədqiqatçılarımızın töhfəsini vermək məqsədilə keçirilir.

Bilirsiniz ki, Naxçıvanın muxtariyyət statusu tarixi zərurətdən doğub. Ulu Öndərimizin bütün çıxışlarında Naxçıvanın muxtariyyət statusuna çox dərin mənalı, dərin məzmunlu siyasi qiymət vermişdir. Naxçıvanın muxtariyyət statusunun əsrin əvvəllərindəki yaranmış geosiyasi vəziyyətdə Naxçıvan insanlarını Azərbaycanla birgə yaşamaq həvəsindən bu idarəetmə sisteminə zəruri olaraq səs vermələrini, muxtariyyət statusunda yaşamalarına imkan yaratdılar.

Bilirsiniz ki, Naxçıvan özünün geosiyasi mövqeyi ilə tarixin müxtəlif dövrlərində həm türk dünyası, həm də bütövlükdə islam dünyası üçün, eyni zamanda türk-islam mədəniyyətinin çox möhtəşəm yadigarlarından, mərkəzlərindən, tarixi ərazilərindən biridir. Bizim bu gün Naxçıvan ərazisinin müxtəlif yerlərində aşkar etdiyimiz, tədqiq etdiyimiz tarixi abidələr üzərindəki müxtəlif simvollar və Naxçıvan folklorunda izlərini müşahidə etdiyimiz dəyərlər bunu deməyə əsas verir ki, Naxçıvan bütün sivilizasiya üçün maraqlı bir bölgədir. Çünki burada ilk insan yaşayıb, bu bölgə Səlcuqlar İmperiyasının Azərbaycan üzrə mərkəzi olub. Bilirsiniz ki, Alparslan Azərbaycan Səlcuqlar imperiyasının Azərbaycan üzrə mərkəzini məhz Naxçıvan olaraq seçmişdi.

Atabəylər dövlətindən qabaq Səlcuqlar imperiyasının bölgədəki siyasi mərkəzini Naxçıvanda yerləşdirib və onun ardınca bunun davamı olaraq Atabəylər dövləti Naxçıvanı paytaxt elan etməklə yaşayıb və Naxçıvan mədəniyyəti və intibahı üçün çox böyük dəyərli məktəb ənənələri yaradıb. Hansı ki, bu gün bu məktəb ənənələrinin izləri təkcə ölkəmizdə deyil, bütün yaxın-uzaq Şərq ölkələrində bunun izlərinin şahidi oluruq ki, nə qədər böyük məktəblər yaranıb. Və bu məktəblər heç də Naxçıvan şəhərində günümüzdə qədər gəlib çatmış, salamat qalmış abidələrlə məktublaşmayıb. Bu məktəbdə yaratdığı abidələr, maddi-mədəniyyət nümunələri çox təssüflər olsun ki, sonralar Naxçıvan insanları kimi onun yaratdığı tarixi dəyərlər də sonradan vandalizmin, soyqırımın, deportasiyaların gedişi dövründə onlar da bir qurbana çevrilib, günümüzdə qədər çoxu, əksəriyyəti gəlib çatmayıb. Amma şükürlər olsun ki, biz xarici ölkə mənbələrinə istinad edəndə baxırıq ki, Mərkəzi Asiya, Yaxın Şərq, Osmanlı arxivlərində Naxçıvan mədəniyyətini özündə ehtiva edən orta əsr izlərinə dair nə qədər qiymətli əsərlər var. Çünki buralar o ərazilərin demək olar ki, qonşu ölkələrin hər birini müxtəlif vaxtlarda hökmdarları, sultanları, çarları Naxçıvan ərazisini ziyarət ediblər. Naxçıvan bir müqəddəslik simvoludur.

Naxçıvan islamdan öncə tanrıçılığın mərkəzlərindən biri olub. Bu tanrıçılığın da ən böyük dövrü elə bizim müqəddəs Əshabi-Kəhfimizdir ki, indi bütün islam dünyası üçün müqəddəs bir ziyarətə çevrilib. Hansı ki, burada tanrıçılığın Əshabi-Kəhf qədər böyük bir möhürü varsa, burada artıq qeyri eposlardan danışmaq olmaz. Çünki tanrıçılığı yaradan ulu türklərdir, qədim türklərdir, onların inancıdır. Məhz o möhürlərin burada olmağı, abidələrin Naxçıvanda yaşamağı min illər bundan öncə – ilk türk eposlarının Naxçıvanda məskunlaşmasının ən bariz nümunələrindən biridir. Heç təsadüfi deyil ki, sovetlər dövründə ideologiya olaraq bu abidələri ziyarət etmək, oralardan tədqiqat aparmaq çox ciddi qadağan idi. Həmin abidələr ətrafında çox yalnız hekayələr formalaşdırılmışdı. Məqsədli şəkildə bu bölgənin türkçülük ideologiyasından, türk yurdu, oğuz yurdu, islam mədəniyyəti nümunələrindən uzaqlaşdırmaq niyyətini daşıyan imperalist maraqlar idi. Bu səbəbdən ancaq bizim Naxçıvanımızın gerçək tarixi müstəqillik dövründə araşdırılıb. Biz tariximizi müstəqillik dövrünün tədqiqatı işığında öyrənə bildik ki, Naxçıvan doğrudan da çox qədim, zəngin bir mədəniyyətə malik olan təkcə Azərbaycan insanı üçün yox, bəşər sivilizasiyası üçün çox unikal dəyərlərə sahib olan bir bölgədir.

Muxtariyyət statusunu qazanmaq istiqamətində mübarizənin, əslində tarixi biraz da əvvələ aparsaq, biraz da dərinə getsək Naxçıvandakı tayfaların bu bölgədəki dövlətçilik və

mədəniyyət anlayışını analiz etsək biz nəyin şahidi oluruq? Baxırıq ki, bu bölgədə yaşamış böyük nəsil naxçıvanilər hansı ki, bu nəsil Əhməd Naxçıvani, Cəmaləddin Naxçıvani, Kəmaləddin Naxçıvani, Hinduşah Naxçıvani və s. böyük nəsil 200-300 il ərzində Naxçıvanda bu bölgənin idarə olunmasında, elmin, təhsilin, mədəniyyətin idarə olunmasına çox böyük töhfələrini veriblər. Ondan sonra estafeti kimə veriblər? Kəngərli ustaçılıq tayfalarına. Mənbələrdən kəngərliylə bərabər ustaçıların adının çəkilməsi paralel olaraq bu da bizə yeni bir yanaşmanı ortaya qoyur ki, ustaçılar Səfəvilər imperiyasını yaradan tayfalar olublar. Onlar hansı ki, kəngərli ustaçı adlandırdığımız tayfaların Naxçıvanda məskunlaşmasını tarixi mənbələr təsdiq edir. Səfəvilər dövlətinin yaranmasında Naxçıvanda yaşayan sülalələrin çox böyük rolu olub. Heç təsadüfi deyil ki, XVII əsrlərin əvvəllərində I Şah Abbasın Hatəm bəy Ordubadını baş vəzir təyin etməsi və Ordubadla bağlı xüsusi qərarların, sərəncamların verilməsi də o dövrdə Səfəvilər dövlətinin idarə olunmasında Naxçıvan sülalələrinin, Naxçıvandakı hakim zümrənin nə qədər böyük hörmətə, nüfuza malik olduğunu bir daha ortaya qoyur. Təbii ki, sonrakı vaxtlarda Naxçıvan xanlığını yaradan, onun da hamısı kəngərliylər olub. Səfəvilərdən sonra arada bir Nadir Şah İmperiyası dövründə kəngərliylər bilirsiniz ki, müəyyən ərazidə yaşamağa məcbur olublar, amma bu boşluqdan sonra Xanlıqlar dövründə də Naxçıvan Xanlarının hamısı kəngərli sülaləsinə mənsub olan xalqlardır. Kəngərliylər isə qədim şumerlərin özlərini kanqal adlandırdıqları dünyanın ilk sivil milləti idi. Əlifbanı yaradan, dili yaradan, dünya mədəniyyətinə böyük töhfələr vermiş şumerşünas alimlərin əsərlərində təqdim olunmuş kanqal tayfalarını, həmçinin indiki türk kanqal tayfalarını da indiki türk tayfalarının əcdadları kimi qiymətləndirə bilərik. Bu baxımdan kəngərliylərin nəinki Naxçıvanın, ümumilikdə regionun ictimai-siyasi və mədəni həyatında tutduğu yer daha da aydın görünür. Onların əsrlər boyu bölgədə dövlətçilik ənənələrinin qorunub saxlanmasında, idarəetmə institutlarının formalaşmasında və təhsilin, elmin, incəsənətin inkişafında oynadığı rol təsadüfi deyil. Səfəvilər dövlətinin bünövrəsində iştirak edən bu tayfalar təkcə hərbi-siyasi gücə deyil, eyni zamanda mədəni və ideoloji irsə də sahib idilər.

Naxçıvanın muxtariyyət statusu qazanması prosesi də əslində bu dərin tarixi ənənənin davamı kimi dəyərləndirilə bilər. Əgər qədimdən bəri bu torpaqlarda formalaşmış dövlətçilik şüurunu, elmi-mədəni mühitin inkişafına göstərilən diqqəti nəzərə alsaq, muxtariyyət ideyası təsadüfi deyil, xalqın tarixi yaddaşında, genetik yaddaşında olan bir istəyin reallaşması olduğunu görürük. Bu torpağın insanları əsrlərlə öz idarəetmə mexanizmini qurmuş, öz siyasi və sosial institutlarını yaratmış, çətin dövrlərdə belə dövlətçiliyini qoruyub saxlamışdır.

Nəticə etibarilə, Naxçıvanın muxtariyyət statusunu qazanması, yalnız XX əsrin hadisəsi deyil, əsrlər boyu bu torpaqda formalaşan idarəetmə təcrübəsinin, siyasi düşüncənin, mədəni kimliyin və xalq iradəsinin tarixi davamıdır. Bu coğrafiyada yaşayan tayfalar – istər naxçıvanilər, istər ustaçılar, istərsə də kəngərliylər – Naxçıvanın dövlətçilik ənənəsinin, milli özünüdərkinin və siyasi iradəsinin daşıyıcıları olmuşlar. Bu faktlar Naxçıvanın muxtariyyətinin arxasında duran tarixi əsasları daha aydın şəkildə üzə çıxarır və göstərir ki, bu status dərin köklərə, möhkəm tarixi baza və milli şüura söykənir.

MEMARLIQ VƏ İNCƏSƏNƏT

NAXÇIVANIN FƏRQLİ ƏSRLƏRDƏ YAŞAMIS İKİ MULTIİNSTUMENTALÇI SƏNƏTKARI

Abbasqulu Nəcəfzadə

a.najafzade@yahoo.com

Azərbaycan Milli Konservatoriyası, Bakı, Azərbaycan

Xülasə

Məqalədə Naxçıvanın XVII əsrdə yaşamış multiinstrumentalçı, bəstəkar Muradağa Naxçıvanlı-Çartari haqqında bilgi verilir. Onun həm Naxçıvanda, İrəvanda və həm də İstanbuldakı (Türkiyə) yaradıcılığına diqqət yetirilir, eləcə də bəstəkarlığı, müxtəlif musiqi alətlərində ifası və müəllimlik fəaliyyəti şərh olunur.

Məqalədə daha sonra müasirimiz Naxçıvan Musiqi Kollecinin müəllimi, Naxçıvan Dövlət Universitetinin "Musiqi alətləri" laboratoriyasının və İncəsənət fakültəsinin müdiri İxtiyar Seyidovun novatorluğundan bəhs edilir. O, Şahbuz rayonunun Kükü kəndindəndir. İxtiyar Seyidov bir sıra musiqi alətləri (ovuc ney, Naxçıvan tənburu, Qoşqar rübabının bəm növü, buta formalı santur) icad etmişdir. Lakin burada konfransın mövzusunə uyğun olduğundan İxtiyar Seyidovun Naxçıvan tənburu alətinə geniş yer ayrılır. Bu alətin yaranma tarixi, etimologiyası, morfolojiyası, diapazonu, istifadə qaydaları ayrıca olaraq araşdırılır. Məqalədə həmçinin nəzəri və təcrübi yanaşmalara yer verilib.

Açar sözlər: *multiinstrumentalçı, Muradağa Naxçıvanlı-Çartari, İxtiyar Seyidov, çahartar, Naxçıvan tənburu.*

Qədim Naxçıvan şəhəri XII əsrin 30-cu illərindən 70-ci illərin ortalarına kimi Atabəylər (Eldənilər) dövlətinin paytaxtı olmuşdur. Bu ərazi qədim dövrlərdən sənətkarlar yurdu kimi tanınmış, Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənətinin inkişafında, eləcə də təbliğində Naxçıvan bölgəsinin böyük xidmətləri danılmazdır.

Məqalədə və konfransdakı çıxışda öncə Naxçıvanın XVII əsrdə yaşamış multiinstrumentalçı (bu söz bir neçə musiqi alətində eyni məharətlə ifa edən sənətkara deyilir), bəstəkar Muradağa Naxçıvanlı-Çartari haqqında bilgi verəcəyik. Daha sonra isə müasirimiz Naxçıvan Dövlət Universitetinin "İncəsənət" fakültəsi, "Musiqi alətləri" laboratoriyasının müdiri, Naxçıvanın Musiqi Kollecinin müəllimi İxtiyar Seyidovun novatorluğundan bəhs edəcəyik.

Muradağa Naxçıvanlı-Çartari XVII əsrdə yaşayıb-yaratmışdır. O, Naxçıvanda yaşayarkən yalnız qədim "beşteyli" tarda ifa etdirmiş. Daha sonra Muradağa çahartar, ud, saz və s. kimi telli, mizrabla səsləndirilən alətlərdə də ifa etməyi öyrənmişdir. Türkiyədə yaşayarkən çahartar alətinə daha çox meyil saldığına görə, xalq onu Muradağa Çartari (çahartar sözünün qısa forması) adlandırmışdı.

Orta əsrlərdə ən yaxşı instrumentalçıların adlarına ifa etdiyi musiqi alətinin adı ləqəb kimi əlavə olunurdu. Məsələn, bu baxımdan XIV–XVI əsrlərdə yaşamış Azərbaycan türkü olan sənətkarların – Qütbəddin Nayi, Məqsud Nayi, Həsən Nayi, Həbib Udi, Əsəd Surnayi, Zurnaçı Ustad Həsən, Şah Məhəmməd Surnayi, Mövlana Qasım Qanuni, Sultan Məhəmməd Cəngi, Mirzə Məhəmməd Kamançayi, Ustad Məsum Kamançayi, Sultan Mahmud Tənburə, Mirzə Hüseyn Tənburə və başqalarının adlarını sadalamaq olar.

Türkiyəli alim, səyyah, coğrafiyaşünas, tarixçi, etnoqraf, şair Övliya Çələbi Dərviş Məhəmməd Zilli (1611–1683) yaşadığı dövrdə 15 çahartar ifaçısının olduğunu yazır. O, etnik kimliyi Azərbaycan türkü olan bəstəkar Muradağa Naxçıvanlının dövrünün, yəni XVII əsrin ən mükəmməl çahartar ifaçısı olduğunu yazır (Çelebi, 1998, s. 344). Türkiyə sultanları vaxtilə Azərbaycanın ən yaxşı incəsənət ustalarını, çalıb-oxuyanlarını və rəqqaslarını Türkiyəyə, Konstantinopola (indiki İstanbul) şəhərinə köçürmüşlər. Bu sənətkarların arasında İstanbulda fəaliyyət göstərən çahartarçalan Muradağa Naxçıvanlı xüsusilə seçilmişdir (Araslı, 1956, s. 82). Eyni fikirlərə sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Məmmədsaleh İsmayilovun (1912–1994) "Azərbaycan xalq musiqisinin janrları" əsərində də rast gəlirik. Bu mənbədə texniki qüsurlara yol verilmiş, həmin dövr XVII əsr deyil, səhvən "XVIII əsr", çahartar isə "çahargah" kimi yazılmışdır (İsmayilov, 2023, s. 13). Xatırladaq ki, bu əsər dəfələrlə nəşr olunsada (1960, 1984 və 2023-cü illərdə), kitabdakı eyni səhvlər hər dəfə təkrarlanır. Gözləmək olardı ki, sonuncu nəşrdə həmin səhvlər düzəldiləcək. Amma nə baş verir? Əvvəlki nəşrlərdə çahartar sözü heç bir məna kəsb etməyən "çaharkar" kimi yazılmışdır. Sonuncu nəşrdə isə bu sözün "çahargah" olduğunu zənn etmişlər. Bilindiyi kimi, musiqi mədəniyyətimizdə "çahargah" adlı musiqi aləti olmayıb, burada çahartar yazılmalıydı (şəkil 1). Bilindiyi kimi, "Çahargah" dəstgahı Azərbaycanda çox geniş yayılan və ifa edilən ən mühüm muğamlardan biridir. Üzeyir bəy Hacıbəylinin (1885–1948) lad-məqam konsepsiyasına görə musiqimizdə çahargah adlı məqam da mövcuddur.

Şəkil 1. Çahartar

Səfəvilər sülaləsinin banisi, Şah İsmayıl Xətəinin (1486–1524) ulu babası, sufi alimi Şeyx Səfiəddin İshaq Ərdəbillinin (1252–1334) məsləhəti ilə çahartarı Ərdəbil şəhərində Kamal Əxi icad etmişdir. O, tanınmış musiqiçi və sazbənd olmuş, həmçinin Ərdəbildə dövrünün sənətkar və kiçik tacirlərini özündə birləşdirən əxilik təşkilatının fəal üzvlərindən biri idi. Kamal Əxi ilə bağlı tanınmış musiqişünas-alim, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Sürəyya Ağayeva mətbuatda Övliya Çələbinin "Səyahətnamə" əsərinə (Çelebi, 1998, s. 344) istinadən geniş məlumat vermişdir (Ağayeva, 2009, s. 94). Bilindiyi kimi, Ö.Çələbi dəfələrlə (1640–1644, 1646–1648 və 1655–1656-cı illər) Azərbaycanda səyahətdə olmuş, ölkəmiz haqqında təəssürat və xatirələrini qələmə almışdır.

Muradağa Naxçıvanlıya çaldığı alətə görə, xalq arasında çox zaman Muradağa Çartari deyə müraciət olunurdu. Naxçıvanda doğulmuş Muradağa uşaq yaşlarından musiqiyə böyük həvəs göstərmiş, burada qədim "beştelli" tarda çalmağı öyrənmişdir. Hələ ki, musiqi

tariximizdə Muradağa Naxçıvanlıdan əvvəl heç bir tarçalanın adına rast gəlmirik. Şübhəsiz, IX əsrdən Muradağa bəyin yaşadığı XVII əsrdək yüzrlərlə tar ifaçıları olmuş, təəssüf ki, onların adları dövrümüə gəlib çıxmamışdır.

Xatırladaq ki, Üzeyir bəy Hacıbəylinin yazdığına görə tarı ensiklopedik biliyə malik dahi alim Əbu-Nəsr Fərabı (873–950) icad etmişdir (Musiqiçi, 1929, s. 4). Əbu-Nəsr Fərabı Oğuzun Uzluq tayfasının bir nümayəndəsidir, yəni Azərbaycan türküdür. Onun şəcərəsi ilə bağlı "Oğuznamə"yə istinadən "Musiqi" adlı monoqrafiyada geniş araşdırma aparmışdır (Nəcəfzadə, 2018, s. 15).

Muradağa Naxçıvanlı tezliklə tar ilə yanaşı, digər telli-mizrablı (ud, saz, tənbur və s.) alətlərinin də ifaçılıq üsullarını mənimsəyir və nəinki Azərbaycanda, qonşu ölkələrdə də hər kəs onun sənətinin məharətindən, məziyyətlərindən ağızdolusu danışır.

Yeniyetmə yaşlarında Muradağa mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Rəvan (İrəvan) şəhərinə köçür. O, burada Səfəvi şahının canişini olan Ağcaqoyunlu-Qacar-Çuxursəd əyalətinin bəylərbəyi Təhmasibqulu xan Əmirgünəoğlunun (?–1641) sarayında musiqiçi kimi fəaliyyət göstərir, çahartarda sehlri ifası ilə hər kəsi heyrləndirir. Muradağa Naxçıvanlı Təhmasibqulu xanın ən sevimli musiqiçisinə və yaxın dostuna çevrilir.

Sultan IV Muradın hakimiyyəti dövründə (1623–1640) Osmanlı imperiyası öz sərhədlərini qonşu ölkələrin ərazisi ilə genişləndirirdi. Təhmasibqulu xan 1635-ci ildə Osmanlı padşahının hücumunun qarşısını almadı. O, İrəvan qalasını müqavimətsiz, döyüşsüz osmanlılara təslim etdi. Osmanlı sultanı bu "hədiyyə"ni yüksək qiymətləndirərək Təhmasibqulu xanı İstanbula çağırır, ona vəzir vəsifəsini verdi, böyük mülk bağışladı. Təhmasibqulu xanın bu xəyanəti Səfəvi şahını qəzəbləndirdi və 1641-ci ildə (IV Muradın ölümündən sonra) hökmdarın əmri ilə o qətlə yetirildi. Muradağa da 1635-ci ildən etibarən İstanbulun Beşiktaş adlanan ərazisində məskunlaşıb ömrünün sonuna qədər burada yaşamalı olur. İstanbulda yaşayarkən onun soyadına Əcəmi sözü də qoşuldu. Türkiyənin tanınmış musiqişünas-alimi Sanal Haydar (1926–2003) "Əcəm" sözünün İran Azərbaycanı, həmçinin azərbaycanlı mənasında işlədildiyini bildirir (Haydar Sanal, 1964, s. 161-162). Bəzi lüğətlərdə isə "Əcəmi" yanlış olaraq "İran ölkəsi, iranlı" kimi də təqdim olunur (Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti, 2005, s. 143). Belə olduqda deyilən fikir həmin sözün tam mənasını açıqlamır. Oxucu elə başa düşər ki, Naxçıvanlı Memar Əcəmi (XII–XIII əsrlər) də iranlı olub. "Koroğlu" dastanında Dəmirçioğlunun dediyi "Ölər Əcəm oğlu, getməz bu yerdən" sözlərində də Əcəm oğlu Azərbaycan türkü mənasında işlədilmişdir.

S.Ağayeva "səhifəaltı" qeydlərində Valter Feldmanın (Feldman, 1996, s. 67) bir diqqətçəkən fikrini də təqdim edir: *"Bu faktdan (Muradağanın sarayda deyil, Beşiktaş məhəlləsində yaşaməsindən) belə nəticə çıxarmaq olur ki, XVII əsrdə girov düşmüş musiqiçilər əvvəlki yüzilliklərdən fərqli olaraq sarayda çalışa bilməzdilər"* (Araeva, 2011, s. 106-130).

Çahartar aləti məhz Muradağa Naxçıvanlının ifaçılığı sayəsində Anadoluda populyarlıq qazanmış, sevilən musiqi alətinə çevrilmişdi. Muradağanın bəstəkarlıq fəaliyyəti də olmuşdur. O, əsasən, vokal janrda 100-dən artıq musiqi bəstələmişdir. Muradağa Naxçıvanlının, çox təəssüf ki, poetik mətni farsca yazılan yalnız beş əsəri dövrümüə gəlib çıxmışdır. Sürəyya Ağayeva bu əsərləri belə təsnifatlandırmışdır:

No	Forma	Muğam	Ritmik dairə	Başlanğıc sözləri
1.	Karçə	Busəlik	Müxəmməs	"Sünbülü-siyah ..."
2.	Nəqş-Bəstə	Hüseyni	Müxəmməs	"Ləşkəre-keşid ..."
3.	Nəqş	Hüseymi	Ağır Axsaq	"Çeşmi-bədkeş ..."
4.	Nəqş	Neyriz	Səngin (ağır) Səmai	"Bəraye tanei ma ..."
5.	Nəqş	Ouc	Yürük (cəld) Səmai	"Könci vu kitabı ..."

Muradağa Çartari müəllimlik də etmiş, bir sıra ustad sənətkarlar yetişdirmişdir. Onlardan Lapazadə Mustafa Çələbinin və öz oğlu Şah Ramazan Çələbinin adı xüsusi qeyd olunmalıdır (Ağayeva, 2009, s. 94). Ö.Çələbi həmçinin Kullekəpulu Kara Sadık, Beşiktaşlı Solakzadə və Çələbi Rizvan Xəlifə (Çelebi, 1998, s. 344) kimi ustad sənətkarların da adını çəkir.

(İndi isə, çahartar alətini İxtiyar Seyidovun ifasında canlı olaraq dinləyək.)

NAXÇIVAN TƏNBURU

Şəkil 2. Naxçıvan tənburu

Yaranma tarixi. Naxçıvan tənburunu 1998-ci ildə sazbənd və müxtəlif çalğı alətlərinin mahir ifaçısı İxtiyar Seyidov icad etmişdir. O, həmin ildə bakalavr dərəcəsi üzrə musiqi təhsili almaq üçün Naxçıvan Dövlət Universitetinin tələbəsi idi. İxtiyar Seyidov NDU-da keçirilən "Türk Dövlətləri Birliyi" adlı simpoziumun iştirakçılarna yeni icad etdiyi Naxçıvan tənburunu təqdim etmiş və aləti ilk dəfə burada səsləndirmişdir (şəkil 2). Naxçıvan tənburunun gövdəsi üzərində üç qədim çalğı aləti – tənbur, çəng və saz quraşdırılmışdır.

Etimologiyası. Tənburun digər növlərinin adlarına fikir versək, hansısa ərazini (Şirvan, Balakən, Bağdad, Xorasan) və ya xalqın (türk, ərəb, hind, əfqan və s.) adını özündə əks etdirdiyinin şahidi oluruq. Bəzi hallarda isə alət tellərinin sayına görə, dəyişik şəkildə adlandırılıb (dütar, setar, çahartar, pəncətar, şeştar). Göründüyü kimi, tənbur ümumşərq xalqlarının ruhuna uyğun yaradılmış müştərək musiqi alətidir. Bu baxımdan da tənbur sözünün etimoloji baxımdan bir neçə xalqın dilində izahı verilir: 1. Ərəbcə "tən" – səs, ün, səslənmə, "bur" isə sözdüzəldici şəkilçidir. Ərəblərdə tənbur sözü daha çox "cingiltili səs" mənasını bildirir. 2. Yunan dilində tənbur sözü "narahat ürək" anlamındadır: "tən" – ürək, "bur" – narahat olmaq (Семёнов, 1946, c. 16). 3. Tənburun telləri ilkin dövrlərdə iri mal-qaranın damarından hazırlandığından qədim türklər onu əvvəlcə tamar adlandırmışlar. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında tamar sözü "damar" anlamında tez-tez işlədilir: "Qan tamarları qaynadı", "Tamarların toğuldayım!" (Kitabi-Dədə Qorqud, 1999, s. 52, 98).

Sonrakı mərhələlərdə bu söz fonetik dəyişikliyə məruz qalaraq tamur, tambur, dambur, tənbur şəklini almışdır. Fikrimizcə, sonuncu, yəni üçüncü variantda tənburun türk dilində adının izahı daha dolğun açıqlanır.

Adından göründüyü kimi, Naxçıvanda yaradıldığından və ilk olaraq bu ərazidə istifadə edildiyindən onu Naxçıvan tənburu adlandırmışlar. Naxçıvan tənburunu icad edən İxtiyar Seyidov alətin sözaçımı barədə söyləyir: "Bilindiyi kimi, bütün türkdilli xalqlar arasında geniş yayılan bu alətləri, yəni saz, tənbur və çəngi birlik rəmzi kimi bir kök üstə, bir gövdə üzərində birləşdirdim. Məqsəd də bütün türkdilli xalqların bir kökü olduğunu və onların müstəqil dövlətlər kimi fəaliyyət göstərdiklərini Naxçıvan tənburu vasitəsi ilə diqqətə çatdırmaqdır".

Morfologiyası. Naxçıvan tənburu armudvarı formalı kiçik çanaqdan, uzun qoldan, bu qol üzərində bağlanmış çoxsaylı pərdələrdən və üzərində aşxlar yerləşdirilmiş kəllədən (tac hissəsindən) ibarətdir. Alətin çanağı tut, qolu qoz, aşxları isə armud ağacından hazırlanmışdır. Çanağın üz hissələrinə isə 3 istiqamətdə 3 mm qalınlığında şam ağacından hazırlanmış deka (ağac üzlük) pərçim edilmişdir.

Naxçıvan tənburu özündə üç qədim çalğı alətini əks etdirir: saz, tənbur və çəng. Bu alətlərin hər birini istənilən məqamda öz tembrində ifa etmək olur. Bir gövdə üzərində qurulmuş üç alətin hər birinin ayrıca üzlüyü və telləri vardır. İfaçı istədiyi üzlüyü çevirib, alətin tellərini dilləndirir.

Naxçıvan tənburunun ümumi uzunluğu 1010 mm, çanağın uzunluğu 400 mm, eni 120 mm, qolun uzunluğu 380 mm, kəllənin (tac hissəsinin) uzunluğu 230 mm-dir. Saz və tənbur tərəfdən çanağın hündürlüyü 150 mm, eni 120 mm; çəng tərəfdən hündürlüyü isə 130 mm-dir.

İstifadəsi və diapazonu. Aləti tənbur kimi ifa etdikdə çox maraqlı səslənmə alınır. Tənbur tərəfinin qolu üzərində üç tel var. Hər tel ayrıca bir səs hökmündədir və bu tərzdə köklənir: bəm tel – kiçik oktavanın "si" bemol, orta tel – I oktavanın "fa", üst tel – I oktavanın "do".

Ümumilikdə, üçtelli tənburun diapazonu kiçik oktavanın "si" bemol səsinə II oktavanın "do" səsinə qədərdir. Bəzən ifa ediləcək melodiyaya uyğun olaraq orta teli 1 ton zil və ya bəm kökləyib ifa etmək olar. Əsasən, metal tellərə malik olan Naxçıvan tənburu mizrabla ifa edilir.

Naxçıvan tənburunun ikinci tərəfi eynilə saz alətini xatırladır. Bu, çağdaş dövrümüzdə istifadə etdiyimiz saz aləti kimi köklənir və mizrabla ifa olunur. Alət cəmi 6 olmaqla qoşalaşmış 3 teldən ibarətdir.

Təqdim edilən alətin üçüncü tərəfinin səsi bəşər tarixində ən qədim (7-8 minillik) arxeoloji mənbəyi Azərbaycan ərazisində olan çəngi xatırladır. Alətin çəng tərəfinin 15 teli var, hər tel bir səs hökmündədir, diapazonu (xromatik olaraq) II oktavanın "do" səsinə III oktavanın "re" səsinə qədərdir.

Naxçıvan tənburunun ümumilikdə 24 teli var: 3 tel tənbur, 15 tel çəng və 6 tel saz. Xatırladaq ki, İxtiyar Seyidov bu alətin ikinci, yəni 30 telli variantını da hazırlamaq fikrindədir.

Beləliklə, təqdim edilən məqalədə ulu Naxçıvan yurdunun iki nümayəndəsinin – qədim və müasir sənətkarının yaradıcılığına diqqət yetirdik. Müxtəlif əsərlərdə onlar haqqında bilgi verilsə də, bu mövzu ilk dəfə olaraq konfrans materialı kimi işlənilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Araslı, H.M. (1956). XVII–XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: ADU-nun nəşriyyatı, 328 s.
2. Ağayeva, S.X. (2009). Orta əsr mənbələri XVI–XVII əsr Azərbaycan musiqiçiləri haqqında. // "Musiqi dünyası" jurnalı, 1-2/39, s. 92-96
3. İsmayılov M.C. (2023). Azərbaycan xalq musiqisinin janrları. Yenidən işlənmiş və tamamlanmış III nəşr. Bakı: "Mütərcim", 136 s.
4. Kitabı-Dədə Qorqud. (1999). Tərtibçi, çapa hazırlayan, ön söz və lüğətin müəllifi Samət Əlizadə. Bakı: "Yeni Nəşrlər Evi", 704 s.
5. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti. (2005). Tərtibçilər: Abdullayev B.M., Əsgərli M.Ə., Zərinəzadə H.H. İki cildə, I c. Bakı: "Şərq-Qərb", 416 s.
6. Musiqiçi. (18 yanvar 1929). Tar haqqında. / "Yeni yol" qəzeti, №15, s. 4
7. Nəcəfzadə, A.İ. (2018). Musiqi. "Azərbaycan incəsənət tarixi" beşcildliyindən II c. Bakı: "Şərq-Qərb", 328 s.

Türk dilində

8. Çelebi, E. Seyahatnâmesi. (Ocak 1998). On ciltte, I. c. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu. Dizini hazırlayanlar: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. İstanbul: "Altan Matbaacılık Ltd. Şti.", 432 s.
9. Haydar, Sanal. (1964). Mehter musikisi (Bestekar mehterler, mehter havaları). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 304 s.

Rus dilində

10. Агаева, С.Х. (2011). Из истории музыкальной культуры Азербайджана (на основе произведения Эвлии Челеби «Сяхатнаме»). / "Tarixi yaşadan unudulmuş musiqi alətləri" elmi məqalələr toplusu, Bakı Musiqi Akademiyası. s. 106-130
11. Семёнов, А.А. (1946). Среднеазиатский трактат по музыке Дервиша Али (XVII век). Сокращенное изложение персидского (таджикского) текста с введением, примечаниями и указателем. Ташкент: тип. №1, 84 с.

İngilis dilində

12. Feldman W. (1996). Music of the Ottoman Court: Makam, composition and the early Ottoman instrumental repertoire. Berlin: VWB, 560 p.

SUMMARY

Abbasgulu Najafzadeh

TWO MULTI-INSTRUMENTAL PERFORMERS FROM NAKHCHIVAN WHO LIVED IN DIFFERENT CENTURIES

The article presents information about Muradaga Nakhchivanli-Chartari, a multi-instrumentalist and composer who lived in the 17th century in Nakhchivan. Here attention is paid to his creativity in Nakhchivan, Irevan and Istanbul (Turkey), his composition, his play on various musical instruments, as well as his pedagogical activity.

Later the article considers the innovations of our modern teacher of the Nakhchivan Music College, the head of the laboratory "Musical instruments" and the faculty of "Arts" of Nakhchivan State University, Ikhtiyar Seyidov. He is originally from Kuku village of Shahbuz district. Ikhtiyar Seyidov invented a number of musical instruments as the ovuj ney, the Nakhchivani tanbur, the bass variety of the Goshgar robes and the booth-shaped santur. However, in accordance with the theme of the conference, great importance is placed to the Nakhchivani tanbur invented by Ikhtiyar Seyidov. The history, etymology, morphology, as well as the range and rules of application of this instrument are studied separately. The article also emphasizes theoretical and practical approaches.

Key words: multi-instrumentalist, Muradaga Nakhchivanli-Chartari, Ikhtiyar Seyidov, chahartar, Nakhchivani tanbur.

РЕЗЮМЕ

Аббасгулу Наджафзаде

ДВА МУЛЬТИИНСТРУМЕНТАЛЬНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЯ НАХИЧЕВАНЯ, ЖИВШИХ В РАЗНЫХ ВЕКОВ

В статье представлены сведения о Мурадаге Нахичеванлы-Чартари, мультиинструменталисте и композиторе, жившем в XVII веке Нахичеване. Здесь уделяется внимание его творчеству в Нахичеване, Иреване и Стамбуле (Турция), а также комментируется его композиция, игра мастера на различных музыкальных инструментах, а также педагогическая деятельность.

В статье рассматриваются новшества нашего современного преподавателя Нахичеванского Музыкального Колледжа, заведующего лабораторией «Музыкальные инструменты» и факультета «Искусства» Нахичеванского Государственного Университета Ихтияра Сеидова. Он родом из села Куку Шахбузского района. Ихтияр Сеидов изобрёл ряд музыкальных инструментов: овудж ней, Нахичеванский танбур, басовую разновидность Гошгарского рубаб и сантур в форме бута. Несмотря на это, соответственно теме конференции придаётся большое значение Нахичеванскому танбуру Ихтияра Сеидова. Отдельно исследуются история, этимология, морфология, а также изучается диапазон и правила применения этого инструмента. В статье также передается значение теоретическим и экспериментальным подходом.

Ключевые слова: мультиинструменталист, Мурадага Нахичеванлы-Чартари, Ихтияр Сеидов, чахартар, Нахичеванский танбур.

NAXÇIVAN ŞƏHƏRİNİN MÜASİR DÖVR MEMARLIĞI (1990-2020-ci illər)

Gülzarə QƏNBƏROVA

qenberovagulnare65@gmail.com

Orcid ID: 0009-0009-4491-4625

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi müasir dövrün özünəməxsus memarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir. Müasirləşən şəhərdə memarlar tərəfindən layihələndirilən unikal binaların tikintisində Naxçıvan memarlığına xas olan üslub həmişə ön plana çıxarılır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisi təkcə orta əsrlərdə bütün Şərq aləmində məşhur olan Naxçıvan memarlıq məktəbinə xas abidələrin bədii xüsusiyyətlərilə yadda qalmır, onun ərazisində görkəmli şəxsiyyətlərin şərəfinə ucaldılmış türbələri, bir sıra dini və mülki binaları ilə də yaddaşlarda yaşayır. Bu abidələrdə yerli ənənələrlə xas memarlıq xüsusiyyətlərilə yanaşı, xalqımıza məxsus cəsarətli dövlətçilik ənənələri də yaşayır.

Bu gün qədim Naxçıvan şəhəri ölkənin abad, səliqəli şəhərlərindən biridir. Olduqca əhəmiyyətli tarixi memarlıq abidələr ilə - memar Əcəmi Əbubəkir oğlu Naxçıvanının yaratdığı nadir mədəniyyət inciləri-Yüsif Küseyir oğlu türbəsi, Möminə Xatun türbəsi və müxtəlif dövrlərdə inşa edilmiş-Naxçıvanqala, İmamzadə kompleksi, Hamam və Buzxana binası ilə yadda qalan bir şəhərdir. Müasir standartlara cavab verən yaşayış evləri, məktəb, xəstəxana, idman qurğuları, mədəniyyət və istirahət parkları, bağ və bağçaları, müasir hava limanı binası və s. Naxçıvan şəhərinin memarlıq planlaşmasında və şəhərin kompazisiya həllində özünəməxsus yer tutmaqla, şəhərin baş planlaşmasında keçmişlə müasirliyin vəhdətini özündə birləşdirir.

Açar sözlər: *Şəhər, Memarlıq məktəbi, Memarlıq xüsusiyyətləri, İctimai binalar, Yaşayış evləri.*

Giriş

Azərbaycan Respublikası strateji əhəmiyyətli bir bölgədə yerləşir. Ölkədə bu illərdə neft sektoru ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm sektorları, texnologiya və s. sahələrin inkişafı, ölkəni dünyada gedən proseslərdən geri qoymadı, əksinə bölgənin gələcəyini də istiqamətləndirdi.

Azərbaycanda gedən bu inkişaf Naxçıvan bölgəsindən də yan keçmədi əksinə ərazidə yerləşən şəhərlərin müasir tələblərlə müvafiq formalaşmasına və planlı şəkildə yenidən qurulmasına gətirib çıxardı. Bu məsələnin həlli Muxtar Respublikanın konkret rayonlarının iqtisadi, təbii-iqlim və başqa şəraitindən asılı olaraq bir-birindən fərqli yanaşma tələb edirdi. Bu zaman şəhərlərin (rayon mərkəzləri) strukturunun inkişafının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, onun şəhəratrafi yaşayış massivləri (kənd və qəsəbə) ilə birgə kompleks həlli də mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, qarşılıqlı yaşayış yerləri şəbəkəsinin formalaşmasına gətirib çıxardı.

Şəkil 1. Cəlil Məmməquluzadənin ev muzeyinin açılış Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin iştirakı (1996-cı il)

Şəkil 2. Hüseyn Cavidin məzarüstü abidəsi. Azərbaycan Respublikasının əməkdar memarı Rəsim Əliyev, heykəltəraşı xalq rəssamı Ömər Eldarov

Şəkil 3. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfəri zamanı tarixi abidələrə keçirdiyi baxış (1996-cı il)

Şəkil 4. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın dramaturq və yazıçısı Hüseyn Cavidin anadan olmasının 114 illiyi münasibətilə 1996-cı il oktyabrın 29-da məzarüstü abidəsinin açılışı.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində aparılan tikinti işləri Naxçıvan şəhəri ilə yanaşı rayon mərkəzlərinin və kəndlərin memarlıq planlaşma həllini memarlıq pona-ramasını da tədricən dəyişdi.

Naxçıvan şəhərində gənc ailələrin mənzillərlə təmin olunması məqsədilə Əziz Əliyev küçəsinin keçdiyi ərazidə "Gənclər yaşayış kompleksi"nin, "Yeni Naxçıvan" massivində "Gənclər şəhərciyi"nin salınması gənc ailələrin mənzilə olan tələbatının ödənilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bununla yanaşı şəhərin müxtəlif yerlərində 5, 7 və 9 mərtəbəli yaşayış və ictimai binaların inşası, əhalinin mənzilə olan tələbatı ilə yanaşı işlə

təmin olunmasına, eləcə də əhalinin sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi baxımından da çox əhəmiyyət daşıyır. Binaların inşası Naxçıvan şəhərinin memarlıq simasının dəyişməsinə, yenilənməsinə də gətirib çıxarır.

Bu gün qədim Naxçıvan şəhəri ölkənin abad, səliqəli şəhərlərindən biridir. Olduqca əhəmiyyətli tarixi memarlıq abidələr ilə - memar Əcəmi Əbubəkir oğlu Naxçıvaninin yaratdığı nadir mədəniyyət inciləri-Yüsif Küseyir oğlu türbəsi, Möminə Xatun türbəsi və müxtəlif dövrlərdə inşa edilmiş-Naxçıvanqala, İmamzadə kompleksi, Hamam və Buzxana binası ilə yadda qalan bir şəhərdir. Müasir standartlara cavab verən yaşayış evləri, məktəb, xəstəxana, idman qurğuları, mədəniyyət və istirahət parkları, bağ və bağçaları, müasir hava limanı binası və s. Naxçıvan şəhərinin memarlıq planlaşmasında və şəhərin kompazisiya həllində özünəməxsus yer tutur.

Şəkil 5. Naxçıvan şəhərində müasir dövrdə tikilmiş ictimai və yaşayış binaları

Naxçıvan şəhərinin Müasir dövr memarlığı: Naxçıvan şəhərində son 20 il ərzində müxtəlif konstruktiv quruluşu və memarlığı ilə şəhərin panoramasında bir gözəllik yaradan müx-təlif təyinatlı binalar inşa olunmuşdur. Binalar arasında ictimai binalar və yaşayış evləri üstünlük təşkil edir ki, bu binalar bölgədə iş yerlərinin yaradılmasında və insanların bölgədə daimi məskunlaşmasında əsas rol oynayır.

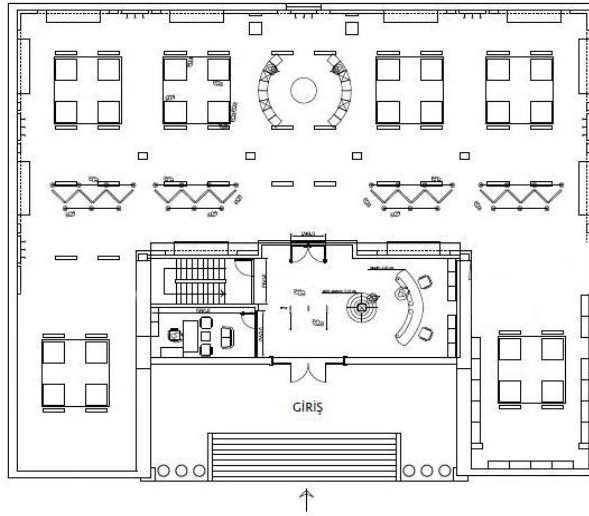
İctimai binalar: İctimai binalar öz memarlıq quruluşu və fasadlarının müxtəlifliyi ilə seçilir. İctimai binaların funksional xüsusiyyətləridə müxtəlifdir. Onlar mürəkkəbliyi və insan ehtiyacları müxtəlifliyi, həm də elmi-texniki səviyyələri ilə şəhər ərazində xüsusi yer tutur. İctimai binalar şəhərin əsas memarlıq parametrlərini müəyyən edir və istifadə olunan məqsədlər əsasən obyektin bu konsepsiyası, daim zaman üzərində dəyişir. Eyni zamanda onlar, öz növbə- sində, yeni memarlıq ansambları tətbiqinə də kömək edir, memarlıq bədii və funksional vəzifələri xüsusi formaları təcəssüm etdirir. İctimai binaların məqsədi onun struktur xüsusiyyət- lərini müəyyən edir, obyektin daxili strukturu heç bir çətinlik olmadan planlaşdırılan fəaliyyəti həyata keçirir. Bu mürəkkəb və çox səviyyəli yaradıcı bir prosesdir. İctimai binaların daxili strukturlarına müxtəlif elementlər daxildir. Belə binaların məcburi və köməkçi sahələri vardır. Bu binalar müxtəlif funksiyalar daşıyırlar.

Heydər Əliyev Muzeyi: Heydər Əliyev Muzeyinin yerləşdiyi bina Sovetlər dövrü inşa olunub. Müasir dövrün tələblərinə cavab verməyən binada 2005-2006-cı illərdə əsaslı təmir-

bərpa işləri aparılaraq muzey kimi yenidən qurulub. Muzeydə ümummilli liderimiz H.Əliyevin həyat və yaradıcılığını nümayiş etdirən 5000 çox eksponat sərgilənir. 2006-cı il dekabrın 20-də muzeyin açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də iştirak edib.

Şəkil 6. Heydər Əliyev Muzeyi. Naxçıvan şəhəri

Rəsm 1. Heydər Əliyev adına muzeyin mərtəbə planı

Muzey binası planda düzbucaqlı formalı olub, gövdəsi kub şəklində inşa edilmişdir. Tikili böyük ölçülü həcmi, baş fasadında yerləşdirilmiş sütunları və dekorativ işlənmiş elementləri ilə Naxçıvan şəhərinin müasir dövr memarlığını nümayiş etdirir.

Binanın ağır gövdəsi 2,10 metr hündürlükdə kürsülük üzərinə inşa edilmişdir. Qəhvəyi mərmər daşı ilə üzlənmiş kürsülük, ana divardan kənara çıxarılmış ensiz bağlama ilə boz rəngli mərmərlə sadə işlənmiş fasadlara keçid yaradır. Tikilinin sadə tərtib edilmiş divarları yuxarıda divar boyu girintili-çıxıntılı həll edilmiş letvari frizlə tamamlanır. İqlimdən dolayı binanın damı maili qurulmuşdur. Muzey binasının arxa və yan fasadlarından fərqli olaraq baş fasadı təntənəli həll edilmişdir. Baş fasadın mərkəzi düzbucaqlı formada daxilə doğru genişləndirilərək qapalı tambur şəklində həll edilməklə, şimali-şərq istiqamətdə yerləşən meydana doğru yönəldilmişdir. Binanın mərkəzi oxundan

yanlara doğru yerləşdirilmiş sütunlar ana divardan önə çıxarılmış parapetlə tamamlanıb. Tikilinin yan həcimləri dekorativ təğlarla həll edilmişdir. Daxili məkana açılan giriş qapısı qapalı tamburun mərkəzində yerləşdirilmişdir. Tambura onun qarşı tərəfində qurulmuş və binanın girişində təntənəli görkəm yaradan pilləkanlar vasitəsilə qalxmaq olur.

Muzeyin ümumi sahəsi 877 kvadrat metrdir (daxildən 825 metr²). Bina zirzəmi və bir mərtəbədən ibarət inşa edilib.

Muzeydə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin həyat və yaradıcılığını əks etdirən ekponatlar qorunur. Ekspozatlar arasında Heydər Əliyevə həsr edilmiş rəssamların əsərləri, toxunmuş xalçalar, ulu öndərə yazılmış məktub və teleqramlar, qəbul etdiyi sərəncamların surəti, işlətdiyi əşyalar da sərgilənir.

Muzeylər Naxçıvanın tarixi şəxsiyyətlərinin təbliğində və tanındılmasında mühüm rol oynayır. Naxçıvanın müasir memarlıq xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən bu tikili, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsində çox əhəmiyyət daşıyır. Muzey binasında aparılan təmir-bərpa işlərindən sonra Naxçıvan memarlığının müasir dövr tikililəri siyahısına daxil edilmişdir.

Konservatoriya binası-Naxçıvan Dövlət Universiteti: Naxçıvan Konservatoriyası Naxçıvan Dövlət Universitetinin İncəsənət fakültəsinin tərkibində 1998-ci il fevral ayında yaradılıb və 2007-ci ilədək Universitet şəhərciyində yerləşən tarixi binalardan birində fəaliyyət göstərüb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Naxçıvan Dövlət Universitetinin 40 illik yubileyinin qeyd olunması haqqında" 2007-ci il 31 mart tarixli Sərəncamına əsasən Universitet şəhərciyində Konservatoriya üçün yeni bina inşa edilmişdir. Azərbaycanın Prezidenti İlham Əliyev 2007-ci ilin oktyabrın 17-də binanın açılış mərasimində iştirak edərək, binanın rəmzi açılışını bildirən lenti kəsib.

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Konservatoriya binası zirzəmi və 4 mərtəbədən ibarətdir. Binanın memarlıq planı düzbucaqlı formaların bir-birinə paralel və perpendikulyar yerləşdirilməsi şəklində layihələndirilmişdir. Binanın boz mərmərlə işlənmiş kürsülüüyü (1,20 metr) üzərinə inşa edilmiş, sadə tərtib olunmuş gövdəsi maili dam örtüyü ilə tamamlanır. Plan quruluşuna görə binanın xarici divarları girintili-çıxıntılı həllini tapır ki, bu da fasadlarda işıq-kölgə effekti yaradır. Tikilinin girişi geniş və sadə olub ana divardan önə çıxarılmaqla plastik və şüşə materialı ilə həll edilmişdir. Binanın daxili məkanına açılan giriş qapısı şimali-şərq istiqamətinə yönəldilməklə, qarşı tərəfi açıq tambur şəklində pilləli həll edilib. Ümumi sahəsi 1044 kvadrat metr olan binanın bünövrə və divarları monolit üsulu ilə tikilib. Binada 240 yerlik tamaşaçı zalı, dekanatlıq, ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə kafedra və dərslər otaqları, auditoriyalar yerləşir. Konservatoriya binası öz fərqli memarlığı ilə Naxçıvan şəhərində Müasir dövr tikilən unikal binalar sırasına daxil olur.

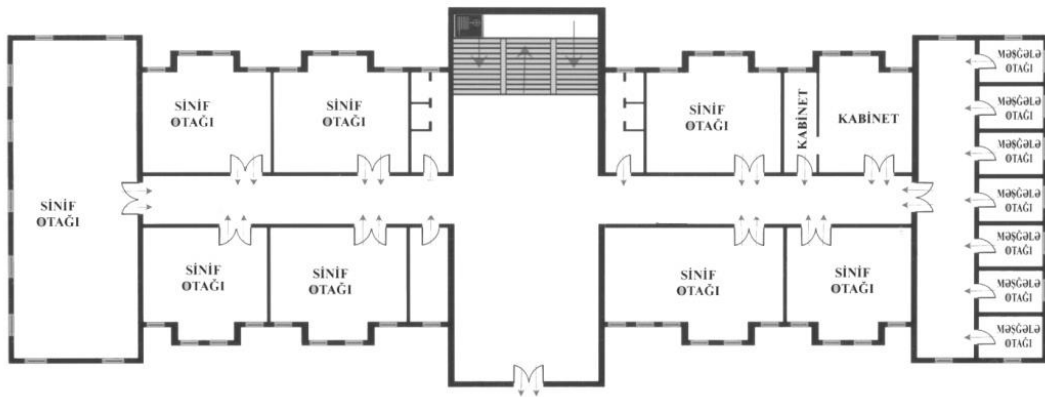
Hazırda həmin binada Magistratura yerləşir. Bina 1906-cı ildə tikilib və tarixi memarlıq abidəsi kimi qorunaraq saxlanılır.

Şəkil 7. Konservatoriya binası. Naxçıvan Dövlət Universiteti

Rəsm 2. Konservatoriya binasının zırzəmi planı

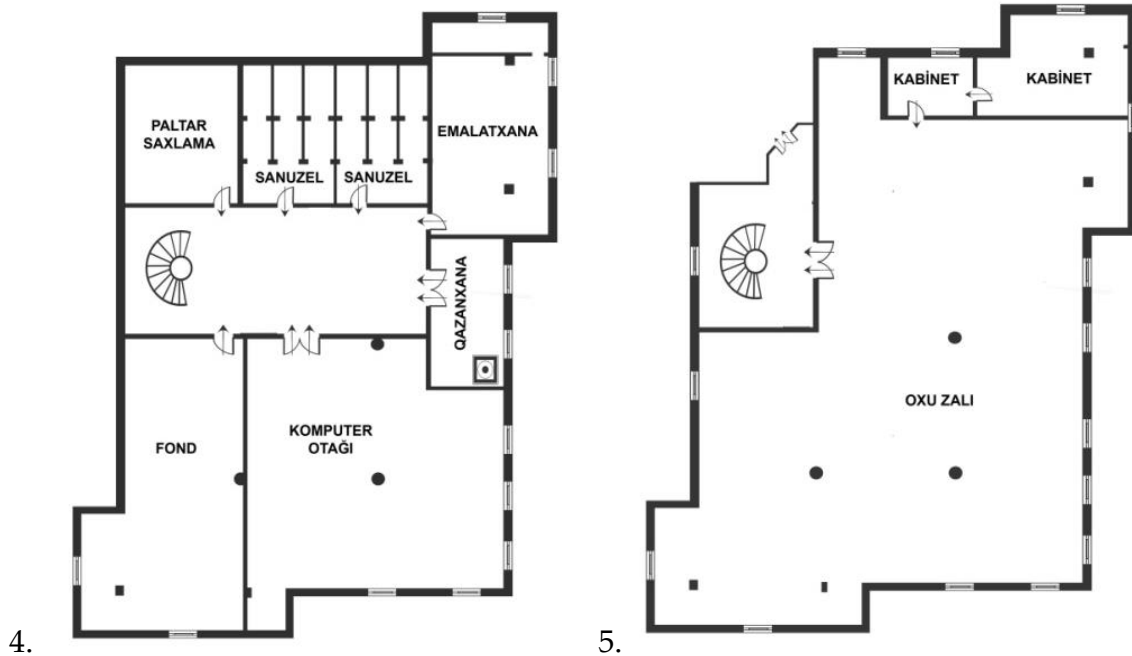

Rəsm 3. Konservatoriya binasının 1-ci mərtəbəsinin planı

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Kitabxana binası: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Kitabxana binasının inşasına 2003-cü ildən başlanılmış, 2004-cü ilin may 12-də bina tikilərək istifadəyə verilmişdir.

Şəkil 8. Naxçıvan Dövlət Universitetinin Kitabxana binası

Rəsm 4. Naxçıvan Dövlət Universitetinin Kitabxana binasının zirzəmi qatının planı

Rəsm 5. Naxçıvan Dövlət Universitetinin Kitabxana binasının 1-4-cü mərtəbəsinin planı

Kitabxana binasının ümumi sahəsi 360 kvadrat metr olmaqla zirzəmi qatı ilə birlikdə 5 mərtəbəli inşa edilib. Binanın cənub-şərq istiqamətində yerləşən divarında daxilə doğru yerləşdirilmiş qapalı tambur tikilinin baş fasadını təyin edir. Tikili memarlıq planlaşma quruluşuna görə düzbucaqlı formada olub, şərq və qərb künclərindən ana divardan dayaqqlar vasitəsilə önə çıxarılaraq həll edilib. Binanın üfüqi yerləşdirilmiş şüşə pəncərələri və plastik üzləmə ilə işlənmiş divarları, şimal-şərq və cənub-qərb künclərində şaquli yerləşdirilmiş çıxıntılı divarda tamamlanır.

Naxçıvan Diaqnostika-Müalicə Mərkəzi binası: Naxçıvan şəhərində müasir dövrdə layihə əsasında tikilən ictimai tikililər arasında səhiyyə binalarının inşası üstünlük təşkil edir. Belə binalardan biri də Diaqnostika-Müalicə Mərkəzinin binasıdır. Binanın təməli 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən qoyulmuş,

binanın tikintisi 2006-cı ildə tamamlanmışdır. 2006-cı il dekabrın 20-də Diaqnostika-Müalicə Mərkəzi binasının açılışı olmuşdur.

*Şəkil 9. Naxçıvan Diaqnostika-Müalicə Mərkəzi binası
Naxçıvan şəhər. Ə.Əliyev xiyabanı. 2006-cı il*

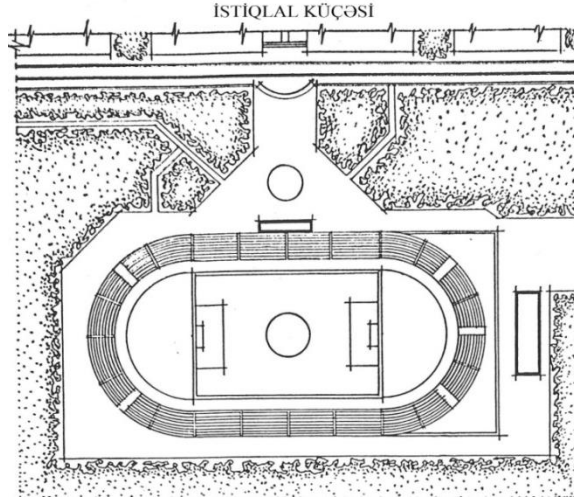
Naxçıvan şəhər Diaqnostika-Müalicə Mərkəzi binasının yerləşdiyi kompleksin ərazisi 15840 kvadrat metr sahəni əhatə edir. Kompleksdə yerləşən Müalicə Mərkəzi binasının ümumi sahəsi 3107 kvmetr, köməkçi binanın sahəsi 384 kvadrat metr, açıq avtoparkın sahəsi 2600 kvadrat metrdir. Bina monolit üsulu ilə inşa edilmişdir. Binanın xarici divarlarının tərtibatında plastik və şüşə materiallarından istifadə edilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublika Stadionu: İbrahimxəlil Axundlu adına Naxçıvan Muxtar Respublika Stadionunun tikintisinə 1962-1964-cü ildə başlanılıb və 1966-cı ildə stadionun açılışı olub. Naxçıvan Muxtar Respublika Stadionu, trubinası və inzibati binasında 2002-ci ildə əsaslı təmir-bərpa işləri aparılmış, stadionun oturacaqları, çimərliyi dəyişilmiş, binaların daxili və xarici divarları, örtüyü və avadanlıqları yenilənmişdir.

Stadionun həcmi fəza kompozisiyası uzaqdan görünən ərazisi, sahənin relyef xüsusiyyətləri, həmçinin Naxçıvanın spesifik xüsusiyyətlərindən olan yüksək temperaturalı isti yay günlərini müəyyən edir. Əsasən meridional yönli ellipsis üslubu-standart stadion inşasında şimal-cənub istiqamətində tikilməsidir. Əsas tribuna hissəsi qərbdə, ən yüksək nöqtədə yerləşir. İdman sahəsinin küləklərdən müdafiəsi üçün qazıntı işləri minimuma endirilmişdir. Stadionun memarlıq kompozisiyası şəhərin təbii panoramasına uyğunlaşdırılmışdır.

Şəkil 10. Naxçıvan şəhər İdman kompleksi bərpadan sonra

Rəsm 6. Naxçıvan şəhər İdman kompleksinin Baş planı

Tamaşaçı tutumu 12800 yerlik olan stadionun, meydançanın uzunluğu 110 metr, eni 60 metrdir. Futbol sahəsini əsas hissəsi cənubdan şimala doğru uzanaraq, stadionun mərkəzində yerləşdirilmişdir. Relyef xətlərinə riayət edilərək tribunalar meydançanın uzunluğu boyunca yerləşdirilərək, meydançanın sonluğunda tamamlanır. Meydançanın geniş yaşıl otdan ibarət olan sahəsi onu köməkçi sahələrdən ayırır.

Stadionun inzibati binası 3 mərtəbəli olub, hündürlüyü 11,40 metrdir. Ümumi sahəsi 522 kvadrat metr olan binanın tikintisi mişar daşı ilə aparılıb. Tikilinin mərtəbələrarası və çardaq örtüklərində dəmir-beton panellərindən istifadə olunub, maili damı dəmir vərəqələrlə örtülüb. Binanın xarici divarları mərmər daşı ilə üzlənib.

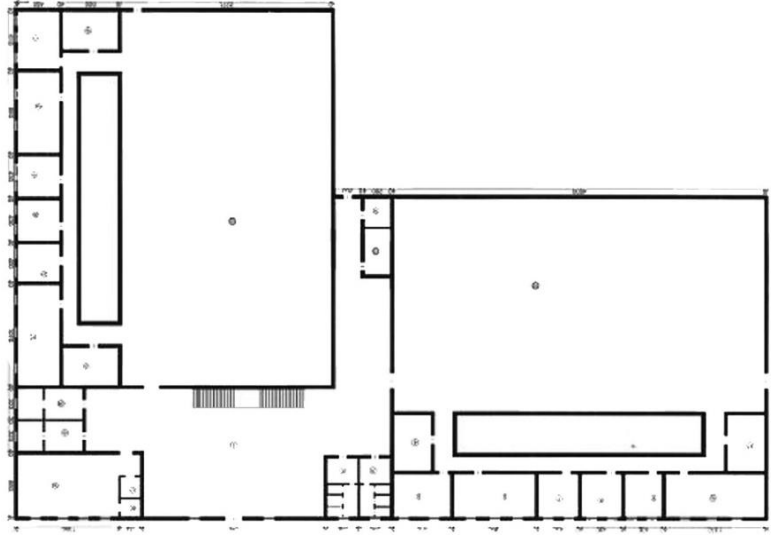
İlham Əliyev adına Naxçıvan Olimpiya Kompleksi: İlham Əliyev adına Olimpiya İdman Kompleksinin açılışı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin iştirakı ilə 2002-ci ilin iyunun 15-də olmuşdur. İlham Əliyev adına Naxçıvan Olimpiya Kompleksinin əsas fasadı şimala doğru inşa edilib. Binanın hündürlüyü 8,50 metr, zalların hündürlüyü 10,50 metrdir. Binanın daxilinə açılan girişi qapalı tambur şəklində həll edilmişdir. Tambur binanın daxilinə doğru genişlədirilərək girişdə iki ədəd dairəvi sütun yerləşdirilmişdir. Binanın daxili məkanı onun divarlarının yuxarısında yerləşdirilmiş geniş pəncərələr vasitəsilə işıqlandırılır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən İlham Əliyev adına Olimpiya İdman Kompleksinin daxili məkanı memarlıq kompozisiyasına görə ikimərtəbəli layihələndirilib. Binanın birinci mərtəbəsinin ümumi sahəsi 2841 kvadrat metr, ikinci mərtəbəsinin ümumi sahəsi 1251,4 kvadrat merrtdir. Binada 378 nəfər tamaşaçı tutan iki zal, 13 inzibati və yardımçı otaq, 4 soyunub geyinmə otağı, 4 duş kabinəsi, bufet yerləşir.

Olimpiya İdman Kompleksində müasir standartlara uyğun qazanxana sistemi, iş otaqları, xidməti otaqlarında qızdırıcılar, foye və zallarda havalandırma sistemləri quraşdırılmışdır. Bina fasiləsiz olaraq qaz, elektrik enerjisi, su ilə təmin edilir. 2019-cu ildə binanın daxili məkanında əsaslı təmir-bərpa işləri aparılmışdır.

Şəkil 11 . İlham Əliyev adına Naxçıvan Olimpiya kompleksi

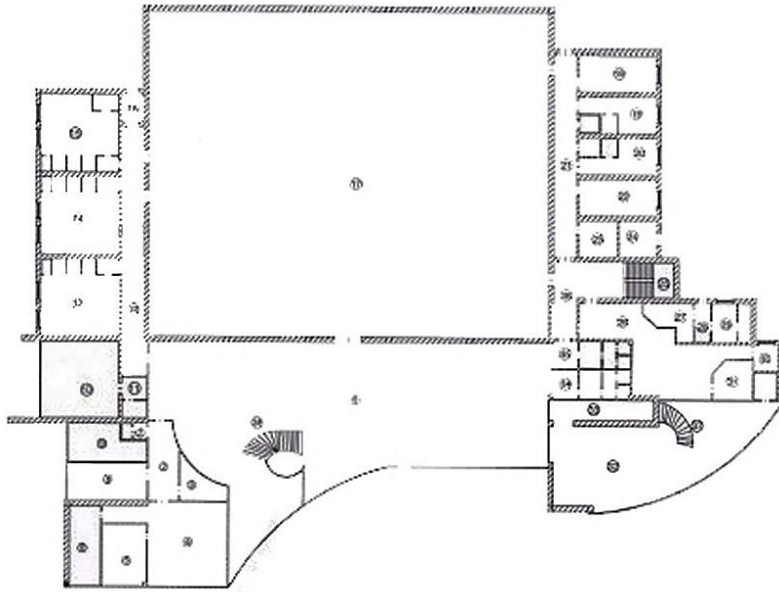

Rəsm 7. İlham Əliyev adına Naxçıvan Olimpiya kompleksinin 1-ci mərtəbəsinin planı

Naxçıvan Üzgüçülük Mərkəzi: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Üzgüçülük Mərkəzinin 2004-cü il sentyabrın 2-də açılışında iştirak etmişdir.

Şəkil 12 . Naxçıvan Üzgüçülük Mərkəzi binası. Naxçıvan şəhəri Ə.Əliyev xiyabanı. 2004-cü il

Rəsm 8 . Naxçıvan şəhər Üzgüçülük Mərkəzi binasının 1-ci mərtəbəsinin plan

Ümumi sahəsi 9240 kvadrat metr olub, monolit üsulu ilə tikilmiş binanın tərtibatında plastik və geniş pəncərələrdən istifadə olunaraq inşa edilmişdir. Tikilinin giriş Baştağı binanın fasadından önə çıxarılmaqla həll edilib. Düzbucaqlı formada tikilmiş Baştağın daxili sivritağ şəklində yüngül konstruksiyadan yığılmışdır. Baştağın daxilində işlənmiş tağ elementi binanın baş fasadında təkrarlanaraq düzsətli divarlarda dinamiklik yaradır.

124 nəfərlik tamaşaçı yeri və 15 nəfərlik tribunası olan üzgüçülük zalının daxilədən hündürlüyü 7 metrdir. Hovuzda üzgüçülük zolaqları və 6 tranpilin qurulmuşdur.

Üzgüçülük Mərkəzi binası monolit üsulu ilə inşa edilib. Tikilinin konstruktiv karkası möhkəm monolit bünövrə üzərinə yerləşdirilməklə, mərtəbəarası örtmələr və binanın dam örtüyünü saxlayan sütun birləşmələri monolit dəmir-beton örtmə şəklində həllini tapır. Dam örtüyü düz olub polad vərəqələrlə örtülüb. Binanın karkas divar sütunlarının boşluqları mişar daşı ilə hörülüb.

Cahan Ticarət Mərkəzi: Naxçıvan şəhər ərazisində yerləşən ticarət mərkəzlərinin tikintisinə 2000-ci illərdən sonra başlanılmışdır. Ticarət mərkəzləri öz memarlıq fəza kompozisiyalarına görə həcmli tikililər olub, şəhər ərazisində böyük sahələri əhatə edir. Şəhərin memarlıq simasının dəyişməsində ticarət mərkəzlərinin böyük rolu var.

Ticarət mərkəzləri konstruktiv quruluşları və memarlıq görkəmləri ilə bir-birindən fərqlənirlər. Bu unikal binalar müasir şəhərin panoramasında da bir gözəllik yaradır. Memarlıq tikilisi olmaqla yanaşı, binalar xidmət sahələri və şəhər sakinlərinin iş yeridir. Eyni zamanda Naxçıvan şəhərinə gələn turistlərin ən çox alış-veriş etdikləri məkanlardandır.

"Cahan Ticarət Mərkəzi" yerləşdiyi ərazisinin böyüklüyünə və binanın mürəkkəb memarlıq quruluşu ilə seçilir. Yeni Naxçıvan massivində yerləşən ticarət mərkəzinin ümumi sahəsi 16520 kvadrat metr olub "Cahan Ticarət Mərkəzi" və bazardan ibarətdir. "Cahan Ticarət Mərkəzi"nin ümumi sahəsi 6892 kvadrat metr, binanın sahəsi 4200 kvadrat metr, ticarət mərkəzinin şərqində yerləşən bazarın sahəsi 9628 kvadrat metrdir.

Şəkil 13. Cahan Ticarət Mərkəzi. Naxçıvan şəhər Ə.Əliyev xiyabanı.

Naxçıvan şəhərində ümumtəhsil müəssisələri-məktəblər: Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən 15 iyun 1999-cu ildə "Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində İslahat Proqramı"nın təsdiq edilməsi respublikada yeni tipli məktəblərin yaradılması və çoxsaylı kadrların yetişdirilməsi sahəsində ciddi dəyişikliklər baş verdi. Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2011-cildən 2021-ci ilə kimi 61 məktəb tikilmiş, 71 məktəb yenidən təmir olunmuşdur. Bu məktəblərin bir hissəsi Sovetlər dövrü tikilsədə, 2000-ci ildən sonra binalarda əsaslı təmir-bərpa işləri aparılaraq, daxili məkanları yenidən qurulmuş, yeni avadanlıqlarla təmin olunmuşlar. Bununla yanaşı Naxçıvan şəhərində müasir dövrün tələblərinə cavab verən, yeni tipli məktəb binalarında tikilmişdir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adını daşıyan məktəb binasının 2004-cü il sentyabrın 2-də keçirilən açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevdə iştirak etmişdir.

Məktəb binasının ümumi sahəsi 16428 kvadrat metr, tikilinin sahəsi 1952 kvadrat metrdir. Bina zirzəmi ilə birlikdə dörd mərtəbəli, düzbucaqlı formalı inşa edilmişdir. Bunanın baş fasadı onun künc divarlarının kəsilməsilə, daxilə doğru şüşə və plastik materialı ilə qurulmuş tambur şəklində həll edilib. Daxili məkana açılan giriş qapısı qərbə istiqamətləndirilməklə, qarşı tərəfdən pillələr qurulub.

Şəkil 14. Heydər Əliyev adına tam orta məktəb. Naxçıvan şəhəri

Şəkil 15. 14 nömrəli tam orta məktəb. Naxçıvan şəhəri

14 nömrəli orta məktəb Yeni Naxçıvan massivində inşa edilib. Binaanın yerləşdiyi ərazinin ümumi sahəsi 9000 kvadrat metr, binanın sahəsi 2304 kvadrat metrdir. Binaanın şüşə və plastik materialından yığılmış baş fasadı, yanlara doğru genişləndirilərək, düzbucaqlı formada həllini tapır. Binaanın memarlıq planı “U” şəkilli layihələndirilib.

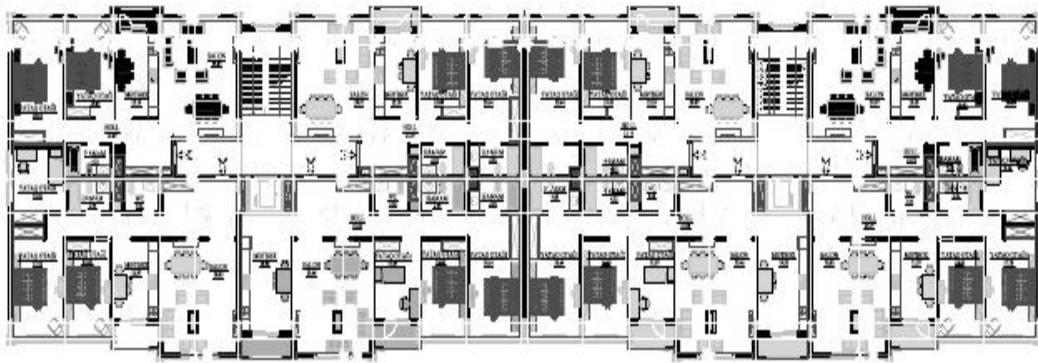
Yaşayış binaları: Müasir dövrdə, əhalisinin sayı 100 minə çatan Naxçıvan şəhərinin gələcək inkişafı təkcə inzibati sərhədlər arasında qala bilməz. İnkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, əvvəlki tarixi dövrlərdən fərqli olaraq hazırda ayrıca şəhərlər daha mürəkkəb planlaşdırma təşkillərinin tərkib hissəsinə çevrilir. Şəhərlər elə inkişaf edir ki, onların ətraf ərazilərində təsir edirlər və şəhərin planlaşdırılması şəhər ətrafı zonaların planlaşdırılmasından ayrı qala bilmir.

Şəkil16 . “Gənclər şəhərciyi” yaşayış kompleksi. Naxçıvan şəhər Ə.Əliyev xiyabanı

Şəkil 17 . 8 mərtəbəli yaşayış binası. Naxçıvan şəhər Atatürk küçəsi

Rəsim 9 . 8 mərtəbəli yaşayış binasının planı

Şəhərin Baş planlarının tərtib edilməsi orada həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq, bu şəhərdə əhaliyə mədəni-məişət xidmət sistemini qaydaya salmaq, səmərəli nəqliyyat sistemi və yaşıllaşdırma sistemi yaratmaqla yanaşı məskunlaşmaları üçün yaşayış evlərində inşa edilir.

Naxçıvan şəhərində hündürmərtəbəli yaşayış binaları ilə yanaşı "Elit 57", "Gənclər şəhərciyi" yaşayış kompleksləri şəhərin memarlıq sülietinin formalaşmasında böyük rol oynayır. Yaşayış komplekslərinin planlaşdırılması və tikintisi yerli memarlığın bədii xüsusiyyətlərini daşımaqla yanaşı, eləcə də beynəlxalq norma və standartların tələblərində öz əksini tapır.

Nəticə

Bu gün Naxçıvan şəhəri ərazisində yenidənqurma işləri davam etdirilir. Naxçıvan şəhərində əhalinin sıx yerləşdiyi "Yeni Naxçıvan" massivində yeni "Cahan Ticarət Mərkəzi"nin, bazar kompleksinin, şəhərin İlqar Ələkbərov küçəsində yeni ticarət mərkəzinin, Nizami küçəsində ticarət mərkəzi binasının tikintisi və ərazidə yerləşən bazarın yenidən qurulması, Atabəylər, Əlincə yaşayış massivində ticarət mərkəzləri inşa edilmişdir. Naxçıvan şəhərində bu illər ərzində yeni tipli səhiyyə mərkəzləri: Doğum evi, Təcili yardım binaları tikilmiş, poliklinika yeni binaya köçürülmüş, Respublika xəstəxanasında, Uşaq xəstəxanasında əsaslı təmir işləri aparılaraq, daxili məkanı müasir dövrün standartlarına

cavab verən avadanlıqlarla təmin edilmişdir. Əziz Əliyev küçəsi ilə İstiqlal küçəsinin kəsişdiyi ərazidə yeni tipli Olimpia İdman Kompleksi" (İlham Əliyev adına, 1998-ci il), Gömrük binası, Respublika və şəhər Məhkəməsi, Maliyyə Nazirliyi, Bank binaları, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətini öyrənən elmi mərkəzlər yaradılmış və muzey binası əsaslı təmir edilmişdir.

Naxçıvan bölgəsində, eləcə də Naxçıvan şəhərində dini binaların tikintisinə xüsusi diqqət verilir. Şəhərin Sarbanlar məhəlləsində "Həzrəti Zəhra" məscidi (1992-1999-cu illər), "Yeni Naxçıvan" massivində "Kazım Qarabəkir Paşa" məscidi (1999-cu il) tikilmiş, bir sıra orta əsrlərə aid məscid binaları bərpa olunaraq şəhər sakinlərinin ibadət etmələri üçün yenidən açılmışdır. Naxçıvanqala yaxınlığında tikilən "Qala" məscidi isə öz tikinti həcminə görə Azərbaycanda 8-ci dini binalardan biridir.

Naxçıvan şəhərində Şəhidlərin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi məqsədilə "Şəhidlər xiyabanı" salınmış, ərazidə şəhidlərin həyatını əks etdirən eksponatların sərgiləndiyi muzey inşa edilmişdir. Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin və incəsənətini yaşadmaq məqsədilə bir sıra muzeylər yaradılmışdır. 100-dən çox qoç heykəlin və daş fiqurların sərgiləndiyi "Açıq Səma Altında Muzey" və "Dövlət Bayrağı Muzeyi", tarixi eksponatlarla zəngin olan, Naxçıvanın tarixiliyini, adət ənənələrini təbliğ edən "Naxçıvan Dövlət Tarix muzeyi"nin binası yenidən qurulmuşdur.

Naxçıvan şəhərində həyata keçirilən infrastruktur layihələrdən biri də ərazidə yerləşən universitetlərdə aparılan yenidənqurma işləridir. Bunun nəticəsi olaraq Naxçıvan şəhərində Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu üçün yeni bina tikilərək ərazisi böyüdülmüş, 1967-ci ildən Naxçıvan şəhərində fəaliyyət göstərən Naxçıvan Dövlət Universitetinin ərazisi 108 hektar sahəyə çatdırılmışdır. Universitet ərazisində Konservatoriya, Xarici dillər fakültəsi, Tibb fakültəsi, Beynəlxalq Münasibətlər və Hüquq fakültəsi üçün yeni binalar tikilmiş, Memarlıq və mühəndislik fakültəsi, İqtisadiyyat fakültəsi, Universitet Xəstəxanası, Magistratura və doktorantura binası, yataqxana binası əsaslı təmir olunaraq yenidən qurulmuşdur. Şəhərcikdə idman kompleksi, idman meydançası yaradılmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin 2020-ci il dekabrın 14-də "Naxçıvan Dövlət Universitetində Texnologiyalar Parkının yaradılması" haqqında imzaladığı Sərəncamdan irəli gələrək universitetin Memarlıq kafedrasının müəllimi İsmayıl İsmayılı tərəfindən "Texnologiyalar Parkı"nın layihəsi hazırlanaraq inşasına başlanılmışdır. Naxçıvan şəhərində və bölgədə təhsilin yaxşılaşdırılması məqsədilə yeni tipli məktəb binaları, bağçalar tikilir. Bütün bu tikinti-quruculuq işləri şəhərin baş planına, şəhərsalma norma və qaydalarına uyğun olaraq aparılır. Yusif Məmmədəliyev adına Naxçıvan İnstitutu 1990-cı ildən Naxçıvan Dövlət Universiteti adlanır.

Naxçıvan şəhərinin mərkəzi hissəsi sovetlər dövrü qurulmuş və hazırda da 4 hektar sahəni əhatə edir. Şəhərin mərkəzinin mövcud planlaşdırma strukturunun formalaşmasında tarixi kontekstlərdə məntiqiliyin müəyyən edilməsi, planlaşdırma strukturunun özünün tarixi dəyər kimi qəbul edilərək bütün müsbət faktorların saxlanması və inkişaf etdirilməsi, küçə-yol şəbəkəsi sxeminin müəyyənləşdirilməsi, sosial obyektlərin planlaşdırma strukturunda yerləşdirilməsi, piyada hərəkəti sxemi və piyada zonaları müəyyənləşdirilərək, mərkəzi meydanı təşkil edən binalara ziyan vurmada təmir-

bərpa işləri aparılaraq, ərazidə yeni tipli park salınmış, hovuzlar tikilmiş, fəvvarələr qurulmuşdur.

Son illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikada 278 inzibati bina, mənzil təssərrüfatı üzrə 48 obyekt, 100 körpü, 198 elm və təhsil müəssisəsi, 258 mədəniyyət müəssisəsi, 197 səhiyyə müəssisəsi, 25 idman obyekti, məcburi köçkün, şəhid ailələri üçün 480 fərdi ev, 820 istehsalat və xidmət sahəsi, sənaye müəssisələri və parklar, qəsəbə və 125 kənd mərkəzi yenidən qurulmuş, 1 Beynəlxalq Hava Limanı, 5 avtovağzal kompleksi, 791 km uzunluğunda yol çəkilmiş, Su Elektrik Stansiyaları, Günəş Elektrik Stansiyaları istifadəyə verilmiş, Universitet şəhərcikləri yaradılmışdır.

Naxçıvan bölgəsində, eləcə də şəhər ərazisində son illərdə tikinti-quruculuq işləri geniş vüsət almışdır. İri sənaye, mədəniyyət mərkəzi kimi fəaliyyət göstərən Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan ərazisinin 6,4%-i, əhalisinin 1/20 hissəsini təşkil edir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında regionların inkişafı siyasəti əsas etibarilə milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla hazırlanan regional inkişaf proqramlarına əsaslanır. Bu proqramların icrası nəticəsində regionlarda sosial-iqtisadi və fiziki infrastruktur sahələrinin inkişafı, beynəlxalq standartlara uyğun yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaradılması, əhalinin rifahının yüksəldilməsi istiqamətində irimiqyaslı işlər görülmüş və əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmişdir (1).

Bu baxımdan "Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 2023-2027-ci illər üçün Dövlət Proqramının" hazırlanması da gələcəkdə bölgənin inkişafında çox əhəmiyyət daşıyacaqdır. Dövlət Proqramı Naxçıvan iqtisadi rayonuna daxil olan Naxçıvan şəhəri, Babək, Culfa, Kəngərli, Ordubad, Sədərək, Şahbuz və Şərur rayonlarını əhatə edir. Dövlət proqramında Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının daha da sürətlən- dirilməsinə nail olunması üçün məqsədlər və prioritet istiqamətlər müəyyən edilmişdir (1).

Yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması, yaşayış və ictimai binaların tikintisi, bununla yanaşı bölgənin təbii mühitinin, yaşıllığının mühafizə olunub qorunması məsələləri istər-istəməz müəyyən vaxt çərçivəsində həyata keçiriləcəkdir və bölgənin inkişafında mühüm əhəmiyyət daşıyacaqdır. Bölgənin dünya səviyyəsində tanınması üçün burada yerləşən təbii və zamanla insanlar tərəfindən yaradılan tarixi memarlığın tanınması baxımından da turizmin inkişaf etdirilməsi labüddür. Bu baxımdan bölgədə turizm infrastrukturunun yaradılması, müxtəlif turizm növlərinin inkişafı, turizm və rekreasiya zonalarının yaradılması, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikasının bəzi tarixi memarlıq abidələrinin UNESCO-nun maddi mədəni irs nümunələri üzrə əsas siyahısına salınması üçün işlər aparılır(1).

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində beynəlxalq təcrübələrin təhlili göstərir ki, son illər ərzində regionların potensialından istifadənin və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılması, innovativ yanaşmaların tətbiqi kimi məsələlər önə çəkilir. Belə ki, regionların inkişafı sahəsində qazanılan nailiyyətlərin daha da möhkəmləndirilməsi, həmçinin mövcud ehtiyacların təmin edilməsi məqsədilə hazırlanan və həyata keçirilən proqramlarla yanaşı, ayrı-ayrı regionlar və inzibati ərazi vahidləri üzrə yerli planların hazırlanması və həyata keçirilməsi daha yaxşı nəticələr əldə etməyə imkan verəcək .

ƏDƏBİYYAT

1. “Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 2023-2027-ci illər üçün Dövlət proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında:-Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.
2. Araşdırmalar tərəfimizdən Naxçıvan şəhərində aparılmışdır. Tədqiqatlar zamanı əldə edilən materiallar Naxçıvan şəhərində yerləşən, adiyatı olan idarə və müəssisələrdən toplanmışdır.

SUMMARY

Gulnara Ganberova

CONTEMPORARY ARCHITECTURE OF NAKHCHIVAN CITY (1990-2020s)

The territory of the Nakhchivan Autonomous Republic, which is an integral part of Azerbaijan, stands out with the unique architectural features of the modern era. The distinctive Nakhchivan architectural style is consistently highlighted in the construction of distinctive buildings created by architects in the modernizing city. The Nakhchivan Autonomous Republic's region is remembered not just for the artistic qualities of the monuments typical of the Nakhchivan school of architecture, which was well-known throughout the Middle Ages in the Eastern world, but also for the tombs built there in honor of notable individuals and a variety of civil and religious structures. Along with regional customs and architectural elements, these monuments also reflect our people's age-long statehood traditions.

The ancient town of Nakhchivan is currently one of the nation's cleanest and most prosperous towns. Yusif Kuseyir Oghlu shrine, Momina Khatun shrine, and the Nakhchivangala, Imamzade complex, Hamam, and Buzkhana buildings—all rare cultural gems designed by architect Ajami Abubekir Oghlu Nakhchivani—are among the city's most significant historical architectural monuments. Modern-day residences, schools, hospitals, sports facilities, parks for culture and entertainment, gardens, a contemporary airport structure, etc. It occupies a special position in Nakhchivan's architectural design and compact solution, fusing modernism and traditional elements in the city's master plan.

Key words: City, Architecture school, Architectural features, Public buildings, Residential houses

NAXÇIVANLI BƏSTƏKARLARIN YARADICILIĞINDA SİMFONİYA VƏ SİMFONİK MUSIQI JANRLARI

Sevinc ƏSGƏROVA

Sceferova696@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan bu qədim diyarın elm, mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət xadimlərinin yaratdığı qiymətli elmi, mədəni, ədəbi dəyərlər, maddi-mənəvi abidələri bütün Şərq mədəniyyətini zənginləşdirmiş və inkişaf etdirmişdir. Mədəniyyətinin və incəsənətinin bütün sahələri üzrə bəşəriyyətə böyük şəxsiyyətlər, yaradıcı dahilər bəxş etmiş bir ölkədir. Naxçıvanın tarixi onun özünəməxsus olan mədəniyyətindən ayrılmazdır. Naxçıvanlı bəstəkarların yaradıcılıq yolunu izləyərək, peşəkar musiqi janrlarının inkişafını qeyd etmək istədik. Bəstəkarların yaradıcılığında bir sıra musiqi janrlarının inkişafından və Azərbaycan musiqi irsində tutduğu layiqli yerindən danışa bilərik.

Bu baxımdan musiqi janrlarının bölgüsü üzrə: musiqili-səhnə janrları, simfoniya və orkestr musiqisi janrları, mövzu və musiqi dilinin xüsusiyyətlərini xarakterizə edə bilərik.

Naxçıvanlı bəstəkarların yaradıcılığında simfoniya və simfonik musiqi janrları mühüm yer tutur. Bu sahədə bir çox bəstəkarlar mühüm əhəmiyyətli əsərlər bəstələmişlər. Onlardan N.Məmmədovun, R.Mirişlinin, Y.Xəlilovun, K.Əhmədovun, V.Allahverdiyevin, C.Allahverdiyevin adlarını qeyd edə bilərik.

Naxçıvanlı bəstəkarların yaradıcılığında simfoniya və simfonik musiqi janrları mühüm yer tutur. Bu sahədə bir çox bəstəkarlar mühüm əhəmiyyətli əsərlər bəstələmişlər. Naxçıvanda XX əsrin əvvəllərindən etibarən Avropa musiqi janrlarında əsərlər yaradan bəstəkarlar yaşamışlar. Onların musiqi əsərləri incəsənət məktəblərində, konservatoriyada, filarmoniya orkestrlərində ifa olunur. Bu bəstəkarların yaradıcılıq ənənələri davam edir. Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatının üzvləri Bakı Musiqi Akademiyasında bəstəkarlıq, musiqişünaslıq təhsili alan mütəxəssislərdir. Bu təşkilatın üzvləri Naxçıvanın istedadlı bəstəkarları və musiqişünaslarıdır.

Bütün bu janrlarda yazılmış əsərlər Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin zənginləşməsində və Naxçıvan musiqi həyatının inkişafında böyük rol oynayır.

Açar söz: *Azərbaycan, Naxçıvan, musiqi, janr, simfoniya, bəstəkar, orkestr.*

Naxçıvan Qədim və Orta əsrlərdə elmin, mədəniyyətin və incəsənətin bütün sahələri üzrə bəşəriyyətə böyük şəxsiyyətlər, yaradıcı dahilər bəxş etmiş bir ölkədir. Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan bu qədim diyarın elm, mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət xadimlərinin yaratdığı qiymətli elmi, mədəni, ədəbi dəyərlər, maddi-mənəvi abidələri bütün Şərq mədəniyyətini zənginləşdirmiş və inkişaf etdirmişdir.

Naxçıvanın tarixi onun özünəməxsus olan mədəniyyətindən ayrılmazdır. Tarixin müxtəlif dövrlərində Naxçıvanın bölgələrində şəhər mədəniyyəti formalaşmış, ənənəvi-professional musiqi mühitləri, muğam və aşıq ifaçılığı yaranmış və inkişaf etmişdir.

Naxçıvanlı bəstəkarların yaradıcılıq yolunu izləyərək, peşəkar musiqi janrlarının inkişafını qeyd etmək istərdik. Bəstəkarların yaradıcılığında bir sıra musiqi janrlarının inkişafından və Azərbaycan musiqi irsində tutduğu layiqli yerindən danışa bilərik.

Bu baxımdan musiqi janrlarının bölgüsü üzrə: musiqili-səhnə janrları, simfoniya və orkestr musiqisi janrları, mövzu və musiqi dilinin xüsusiyyətlərini xarakterizə edə bilərik.

Naxçıvanlı bəstəkarların yaradıcılığında simfoniya və simfonik musiqi janrları mühüm yer tutur. Bu sahədə bir çox bəstəkarlar mühüm əhəmiyyətli əsərlər bəstələmişlər. Onlardan N.Məmmədovun, R.Mirişlinin, Y.Xəlilovun, K.Əhmədovun, V.Allahverdiyevin, C.Allahverdiyevin adlarını qeyd edə bilərik.

N.Məmmədovun yaradıcılığında simfoniya janrı mühüm əhəmiyyət kəsb edir, bəstəkar yeddi simfoniyanın müəllifidir. N.Məmmədovun "Birinci simfoniya"sı kamera orkestri üçün 1965-ci ildə, "İkinci simfoniya"sı simli orkestr, litavr və fortepiano üçün 1970-ci ildə bəstələnmişdir. "Üçüncü simfoniya" orqan və simli orkestr üçün 1980-ci ildə yazılmışdır. "Dördüncü simfoniya"- "Qəlbimin səsi" adlanır və Hüseyn Cavidin xatirəsinə ithaf edilib, 1984-cü ilə aiddir (2000-ci ildə ifa olunub). "Beşinci" və "Altıncı simfoniya"lar 1980-ci illərin axırında meydana gəlmişdir. "Yeddinci simfoniya" 1995-ci ildə yaranmışdır (1998-ci ildə ifa olunub) və Xocalı faciəsinə həsr olunmuşdur.

N.Məmmədovun simfoniyları mövzusu və obrazlar dairəsinə görə fərqlidir: bu əsərlərdə Vətən mövzusu ön planda durur. Bəstəkarın hər bir simfoniyasında bu mövzu müxtəlif cəhətlərdən açıqlanır. Birinci simfoniyanın əsas obrazlar dairəsi Vətənin azadlığı uğrunda mübarizədə həlak olmuş qəhrəmanların xatirəsinə həsr olunmuşdur. Əsərin musiqi məzmununda obrazı səciyyələndirən kədərli musiqi aparıcı əhəmiyyətə malikdir. Bu da bəstəkarın düşüncələri, qəlbinin kədəri kimi səslənir. Bu kimi musiqi obrazları bəstəkarın bütün simfoniylarında müxtəlif mövzu daxilində, müxtəlif təfsirlərlə verilərək, "Yeddinci simfoniya"da yüksək zirvəyə çatmışdır. Simfoniylarda bəstəkarın öz hisslərindən tutmuş xalqın həyatında baş verən hadisələrə münasibətinə qədər, şəffaf lirikadan - gərgin dramatikliyə, fəlsəfi düşüncədən – ictimai etiraz dalğalarına qədər müxtəlif çalarlar öz əksini tapmışdır.

N.Məmmədovun simfoniyları klassik forma çərçivəsində bəstəkarın musiqi dilinin rəngarəngliyini nümayiş etdirir. Simfoniyların orkestr tərkibi bəstəkarın yaradıcılıq məqsədlərindən irəli gələrək, müxtəlifdir: ilk üç simfoniya kamera orkestri üçün bəstələnmişdir. Lakin bəstəkar kamera orkestrinin ənənəvi tərkibi ilə məhdudlaşmayaraq, "İkinci simfoniya"ya litavrlar, "Üçüncü simfoniya"ya orqan daxil etmişdir ki, bu da orkestrin ifaçılıq imkanlarının artırılmasına şərait yaratmışdır. Digər dörd simfoniya isə böyük simfonik orkestr üçün yazılmışdır.

Simfoniylarla yanaşı, N.Məmmədovun yaradıcılığında simfonik musiqinin digər janrları da təmsil olunmuşdur. Bunlardan "Komsomol", "Dramatik" simfonik poemalarını, simli orkestr, zərb alətləri və orqan üçün Poemanı, kamera orkestri üçün Pyes və s. əsərlərini göstərmək olar.

R.Mirişlinin simfoniya və simfonik musiqi janrına aid əsərləri sırasında simli alətlər orkestri üçün Simfoniyanı, "Şəhidlər" simfoniyasını, "Vətən düşüncələri", "Gənclik" simfonik poemalarını, tar ilə simfonik orkestr üçün Konserti, üç Uvertüranı və s. qeyd edə bilərik. Bu əsərlərdə bəstəkar Vətənin tarixi keçmişi və gerçək zamanla bağlı dərin fikir və

hisslərini, müasir dövrdə həmvətənlərinin arzularını, lirik hissələrini, gənclərin mənəviyyatını, maraq dairəsini, estetik zövqünü, eləcə də ümumbəşəri mövzuları işıqlandırmağa çalışmışdır. Bu əsərlər müəllifin uğurlu, maraqlı əsərləri kimi, Azərbaycan musiqi irsində layiqli yerini tutmuşdur.

R.Mirişlinin simli alətlər orkestri üçün Simfoniya ilk dəfə Azərbaycan bəstəkarlarının V qurultayının proqramı çərçivəsində tanınmış dirijor Nazim Rzayevin idarəsilə Q.Qarayev adına Azərbaycan Dövlət Kamera Orkestrinin təfsirində uğurla səslənmişdir.

1. Musiqişünas Güllü İsmayılova "Bəstəkar Ramiz Mirişli" monoqrafiyasında Simfoniya haqqında belə yazır: "Kamera orkestri üçün yazılmış bu simfoniya məzmununa görə müasir dövrün ziddiyyətli, dramatik hadisələrinə, gənclərin mənəvi həyatına həsr olunub. İntellektual cəhətdən zəngin, dünyagörüşü baxımından mürəkkəb xarakterli müasir gənclik mövzusu bu üç hissəli simfoniyanın mündəricəsini təşkil edir" [İsmayılova G.H. 12].

Bəstəkar simfoniya milli musiqinin dərin köklərindən bəhrələnərək, üslub baxımından Azərbaycan xalq musiqisinin xüsusiyyətlərinə və müasir bəstəkarlıq yazı üsullarına əsaslanan əsər yaratmışdır. Simfoniyanın hissələrinin quruluşu klassik formalara əsaslanır, eyni zamanda, kompozisiya daxilində muğamın inkişaf xüsusiyyətlərinə xas olan cəhətlər özünü göstərir.

R.Mirişlinin əsərlərində bəstəkarın simfonik düşüncə tərzini, janrının əsas cəhətlərini, forma xüsusiyyətlərini dərinlən duymasını nümayiş etdirir. Artıq bu ilk irihəcmli əsərində bəstəkarın musiqi üslubunun mühüm cəhətlərindən biri kimi onun xalq musiqi yaradıcılığının dərin köklərindən qidalanması bəstəkarın üslub keyfiyyətləri kimi özünü göstərir.

Simfonik musiqi sahəsi Y.Xəlilovun yaradıcılığı Simfoniya, Simfoniya, "Simfoniya-Kərbəla", "4 fraqment" ("Əshabi-Kəhf" baletindən) və instrumental konsertlərlə (fortepiano, tar konsertləri) təmsil olunmuşdur.

"Simfoniya-Kərbəla" - Y.Xəlilovun yaradıcılığında mərhələ əsərlərdən biridir. Bu əsər dini mövzuya müraciətlə bağlı bəstəkarın yaradıcılığında bu istiqamətdə daha bir neçə əsərin - "Əshabi-Kəhf" baletinin və bu baletin mövzuları əsasında "4 fraqment" adlanan simfonik silsilənin meydana gəlməsinə təkan vermişdir.

2. Musiqişünas Y.Əsədovanın "Yaşar Xəlilov" monoqrafiyasında bu əsərin yaranma tarixi işıqlandırılmışdır. Bu monoqrafiyaya istinad edərək, Y.Xəlilovun özünün bu əsərin yaranma tarixi ilə bağlı fikirlərini göstərmək istədik: "Azərbaycanın əksər bölgələrində olduğu kimi, Ordubad şəhərində də məhərrəm ayında Aşura mərasimi böyük hüznə qeyd olunur. Əsərlərdən bəri heç bir diktə olmadan bu müqəddəs inam və ənənə xalq tərəfindən qorunub saxlanılır və əziz tutulur. Mərasimin özəl cəhəti ondan ibarətdir ki, burada balaca uşaqlardan tutmuş, yeniyetmələrə, cavanlara, qocalara, qadınlara qədər hamı iştirak edir. Xalq bu kədərli, matəm gününü qeyd edir. Uşaqlıq illərindən bəri mən bu mərasimləri seyr etmişəm və hər dəfə şahid olmuşam ki, xalqın qəlbində Həzrət Hüseynə olan pak və sarsılmaz sevgi necə də yaşayır. Əminəm ki, bu müqəddəs məhəbbətin işığı dünya durduqca öz parlaqlığını əsla itirməyəcəkdir. Bir an məndə belə bir fikir yarandı ki, nədən Kərbəla müsibəti musiqi dili ilə ifadə olunmasın? Axı, Avropa ölkələrində 1500 ildən artıq

bir dövr ərzində dini mətnlərə və müqəddəslərin xatirəsinə müxtəlif janrlarda saysız-hesabsız musiqi inciləri yaradılmışdır. İslam xalqlarında isə belə bir ənənə olmamışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri İslam Şərqində professional musiqinin son bir əsr ərzində formalaşması və dini mövzulara ehtiyatla yanaşılmasıdır" [Əsədova Y.H. - 2015. 23-24].

Simfoniya dörd hissədən ibarətdir. Y.Əsədova bu əsər haqqında yazır: "Simfoniya müqəddəs şəhidlik simvolu sayılan Həzrət Hüseynin və onun silahdaşlarının qəhrəmanlıq faciəsinə ithaf edilmişdir. Əsər konkret mətnə əsaslanmasa da, proqramlıq musiqinin daxili dili ilə əks etdirilir" [Əsədova Y.H. - 2015. 23].

Y.Xəlilovun "Simfoniya-Kərbəla" əsəri Azərbaycan musiqisində dini mövzunun simfonik musiqi sahəsində tətbiqini reallaşdıran iri həcmli əsərdir.

K.Əhmədovun yaradıcılığında simfoniya və simfonik musiqi nümunələri sırasında "Cavid" simfonik poemasını, "Xocalı" simfoniyasını, "Cəngi", "Səyahət" simfonik lövhələrini, tar ilə simfonik orkestr üçün, fortepiano və orkestr üçün konsertlərini, kamera orkestri üçün "Gəmiqaya" simfoniyasını, "Simfoniyyetta", "Rekviyem - Süita", "İthaf", "Noktürn", "Aşıqsayağı", "Naxçıvan lövhələri" əsərlərini qeyd etmək olar.

K.Əhmədovun diplom işi kimi təqdim etdiyi "Cavid" simfonik poeması xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu əsər haqqında musiqişünas J.Qulamova belə yazır: "Əsər Azərbaycanın böyük şair-dramaturqu Hüseyn Cavidə ithaf edilmişdir. Bəstəkar bu əsərdə orkestr alətlərinin tembr xüsusiyyətlərindən, musiqinin dramaturji inkişafından bacarıqla istifadə edərək polifonik səpkili əsas mövzunun müxtəlif kolorit və ritmik dəyişikliyə uğrayan inkişafı vasitəsilə nakam şairimizin ağır taleyini göstərməyə nail olmuşdur. Müəllif xalq musiqisinin elementlərindən, muğam intonasiyalarından istifadə edərək əsərin simfonik dilini zənginləşdirmiş, milli koloritlə Avropa musiqi koloritinin sintezini yaratmışdır" [4, 94]. Həmin əsər musiqi ictimaiyyətinin diqqətini cəlb edərək, hətta 1988-ci ildə dirijor A.F.Qulyanskinin rəhbərliyi altında Krimda, Dövlət Filarmoniyasının orkestri tərəfindən ifa edilmişdir. [4, 100].

Naxçıvanda XX əsrin əvvəllərindən etibarən Avropa musiqi janrlarında əsərlər yaradan bəstəkarlar yaşamışlar. Onların musiqi əsərləri incəsənət məktəblərində, konservatoriyada, filarmoniya orkestrlərində ifa olunur. Bu bəstəkarların yaradıcılıq ənənələri davam edir. Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatının üzvləri Bakı Musiqi Akademiyasında bəstəkarlıq, musiqişünaslıq təhsili alan mütəxəssislərdir. Bu təşkilatın üzvləri Naxçıvanın istedadlı bəstəkarları və musiqişünaslarıdır.

Beləliklə, Naxçıvanda bəstəkar yaradıcılığının inkişafı ilə demək olar ki, bütün musiqi janrları öz təcəssümünü tapmışdır. Bütün bu janrlarda yazılmış əsərlər Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin zənginləşməsində və Naxçıvan musiqi həyatının inkişafında böyük rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsədova Y.H. Yaşar Xəlilov. Bakı.: Şərq-Qərb, 2015. 32 s.
2. Hüseynova G.Q. Ramiz Mirişlinin tar və simfonik orkestr üçün konsertinin bəzi üslub və janr xüsusiyyətləri. // "Musiqi dünyası" jurnalı, № 1-2 (7), 2001, s. 154-159.
3. İsmayılova G.H. Bəstəkar Ramiz Mirişli. Bakı.: 2000,
4. Qulamova J.E. Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatının 30 ildə keçdiyi yaradıcılıq yolu. Bakı.: 2010, 135 s.
5. Qulamova J.E. Nazim Quliyev. Bakı.: Şərq-Qərb, 2015, 32 s.

SUMMARY

Sevinj Asgarova

THE SYMPHONY AND SYMPHONIC MUSIC GENRES IN THE MUSICAL WORKS BY NAKHCHIVAN COMPOSERS

Valuable scientific, cultural, literary values, material and spiritual monuments created by the figures of science, culture, literature and art of this ancient land, which is an integral part of Azerbaijan, have enriched and developed all Eastern culture. is a country. The history of Nakhchivan is inseparable from its unique culture. Following the creative path of Nakhchivan composers, we would like to note the development of professional music genres. We can talk about the development of a number of musical genres in the works of composers and their worthy place in the musical heritage of Azerbaijan.

From this point of view on the division of music genres: musical-stage genres, symphony and orchestra

we can characterize music genres, themes and features of musical language. Symphony and symphonic music genres play an important role in the work of Nakhchivan composers.

Many composers have written important works in this field. Among them we can mention the names of N. Mammadov, R. Mirishli, Y Khalilov, K. Ahmadov, V. Allahverdiyev, J. Allahverdiyev.

Symphony and symphonic music genres play an important role in the work of Nakhchivan composers.

Many composers have written important works in this field. Composers who created works in European music genres have lived in Nakhchivan since the beginning of the 20th century. Their musical works are performed in art schools, conservatories and philharmonic orchestras. The creative traditions of these composers continue. Members of the Nakhchivan Composers' Organization are specialists who studied composition and musicology at the Baku Music Academy. The members of this organization are talented composers and musicologists of Nakhchivan.

Works written in all these genres play an important role in the enrichment of Azerbaijani musical culture and the development of Nakhchivan musical life.

Keywords: Azerbaijan, Nakhchivan, music, genre, symphony, composer, orchestra.

РЕЗЮМЕ

Севиндж Аскерова

СИМФОНИЧЕСКОЕ И СИМФОНИЧЕСКОЕ В ТВОРЧЕСТВЕ НАХЧИВАНСКИХ КОМПОЗИТОРОВ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ЖАНРЫ

Ценные научные, культурные, литературные ценности, материальные и духовные памятники, созданные деятелями науки, культуры, литературы и искусства этой древней земли, являющейся неотъемлемой частью Азербайджана, обогатили и развили всю восточную культуру страны. История Нахчывана неотделима от его уникальной культуры. Проследив творческий путь нахчыванских композиторов, хотелось бы отметить развитие профессиональных музыкальных жанров. Можно говорить о развитии ряда музыкальных жанров в творчестве композиторов и их достойном месте в музыкальном наследии Азербайджана.

С этой точки зрения на деление музыкальных жанров: музыкально-сценические жанры, симфонический и оркестровый мы можем охарактеризовать музыкальные жанры, темы и особенности музыкального языка. Симфония и жанры симфонической музыки играют важную роль в творчестве нахчыванских композиторов.

Многие композиторы написали важные произведения в этой области. Среди них можно назвать имена Н.Мамедова, Р.Миришли, Ы.Халилова, К.Ахмедова, В.Аллахвердиева, Дж.Аллахвердиева.

Симфония и жанры симфонической музыки играют важную роль в творчестве нахчыванских композиторов. Многие композиторы написали важные произведения в этой области. Композиторы, создававшие произведения в европейских музыкальных жанрах, жили в Нахчыване с начала 20 века. Их музыкальные произведения исполняются в художественных школах, консерваториях и филармонических оркестрах. Творческие традиции этих композиторов продолжаются. Членами Нахчыванской организации композиторов являются специалисты, изучившие композицию и музыковедение в Бакинской музыкальной академии. Членами этой организации являются талантливые композиторы и музыковеды Нахчывана.

Произведения, написанные во всех этих жанрах, играют важную роль в обогащении азербайджанской музыкальной культуры и развитии музыкальной жизни Нахчывана.

Ключевые слова: Азербайджан, Нахчыван, музыка, жанр, симфония, композитор, оркестр

MUXTARİYYƏT DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA MƏDƏNİYYƏT

Aynur İSRAFİLOVA

aynurisr@gmail.com

Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi,

Xülasə

Məqalədə, muxtariyyət dövründə Naxçıvanda mədəniyyətin inkişafı və bu sahədə həyata keçirilən islahatlar ətrafı şəkildə təhlil edilmişdir. Sovet dövrü, Naxçıvanın mədəni həyatında əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verdiyi bir mərhələ olmuşdur. Mədəniyyətin inkişafı dövlət siyasətinin bir hissəsi kimi qəbul edilmiş, teatr, musiqi, ədəbiyyat, folklor və memarlıq sahələrində mühüm addımlar atılmışdır. Məqalə, xüsusilə teatr və incəsənət sahəsində Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının fəaliyyətini və bu dövrdə teatrın peşəkar inkişafını əhatə edir. Eyni zamanda, musiqi və ədəbiyyat sahəsində muğam ifaçıları, aşıqlar və bəstəkarların rolu vurğulanmışdır. Folklor və xalq yaradıcılığı mövzusunda, muxtariyyət dövründə xalq mədəniyyətinin qorunması və folklor kollektivlərinin yaradılması barədə geniş məlumat verilmişdir.

Memarlıq sahəsində isə, həm klassik, həm də Sovet memarlığına uyğun yeni tikililərin inşa edilməsi və tarixi abidələrin bərpası diqqətə alınmışdır. Məqalədə, Naxçıvanın mədəni inkişafının, bölgənin sosial və iqtisadi inkişafına təsiri qeyd edilmişdir. Sovet ideologiyasına baxmayaraq, milli mədəniyyətin qorunması və təbliği üçün dövlət dəstəyi gücləndirilmişdir. Naxçıvanın mədəni həyatında baş verən bu dəyişikliklər, həm milli kimliyin qorunmasına, həm də bölgənin mədəni irsinin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Həmçinin, mədəniyyət sahəsində aparılan islahatların və tədbirlərin bölgənin ümumi inkişafına təsir etdiyi vurğulanır. Məqalə, mədəni irsin gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün dövrün mədəni strategiyalarının əhəmiyyətini qeyd edir. Muxtariyyət dövrü Naxçıvanda mədəniyyətin inkişafında yalnız regional deyil, həm də milli səviyyədə mühüm rol oynamışdır. Bu dövrdə mədəniyyət sahəsində atılan addımlar, Naxçıvanın mədəni irsinin davamlılığını təmin etmişdir.

Açar sözlər: *Muxtariyyət dövrü, Naxçıvan, mədəniyyət, ədəbiyyat, folklor.*

Giriş

Muxtariyyət dövründə Naxçıvanda mədəniyyət mövzusu xüsusi aktuallığa malik olmuşdur. Bu dövr, Naxçıvanın tarixi və mədəni irsinin qorunması, milli mədəniyyətin təbliği və inkişafı baxımından əhəmiyyətli mərhələdir. Sovet idarəçiliyi dövründə Naxçıvanda mədəniyyətin inkişafı dövlət siyasətinin bir hissəsi olmuş, müxtəlif mədəni tədbirlər və islahatlar həyata keçirilmişdir. Naxçıvanda teatr, musiqi, ədəbiyyat, folklor və memarlıq sahələrində baş verən dəyişikliklər bu dövrün mədəniyyət həyatını müəyyən etmişdir. Mədəniyyətin təşviqi və inkişafı, Naxçıvanın milli dəyərlərini qorumaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq məqsədini güdürdü. Sovet hökumətinin ideoloji təsirlərinə baxmayaraq, milli mədəniyyət və folklor ənənələrinin yaşadılması dövlət tərəfindən dəstəklənmişdir. Bu dövrdə xalq musiqisi, rəqs və aşıq sənəti kimi sahələr xüsusi diqqətə alınmış, folklor kollektivləri yaradılmışdır (Məmmədov, E. 2019, s. 12-20).

Eyni zamanda, tarixi abidələrin bərpası və qorunması müasir memarlıq ilə birləşdirilərək bölgənin mədəni quruluş işi genişləndirilmişdir. Muxtariyyət dövründə Naxçıvanda keçirilən mədəni tədbirlər və festivallar bölgənin mədəni həyatını canlandırmış, yerli istedadların kəşf olunmasına və inkişafına şərait yaratmışdır. Mədəniyyət sahəsindəki bu inkişaf, həmçinin sosial və iqtisadi inkişafın bir hissəsi olaraq qəbul edilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan tarixinin və mədəniyyətinin zəngin mirası olan bir bölgədir. Bu bölgə tarix boyu bir çox mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların mühüm nöqtəsi olmuşdur. 1924-cü ildə Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası (MSSR) statusu aldıqdan sonra, mədəniyyətin inkişafı üçün xüsusi şərait yaranmış, yeni mədəni və ictimai layihələr həyata keçirilmişdir (Əliyev, T. 2020, s. 56-65).

Sovet idarəçiliyi dövründə Naxçıvanda mədəniyyətin tərəqqisi dövlət ideologiyasının bir hissəsi olaraq önəmli rol oynadı. 1924-cü ildə mədəniyyət sahəsində geniş islahatlar həyata keçirildi, mədəniyyətin maarifləndirmə və milli-mənəvi dəyərlərinin təbliğində əsas vasitə olduğunu əsas tutaraq geniş təbliğat aparıldı. Bu dövrdə Naxçıvanda kitabxanalar, teatrlar, muzeylər və mədəniyyət evləri tikildi və işi müntəzəm fəaliyyətə başladı. Dövlət dəstəyi ilə incəsənət kollektivləri və teatr truppaları yaradıldı, xalq musiqisinin və milli rəqslərin öyrənilməsi, eləcə də təbliği işi böyük vüsət aldı.

Teatr mədəniyyəti Naxçıvanda xüsusi inkişaf yolu keçdi və milli ruhda yazılmış əsərlərin uğurlu səhnə təcəssümü mədəniyyət hadisəsinə çevrildi. Bu dövrdə Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı kimi digər mədəniyyət ocaqları da bölgənin sosial-mədəni həyatını mənalandırdı. Bu zaman Naxçıvanın qədim musiqi və incəsənət ənənələrinin qorunması da dövlət proqramlarının bir hissəsi oldu. Bundan başqa bölgədə maarifləndirmə sahəsində aparılan geniş fəaliyyət işləri görülür, tədris proqramları təkmilləşdirilirdi. daxil edilirdi. Kitabxana şəbəkəsinin genişləndirilməsi, kitab fondunun zənginləşdirilməsi bu sahənin inkişaf etdirilməsi zəmin yaratdı. 1930-cu illərdə açılan kitabxanalar vasitəsilə gənc nəsil milli və beynəlxalq ədəbiyyatdan bəhrələnmə imkanı qazandı. Bununla yanaşı həmin dövrdə həmin dövrdə yerli nəşirlər və şairlər d[vrwn ideologiyasının tələblərinə uyğun əsərlər yazırdılar (Qurbanova, S. 2021, s. 40-48).

Sovet dövründə təsviri incəsənət də yeni mərhələyə qədəm qoydu. Şəkil, heykəltəraşlıq və digər sənət növləri dövlət dəstəyi ilə inkişaf etdi. Rəssamlar və heykəltəraşlar Sovet həyatını və sosialist qəhrəmanlarını öz əsərlərində əks etdirdilər. Xalq yaradıcılığı da təbliğ edilir, folklor və ənənəvi sənətkarlıq növləri qorunurdu. Bu dövrdə mədəniyyət dövlət nəzarətində idi və bu sahənin inkişafı sosialist cəmiyyətin formalaşmasına xidmət edirdi (İsmayılov, R. 2022, s. 15-24).

Naxçıvanda teatr ənənəsi Sovet dövründə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı, bu dövrdə uğurlu tamaşaları ilə seçilmişdir. Teatrın repertuarında həm yerli, həm də dünya ədəbiyyatına aid əsərlər layiqli yeri tutmuşdur. 1930-cu illərdə teatr fəaliyyəti daha intensiv hal almış, milli-mənəvi dəyərləri əks etdirən tamaşalar mövcud ideologiyaya uyğunlaşdırılmışdır. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı həmçinin gənc aktyorların və rejissorların yetişdirilməsi, həmçinin səhnə sənətinin inkişafı, həm milli incəsənətin qorunması, həm də gənc istedadların kəşfi baxımından mühüm rol oynamışdır. Bununla yanaşı, teatr xalq yaradıcılığı və ənənəvi sənətlərin təbliğinə də öz töhfəsini vermişdir. Bu dövrdə özfəaliyyət teatr kollektivləri bölgə

səhnələrində tamaşalar göstərərək, mədəniyyətin bu sahəsinin yayılmasına kömək etmişdir (Hüseynov, M. 2019, s. 30-39).

Bu dövrdə musiqi sənəti Naxçıvanda geniş dəstək görmüş və sürətlə inkişaf etmişdir. Xüsusilə xalq musiqisinə və aşığı sənətinə dövlət tərəfindən qayğı göstərilmiş və təbliğ olunmuşdur. Musiqi məktəblərinin açılması ilə yerli istedadların musiqi sahəsində təhsil almaları və peşəkar ifaçılar kimi yetişmələri mümkün olmuşdur. Muğam sənəti bu dövrdə xüsusi diqqətə layiq görülmüş, Naxçıvan muğam ifaçıları bölgənin mədəniyyətində mühüm yer tutmuşlar. Sovet dövründə musiqidə də ideoloji məzmunlu əsərlərə üstünlük verərək, kollektiv əmək və sosialist quruculuğu tərənnüm edən musiqi nümunələrini dəstəkləyirdi. Ədəbiyyat sahəsində isə Sovet dövrünün ideoloji tələblərinə cavab verən əsərlər yazılırdı. Yazıçılar və şairlər sosialist realizmi üslubunda əsərlər yaradaraq, cəmiyyətin inkişafı və sosial bərabərlik mövzularına müraciət edirdilər. Bununla yanaşı, klassik ədəbiyyat da qorunmuş və təbliğ edilmişdir. Naxçıvanın mədəni həyatına əhəmiyyətli töhfələr vermişdir (Kərimov, A. (2020, s. 22-29).

Ədəbiyyat sahəsində də Naxçıvanın ədəbi mühitinin özünəməxsus yeri olmuşdur. Sovet dövründə bu diyarın şair və yazıçılar öz əsərlərində milli dəyərləri qorumağa çalışmış, dövrün ideoloji tələblərinə uyğun mövzulara müraciət etmişlər. Ədəbiyyatda tərənnüm edilən mövzular, əsas etibarilə sosializm ideyaları ilə bağlı olduqda sosial bərabərlik, humanizm kimi məsələlər üstünlük təşkil etmişdir.

Muxtariyyət dövründə Naxçıvanda muzey və kitabxana şəbəkəsi də genişlənməmişdir. Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyi 1924-cü ildə təsis olunmuş və bu muzey Naxçıvanın tarixi irsini qorumaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün səmərəli fəaliyyət göstərməmişdir. Muzeydə qədim dövrlərdən başlayaraq Naxçıvanın tarixi, etnoqrafiyası və mədəniyyəti ilə bağlı müxtəlif eksponatlar toplanmışdır. Bundan əlavə, Naxçıvanın müxtəlif bölgələrində yerli tarix və mədəniyyətlə bağlı digər muzeylər yaradılmış və mədəni irsin təbliği üçün əhəmiyyətli mərkəzlərə çevrilmişdir. Bu muzeylərdə toplanmış eksponatlar vasitəsilə Naxçıvanın qədim mədəniyyətinə dair ətraflı məlumatlar verilmiş, bölgənin zəngin tarixi irsi qorunub saxlanmışdır.

Kitabxanalar da muxtariyyət dövründə əhəmiyyətli rol oynamışdır. Xüsusilə Sovet dövründə maarifləndirmə siyasətinin bir hissəsi olaraq kitabxana şəbəkəsi genişləndirilmişdir. Böyük şəhərlərdə və kəndlərdə yeni kitabxanalar açılmış, bu müəssisələr vasitəsilə yerli əhali arasında maarifçilik işləri aparılmışdır. 1920-ci illərdə açılan Naxçıvan Dövlət Kitabxanası (indiki Naxçıvan Muxtar Respublika Kitabxanası) bölgədə elmin və mədəniyyətin inkişafına böyük töhfə vermişdir. Burada oxucular üçün geniş kitab fondu yaradılmış, həm klassik Azərbaycan ədəbiyyatı, həm də dünya ədəbiyyatından əsərlər təqdim olunmuşdur. Kitabxanalar vasitəsilə həyata keçirilən maarifləndirmə proqramları isə cəmiyyətin təhsil səviyyəsinin yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır (Məmmədova, L. 2021, s. 50-58).

Muxtariyyət dövründə Naxçıvanda xalq yaradıcılığı və folklorun inkişafı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Xüsusilə musiqi, rəqs və aşığı sənəti kimi sahələr milli dəyərlərin təbliği üçün mühüm vasitələrə çevrilmişdir. Bu dövrdə Naxçıvanda folklor kollektivləri yaradılmış, yerli incəsənət nümunələri festivallarda nümayiş etdirilmişdir. Aşığı sənəti xalqın mədəni irsini qoruyub saxlamaq məqsədilə geniş təbliğ

olunmuşdur və aşığı ifaçıları bölgənin ən tanınmış mədəniyyət xadimlərinə çevrilmişdir. Sovet hökumətinin ideoloji təsirlərinə baxmayaraq, xalq musiqisi və rəqsləri inkişaf etmişdir.

Bu dövrdə folklor festivalları təşkil edilərək xalqın milli mədəniyyətə bağlılığı gücləndirilmişdir. Milli rəqslər və xalq mahnıları festivallarda və mədəni tədbirlərdə geniş yer almışdır. Hökumətin təşəbbüsü ilə yerli folklor qrupları formalaşdırılmış və geniş auditoriyaya nümayiş etdirilmişdir. Bu tədbirlər həm xalq yaradıcılığını yaşatmış, həm də yeni nəsillər üçün mədəni mirasın qorunmasına şərait yaratmışdır. Folklor və aşığı sənəti ilə yanaşı, qədim milli geyimlər və digər adət-ənənələr də mədəni tədbirlərdə təbliğ olunmuşdur. Beləliklə, Sovet dövründə Naxçıvanın milli folkloru həm yaşadılmış, həm də yeni nəsə ötürülmüşdür (Aslanov, B. 2022, s. 33-42).

Naxçıvanda memarlıq sahəsi də əhəmiyyətli inkişaf mərhələsi keçmişdir. Bölgədə yeni memarlıq layihələri həyata keçirilmiş, həm dövlət binaları, həm də ictimai mərkəzlər inşa olunmuşdur. Memarlıqda klassik üslublarla yanaşı, Sovet modernizmi də tətbiq olunmuş və bu, yeni şəhərləşmə prosesini sürətləndirmişdir. Xüsusilə məktəblər, mədəniyyət mərkəzləri və inzibati binalar inşa edilmiş, bölgənin infrastrukturunu genişləndirilmişdir. Bu binalar mədəni, maarifləndirici funksiyalar daşımaqla ictimai həyatın mühüm mərkəzlərinə çevrilmişdir. Bu zaman tarixi abidələrin bərpası və qorunub saxlanması da diqqət mərkəzində olmuşdur.

Naxçıvanın qədim dövrlərə aid memarlıq abidələri, türbələr və məscidlər dövlətin dəstəyi ilə bərpa edilmişdir. Qədim memarlıq nümunələrinin bərpası milli irsin qorunması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Məsələn, Möminə Xatun türbəsi və Qarabağlar türbəsi kimi tarixi abidələr bu dövrdə bərpa edilmişdir. Bununla yanaşı, yeni inşa edilən binalarda müasir memarlıq üslubu ilə milli memarlıq elementləri birləşdirilmişdir. Naxçıvanın şəhər mərkəzi və ətraf rayonları bu yeni memarlıq üslubunda yenidən qurulmuşdur. Memarlıq sahəsində aparılan islahatlar bölgənin ümumi mədəni inkişafına və şəhərləşmə prosesinə ciddi təsir göstərmişdir (Əliyeva, N. 2019, s. 25-34).

Nəticə

Nəticə olaraq, muxtariyyət dövründə Naxçıvanda mədəniyyətin inkişafı bölgənin tarixi və milli irsinin qorunması baxımından əhəmiyyətli bir mərhələ olmuşdur. Sovet idarəçiliyi dövründə həyata keçirilmiş mədəni tədbirlər və islahatlar, Naxçıvanın mədəniyyət həyatını canlandırmışdır. Teatr, musiqi, ədəbiyyat və folklor sahələrində ki müşahidə edilən, inkişafa, milli dəyərlərin qorunmasına və təbliğinə xidmət etmişdir. Folklor kollektivlərinin yaradılması və xalq yaradıcılığının təşviqi, yerli mədəniyyət nümunələrinin yaşadılmasını təmin etmişdir. Eyni zamanda, tarixi abidələrin bərpası bölgənin mədəni irsinin qorunmasına kömək etmişdir. Bu dövrdə təşkil olunan mədəni tədbirlər və festivallar, yerli istedadların üzə çıxarılması və inkişafı üçün mühüm imkanlar açılmışdır. Bu dövrdə milli mədəniyyətin və çoxillik tarixi olan ənənələrin yaşadılmasını təmin edən dövlət dəstəyi gücləndirilmişdir. Naxçıvanda mədəniyyətin inkişafı, bölgənin sosial və iqtisadi inkişafının əhəmiyyətli seqmenti olaraq bölgədəki tarixi mədəni-irsin qorunmasına mühüm töhfələr vermişdir. Belə ki, muxtariyyət dövründə Naxçıvanda prioritet sahə olaraq, mədəniyyət bütövlükdə regionun inkişafına, həlledici təsir göstərmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov, E. (2019). "Naxçıvanda Mədəniyyətin İnkişafı və Tədbirlər." Naxçıvan Elmi Araşdırmalar Jurnalı, 8(3), 12-20.
2. Əliyev, T. (2020). "Sovet İdarəçiliyi Dövründə Naxçıvanın Mədəniyyət Hayatı." Azərbaycan Mədəniyyət Tarixi Jurnalı, 15(2), 56-65.
3. Qurbanova, S. (2021). "Muxtariyyət Dövründə Folklor və Xalq Yaradıcılığı." Naxçıvan Folklor Araşdırmaları, 22(1), 40-48.
4. İsmayılov, R. (2022). "Teatr və İncəsənət: Naxçıvanın Sovet Dövrü Təhqiqatı." Şəhər Mədəniyyəti Jurnalı, 9(4), 15-24.
5. Hüseynov, M. (2019). "Naxçıvanın Sovet Dövründə Musiqi və Ədəbiyyat." Musiqi və Ədəbiyyat Araşdırmaları, 7(2), 30-39.
6. Kərimov, A. (2020). "Memarlıq və Şəhərləşmə: Naxçıvanın İnkişafı." Memarlıq və Şəhərsalma Jurnalı, 11(3), 22-29.
7. Məmmədova, L. (2021). "Muxtariyyət Dövründə Naxçıvanda Kitabxanaların İnkişafı." Kitabxana və İnformasiya Elmi Jurnalı, 14(2), 50-58.
8. Aslanov, B. (2022). "Xalq Musiqisi və Aşıq Sənətinin Muxtariyyət Dövründə İnkişafı." Xalq Musiqisi Araşdırmaları, 18(1), 33-42.
9. Əliyeva, N. (2019). "Mədəni İrsin Qorunması və Tarixi Abidələrin Bərpası." Tarixi Abidələr Jurnalı, 10(4), 25-34.
10. Rüstəmov, K. (2020). "Naxçıvanda Sovet İdeologiyasının Mədəniyyətə Təsiri." Sosial İdeologiya və Mədəniyyət Jurnalı, 13(2), 40-48.
11. İsmayılova, F. (2021). "Naxçıvanda Rəqs və Folklor Kollektivlərinin Yaranması." Folklor və İncəsənət Araşdırmaları, 20(3), 18-27.
12. Quliyev, D. (2022). "Sovet Dönəmində Naxçıvanda Teatrın Rolu." Teatr və İncəsənət Elmi Jurnalı, 16(1), 10-19.
13. Həsənov, V. (2019). "Mədəniyyətin Sosial İqtisadi İnkişafdakı Rolü: Naxçıvan Misalı." İqtisadiyyat və Mədəniyyət Jurnalı, 12(2), 55-63.

SUMMARY

Aynur İsrafilova

CULTURE IN NAKHCHIVAN DURING THE PERIOD OF AUTONOMY

In the article, the development of culture in Nakhchivan during the period of autonomy and the reforms carried out in this field were analyzed in detail. The Soviet period was a stage in which significant changes took place in the cultural life of Nakhchivan. The development of culture was accepted as part of the state policy, important steps were taken in the fields of theater, music, literature, folklore and architecture. The article covers the activities of the Nakhchivan State Musical Drama Theater and the professional development of the theater during this period, especially in the field of theater and art. At the same time, the role of mugham performers, lovers and composers was emphasized in the field of music and literature. On the subject of folklore and folk creativity, extensive information was provided on the protection of folk culture and the creation of folklore collectives during the period of autonomy.

In the field of architecture, attention has been paid to the construction of new buildings in accordance with both classical and Soviet architecture and the restoration of historical monuments. In the article, the influence of the cultural development of Nakhchivan on the social and economic development of the region is mentioned. Despite the Soviet ideology, state support for the preservation and promotion of national culture has been strengthened. These changes in the cultural life of Nakhchivan had a significant impact on both the preservation of national identity and the development of the region's cultural heritage. It is also emphasized that the reforms and measures carried out in the field of culture affect the general development of the region. The article highlights the importance of the cultural strategies of the period for the transmission of cultural heritage to future generations. The period of autonomy played an important role in the development of culture in Nakhchivan not only at the regional but also at the national level. During this period, the steps taken in the field of culture ensured the continuity of the cultural heritage of Nakhchivan.

Key words: *Autonomy period, Nakhchivan, culture, literature, folklore.*

РЕЗЮМЕ

Айнур Исрафилова

КУЛЬТУРА В НАХЧИВАНЕ В ПЕРИОД АВТОНОМИИ

В статье подробно проанализировано развитие культуры в Нахчыване в период автономии и реформы, проведенные в этой области. Советский период был этапом, на котором произошли значительные изменения в культурной жизни Нахчывана. Развитие культуры было принято как часть государственной политики, важные шаги были предприняты в области театра, музыки, литературы, фольклора и архитектуры. В статье освещается деятельность Нахчыванского государственного музыкально-драматического театра и профессиональное развитие театра в этот период, особенно в области театра и искусства. При этом подчеркивалась роль исполнителей, любителей и композиторов мугама в области музыки и литературы. На тему фольклора и народного творчества была представлена обширная информация о защите народной культуры и создании фольклорных коллективов в период автономии.

В области архитектуры внимание уделялось строительству новых зданий в соответствии как с классической, так и советской архитектурой, реставрации исторических памятников. В статье отмечено влияние культурного развития Нахчывана на социально-экономическое развитие региона. Несмотря на советскую идеологию, усилилась государственная поддержка сохранения и развития национальной культуры. Эти изменения в культурной жизни Нахчывана оказали значительное влияние как на сохранение национальной идентичности, так и на развитие культурного наследия региона. Также подчеркивается, что реформы и меры, проводимые в сфере культуры, влияют на общее развитие региона. В статье подчеркивается значение культурной стратегии того периода для передачи культурного наследия будущим поколениям. Период автономии сыграл важную роль в развитии культуры Нахчывана не только на региональном, но и на национальном уровне. В этот период предпринятые шаги в области культуры обеспечили преемственность культурного наследия Нахчывана.

Ключевые слова: *Период автономии, Нахчыван, культура, литература, фольклор.*

NAXÇIVAN BƏSTƏKARLAR TƏŞKLATININ MUXTAR RESPUBLİKANIN MUSIQ-MƏDƏNİ HƏYATINDA ROLU

Jalə QULAMOVA

jale1973@mail.ru

Azərbaycan Milli Konservatoriyası

Xülasə

«Azərbaycanın qədim və zəngin tarixə, mədəniyyətə və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olan Naxçıvan diyarı mürəkkəb və çətin inkişaf yolu keçmişdir. Orta əsrlərdə Şərqi elm, mədəniyyət, ticarət və sənətkarlıq mərkəzlərindən biri kimi şöhrət qazanmış Naxçıvan dünya sivilizasiyasına dəyərli töhfələr vermişdir. Naxçıvanlıların öz fədakarlığı, işgüzarlığı hesabına Naxçıvan yaşayır, inkişaf edir, Naxçıvanda quruculuq işləri gedir».

Heydər Əliyev

Açar sözlər: *Naxçıvan, tarix, mədəniyyət, musiqi, bəstəkar.*

Təqdim olunan məqalədə Naxçıvan MR-da musiqi mühitinin təşəkkülündə, formalaşmasında, inkişafında, təkmilləşməsində böyük rol oynayan Bəstəkarlar Təşkilatının keçdiyi tarixi yola nəzər salınmış, Ulu Öndər Heydər Əliyevin bu təşkilatın yaranması və inkişafında böyük rolunun olması bildirilmiş, eləcə də təşkilatın yaranmasında mühüm xidmətləri olan professional musiqiçilərin yaradıcılıq fəaliyyətləri işıqlandırılmışdır.

Naxçıvanın musiqi mədəniyyətinin tarixi çox qədimdir. Bu mədəniyyət hər bir dövrdə inkişaf etmiş, Azərbaycanın yüksək inkişaflı mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Məlumdur ki, 1969-cu ilin iyul ayından etibarən respublikada siyasi rəhbərliyə başlamaqla Azərbaycan tarixində keyfiyyətə yeni dövrün təməlini qoyan Ulu Öndər Heydər Əliyev çoxillik zəngin siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti ərzində Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə dair özünün çox dəyərli, maraqlı irsini yaratmışdır.

Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının fəaliyyətinin tənzimlənməsində, musiqi sənətimizin inkişaf etdirilib dünya miqyasında tanıtılmasında Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olduğu danılmazdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatı da Heydər Əliyevin təşəbbüsü və qayğısı ilə yaradılan yaradıcılıq təşkilatlarından biridir. 1978-ci ildən bəri Ulu Öndər tərəfindən təməli qoyulan möhtəşəm vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsinin nəticəsidir ki, tarixi baxımdan şərəfli bir yol keçmiş Naxçıvan Muxtar Respublikasının Bəstəkarlar Təşkilatı və onların üzvləri bu gün də öz üzərlərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirir və musiqi mədəniyyətimizin inkişafı naminə var qüvvələrini əsirgəməyərək Azərbaycan musiqisinin zənginləşdirir, xalqımıza yeni-yeni töhfələr bəxş edirlər.

Naxçıvan Azərbaycanın qədim və ulu diyarıdır. Naxçıvan yaranışından bu günə qədər elm, sənət beşiyi olmuş, dünya mədəniyyətinə çoxsaylı şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Əcəmi Əbubəkir, Bəhrüz Kəngərli, Cəlil Məmmədquluzadə, Yusif Məmmədəliyev, Rza

Təhmasib, Kazım Ziya.... kimi ədiblər, memarlar, alimlər bu torpaqda dünyaya göz açmışlar.

Naxçıvanın musiqi mədəniyyəti də bu diyarın əsas sütunlarından biridir. Bu mədəniyyətin tarixi çox qədimdir. Naxçıvan musiqi mədəniyyəti hər bir dövrdə inkişaf etmiş, Azərbaycanın yüksək inkişaflı mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. "Naxçıvan diyarında ta qədimdən həm xalq musiqisi, həm də klassik musiqi yanaşı şəkildə yayılmışdır. Musiqi mədəniyyətinin inkişafında xalq mahnı və rəqslərinin, aşiq və muğam sənətinin mühüm rolu olmuşdur. Eləcə də professional musiqinin inkişafı isə XX əsrin birinci yarısına təsadüf edir. Belə ki, Naxçıvan musiqiçilərinin digər qismi Azərbaycan xalq musiqisinə yiyələnməklə yanaşı artıq not savadı almağa da çalışır və tədricən peşəkar bəstəkarların əsərlərini öyrənərək, öz ifaçılıq səviyyələrini daha da püxtələşdirirdilər. Bu kimi musiqiçilərin inkişaf dövrünün başlanması bilavasitə 1927-1928-ci illərə təsadüf edir. Bu dövrdə Naxçıvanda ilk musiqi məktəbi açılır və gələcəkdə bu məktəb musiqiçilərin yaradıcılıq imkanlarının yüksəlməsində müstəsna rol oynayır. Musiqi məktəbi ilə yanaşı Naxçıvanda özfəaliyyət kollektivlərinin yaranması da sözün əsl mənasında musiqi sənətinin püxtələşməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi" (Xəlilov, 1964, s.30).

1930-cu ildə artıq Naxçıvanda professional bəstəkarlıq sənəti sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Qeyd etdiyimiz kimi, 1937-ci ildə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin Naxçıvana gəlişi, 1942-ci ildə bu diyarda Tofiq Quliyevin rəhbərlik etdiyi caz orkestrinin fəaliyyət göstərməsi, 1959-cu ildə Naxçıvan Dövlət konsert briqadasının yaranması, bəstəkar Xəlil Cəfərovun Naxçıvan şəhər uşaq musiqi məktəbində müəllim işləməsi və mütəmadi olaraq zamanəmizin məşhur dirijoru Niyazinin, görkəmli müğənnilərdən Bülbülün, Rəşid Behbudovun, Lütfiyar İmanovun və başqa musiqiçilərin qədim şəhərlə yaradıcılıq əlaqələri istər bəstəkarlıq, istərsə də ifaçılıq sənətinin yüksəlməsinə mühüm təsir göstərməyə bilməzdi (Qulamova, 2010, s. 9).

Musiqi mədəniyyətinin digər əsas inkişaf mərhələsi musiqi təhsili və peşəkar musiqi kollektivlərinin yaranması ilə bağlı olmuşdur.

Bütün bunların bariz nümunəsi kimi, zamanəmizin böyük siyasi xadimi, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 1999-cu ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının 75 illiyi münasibətilə keçirilən təntənəli gecədə naxçıvanlı sənətçilərinin istedadına, bacarığına yüksək qiymət verərək dediyi sözləri xatırlatmaq yerinə düşərdi: «Naxçıvanda mədəniyyət xeyli inkişaf edib, tərəqqi yoluna çıxıb. Bu torpağın istedadlı gəncləri çoxdur. Onlar Milli mədəniyyəti və milli ruhu gözəl qoruyurlar».

Bildiyimiz kimi, 1969-cu ilin iyul ayından etibarən respublikada siyasi rəhbərliyə başlamaqla Azərbaycan tarixində keyfiyyətə yeni dövrün təməlini qoyan Ulu Öndər Heydər Əliyev çoxillik zəngin siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti ərzində Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə dair özünün çox dəyərli, maraqlı irsini yaratmışdır. Bu irs XX-XXI əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin demək olar ki, yarım əsrlik dövrünü əhatə edərək, bu dövr ərzində Azərbaycan musiqisinin bütün sahələrini, məsələlərini, yeniliklərini və nailiyyətlərini özündə cəmləşdirir. Bu dövrdə o, başqa sənət sahələri ilə yanaşı, Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin və musiqişünaslığının inkişafına da böyük diqqət və qayğı ilə yanaşmışdır. İncə və həssas musiqi duyumuna, musiqi zövqünə malik olan, Azərbaycan və dünya musiqisinin bədii nümunələrini həvəslə dinləyən, musiqişünaslığın elmi fikir və

ideyalar dairəsini zənginləşdirən, daim musiqiçilərlə dostluq edən bu insanın həyat və fəaliyyətini musiqi incəsənətindən ayrı təsəvvür etmək qeyri mümkündür. Onu musiqi mədəniyyətinin bütün çağdaş və aktual məsələləri, bəstəkarların və ifaçıların problemləri, fikir və təklifləri, uğurları daim maraqlandırmışdır (Qulamova, 2010, s.19.)

Respublikada hər bir sahədə yeniliklərin, islahatların, aparılmasına, ətrafda baş verən bütün demokratik və tərəqqi proseslərinin respublikanın inkişafında əks olunmasına, respublikanın yeni iqtisadi və sənaye potensialının tam gücü ilə qurulmasına, hərtərəfli iqtisadi inkişafın və yüksəlişin hər bir sahəyə, o cümlədən mədəniyyət və incəsənətin yüksəlişinə müsbət təsir göstərməsinə nail olan Heydər Əliyev məhz həyata keçirdiyi inkişaf siyasətinin uğurlu nəticələri kimi tezliklə bütün respublikanı böyük bir tikinti, abadlaşdırma meydanına çevirdi, iqtisadiyyatın və sənayenin bir çox aparıcı sahələrinin qurulmasına və inkişafına imkanlar yaratdı. Bunun nəticəsində respublikamızda çoxlu sayda yeni mədəniyyət evləri, mədəniyyət sarayları, konsert salonları tikildi, opera və balet incəsənətinin inkişafına xidmət edən təhsil, mədəniyyət qurumları, binaları tikilib istifadəyə verildi.

"Bəstəkarlar İttifaqının fəaliyyətinin tənzimlənməsində, musiqi sənətimizin inkişaf etdirilib dünya miqyasında tanındılmasında Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Dahi şəxsiyyətin yaradıcı ziyalıların, o cümlədən Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının görkəmli üzvlərinin, xüsusi xidmətləri olan bəstəkarların, musiqişünasların əməyini yüksək qiymətləndirməsi, onların yaradıcılıqlarını yüksək fəxri adlar və mükafatlarla dəyərləndirməsi bilavasitə Bəstəkarlar İttifaqının fəaliyyətinə verdiyi qiymətin bariz nümunəsidir" («Azərbaycan» qəzeti, 1997, 11 noyabr).

Azərbaycanın xarici ölkələrlə mədəni əlaqələrinin yaranması və inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlayan, görkəmli sənətkarları respublikamıza dəvət edən bu dahi şəxsiyyət bununla da Bəstəkarlar İttifaqının beynəlxalq əlaqələrinin daha da genişlənməsinə şərait yaradırdı. Xalqımızın böyük oğlu Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının müxtəlif tədbirlərində, müəllif və yubiley gecələrində, bəstəkarlarımızın yeni səhnə və konsert əsərlərinin premyeralarında iştirak edərək, dəyərli fikir və mülahizələrini söyləmiş, bəstəkarlarımıza dəstək vermişdir. Bu faktlar bir daha sübut edir ki, Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Bəstəkarlar İttifaqının və onun üzvlərinin yaradıcılıq fəaliyyəti ilə daim maraqlanmış, onların uğurlarına və nailiyyətlərinə yüksək qiymət vermişdir. Bəstəkarlar İttifaqının inkişafını, yerlərdə onun təşkilatlarının yaradılmasına böyük qayğı göstərmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatı da məhz ulu öndərin təşəbbüsü ilə yaradılan və hər zaman onun diqqət mərkəzində olan, böyük diqqət və qayğı ilə yanaşdığı yaradıcılıq təşkilatlarından biridir.

"Naxçıvan Muxtar Respublikasında musiqi sənətinin inkişafının son 45 ili Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz onun sayəsində 1978-ci ildə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Naxçıvan Təşkilatı yaradılmışdır. Hələ 1976-cı ildə ulu öndərimizin tapşırığı ilə Naxçıvanda Bəstəkarlar Təşkilatının yaranması ilə əlaqədar SSRİ xalq artisti, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının katibi, bəstəkar Rauf Hacıyev Naxçıvanda olmuş və burada Naxçıvan bəstəkarlarının əsərlərindən ibarət konsertdə iştirak etmişdir. Konsertdə hər bir bəstəkarın yaradıcılığı haqqında söhbət getmiş və əsərləri səslənmişdir. Konsertin bədii rəhbəri Nazim Quliyev, dirijoru Arif Məhərrəmov idi. Ümumiyyətlə, bu konsertin ərsəyə gəlməsində

Nazim Quliyevin əsas məqsədi Naxçıvanda bəstəkarlıq sənətinin də inkişaf etdiyini Respublika rəhbərliyinə çatdırmaq və bu bölgədə Bəstəkarlar İttifaqının bölməsinin yaradılmasının zəruri olduğunu göstərmək idi" (Qulamova, 2010, səh.24).

18 musiqi nömrəsindən ibarət böyük konsertə baxdıqdan sonra Rauf Hacıyev bəstəkarlarla görüşdə hər bir əsəri geniş təhlil etmiş, əsərlərin bir çoxu haqqında müsbət fikirlər söyləmiş, gənclərdən bir neçəsinə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının bəstəkarlıq şöbəsində təhsillərini davam etdirməyi məsləhət görmüşdür. 1978-ci ilin sentyabr ayında ulu öndərimizin göstərişi ilə Naxçıvanda Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Naxçıvan Bölməsi yaradılmışdır. Görkəmli bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi Ramiz Mirişli təşkilatın sədri, Məmməd Ələkbərov isə məsul katib təyin olunmuşlar. Bəstəkar Ramiz Mirişli 1978-ci ildən 1998-ci ilədək bu təşkilata rəhbərlik etmişdir.

Onu da qeyd edək ki, 1978-ci il Naxçıvan bəstəkardıq sənətinin inkişafında məhsuldar illərdən birinə çevrilmişdi. Naxçıvan bəstəkarları təşkilatın açılmasından ruhlanaraq yeni-yeni əsərlər yaratmağa başlamışdılar. Məmməd Ələkbərov, Rəşid Məmmədov, Məmməd Məmmədov, Əkrəm Məmmədov, Səidə Məmmədova, Elxan Muradov, Azər Abbasov, Ramiz Mirişli, Nəriman Məmmədov kimi bəstəkarların yaradıcılıqlarının çiçəklənməsi məhz bu dövrə təsadüf edir.

Sonrakı illərdə - 1994-cü ildə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Naxçıvanda səyyar plenumu keçirilmiş və Naxçıvan Təşkilatının hesabat seçki yığıncağında Ramiz Mirişli – sədr, Nazim Quliyev və Əqidə Ələkbərova – müavinlər, Vasif Allahverdiyev – məsul katib vəzifələrinə təyin edilmişlər. Səyyar plenumda Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri görkəmli bəstəkar Tofiq Quliyev, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının katibi, musiqişünas Ramiz Zöhrabov, bəstəkar Ramiz Mirişli, müğənni Yaşar Səfərov iştirak etmişlər. Bu görkəmli sənətkarların Naxçıvan səfəri, eləcə də onların Naxçıvan bəstəkarlarının əsərləri haqqında söylədikləri xoş sözlər, dəyərli fikirlər gənc bəstəkarları yeni-yeni əsərlər yaratmağa ilhamlandırmışdır.

1998-ci ildə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı Naxçıvan Təşkilatının hesabat-seçki yığıncağı keçirilmiş, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri Tofiq Quliyevin əmrinə əsasən Nazim Paşa oğlu Quliyev – sədr, Sevda Abbasqulu qızı Əliyeva – məsul katib vəzifələrinə təyin edilmişlər. Onu da qeyd edək ki, 1998-ci ildən 2000-ci ilə qədər şöbəyə rəhbərlik etmiş bəstəkar Nazim Quliyev bu qurumun fəaliyyətində xidmətləri danılmazdır.

2000-ci ildə isə Nazim Quliyevin Bakıya köçməsi ilə əlaqədar Naxçıvan Təşkilatının rəhbərliyi Şəmsəddin Qasimova həvalə edilmişdir. 2000-ci ilin may ayından etibarən Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatı yeni tələb və tapşırıqlarla fəaliyyətə başlayır. 2016 -cı ilə qədər Təşkilatın sədri Ş.Qasimov, məsul katibi K.Əhmədov fəaliyyət göstərmişlər. 2016-cı ildən Təşkilatın sədri vəzifəsində Y.Xəlilov fəaliyyət göstərir.

Təşkilatın üzvləri sırasına bəstəkarlar və musiqişünaslar daxildirlər. İlk dövrlərdə üzvlərin sayı 4 olmuş, sonra tədricən artmışdır. Bəziləri yaşayış yerini dəyişdiyinə görə üzvlükdən xaric edilmişlər, bəziləri isə dünyasını dəyişmişlər. Hal-hazırda üzvlərin sayı 12 nəfərdir. Görkəmli bəstəkarımız Tofiq Bakıxanov isə təşkilatın fəxri üzvüdür.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Bəstəkarlar Təşkilatı artıq uzun illərdir ki, müntəzəm olaraq Muxtar Respublikanın ictimai – mədəni həyatında yaxından iştirak edir, musiqi mədəniyyətimizin zənginləşməsi və inkişafı yolunda geniş fəaliyyət göstərir.

Bəstəkarlar Təşkilatının məqsədi xalqın mənəvi zənginləşməsinə xidmət göstərən Azərbaycan musiqi mədəniyyətini inkişaf etdirməkdən, musiqi irsinin qeydinə qalmaqdan, Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərini ölkəmizdə və onun hüdudlarından kənarda təbliğ etməkdən ibarətdir. Bunun üçün Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatı öz fəaliyyətində Azərbaycan və eləcə də Naxçıvan diyarının musiqi sənətinin yaradıcılıq çoxcəhətliliyini, milli musiqi klassikasının və dünya musiqi mədəniyyətinin ən yaxşı ənənələrinin qorunub saxlanması və yeniləşdirilməsi prinsiplərini əsas kimi qəbul etmişdir. Bu məqsədlə təşkilat üzvləri ayrı-ayrılıqda öz öhdəsinə düşən vəzifələri dərindən dərk edərək, musiqi mədəniyyətimizin inkişafı naminə öz yaradıcılıq potensiallarını daha da artırırılar.

Son onilliklərə nəzər salaq:

İlk konfrans 2000-ci ilin mayında, II konfrans 13 noyabr 2012-ci ildə, III konfrans 22 yanvar 2016-cı ildə, IV konfrans 14 iyun 2021-ci ildə keçirilmişdir.

Təşkilat fəaliyyəti müddətində Naxçıvan bəstəkarlarının müxtəlif janrlarda yazdıqları əsərlərindən ibarət 7 hesabat konserti baş tutmuşdur (2001, 2005, 2007, 2008, 2012, 2014, 2018-ci illərdə). Konsertlərdə Naxçıvan bəstəkarlarının yazdıqları yeni əsərlər musiqisevərlərin dərin marağına səbəb olmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi 2001-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatının birinci hesabat konsertinin uğurlu çıxışından sonra 2005-ci il aprelin 16-17-də Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Səyyar Plenumu keçirilmişdir. Plenum bütövlükdə Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatının işinə həsr olunmuşdur. Onun işində iştirak etmək üçün Bakıdan Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının katibi, əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünaslıq doktoru, professor Ramiz Zöhrabov, respublikanın xalq artisti, professor Tofiq Bakıxanov, respublikanın xalq artisti Nəriman Məmmədov və Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının məsul katibi, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Lalə Hüseynova Naxçıvana ezam edilmişlər. Nümayəndə heyəti Naxçıvanın bir sıra mədəniyyət ocaqlarında, o cümlədən Naxçıvan Dövlət Filarmoniyasında, Dövlət Xalça Muzeyində, Hüseyn Cavidin ev muzeyində və Möminə Xatun məqbərəsində olmuş, habelə Naxçıvan Dövlət Universitetində tələbələrin hazırladığı Üzeyir Hacıbəylinin «Arşın mal alan» operettasından fraqmentlərə baxmışlar.

Aprelin 16-da Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında Plenumun açılışı olmuşdur. Tədbiri giriş sözü ilə Təşkilatın Sədri Şəmsəddin Qasımov açaraq bildirmişdir ki, bu gün Naxçıvan bəstəkarlıq məktəbinin yetirmələri özlərinin müxtəlif janrlarda yazdıqları yeni əsərləri ilə Sizlərin qarşısında çıxış edəcək, növbəti yaradıcılıq hesabatı verəcəkdir. Sonra o, əsərləri səsləndiriləcək müəlliflərin yaradıcılığı haqda geniş məlumat vermişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatının 2007-ci ilin aprel ayında keçirilmiş növbəti - üçüncü hesabat konsertində də Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının birinci katibi, əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünaslıq eləmləri doktoru, professor Ramiz Zöhrabov, məsul katib, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Lalə Hüseynova iştirak etmiş, konsertdə ifa olunan əsərlərin müzakirəsini keçirmiş, məsləhət və təkliflərini, tövsiyyələrini söyləmişlər.

Qeyd edək ki, Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatının Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Bakıda keçirdiyi plenumlardakı çıxışları və Muxtar Respublikamızda ərsəyə gələn mədəni-kütləvi tədbirlərdəki iştirakı təşkilatın fəaliyyətinin genişlənməsini əks etdirir.

2007-ci ilin iyun ayında Bakıda keçirilən Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının VIII qurultayında bəstəkar və musiqişünaslarımız bu qurultayda tam heyətdə iştirak etmiş, Naxçıvan bəstəkarlarının əsərləri qurultayın konsert proqramına daxil edilərək səsləndirilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatı öz potensialını genişləndirərək Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsi, Yazıçılar Birliyi, Gənclər və İdman Nazirliyi, Dövlət Filarmoniyası, Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı, Dövlət Kukla və Uşaq teatrları ilə də sıx yaradıcılıq əlaqələri saxlamışdır. Bu müddət ərzində bir çox yerli şairlərin sözlərinə Naxçıvan bəstəkarları tərəfindən mahnılar bəstələnmiş və bu mahnılar vaxtaşırı Naxçıvan televiziyası və radiosu ilə səsləndirilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatının təşəbbüsü ilə tez-tez bir çox görkəmli sənətkarların yaradıcılıq gecələri keçirilir. Belə tədbirlərdən Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatında xalq artisti, professor Tofiq Bakıxanovun 75 illik yubileyinin 2006-cı il may ayının 19-20-də Naxçıvanda yüksək dövlət tədbiri səviyyəsində qeyd olunmasını misal göstərmək olar.

Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının katibi Ramiz Zöhrabovun konsertdə ön sözündən sonra Tofiq Bakıxanovun ümummilli lider Heydər Əliyevə həsr olunmuş «Həmişə bizimilə» simfonik poeması lent yazısında səsləndirilmiş və bu əzəmətli musiqi çox uğurlu şəkildə Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətini işıqlandıran kinoxronika kadrları ilə müşayiət olunmuşdur (Bakıxanov, 2006, s.20).

2008-ci ilin iyul ayının 29-da isə Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatının 30 illik yubileyi də təntənə ilə qeyd olunmuşdur. Bu möhtəşəm tədbirdə iştirak etmək üçün Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri, Azərbaysan Respublikasının xalq artisti, Şöhrət ordenli, professor, «Yunesko»-nun xətti ilə «Dünyanın artisti» fəxri adına layiq görülmüş Firəngiz xanım Əlizadə, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının katibi Ramiz Zöhrabov, məsul katib Lalə xanım Hüseynova, Azərbaycan Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi, kino-rejissor – Cahangir Zeynallı da dəvət olunmuşdurlar.

Tədbirdə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri Firəngiz xanım yubiley münasibətilə musiqiçiləri təbrik etmiş, təşkilatın yaranması, bu 30 ildə onun keçdiyi yolu yüksək qiymətləndirmiş, eyni zamanda Naxçıvanda gedən böyük quruculuq işlərindən, hər sahəyə olan diqqət və qayğıdan, eləcə də Bəstəkarlar Təşkilatına və onun üzvlərinə olan isti münasibətdən danışmışdır. Firəngiz xanım həmçinin qeyd etdi ki, «bizim Azərbaycanın bir çox bölgələrində təşkilatlarımız fəaliyyət göstərir. Lakin Naxçıvan Təşkilatı ən fəal, öndə gedən təşkilatlarımızdandır. Biz həmişə Naxçıvan musiqiçilərini çox böyük məhəbbətlə qarşılamışıq və onların əsərlərinə, musiqişünaslarının isə yazdıqları kitablara böyük diqqət yetirmişik».

Onu da qeyd etmək istərdim ki, 2010-cu ildə bir naxçıvanlı musiqişünas kimi, Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatının keçmiş üzvü kimi təşkilatın 30 illik yubileyinə həsr etdiyim "Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatının 30 ildə keçdiyi yaradıcılıq yolu" adlı monoqrafiyam işıq üzü görmüşdür.

Sonrakı illərdə də Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatı bir sıra yubiley tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsi işində yaxından iştirak etmişdir. 2016-cı ilin oktyabrında T.Bakıxanovun 85 illik yubileyinə həsr olunmuş konsert, 2016-cı ilin noyabrında Qəmbər Hüseynlinin anadan olmasının 100 illik yubileyi və Ordubad şəhər musiqi məktəbinin 50 illik yubileyi, 2017-ci ilin iyun ayında Məmməd Nəsirbəyovun anadan olmasının 120 illik yubileyi, 2017-ci ilin dekabrında Nəriman Məmmədovun anadan olmasının 90 illik yubileyi, 2018-ci ilin fevralında Qara Qarayevin anadan olmasının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş konsert, 2018-ci ilin noyabrında Naxçıvan MR Bəstəkarlar Təşkilatının 40 illik yubileyinə həsr olunmuş hesabat konserti, Ərtoğrul Cavidin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar 2019-cu ilin sentyabrında konfrans, oktyabrında yekun konsert, 2020-ci ilin aprelində Məmməd Məmmədovun 100 illik yubileyi buna parlaq misal ola bilər.

2018-ci ilin mayında Ulu Öndərin anadan olmasının 95 və 2019-cu ilin oktyabrında Muxtarlığın 95 illiyinə həsr olunmuş mahnı müsabiqələri keçirilmişdir. Müsabiqələrin uğurlu alınmasında Naxçıvan Mədəniyyət Nazirliyinin xüsusi rolunun olduğunu vurğulamaq istərdim. Müsabiqələrdə Təşkilatın üzvləri fəal surətdə iştirak etmiş və parlaq müvəffəqiyyətlər qazanmışlar.

Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatı Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının bütün tədbirlərində təmsil olunur. 2019-cu ilin aprel ayında plenumda, oktyabr ayında isə, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının 85 illiyinə həsr olunmuş Musiqi Festivalında Y.Xəlilovun "Simfonietta-Əcəmi" əsəri səsləndirilmişdir. Həmin Festivalın proqramında K.Əhmədovun "Naxçıvan lövhələri", Ş.Qasimovun "Naxçıvan mənzərələri" əsərləri də yer almışdır. Festivalın sonunda keçirilən mətbuat konfransında Naxçıvan Bəstəkarlar Təşkilatının fəaliyyətinə yüksək qiymət verilmişdir.

Fəxarət hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, Kamal Əhmədovun 70 illik yubileyinə həsr olunmuş geniş konsert proqramı Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında Dövlət xalq çalğı alətləri orkestrinin və bir sıra tanınmış müğənnilərin iştirakı ilə 2019-cu ilin fevral ayının 7-də uğurlu keçmiş və dinləyicilərin rəğbətini qazanmışdır.

2023-cü ildən başlayaraq Naxçıvan MR Bəstəkarlar Təşkilatı Ulu Öndər Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi ilə bağlı bir çox tədbirlər həyata keçirmişdir. Bununla əlaqədar 10 aprel 2024-cü il tarixdə Naxçıvan MR Bəstəkarlar Təşkilatında böyük konsert baş tutmuşdur. Daha sonra – 11 noyabr 2023-cü il tarixində Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında keçirilən Azərbaycan Bəstəkarlarının seçilmiş əsərlərindən ibarət konsert Q.Qarayev adına Azərbaycan Dövlət Kamera orkestrinin ifasına səsləndirilmişdir. Konsertdə Təşkilatın sədri bəstəkar Yaşar Xəlilovun "Heydər Dastanı" da böyük rəğbətlə qarşılanmışdır.

Son olaraq bir daha vurğulamaq istərdim ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatının üzvləri, hər zaman olduğu kimi, bu gün də öz yaradıcılıq fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Bəstəkarlar yeni musiqi əsərlərinin yazılması işi ilə məşğul olur, musiqişünaslar yeni elmi məqalələrin və kitabların ərsəyə gəlməsinə və onların nəşr olunmasına çalışırlar. Onlara böyük qayğı göstərilir, bəstəkar və musiqişünasların yaradıcılığının inkişafı üçün lazımı şərait yaradılır. Bu qayğının və Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan möhtəşəm vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsinin nəticəsidir ki, tarixi baxımdan şərəfli bir yol keçmiş Naxçıvan Muxtar Respublikasının Bəstəkarlar

Təşkilatı və onların üzvləri bu gün də öz üzərlərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirir və musiqi mədəniyyətimizin inkişafı naminə var qüvvələrini əsirgəməyərək Azərbaycan musiqisinin zənginləşdirir, xalqımıza yeni-yeni töhfələr bəxş edirlər.

Beləliklə, Naxçıvan musiqi mədəniyyəti böyük tarixi inkişaf yolu keçərək, XX əsrin sonlarında artıq yüksək səviyyə əldə etmişdir. Yaradıcılıq nailiyyətləri ilə dolu olan bu illər, Naxçıvan musiqi mədəniyyətinin parlaq, unudulmaz tarixi səhifələrindəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinə dövlət qayğısının artırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. «Azərbaycan» qəzeti, 1997, 11 noyabr
2. Bakıxanov T.Ə. (2006). Naxçıvan təəssüratları. Bakı: "Musiqi dünyası" jurnalı №3\4, s.20
3. Xəlilov Ə.T. (1964). Naxçıvan teatrının tarixi. Bakı: İşıq Nəşriyyatı, 89 s.
4. Qulamova J.E. (2010). Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarla Təşkilatının 30 ildə keçdiyi yaradıcılıq yolu. Bakı: Mars-Print Nəşriyyatı, 135 s.

SUMMARY

Gulamova Jala

THE ROLE OF THE NAKHCHIVAN COMPOSERS' ORGANIZATION IN THE MUSICAL AND CULTURAL LIFE OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC

The article presented examined the historical path of the Composers' Organization, which plays an important role in the formation, development and improvement of the musical environment in the Nakhchivan Autonomous Republic, noted the great role of the great leader Heydar Aliyev in the creation and development of this organization, and also highlighted the creative activities of professional musicians who have made important contributions to the formation of the organization. The history of musical culture of Nakhchivan is very ancient. This culture has developed at all times and has become one of the highly developed cultural centers of Azerbaijan. It is known that since July 1969, having assumed political leadership of the republic, the Great Leader Heydar Aliyev, who laid the foundation for a qualitatively new era in the history of Azerbaijan, over many years of rich political and state activity created his valuable and interesting heritage of musical culture of Azerbaijan.

Heydar Aliyev's unprecedented merits in regulating the activities of the Union of Composers of Azerbaijan, developing and promoting our musical art throughout the world are undeniable. The Organization of Composers of the Nakhchivan Autonomous Republic is one of the creative organizations created on the initiative and care of Heydar Aliyev. Since 1978, as a result of the worthy fulfillment of the great tasks set by the Great Leader, the Organization of Composers of the Nakhchivan Autonomous Republic, which has passed an honorable path from a historical point of view, and its members today fulfill their duties and for the sake of developing our musical culture they enrich the music of Azerbaijan and bring a new contribution to our people.

РЕЗЮМЕ

Жале Гуламова

РОЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ КОМПОЗИТОРОВ НАХИЧЕВАНА В МУЗЫКАЛЬНОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

В представленной статье был рассмотрен исторический путь Организации композиторов, которая играет важную роль в становлении, формировании, развитии и совершенствовании музыкальной среды в Нахичеванской АР, была отмечена большая роль великого лидера Гейдара Алиева в создании и развитии этой организации, а также была освещена творческая деятельность профессиональных музыкантов, оказавших важные заслуги в становлении организации.

История музыкальной культуры Нахичевана очень древняя. Эта культура развивалась во все времена и стала одним из высокоразвитых культурных центров Азербайджана. Известно, что с июля 1969 года, приступив к политическому руководству республикой Великий лидер Гейдар Алиев, заложивший начало качественно новой эпохи в истории Азербайджана, за долгие годы богатой политической и государственной деятельности создал свое ценное и интересное наследие музыкальной культуры Азербайджана.

Неоспоримы беспрецедентные заслуги Гейдара Алиева в регулировании деятельности Союза композиторов Азербайджана, развитии и продвижении нашего музыкального искусства во всем мире. Организация композиторов Нахичеванской Автономной Республики является одной из творческих организаций, созданных по инициативе и заботе Гейдара Алиева. С 1978 года в результате достойного выполнения великих задач, поставленных Великим Вождём Организация композиторов Нахичеванской Автономной Республики, прошедшая почетный с исторической точки зрения путь, и ее члены и сегодня выполняют свои обязанности и ради развития нашей музыкальной культуры они обогащают музыку Азербайджана и приносят новый вклад нашему народу.

MUXTARİYYƏT DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA MƏDƏNİYYƏT

İnci ADİLZADƏ

inciadilzade@ndu.edu.az

"Texnologiya" kafedrasının müəllimi

Xülasə

Bu il Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasından 100 il ötür. Naxçıvan diyarı qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə malik olan çətin, mürəkkəb və eyni zamanda şərəfli inkişaf yolu keçmişdir. Naxçıvan torpağı həmişə özünün zəngin mədəniyyəti ilə ölkəmizin tarixində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Ümumiyyətlə Naxçıvan təbiəti, gözoxşayan mənzərələri və özünəməxsus mətbəxi ilə ölkəmizin digər bölgələrindən tamamilə fərqlənir.

Mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi həm də qədim diyarımızın regionda tanınması və mədəni mərkəz rolu oynamasını şərtləndirir. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin dediyi kimi: "Xalqımızın incəsənət, mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətləri Vətəninə, millətini sevən hər bir azərbaycanlı üçün iftixar mənbəyidir".

Xalçaçılıq Azərbaycanın milli və mədəni sənətidir. Azərbaycanda xalq yaradıcılığının ulu örnəklərindən, xalçaçılıq sənətinin gözəl nümunələri sırasında Naxçıvan xalçaları da var.

Açar sözlər: *xalça, toxuculuq, boyaqçılıq, keçə*

Giriş

Naxçıvan xalçaçılığı Naxçıvan mədəniyyətinin əsas sahələrindən biridir. Burada dekorativ-tətbiqi sənətin qədim növlərindən sayılan xalça və xalça məmulatının toxuma ənənələri əsrlər boyu qorunub saxlanılıb, inkişaf etdirilib, xalqımızın məişətində və həyatında mühüm rol oynamışdır. Zəngin koloriti, təkrarsız naxışları və orijinal kompozisiyaları ilə seçilən Naxçıvan xalçaları Azərbaycan xalça sənətini ənənəvi naxış və elementləri, özünəməxsus rəng çalarları ilə zənginləşdirib. Tarixən Naxçıvanda xalqımızın

qədim mədəniyyətini, məşğuliyyətini və həyat tərzini özündə əks etdirən dəyərli xalça nümunələri yaradılmışdır. Xüsusilə heyvandarlığın və qoyunçuluğun inkişafı xalçaçılıq sənətinin formalaşmasında mühüm amil olub.

Naxçıvan xalçalarının özünəməxsus çalarları vardır. Bu elementlərdən şaquli istiqamətli zolaqlar, romblar, qarmaqlı həndəsi elementlər və nəbati ornamentlər, heyvan təsvirləri kimi naxışlar xalqın genetik yaddaşından silinməyən inanc və təsəvvürlərlə bağlıdır. Xovsuz xalça növündə atların, atlıların və dəvələrin, çullarla bəzədilmiş dəvə karvanının təsviri, xovlu xalçaların bəzəyinə çevrilən buta elementi Naxçıvan

xalçalarını öz spesifik toxunuşu və bədii quruluşu ilə fərqləndirir. Naxçıvanda xalçaçılıq qədim dövrlərdən inkişaf etmişdir. (Həbibbəyli, Muradov 2017, səh.183)

Ordubad rayonunda yerləşən Plovdağ, Sumbatan və Xaraba-Gilan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı bir sıra maddi-mədəniyyət məmulatları arasında parça və xalça qalıqlarına rast gəlinməsi və ərazinin digər yerlərindən tapılan bu cür nümunələr Naxçıvanda xalça sənətinin qədimliyini sübut edən əyani dəlillərdir.

Xalçaçılıq sənəti insanların həyatında hər zaman böyük rol oynamışdır. Naxçıvanda ilkin toxunan xalçalar "keçirmə", "dolama" üsulu ilə toxunaraq, "xovsuz xalça" adlandırılmışdır. Bu toxumalara ədəbiyyatda "düztoxumalar" deyilir. Naxçıvanda xalçaçılıq sənəti bir təkamül yolu keçərək, orta əsrlərdə xalçaçılıq məktəbinin də formalaşmasına gətirib çıxarmış, "ilmə" yolu ilə toxunan xalçaların istehsalı daha da genişləndirilmişdir.

Xovsuz xalçalar çəkisinin az olması ilə seçilirdi. Heyvandarlıqla məşğul olan və yarıköçəri yaşayan insanlar evlərinin daxilinə bəzədilməsində, eləcə də çadırlarının xarici üçün xalçalardan istifadə edirdilər. Orta əsrlərdə Naxçıvanda çoxlu xalça və xalça məmulatlarının istehsal olunurdu. (Kərimov 2012, səh.24)

Naxçıvan xalçaları yun iplərlə yanaşı, pambıq və ipək saplarla da toxunurdu. Xalçaçılığın inkişafı boyaqçılıq sənətinin inkişafı üçün də vacib amillərdən sayılırdı. Belə ki, keçmiş dövrlərdə xalça iplərini qadınlar özləri boyayar və sonra toxuyardılar. Yaşadıqları ərazinin təbiəti nə qədər zəngin və rəngarəng olurdusa, xalça ipləri də o qədər rəng çalarlarına malik olurdu.

Xalçaçılıq haqqında araşdırmalarımız zamanı Şahbuz rayon Güney Qışlaq kənd sakini Hümbətova İmarət xanım xalçaçılıq və boyaqçılıq haqqında çox dəyərli fikirlərini bizimlə bölüşmüşdür. O qeyd edirdi ki, xalçaçılıq birlik rəmzidir. Bu zaman qadınlar bir yerə toplaşar və fikirlərini bir birləri ilə bölüşərdilər. İmarət xanım qeyd edirdi ki, əvvəllər çeşni mövcud deyildi. Qadınlar öz təxəyyülündə canlandırıdığını naxışları xalça üzərində işləyirdilər. Bu da Azərbaycan xanımlarının nə qədər dünyagörüşlü və zəhmətkeş olduğunun bariz nümunəsidir. Həmçinin İmarət xanım qeyd edirdi ki, qadınlar ipləri özləri boyayardılar. İp boyama ilə əsasən payızın son aylarında məşğul olurdular. Nar və soğan qabığının qaynadılmasından alınan rəng iplərin tünd qırmızı rəngə boyanması üçün istifadə olunurdu. Cəviz qabığından yaşıl rəng alırdılar. İp boyanarkən qadınlar təbii rənglərin imkanlarını artırmaq məqsədi ilə onların tərkibinə zəy, duz maddələri əlavə edirdilər.

Naxçıvan xalçaları bədii və texnoloji xüsusiyyətlərinə görə iki qrupa bölünür.

Birinci qrupa müxtəlif dövrlərdə Naxçıvan ustaları tərəfindən yaradılan həndəsi naxışları olan xalçalar daxildir. Əsrlər boyunca onlar bədii nöqtəyi-nəzərdən mükəmməlləşmiş, onların çalarları daha da gözəlləşmişdir. Onların təsviri çox orijinaldır. Orta sahə zərif zolaqlardan - mədaxildən ibarətdir ki, bu da orta əsrlərin kətan parçalarını xatırladır. Fərz etmək olar ki, bu xalçalar vaxtilə Naxçıvanda istehsal olunan parçaların naxışlarından iqtibas etmişdir. Qeyd edilməlidir ki, zolaq naxışları qədim zamanlardan Naxçıvan incəsənəti üçün səciyyəvidir. X əsrdə Naxçıvanda çox məşhur olan tesmalar istehsal olunurdu. Onun bədii quruluşunu zolaqlar təşkil edirdi.

Naxçıvan xalçalarının ikinci qrupuna XVII-XVIII əsrlərdə toxunan böyük xalılar daxildir. Belə xalıların bir neçəsi İstanbulda "Türk və İslam əsərləri muzeyi"ndə saxlanılır. Bu xalçalar xalçaçılıq texnikasını çox yaxşı bilən peşəkar rəssamların eskizləri əsasında XIV-XVI

əslərdə toxunmuşdur. Əsas istehsal mərkəzləri Naxçıvan, Bərdə, daha sonralar isə Şuşa şəhəri olmuşdur. Burada toxunulan zərif və qəşəng "Naxçıvan" xalçası Yaxın Şərq və Avropa ölkələrində qiymətləndirilirdi. (Muradov 2012, səh.44)

Araşdırmalar nəticəsində xalçaçılıq sənətinə daxil olan keçəçiliyin lap qədim dövrdə mövcud olduğunu qeyd etmək olar. Keçə sənətini biz dərslərdə tətbiq edirik və bu qədim sənəti tələbələrə öyrədirik. Burada əsas məqsəd milli mədəniyyətimizi, keçmiş adət ənənəmizi təbliğ etməkdən ibarətdir. Keçə həm məişət, həm də sağlamlıq üçün istifadə edilirdi. Keçədən həm yatacaq, həm bürüncək kimi, həm də alaçıqların istiliyini təmin etmək üçün istifadə edirdilər.

Həmçinin keçə insan bədənində qan dövranını yaxşılaşdırırdı. Allergiyalı dərilərdə insanlar keçəyə bükülmüş sabunlardan istifadə edirdilər. Bu həmçinin dərinin yumşaqlığını da təmin edirdi. Əvvəllər gec dil açan uşaqları keçəyə bükərdilər. Bu qan dövranını gücləndirir və uşaqlarda bədən istiliyini tənzimləyirdi. Bu proses də uşağın inkişafı, sağlamlığı üçün çox əhəmiyyətli hesab olunurdu.

ƏDƏBİYYAT

1. Muradov Vidadi – "Azərbaycan xalçaları. Naxçıvan qrupu ", Bakı - Elm 2012, 82 səh
2. İsa Həbibbəyli, Vidadi Muradov – "Naxçıvan xalçaçılığı: Ənənə və Müasirlik", Bakı - Elm 2017, 283 səh
3. Lətif Kərimov – "Azərbaycan xalçası", Bakı 2012, 470 səh

SUMMARY

Inci Adilzadeh

CULTURE IN NAKHCHIVAN DURING THE PERIOD OF AUTONOMY

This year marks the 100th anniversary of the establishment of the Nakhchivan Autonomous Republic. The land of Nakhchivan, which has an ancient history and a rich culture, has gone through a difficult, complex and at the same time honorable development path. The land of Nakhchivan has always played an important role in the history of our country with its rich culture. In general, Nakhchivan is completely different from other regions of our country with its nature, beautiful scenery and unique cuisine.

The development of culture also requires the promotion of our ancient land in the region and its role as a cultural center. As Heydar Aliyev, the national leader of the Azerbaijani people, said: "The achievements of our people in the field of art and culture are a source of pride for every Azerbaijani who loves his homeland and nation."

Carpet weaving is the national and cultural art of Azerbaijan. Nakhchivan carpets are among the great examples of folk creativity in Azerbaijan, and among the beautiful examples of carpet weaving art.

Keywords: *carpet, weaving, dyeing, felt*

РЕЗЮМЕ

Инчи Адильзаде

РАЗВИТИЕ КОВРОТКАЧЕСТВА В ЗАПАДНОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В этом году исполняется 100 лет со дня образования Нахчыванской Автономной Республики. Земля Нахчывана, имеющая древнюю историю и богатую культуру, прошла трудный, сложный и в то же время почетный путь развития. Земля Нахчывана всегда играла важную роль в истории нашей страны своей богатой культурой. В целом Нахчыван совершенно отличается от других регионов нашей страны своей природой, красивыми пейзажами и уникальной кухней.

Развитие культуры также требует пропаганды нашей древней земли в регионе и ее роли как культурного центра. Как сказал общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев: «Достижения нашего народа в области искусства и культуры являются источником гордости для каждого азербайджанца, любящего свою родину и нацию».

Ковроткачество является национальным и культурным искусством Азербайджана. Нахчыванские ковры являются одними из величайших образцов народного творчества Азербайджана, прекрасными образцами искусства ковроткачества.

Ключевые слова: *ковер, плетение, крашение, войлок*

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ İDMAN OBYEKTŁƏRİ

Valeh ƏLİXANOV

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Müasir dövrdə bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı hər bir dövlətdə insanların sağlamlığı və mənəvi yüksəlişi ilə yanaşı, milli potensialın maksimum səmərəli reallaşdırılması, cəmiyyətin saflaşması və yetkinləşməsi, genefondun qorunub saxlanması baxımından son dərəcə mühüm vasitə sayılır. İstənilən dövlətdə idmanın inkişafının yüksəlişini bu sahənin inkişafı üçün atılan davamlı məqsədyönlü addımlar, idmanın müxtəlif sahələri üzrə maddi bazanın genişləndirilməsi, təkmilləşdirilməsi, öz bacarığı ilə idmanın inkişafına təkan verə biləcək peşəkar mütəxəssislərin yetişdirilməsi şərtləndirir.

Açar sözlər: *Naxçıvan, idman, obyektlər, müasir, dövr*

Bədən tərbiyəsi və idman cəmiyyətin sivilizasiyasının ilk dövrlərindən təşəkkül tapmış və müxtəlif formalarda dünya xalqları arasında geniş yayılmışdır. Azərbaycanın dünya görmüş insanların, yazıçıların, tarixçilərinin və Azərbaycana səyahət etmiş səyyahların təəssurat və yazılarında Azərbaycan xalqının hələ qədim dövrlərdən bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olduğuna adi maraqlı məlumatlar vardır.

Naxçıvanda dövlət bədən tərbiyəsi və idman qurumlarının yaradılması ötən əsrin 20-ci illərinə təsadüf edir. İlk dəfə olaraq 15 yanvar 1926-cı il tarixində Naxçıvan MSSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanında Bədən Tərbiyəsi və İdman Şurası, 30 avqust 1927-ci ildə isə Bədən Tərbiyəsi Komitəsi yaradılmışdır. Naxçıvan MSSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi tərəfindən 1 dekabr 1936-cı il tarixli qərarı ilə Naxçıvan Bədən Tərbiyəsi və İdman işləri üzrə Komitə təsis olunmuşdur. 30 mart 1946-cı ildə Naxçıvan MSSR Nazirlər Soveti yanında Bədən Tərbiyəsi və İdman Komitəsi adlandırılmışdır. Naxçıvan MR Ali Məclisi sədrinin 30 dekabr 1994-cü il tarixli 77-XII nömrəli fərmanı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Gənclər və idman Nazirliyi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasında aparılan dəyişiklərlə əlaqədar olaraq Naxçıvan MR-də də dəyişiklər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Naxçıvan MR Gənclər və İdman Nazirliyi 23 iyun 2001-ci il tarixdə Naxçıvan Ali Məclisinin sədrinin 28-II FR nömrəli fərmanı ilə Naxçıvan MR Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinə çevrilmişdir. 2006-cı il fevralın 28-də 12-II FR nömrəli fərmana əsasən nazirliyə yenidən öz adı qaytarılmış və bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi adlandırılır.

Bacarıqlı dövlət xadimi təcrübəli siyasətçi Heydər Əliyevin dövlət rəhbərliyinə qayıdışı bütün sahələrdə inkişaf tempinin əsasını qoymuşdur ki, onlardan biri də idman sahəsidir. Ulu öndər müxtəlif dövrlərdə hakimiyyət başında olduğu vaxtlarda xalqın sosial-iqtisadiyyatını, mədəni maarifini, elmini, vətənin hərbi müdafiə qüdrətinin inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, xalqın sağlamlığının möhkəmləndirilməsini, keşiyində dayanmış, bədən tərbiyəsi və idmanın kütləvi hal alması, idmançıların böyük miqyaslı yarışlarda

yüksək nəticələr əldə etməsi üçün müntəzəm olaraq aparmış və idmana hər tərəfli qayğı göstərmişdir.

80-ci illərin sonu – 90-cı illərin əvvəllərində Naxçıvan MR-də ictimai-siyasi xaos bədən tərbiyəsi və idmana da öz təsirini göstərmişdi. Lakin 1995-ci ildə seçkilərdən sonra Naxçıvanda hakimiyyət strukturunun yenidən formalaşması və təşkilatlanması prosesi başlandı. Bu isə bədən tərbiyəsi və idman sahəsinə öz müsbət təsirini göstərdi. Ölkəmizdə o cümlədən onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Muxtar Respublikamızda bu gün bədən tərbiyəsi və idman insanların gündəlik fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Gənclərimizi kütləvi idmana cəlb etmək, idman dərslərinin yüksək səviyyədə keçirilməsi, peşəkar idmançılar yetişdirmək və savadlı mütəxəssislər hazırlamaq sahəsində Naxçıvan Dövlət Universitetinin də öz payı var. 2006-cı ildə universitetin köhnə idman qurğuları sökülmüş və yeni qurğular yaradılmışdır. Universitetin ərazisində Olimpiya İdman Korpusu, açıq idman kompleksi, süni örtüklü mini futbol meydançası tikilərək tələbələrin istifadəsinə verilmişdir. Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Naxçıvan Dövlət Universitetinin idman şəhərciyinin açılışında iştirak etmiş, burada hazırlanan bədən tərbiyəsi və idman mütəxəssislərinin öyrədilməsində, tələbələrin idmanla məşğul olmasında və kütləvilikə nail olunmasında bu şəhərciyin çox əhəmiyyətli olduğunu söyləmişdir.

Naxçıvan MR-də bədən tərbiyəsi və idman durmadan inkişaf etmiş və genişlənmişdir. 2013-cü ildə Naxçıvan şəhərində yeni idman növü olan Stend və Sportinq Atıcılıq Mərkəzi tikilmiş, müasir standartlara cavab verən mərkəzdə eyni zamanda 8 nəfərin güllə atması üçün şərait yaradılmışdır. Atıcılıq mərkəzinin daha da gəmişləndirilməsi üçün işlər aparılır, texnika ilə təchiz olunur. Stend və Sportinq Atıcılıq Mərkəzinin yanında peyntbol, kamandan ox atma meydançası da tikilərək gənclərin vaxtlarını səmərəli keçirməsi üçün istifadəyə verilmişdir.

İdmanın maddi-texniki bazası və idman qurğularının tikilməsi və genişləndirilməsi təkcə Naxçıvan şəhərində aparılmamışdır. Bölgələrdə də bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı üçün geniş şərait yaradılmışdır. 1997-ci ildən başlayaraq Şərur rayonun Dəmirçi kəndində süni örtüklü mini futbol meydançası, 2001-ci ildə avqust ayında Şərur şəhərində Əl Oyunları idman meydançası tikilib istifadəyə verilmişdir. 15000-dən yuxarı tamaşaçı tutumu olan şəhər stadionu 2002-ci ildə əsaslı təmir olunmuş, 27 dekabr 2006-cı ildə Şərur rayon Uşaq Gənclər Şahmat Məktəbi tikilərək istifadəyə verilmişdir. Hazırda Uşaq Gənclər İdman Məktəbidə bu binada yerləşir.[3]

Azərbaycanda idman ən yüksək səviyyədədir. Biz haqlı olaraq dünyada idman dövləti kimi tanınırıq. Azərbaycanın idman uğurları bütün dünya tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Naxçıvanda idmanın inkişafına böyük dəstək verilir. Burada vaxtilə həm beynəlxalq yarışlar keçirilibdir, yəqin ki, yenə də keçiriləcək, həm də ki, Naxçıvan idmançıları öz imkanlarını bundan sonra daha da geniş mənada ortaya qoyacaqlar.

Müşavirədə qarşıya qoyulmuş vəzifələrə uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisində keçirilmiş 2011-ci il 11 yanvar tarixli müşavirənin 1 nömrəli protokolu ilə təsdiq olunmuş "Naxçıvan Muxtar Respublikasında gənclərlə iş, idman sahəsində həyata keçirilən tədbirlər və qarşıda duran vəzifələr haqqında" Tədbirlər Planı hazırlanmış və

aidiyyəti orqanlara göndərilmişdir. Verilmiş tapşırıqların məzmunu aşağıdakı kimi olmuşdur: [4]

- Muxtar Respublikada daxili yarışların keçirilməsinin təmin edilməsi, idman kütləvililiyinə nail olunması, qonşu ölkələrlə idman əlaqələrinin genişləndirilməsi.

- Uşaq və gənclərin pis vərdişlərə yiyələnmələrinin qarşısının alınması, onların asudə vaxtlarının düzgün və səmərəli təşkil olunması.

- Muxtar Respublikada sağlam gəncliyin yetişməsi üçün tədbirlərin görülməsi, idmanın inkişafı istiqamətində yaradılmış idman qurğuları və müəssisələrindən səmərəli istifadə olunması.

- Respublika və beynəlxalq miqyaslı yarışlarda iştirak etmək üçün komandaların hazırlanması və idmançıların yetişdirilməsi;

- İdman federasiyalarının fəaliyyətinin səmərəli təşkili üçün bütün səylərin birləşdirilməsi, birgə tədbirlər planının hazırlanması;

- Ayrı-ayrı federasiyalar üzrə tanınmış məşqçilərin müəyyən müddətdə muxtar respublikaya dəvət edilməsi, onların yerli məşqçilərə təlimlər, treninqlər, gənc idmançılara nümunəvi dərslər keçmələrinin təmin olunması;

- İdman sahəsində istedadlı uşaqların seçilməsi və onlar barəsində məlumat bazasının yaradılması;

- Ümumtəhsil məktəblərində bədən tərbiyəsi və idmanın tədrisində məktəb yaşlı uşaqların fiziki inkişafının nəzərə alınması;

- Uşaq və gənclər kontingentində, ələlxüsus da ümumtəhsil, orta ixtisas və ali məktəblərdə bədən tərbiyəsi və idmanın canlandırılması;

- Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali və orta ixtisas məktəblərində idman dərslərinin çoxprofilli tədrisinə diqqətin artırılması;

- Uşaq və gənclərin sağlam ruhda tərbiyələnməsi və onların vətənpərvər kimi yetişdirilməsi;

- Şahmat, basketbol və yüngül atletika federasiyalarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi;

- Müxtəlif idman növləri üzrə qruplara cəlb olunan uşaqların sağlamlıq vəziyyətinin nəzərə alınması;

- Federasiyalar üzrə ehtiyacı olan idmançıların və komanda üzvlərinin idman geyimləri ilə təmin edilməsi;

- Futbol yarışlarının keçirilməsi üçün hakimlərin peşəkarlığının artırılması məqsədilə əlavə tədbirlərin görülməsi, bu sahə üzrə ixtisaslı hakimlərin ixtisasartırma kurslarına göndərilməsi;

- Məhdud fiziki imkanlı uşaqların əlillik növünə (anadan gəlmə, qazanılmış, reabilitasiya olunan) görə qeydiyyatının aparılması, məlumat bazasının yaradılması, onlara xüsusi proqram əsasında idman yarışlarının keçirilməsi, cəmiyyətə inteqrasiya olunmalarına diqqətin artırılması;

- Məhdud fiziki imkanlı uşaqların uşaq bağçalarına cəlb olunmasının və bağçalarda onlar üçün xüsusi şəraitin yaradılmasının təmin edilməsi;

- İxtisaslı, idman dərəcəsi olan müəllimlərin şahmat dərslərinin tədrisinə cəlb olunması, ümumtəhsil məktəblərində fakültativ və qrup məşqləri hesabına şahmat dərslərinin tədrisinə diqqətin artırılması, şahmatçılar sinfinin yetirilməsinə nail olunması;

- Uşaqların yaş qrupuna görə idman federasiyalarına cəlb olunmasına diqqətin artırılması;

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan qazeti 2009-cu il 01 sentyabr (kəndirbaz).
2. Dilqəm Quliyev. Azərbaycanda bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf tarixi. Bakı 2004.
3. Mədəniyyət qazeti 2011-ci il 14 dekabr (atüstü oyunlar).
4. Məmməd Məmmədov. Ordubadın memarlıq inciləri. Azərbaycan 2011.
5. A.Qafarov, M.İsgəndərov "Azərbaycanda Bədən tərbiyəsi və idman" Uşaq – Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatlı Bakı -1958.
6. Məmməd Əliyev "Estafet ağacı" Bakı –Elm -1938.
7. Məmməd Əliyev "Naxçıvan Muxtar Respublikasında bədən tərbiyəsi və idman hərəkəti" Əcəmi-1999.

UNUDULMAZ İFAÇI YAŞAR SƏFƏROV

Sevda CƏFƏROVA

ceferovasevda73@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Hər bir xalqın incəsənətini xalq özü yaradıb və yaşadıb. O da həqiqətdir ki, bir xalqın yaradıcı potensialını ifadə edən ayrı-ayrı fərdlər və şəxslər var. İstedad xəzinəsindən çıxan həmin sənətkarlara xalq özü ustad adı verib. Sənətə, sözə, musiqiyə qiymət verən Azərbaycan xalqı, tarixdə öz şəxsiyyətləri ilə həmişə fəxr etmişdir. Azərbaycanın qədim yayayış məskənlərindən biri olan Naxçıvan torpağı da zəngin mədəniyyəti, sənət və musiqi ənənələri, istedadlı insanları ilə fərqlənən bir diyardır. Dahi mütəfəkkirlər, siyasi xadimlər, alimlər, şairlər, rəssamlar yetirən Naxçıvan torpağı mədəniyyət tariximizdə böyük zirvələr fəth etmişdir. Naxçıvanın mədəni həyatı, eləcə də musiqi mədəniyyəti heç vaxt ictimai həyatdan geri qalmamışdır. Təqdim olunan məqalə musiqi meydanında öz sözünü cəsarətlə demiş Naxçıvanlı ifaçılardan biri olan Yaşar Səfərovdan bəhs olunur. Uşaqlıq və gəncliyini keçirdiyi qədim Naxçıvanın sirli təbiəti, gözəl mənzərələri və bu diyarın zəngin mədəniyyəti onun dünya görüşündə, təfəkkurunda dərin izlər qoymuşdur. Məhz bu səbəbdən də məqaləmiz unudulmaz, istedadlı ifaçı Yaşar Səfərovun yaradıcılığına, xüsusilə də onun duet ifalarına həsr olunmuşdur. O, vokal məktəbinin istedadlı, fərqli yaradıcılıq üslubu ilə seçilən numayəndələrindən biridir. Məqalədə "Səadət" duetinin səciyyəvi xüsusiyyətləri araşdırılmış və uzunəməxsus cəhətləri nəzərə catdırılmışdır. Həmcinin, duetin musiqili kompozisiyasındakı inkişaf xüsusiyyətləri, musiqidə bir-biri ilə hərəkətlərin qarşılıqlı əlaqəsi nəzərə catdırılmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, öz yaradıcılığı ilə bütün ifaçılara nümunə olan Yaşar Səfərov ənənələri boyuk bir məktəb yaradaraq, müasirləri tərəfindən davam etdirilmişdir. Yaşar Səfərov vokal sənətinin formalaşmasında və inkişafında böyük rol oynamışdır. Elə ona görə də müxtəlif formalarda mahnılar ifa edən Yaşar Səfərovun zəngin yaradıcılığı gələcəkdə daha da dərinlənən araşdırılacaq və gənc nəsillərə zəngin mədəni irs kimi öyrədiləcək və tanılacaqdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Naxçıvan, musiqi, ifaçılıq, solist, vokal

Azərbaycan musiqi tarixində istedadlı müğənnilər demək olar ki, çoxdu lakin vokal sənəti dedikdə ifaçılıq imkanları ilə musiqi mədəniyyəti tarixində silinməz iz qoyan Yaşar Səfərov yada düşür. Naxçıvan torpağının yetirdiyi görkəmli müğənnimiz Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Artisti Yaşar Səfərovun incəsənətimizin inkişafında böyük əməyi var. Klassik Azərbaycan mahnılarının əvəzsiz ifaçılarından olan Yaşar Səfərov doğma Naxçıvanımızın yetişdirdiyi unudulmaz sənətkarlardan biridir.

Yaşar Abutalıb oğlu Səfərov 25 iyun 1940-cı ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının cənnət guşələrindən olan Şahbuz rayonunun Çay-Şahbuz kəndində gözlərini dünyaya açmışdır. Hələ uşaq yaşlarından ailəsi ilə birlikdə Naxçıvan şəhərinə köçən Yaşar Səfərov sonralar söyləyirdi ki, atasının arzularını reallaşdırmaq üçün onun adını Yaşar qoyublar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, onda olan səs atası Abutalıb kişidən keçmişdi. Onun musiqi qabiliyyəti demək olar ki, uşaq illərindən özünü büruzə verir. Yaşar Səfərov 1947-ci ildə Naxçıvan şəhər 5 №-li yeddiillik orta məktəbin təhsil alıb. İbtidai sinifdən əla qiymətlərlə oxuyan Yaşar, XX əsrin 50-ci

illərin əvvəllərindən başlayaraq məktəbin ictimai həyatında da fəal rol oynamağa başlayır.

Beləliklə, ilk dəfə 1951-ci ildə Pioner və məktəblilər evinə gedən balaca Yaşar orta məktəbi bitirdikdən sonra bəstəkarımız Məmməd Məmmədovun hazırladığı "Əlvən çiçəklər" mahnı və rəqs ansamblının ifaçılarından biri olur. Mələhətli səsi olduğundan konsertlərdə solo ifaçısı kimi iştirak edir. O zaman Səfər Rəcəblinin "A dostlar" və Cahangir Cahangirovun "Partiya" mahnısı ilə Bakıda keçirilən Azərbaycan məktəblilərinin bədii özfəaliyyət kollektivinin yekun konsertində oxuyan Yaşar Səfərov həmin tədbirdə alqışlarla mükafata layiq görülür. 1952-1957-ci illərdə uşaq musiqi məktəbində kamança ixtisası üzrə təhsil alır.

Yaşar Səfərov 1959-cu ildə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio verilişləri komitəsinin xor kollektivində əmək fəaliyyətinə başlayır və orada uzun illər solist kimi bir çox xarici ölkələrdə qastrol səfərlərində uğurlu çıxışlar edir. O, həmin ildən Səid Rüstəmov adına Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestrinin də solisti olmuşdur. Yaşar Səfərov 1962-ci ildə Asəf Zeynallı adına Bakı Orta İxtisas Musiqi Texnikumuna kamança ixtisası üzrə bitirib. İkinci kursda "Küçələrə su səpmişəm" xalq mahnısını ifa edir və bu mahnı çox bəyənilir. Bu ifadan sonra o vokal sinfində təhsilini davam etdirir. Musiqi texnikumunu bitirdikdən sonra 1970-ci ildə M.A.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun musiqili komediya aktyorluğu fakültəsinə daxil olur və oranı müvəffəqiyyətlə bitirir. Həmçinin 1989-cu ildən ömrünün sonuna kimi yeni nəsil musiqiçilərin yetişdirilməsinə və təhsilinə diqqətlə yanaşaraq, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət İnstitutunda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olub.

Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Yaşar Səfərovun əməyi dövlətimiz və xalqımız tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. 1974-cü ildə incəsənətin inkişafındakı uğurlarına görə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Əməkdar Artisti, 1989-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Artisti fəxri adına, 2002-ci ildən isə Prezident təqaüdünə layiq görülmüşdür. Yaşar Səfərov Azərbaycan bəstəkarlarının bir çox romans və

mahnılarının ilk ifaçısıdır. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, Naxçıvanla bağlı mahnılar Yaşar Səfərovun sənət dünyasında xüsusi yer tutur. Demək olar ki, ifaçı Naxçıvanı yaradıcılığı ərzində vəsf etməkdən yorulmayıb. Hansı səhnədə çıxış etməsindən asılı olamayaraq həmişə konserti Naxçıvan mahnısı ilə başlayardı və onunlada bitirərdi.

Yaşar Səfərov ürəkdən doğma torpağa bağlı idi və bu məhəbbət uşaqlıqdan onun ürəyində yaranmışdı. Musiqi sevrələr onun haqqında deyirdilər "Yaşarın səsinə şır-şır axan Arazın səsinin dağmalığı var". Naxçıvan torpağını vəsf edən mahnıların ən yaxşı təqdimatçısı idi Yaşar Səfərov. Televiziyada, radioda, konsert salonlarında hər zaman bir səs eşidilirdi: Ramiz Mirişli "Naxçıvan təranələri" ifa edir Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radiosunun solisti Yaşar Səfərov. Onun vokal əsərlərində ibarət mahnı çələngində Naxçıvana həsr olunan müxtəlif mahnılar vardı. Ramiz Mirişlinin "Qızlar bulağı", "Doğma diyar", Mehriban Əhmədovanın "Arazüstü şəhərim", Nəriman Məmmədovun "Sirab", Ramiz Mustafayevin "Sevimli Naxçıvan". Amma bu nəğmələrin arasında bir mahnı var ki, bu doğma torpağımız haqqında yazılan "Naxçıvan" mahnısıdır. Doğrudan da musiqisi Məmməd Cavadovun, sözləri Hüseyn Əziminin olan "Naxçıvan" mahnısının ən gözəl ifaçısıdır Yaşar Səfərov. Yaradıcılığının ilkin mərhələsindən başlayaraq davamlı olaraq onun ifasında Naxçıvan mahnısı aparıcı xətlərdən birini təşkil etmişdir.

Musiqi sənətində uzunməxsus yolu, dəstixətti olan Yaşar Səfərovun ifasında elə mahnılar var ki, sənətçi bu əsərlərə öz möhürünü vurmuşdur. Belə mahnıların arasında onun sənət dostları ilə birlikdə ifa etdiyi duetlər xüsusilə seçilir.

Unudulmaz, məlahətli səsləri ilə qəlbləri oxşayan bu gün də adları musiqisevrələr tərəfindən hörmətlə çəkilən hər iki ifaçı – Yaşar Səfərov və Elmira Rəhimova mədəniyyətimizdə duet janrına qızıl hərflərlə adlarını yazdırıblar. Onların ifasında səslənən

"Ulduzlar", "Həyat söylə sən kiminsən", "Səadət", "Günəşi gözləyik" və başqa mahnılar duet janrının ən gözəl nümunələri kimi xalq tərəfindən sevilir.

Yaşar Səfərov və Elmira Rəhimovanın birlikdə oxuduğu "Səadət" mahnısı "Qızıl duetlər" arasındadır. Onlar bir yerdə bir çox duet oxusalar da ən unudulmazı və bu gün də ən çox seviləni "Səadət" mahnısıdır. Həmin duet haqqında Elmira Rəhimova özü danışdı ki, "Azərbaycanda duet oxumağın əsas təməlini Yaşar Səfərovla biz qoymuşuq. Doğrudur 50-60 il bundan əvvəl Xan əmi ilə Şövkət Ələkbərova "Keçən il gördüm səni" misrası ilə başlayan xalq mahnısını duet şəklində oxuyublar. Amma onlardan sonra bizə qədər heç kim müasir duet oxumayıb. Professional bəstəkar duetlərini Yaşarla mən ifa etmişik".

Əlbəttə sonralar "Səadət" mahnısını gənc ifaçılar duet və ya solo şəklində oxuyublar. Ancaq Yaşar Səfərov və Elmira Rəhimovanın ifasının bu mahnıya vurduğu möhürü heç bir səs unutdurmağa qadir deyil.

Yaşar Səfərov musiqiyə, sənətə bağlı bir ömür yaşadı. O, istər ifaları ilə istər pedaqoji fəaliyyəti, istərsə də yüksək mədəni səviyyəsi ilə musiqi ictimaiyyətində böyük nüfuz qazanaraq insani keyfiyyətləri ilə həmişə örnək sənətkar olmuşdur.

Məqələdə bəhs olunanlar Yaşar Səfərovun yaradıcılığının yalnız bir hissəsini təşkil edir. Onun yaradıcılığı olduqca genişdir və bir məqalə çərçivəsində onun bütün yaradıcılığını əhatə etmək, təbii ki, qeyri-mümkündür. Biz sənətkarın ifaçılığında daha çox əhəmiyyət kəsb edən, populyarlıq qazanan və eyni zamanda parlaq üslubu ilə fərqlənən mahnılarını işıqlandırmağa çalışdıq.

Yaşar Səfərov 2007-ci ildə 67 yaşında Bakı şəhərində dünyasını dəyişsə də, musiqi mədəniyyətinin inkişafında əməyi olan sənətkarlardan biri kimi daim xatırlanacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. R.Kərimov. Naxçıvan musiqi mədəniyyəti tarixindən. Bakı; Azərnəşr - 2012
2. https://az.wikipedia.org/q=Yaşar_Səfərov
3. https://axtar.len.az/q=Yaşar_Səfərov
4. <https://www.wiki.az>

SUMMARY

Sevda Cafarova

THE UNFORGETTABLE PERFORMER YASHAR SAFAROV

The art of each nation was created and developed by the people themselves. It is also a fact that there are personalities and people who express the creative potential of a nation. The people called these artists masters found in the treasury of talent. The Azerbaijani people, who value art, words and music, have always been proud of their personalities in history. Nakhchivan, one of the ancient settlements of Azerbaijan, is also a land of rich culture, art and music traditions, and talented people. The land of Nakhchivan, which has brought up great thinkers, politicians, scientists, poets and artists, has reached great heights in our cultural history. The cultural life of Nakhchivan, as well as music culture, has never lagged behind public life. The article is about Yashar Safarov, one of the

Nakhchivan, singers who spoke boldly on the music field. The mysterious nature, beautiful landscapes and rich culture of ancient Nakhchivan, where he spent his childhood and youth, have left deep traces in his worldview and thinking. That is why our article is dedicated to the work of the unforgettable, talented singer Yashar Safarov, especially his duet performances. He is one of the most talented representatives of the vocal school, distinguished by a different creative style. The article examines the features of the duo "Seadet" and takes into account its features. Also, the developmental features of the musical composition of the duo, the interaction of movements in music are taken into account. It was noted that Yashar Safarov, who is an example to all performers, has created a great school and his followers continued this school. Yashar Safarov played a great role in the formation and development of vocal art. That is why Yashar Safarov's work will be studied and passed on to future generations.

Keywords: Azerbaijan, Nakhchivan, music, performance, soloist, vocal

РЕЗЮМЕ

Севда Джафарова

НЕЗАБЫВАЕМЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬ ЯШАР САФАРОВ

Искусств каждого народа создавалось и развивалось самим народом. Фактом является и то, что есть личности и люди, выражающие творческий потенциал каждого народа. В народе этих художников называли мастерами, найденными в сокровищнице талантов. Азербайджанский народ, ценящий искусство, слово и музыку, всегда в истории гордился своими личностями. Нахичеван, одно из древних поселений Азербайджана, также является краем богатой культуры, художественной и музыкальных традиции и талантливых людей. Земля Нахичевана, давшая жизнь великим мыслителям, политикам, ученым, поэтам и художникам, достигла больших высот в нашей культурной истории. Культурная жизнь и музыкальная культура Нахичевана никогда не отставала от общественной жизни. Это статья о Яшаре Сафарове, который смело выступал в области музыки в Нахичеване. Зародочная природа, красивые пейзажи и богатая культура древнего Нахичевана, где прошли его детство и юность, оставили глубокий след в его мировоззрении и мышлении. Именно поэтому наша статья посвящена творчеству незабываемого, талантливого певца Яшара Сафарова, особенно его дуэтным выступлениям. Он один из талантливых представителей вокальной школы. В данной статье рассмотрены особенности дуэта «Сеадет» и показаны его особенности. Учитывались также особенности развития музыкального состава дуэта, взаимодействие движений в музыке. Было отмечено, что традиции Яшара Сафарова, являющегося образцом творчества, создали школу, и эту школу продолжили его современники. Яшара Сафаров сыграл большую роль в становлении и развитии вокального искусства. Именно поэтому богатое творчество Яшара Сафарова будет и далее изучаться и представляться подрастающему поколению как богатое культурное наследие.

Ключевые слова: Азербайджан, Нахичеван, музыка, исполнение, солистка, вокал

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ TARİXİ - MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ

Şəbnəm MƏMMƏDOVA

memmedovasebnem35@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

*"Naxçıvan Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən
abidələri özündə cəmləşdirən bir diyardır".*

Heydər ƏLİYEV

Bu məqalədə Azərbaycanın qədim diyarı olan Naxçıvanın maddi-mədəniyyət nümunələri haqqında qısa məlumatlar öz əksini tapmışdır. Dünəndən bu günə qədər qorunub saxlanılan həmin mədəniyyət abidələrinin hər birinin öz tarixi və öz yaşı vardır.

Məqalədə sadəcə Naxçıvan MR-in bir neçə tarixi-mədəniyyət abidələri haqqında məlumatlar yer almışdır.

Açar sözlər: *abidə, tarix, mədəniyyət, ziyarətgah*

Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan ərazisi ilk insan məskənlərindən biridir. Qədim daş dövründən başlayaraq insanlar bu ərazidə yaşamış, zəngin mədəniyyət abidələri yaratmışlar. Naxçıvan diyarı ən qədim dövrlərdən günümüze qədər Azərbaycan xalqının mənəvi-mədəni sərvətlərinin, məzmun və mahiyyətə zəruri hissəsini təşkil etmişdir. Hər bir xalqın qədimliyini sübut edən onun mədəniyyət abidələridir. Naxçıvan ərazisi buna görə öz xüsusiyyəti ilə seçilir. Bu ərazi antik, orta əsrlər, yeni və müasir dövr maddi-mədəniyyət nümunələri və tarixi abidələrlə zəngindir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında 1162 tarixi-mədəniyyət abidəsi mövcuddur. Bu abidələrin 58-i dünya, 455-i ölkə, 649-u isə yerli əhəmiyyətliyədir.

Tarixi-mədəniyyət abidələrinə aşağıdakılar daxildir:

- Arxeoloji abidələr - 663
- Memarlıq abidələri - 285
- Monumental sənət abidələri- 31
- Tarixi abidələr - 36
- Ziyarətgahlar - 140
- Təbiət abidələri – 7

Möminə Xatun türbəsi

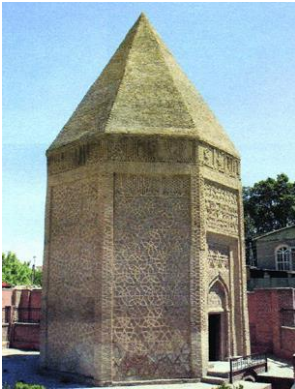
Azərbaycan milli memarlığının möhtəşəm abidəsi, Şərq memarlığı incilərindən biri olan Möminə Xatun türbəsi 1186-cı ildə Naxçıvan şəhərinin qərb hissəsində memar Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvani tərəfindən tikilmişdir. Azərbaycan Atabəylər dövlətinin banisi Şəmsəddin Eldəniz arvadı Möminə Xatunun qəbri üzərində məqbərə yaradılmasına qərar vermiş, onun tikintisini oğlu Məhəmməd Cahan Pəhləvan hicri 582-ci ilin məhərrəm ayında (aprel, 1186) başa çatdırmışdır. Elin yaddaşında "Atabəy günbəzi" adı ilə qalmışdır. Abidənin baş tağında kufi xətti ilə bu sözlər həkk olunmuşdur. "Biz gedirik, ancaq qalır ruzigar. Biz ölürük, əsər qalır yadigar". Ümumi hündürlüyü 34 m olmuş, sonralar 8 m hündürlüyündə xarici örtüyü dağılmışdır. Türbə yeraltı (sərdabə) və yerüstü hissələrdən ibarətdir. Sərdabə hissəsi planda 10 bucaqlıdır. Bəzi tədqiqatçılara görə, sərdabədə Atabəylər dövlətinin başçısı Şəmsəddin Eldəniz, onun arvadı Möminə xatun və oğlu Məhəmməd Cahan Pəhləvan dəfn olunmuşdur. Sərdabədə dəfn olunanların məzarlarının başdaşları vaxtilə oğurlanıb aparılmışdır. Sərdabə orijinal quruluşlu olub, bədii baxımdan zəngin tərtibata malikdir. Mərkəzdə yerləşmiş sütundan onbucaqlının hər küncünə doğru bir tağ salınmışdır. Türbə sərdabəsindəki bu quruluş sonralar Qərbdə, qotika memarlığında tətbiq edilmişdir. Türbənin yerüstü hissəsi xaricdən 10 guşəli (bütün tərəfləri kufi kitabələrlə haşiyələnmişdir), daxildən isə dairəvidir. Türbə günbəzinin daxilində xəlifələrin adı yazılmış dörd dairəvi medalyon var. Bişmiş kərpicdən tikilmiş Möminə Xatun Türbəsinin bucaqları çıxıntı şəklində, səthləri isə batıq formada həll edilmişdir. Türbənin bucaqlarındakı çıxıntılar kufi xətti ilə işlənmiş kitabələrlə örtülmüşdür. Bu kitabələrin uzunluğu 500 m-ə çatır. Türbə əvvəlki dövrlərə nisbətən mürəkkəb quruluşlu həndəsi ornamentlərlə kompozisiyaya daxil edilmiş firuzəyi kaşılarla daha da zənginləşdirilmişdir. Türbənin qərb hissəsi işlənmə xüsusiyyətinə görə fərqlənir. Burada səth iki yerə bölünmüş, aşağı hissəsində giriş qapısı baştağ şəklində həll edilmiş, yuxarı hissəsində isə ornamental bəzəklər verilmişdir. Memarın adını və abidənin inşa tarixini göstərən kitabələr baş tağdan yuxarıda həkk edilmişdir. Türbənin sadə quruluşlu daxili səthi gəc ilə süvanmış, günbəzin iç tərəfinə 4 medalyondan ibarət bəzək vurulmuşdur. Kompozisiyaya, yetkinliyə, ayrıntılarının incə, zərif işlənməsinə və memarlıq həllinə görə türbə orta əsrlər memarlıq sənətinin şah əsərlərindən sayılır.

Nuh türbəsi

Naxçıvan şəhərinin cənub tərəfində Köhnəqala adlanan ərazidə VIII-XII əsrə aid memarlıq abidəsidir. K.A.Nikitinin "Naxçıvan şəhəri və Naxçıvan qəzası" adlı məqaləsində Həzrəti Nuh peyğəmbərin buradakı məzarı və türbəsi aşağıdakı kimi təsvir olunmuşdur: "Nuhun qəbri Naxçıvan şəhərinin cənub tərəfində, qədim qalanın qalıqlarının yaxınlığında yerləşir. Məzarın hazırkı görkəmi 8-ci yüzillikdə bərpa edilmişdir. İndiki görkəmdə məzar yerdən qalxan, çox da böyük olmayan türbəni xatırladır. Əvvəlcə burada məbəd olmuş, sonra uçub 2,5 m. dağılmışdır. Hazırkı türbə keçmiş məbədin aşağı mərtəbəsinin qalıqlarından ibarətdir. Məbədin pilləkənlərlə aşağı düşmək tələb olunan interyeri dairəvi,

ortadan daş dirəklə möhkəmləndirilmiş sərdabə tipindədir. Rəvayətə görə həmin dirəyin altında Nuhun cənazəsi yerləşir. Sərdabədə obrazların və bəzəklərin təsviri yoxdur. Sərdabənin divarları ağardılmış, səyyahların və ibadətə gələn zəvvarların müxtəlif dillərdə olan adları ilə yazılıb doldurulmuşdur". Naxçıvanda Nuhun qəbri ilə bağlı xeyli əfsanələr vardır. Əfsanəyə görə dünya tufanı zamanı Həzrəti Nuh peyğəmbərin gəmisi Naxçıvan ərazisindəki İlandağa toxunmuş, Qapıcıq zirvəsinə yaxın dağ ətəyində lövbər salmışdır. XIX əsrin 80 illərində Naxçıvan şəhərində yaşayıb, pedoqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş rus maarifçisi K.A. Nikitin (1832-1894) yerli əhalinin köməyi ilə Nuh peyğəmbərin bu qədim diyarla əlaqəsinə dair rəvayətləri toplayıb yazıya almış və onun buradakı məzarının yerini müəyyənləşdirmişdir. Nikitin 1882-ci ildə "Qafqaz ölkəsi və tayfalarının təsviri üçün materiallar" məcmuəsində çap olunmuş "Naxçıvan şəhəri və Naxçıvan qəzası" adlı məqaləsində bu barədə müfəssəl məlumatlar vermişdir. Nuhun gəmisinin qalıqlarının Gəmiqayada olması barədə ehtimallar və rəvayətlər indi də yaşamaqdadır.

Yusif Küseyir türbəsi

Naxçıvan şəhərində ən qədim memarlıq abidələrindən biri olan bu abidə xalq arasında Atababa türbəsi və ya Atababa günbəzi də adlanır. 8 əsrdən çox yaşı olan türbə 20-ci əsrin ortalarında bərpa edilmişdir. Abidə yeraltı sərdabədən və yerüstü qülləvarı hissədən ibarətdir. Divarlarının qalınlığı 80 sm, 20 x 20 x 4,5 sm bişmiş kərpiclə inşa edilmişdir. Türbənin səkkizbucaqlı prizmatik gövdəsi xaricdən piramidaşəkilli, daxildən isə tavan çatma tağ şəkilli sferik günbəzlə örtülmüşdür. Yusif Küseyir oğlu türbəsi Azərbaycanın qülləvari türbələri içərisində üst piramidal örtüyü 800 ildən artıq bir müddətdə salamat qalan yeganə abidədir. Türbənin üzərindəki kitabə bildirir ki, "Bu türbə xacə, sanlı rəis, dinin zəkası, islamın camalı, şeyxlər başçısı Yusif Küseyir oğlunundur". Həmin kitabə türbənin hicri 557-ci ilin şəvval ayı (miladi 1162) tikildiyini də bildirir. Əsas fasaddan sol tərəfdəki kitabədə isə "Bənnə Əcəmi Əbubəkir oğlu Naxçıvaninin əməlidir" şəklində türbənin memarının adı qeyd olunmuşdur. Türbənin səthlərindən yuxarı hissə qurşaq şəklində ayrılmış və burada kitabə yerləşdirilmişdir. Qurşaqda kufi xətlə Qurandan ayələr yazılmışdır. Türbənin yeraltı hissəsi sərdabə, yerüstü hissəsi isə xatirə qülləsindən ibarətdir. Yusif Küseyir oğlu türbəsinin həm əsas tikintisi, həm də bəzək hörgüsü bir materialla-keyfiyyətli bişmiş kərpiclə işlənmişdir. Bu da abidənin saya, aydın və təmiz həndəsi biçiminin bütövlüyünü gücləndirir, ona vahid, ifadəli, qırmızımtıl kolorit verir. Prizmatik gövdə, piramidal günbəz, üzlərin girinti-çıxıntıları, bol işıq-kölgə çalarları ilə bu koloriti zənginləşdirir. Kompozisiyasına, tektonik aydınlığına, hissələrinin mütənəsibliyinə, mühəndis quruluşunun səviyyəsinə görə türbə yüksək bədii-memarlıq nümunəsidir.

Zaviyə mədrəsə binası

Zaviyə-mədrəsə binası Naxçıvan şəhəri Heydər Əliyev prospekti və Təbriz küçəsinin kəsişdiyi yerdə, Zaviyə məhəlləsində tarixi-memarlıq abidəsidir. Ərəbcə guşə, künc, bucaq mənasını verən zaviyə sufi təriqətlərinə mənsub məskənlərin adlarından biridir. Xanəgahlar kimi zaviyələrdə də ayrı-ayrı təriqətlərə mənsub dərvişlər yaşamış və

ətraflarına müridlər toplayaraq öz ideyalarını yaymışlar. İslam dininin yarandığı ilk yüzilliklərdə xristian rahiblərinin hücrələrini, kiçik müsəlman məscidlərini və ya ibadətxanalarını da zaviyə adlandırırdılar. Məğrib ölkələrində zaviyə məsciddən, məktəbdən, övliya məqbərəsindən, mehmanxanadan ibarət dini binalar kompleksi kimi fəaliyyət göstərirdi. Naxçıvan memarlıq məktəbinə aid edilən məscidin zahirı memarlıq siması, plan quruluşu və özünəməxsus kompozisiyası onun XVII-XVIII əsrlərin zəngin inşaat ənənələrinin məhsulu olduğunu göstərir. Zaviyə mədrəsəsinin binası ilk baxışdan düzbucaqlı formada görünsə də mürəkkəb memarlıq quruluşuna malikdir. Bina yerdən 1 m hündürlükdəki kürsülük üzərində yerləşdirilmişdir. Ümumi sahəsi 212 m²-dir, divarların qalınlığı 0,9 - 1,5 m arasında dəyişir. Əsas qalınlıq 90 sm-dir. Bişmiş kərpic və əhəng məhlulu ilə inşa edilmişdir. Kərpiclər iki ölçüdədir. 20 x 20 x 5 sm olan sarı rəngli kərpiclərdən binanın əsas tikintisində istifadə olunmuşdur. XIX əsrin 2-ci yarısında məscidin əsaslı təmiri zamanı 26 x 13 x 5 sm-lik qırmızı rəngli kərpiclərdən daha çox istifadə edilmişdir. Zaviyə-mədrəsə binası istər plan quruluşu, istərsə də ayrı-ayrı hissələrin formasına görə Naxçıvandakı digər dini binalardan tamamilə fərqlənir. XX əsrdə binadan klub, pionerlər evi, dini idarə və s. məqsədlər üçün istifadə olunmuşdur. 2007-ci ilədək Naxçıvan MR Qadınlar Məclisi burada yerləşmişdir. 2008-ci ildə əsaslı təmir və bərpa olunmuşdur.

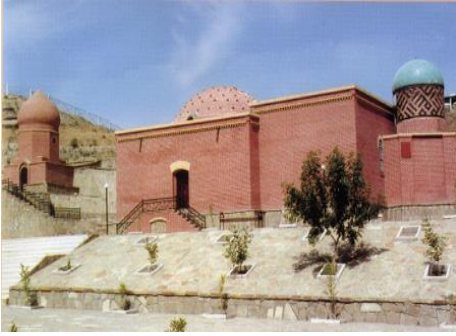
Came məscidi

Came məscidi Naxçıvan şəhərində memarlıq abidəsidir. Memarlıq-konstruktiv quruluşuna görə məscid XVIII əsrə aid edilir. Giriş qapısının baş tərəfində kitabə qoyulmuşdur. Övvəli dini mətnəndən ibarət olan gözəl nəstəliq xətti ilə ərəb və fars dillərində mərmər lövhə (87x57 sm) üzərində həkk edilmiş kitabədə deyilir ki, bu Cəfəriyyə məscidi 1311-ci ildə (1894) naxçıvanlı mərhum Hacı Novruzun oğlu Xeyrül-Hacı Məhəmməd Cəfər ağanın səyi ilə bərpa edilmişdir. Həmçinin, kitabədə Hacı Məhəmməd Cəfər ağanın məscidin məsrəflərini ödəməkdən və mücavirlərdən ötrü çay yuxarısında 2 dükan ayırdığı da qeyd olunmuşdur. "Çay yuxarısında" - deyərkən vaxtilə şimal-şərqdən axaraq, cənub-qərbdə Araza qovuşan və Naxçıvan şəhərinin ortasından keçən Bazar çayı nəzərdə tutulur. Bu çay 20-ci yüzilliyin 60-cı illərində Naxçıvan şəhərinin içərisindən axırdı. 60-cı illərdə çayın üstü beton plitələrlə örtüldü və görünməz oldu. Kitabədə məscidin memarı özünü "əgər məndən sonra məscidin memarını axtarsalar, səkkizinci imamdan sonrakı adla adlanıram"-deyə təqdim etmişdir. Məlumdur ki, şiələrin səkkizinci imamı Rza, doqquzuncu imamı isə Məhəmməd Təqidir. Deməli məscidin memarının adı Məhəmməd Təqi imiş. Kitabə vasitəsilə başqa mənbələrdən məlum olmayan iki görkəmli sənətkarın adı elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Onlardan biri məscidin memarı Məhəmməd Təqi (həmçinin, o, kitabənin mətnini mərmər lövhə üzərində yazmışdır), ikincisi isə kitabəni həkk edən Məhəmməd Salehdir. Məscidin ümumi sahəsi təqribən 1000 m²-dir. Bir minarəlidir. 1918-ci ildə ermənilər Naxçıvanda yerli əhaliyə qarşı soyqırım tətbiq edərkən top atəşi ilə minarəni zədələmişlər. Sonralar minarə bərpa olunmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərində Naxçıvan şəhərində, ümumiyyətlə muxtar respublikada fəaliyyət göstərən yeganə məscid olmuşdur. 2007-ci ildə məsciddə əsaslı bərpa işləri aparılmışdır.

Xan sarayı

Xan Sarayı Naxçıvan şəhərində XVIII əsrə aid tarixi-memarlıq abidəsidir. Şərq memarlıq üslubunda tikilmiş abidə XX əsrin əvvəllərinə qədər Naxçıvan xanlarının yaşayış evi olmuşdur. Sarayı XVIII əsrin sonunda axırcı Naxçıvan xanı Ehsan xanın atası Kəlbəli xan Kəngərli tikdirmişdir. Xan Sarayı 3600 m² sahəsi olan saray kompleksinin qərbində, xan dikinin relyefinə uyğun olaraq üzü günçixana tərəf inşa edilmişdir. Xan Sarayı kompleksində 42x8 m ölçüdə yardımçı bina, yeni inşa olunmuş hovuz, su quyusu, yaşıllıq zolaqları, bəzək və meyvə ağacları var. Bina iki mərtəbəlidir. Vaxtilə saray iki ayrı-ayrı bölmədən ibarət olub. Cənub bölmə inzibati işlər və yüksək mənsəbli qonaqların qəbulu, şimal bölmə isə xan ailəsinin yaşayışı üçün nəzərdə tutulub. Bölmələrə giriş ikimərtəbəli, balkon tipli çatma tağlı dəhlizlərdən olub. Hal-hazırda sarayda muzey yerləşdiyinə görə yalnız cənub dəhlizdən istifadə olunur. Bölmələr arasında daxili keçid yaradılıb. Dəhlizlər əsas fasaddan qabağa çıxarıldığı üçün binaya xüsusi gözəllik verir. Dəhlizlərə qırmızı qum daşı ilə döşənmiş pilləkənlərlə qalxılır. Pilləkənlərin ətrafı kərpiclə hörülüb və ağac məhəccərlərlə bərkidilib. Xan Sarayının ümumi sahəsi 382 m², divarlarının qalınlığı 60 sm-dən 1,1 m arasında dəyişir. Bina 20x20x5 sm ölçüdə bişmiş kərpiclə tikilmişdir. Pəncərələrdə şəbəkə üslubundan və bütün otaqlarda Naxçıvan yaşayış evlərinə xas olan müxtəlif ölçülü taxçalardan istifadə olunmuşdur. 1-ci mərtəbədə 3 otaq, 2-ci mərtəbədə 8 otaq (2 zal) və otaq kimi istifadə olunan vestibüllərin üzərində 2 mansar yerləşir. Hər iki mansardan dəhlizlərin üstündəki açıq balkonlara çıxış var. Mansarlara vestibüllərdən açılmış kərpic pilləkənlərlə qalxılır. Xan Sarayının cənub zalı daha dəbdəbəlidir. Qonaq qəbulu üçün nəzərdə tutulmuş zalın qərbində döşəmədən 40 sm hündürlükdə səhnə tipli taxt yaradılmışdır. Taxtlı güşənin açılan pəncərələri yerdən tavana qədər şəbəkələrlə, tavanı isə kiçik güzgü parçaları ilə nəfis bəzədilmişdir. Zalın digər divarları taxçalar, nəbatı və süjetli rəsmlərlə işlənmişdir. Sonralar aparılan çoxsaylı təmir və bərpa işləri zamanı rəsmlər pozulmuş və ya üzəriləri suvaqla örtülmüşdür. Zalın əzəmətini cənub divardakı, ətrafı həndəsi formalar və güzgü parçaları ilə bəzədilmiş buxarı daha da artırır. Bina divarlara yerləşdirilmiş iki buxarı vasitəsilə isidilmiş. Xan Sarayı 1998-ci ilin aprelindən Naxçıvan Dövlət Xalça Muzeyi kimi fəaliyyət göstərir. Muzey 8 zaldan ibarətdir, bunlardan biri Naxçıvan xanlarına həsr olunmuşdur. Yaradıldığı vaxt muzeydə 359 eksponat qeydə alındığı halda, hazırda onların sayı 2000-dən (305 xalça) artıqdır. Burada, demək olar, bütün xalça növlərinin (xovlu: gəbə, zili və xovsuz: sumax, vərni, kilim, palaz, şəddə, cecim və s.) və xalça məmulatlarının (məfrəş, heybə, xurcun, çuval, örkən və s.) nümunələri nümayiş etdirilir. Muzeydə Gəncə-Qazax, Quba-Şirvan, Qarabağ, Təbriz-Naxçıvan xalçaçılıq məktəblərinə məxsus XVIII-XIX əsrlərə aid xalça nümunələri saxlanılır. Çeşnilərinə görə "Qollu çiçi", "Pirəbədil", "Alpan", "Qədim əfşan", "Ovçuluq", "Zili", "Köhnə buta", "Naxçıvan", "Qasımuşağı" və s. xalçalarla yanaşı, süjetli xalçalar [Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin portreti toxunmuş xalça (xalq rəssamı K.Əliyev), "Leyli və Məcnun", "Qarabağ mənzərəsi", "Boz qurdlar", "Gəncə gözəli" və s.] də əhəmiyyətli yer tutur. Muzeydə məişət əşyaları - misgərlik nümunələri, saxsı və çini qablar, qədim kişi və qadın milli geyimləri də nümayiş etdirilir.

İmamzadə kompleksi

İmamzadə kompleksi Naxçıvan şəhərinin cənub-şərq hissəsində memarlıq abidəsidir. XVI-XVIII əsrlərdə formalaşmışdır. 3 binadan ibarətdir. Kompleksin özəyini planda kvadrat şəkilli, xarici görünüşünü isə kubik formalı qülləvarı türbələrdən gələn dairəvi gövdənin qovuşduğu kompozisiya-türbə təşkil edir. Türbənin içərisində əhali tərəfindən ziyarət edilən bir qəbir vardır.

Qəbirin üstü sənduqə formasında düzəldilmiş, sementlə suvanmış, üstünə qara örtük salınmışdır. Qəbirin üzərində epitafiya- məzar kitabəsi olmadığı üçün onun mənsubiyyəti, kimə aid olması haqqında dəqiq fikir söyləmək mümkün deyildir. Türbənin şimal-qərb tərəfində nəsx xətti ilə ərəb dilində yazılmış kitabə olmuşdur. Kitabədə tarix qeyd olunmasa da orada vurğulanan "Əbu Müzəffər şah Təhmasib Bahadır xanın hakimiyyəti zamanında" sözlərinə əsasən türbənin inşa tarixini müəyyənləşdirmək mümkündür. Əbu Müzəffər şah Təhmasib Bahadır xan Səfəvi hökmdarı şah Sultan Hüseynin oğludur. Tarixdə II şah Təhmasib adı ilə tanınan bu adam 1722-1732-ci illərdə hakimiyyətdə olmuşdur. Deməli, türbə XVIII əsrin 20-ci illərində inşa etdirilmişdir. Türbənin yaxınlığında Naxçıvan şəhərinin antik və orta əsrlərdə mövcud olmuş ikinci qala divarının qalıqı aşkar edilmiş, sənətkarlıq nümunələri tapılmışdır. Türbəyə bitişən, nisbətən böyük həcmə malik və qərbdən giriş qapısı olan bina kompleksin mərkəz hissəsini təşkil edir. Kompleksdən azca aralı şimal tərəfdə başqa bir türbə vardır. Bismiş kərpicdən inşa edilən bu türbə aşağıdan kvadratşəkilli götürülərək yuxarıda çoxbucaqlı şəkildə inşa olunmuş, üstü günbəzlə örtülmüşdür. Kompleksə daxil olan başqa tikililərlə müqayisədə bu türbə yaxşı vəziyyətdə qalmışdır. Ancaq onun içərisində heç bir qəbir və xatirə kitabəsi qalmadığından təyinatı aydınlaşdırılmamışdır. İmamzadə kompleksinə daxil olan binalar bir-biri ilə uyarlıqda olub, bitkin memarlıq ansamblı yaratmışdır. Kompleksin ətrafında orta əsrlərə aid qəbiristanlıq olmuşdur. Zaman keçdikcə buradakı qəbirlərin bir hissəsi dağılmış, bir hissəsi isə indiyədək qalmaqdadır. Orada torpağın altından aşkar edilmiş XVI əsrə aid məzar kitabələri tədqiq edilmişdir. Burada bismiş kərpicdən hörülmüş tağvari sərdabələrə təsadüf olunmuşdur. Zaman keçdikcə nekropolun yeri dəyişmiş və abidənin yaxınlığındakı təpəyə keçmişdir. Orta əsrlərdə ərazidə fəaliyyət göstərən bəzi sufi təriqətlərinin üzvləri kompleksdən bir müddət özlərinin yaşayış, ibadət və zikr yeri - xanəgah kimi istifadə etmişlər. Ümumiyyətlə, bu cür komplekslərin səciyyəvi xüsusiyyəti əvvəllər mövcud olmuş dəfn tikililərinin təmir, bərpa və yenidənqurma yolu ilə abadlaşdırılmasından və bərpa olunmuş məqbərəyə bitişik məscid, təkyə və digər xidmət otaqları tikilməsi yolu ilə dini kompleksin yaranmasından ibarətdir. Ərazimizdə XVII-XVIII əsrlərdə fəaliyyət göstərən sufi təriqətləri mənsubları mövcud imamzadələrdən yaşayış, ibadət və zikr yeri kimi istifadə etdiklərindən həmin dövrlərdə bölgədə xanəgahlar inşa edilməmişdir. Memarlıq kompleksi 2004-cü ildə əsaslı şəkildə təmir olunaraq yenidən bərpa edilmişdir.

"İsmayıl xan" hamamı

Naxçıvan şəhərində, Heydər Əliyev prospekti və Təbriz küçəsinin kəsişməsində, Dədə Qorqud meydanında tarixi-memarlıq abidəsidir. XVIII əsrin ortalarında Şərq memarlıq üslubunda inşa edilən bina giriş, xidmət zalı, çarhovuzlu çimərlik, xəzinə və ocaqxanadan ibarətdir. Ümumi sahəsi 526 m²-dir. Hamam planda düzbucaqlı formadadır. Bina 20x20x5 sm ölçüdə bişmiş kərpiclə inşa edilmişdir. Hamama giriş çatmataqlı portaldandır. Portalın eksteryeri kaşlarla bəzədilmişdir. Hamamın daxilinə geniş vestübüldən, soyunma zalına isə dar keçiddən daxil olmaq mümkündür. Soyunma zalı səkkizbucaqlı formadadır. Zalın divarları boyunca 6 ədəd dərin taxça yerləşdirilmişdir. Yuyunma zalının iki keçidi var. Keçidlərdən biri digər otağa açılır. Zalın mərkəzində 2x2 m ölçüdə çarhovuz inşa edilmişdir. 108 m² sahəsi olan zalın tavanı sferik günbəzlə örtülmüşdür. Hamam zalların divarlarına yerləşdirilmiş kiçik pəncərələr və kümbəzin üstündəki bacalarla işıqlandırılır. Hamamın xəzinəsi binanın qərbində, yuyunma zalına bitişik yerləşdirilmişdir. Xəzinədən açılan gözlükdən su götürülməsi üçün istifadə olunmuşdur. Hamamın su təchizatı kəhriz vasitəsilə ödənilmişdir. Xəzinənin altındakı ocaq hamamın isidilməsində əsas rol oynamışdır. Otaqlara istilik yeraltı kanallar vasitəsilə verilmişdir. Hamam Naxçıvan xanlarından biri olan İsmayıl xanın adı ilə bağlıdır. Hazırda əsaslı təmir və bərpa edilmişdir. Tarix-memarlıq abidəsi kimi dövlət tərəfindən qorunur.

Köhnəqala

Köhnəqala Naxçıvan şəhərinin cənub-şərqində arxeoloji abidədir. Elmi ədəbiyyatda Yəzdəgird qalası, xalq arasında Köhnəqala, Torpaqqala adları ilə tanınır. Qalanın tikilmə tarixi dəqiq məlum deyil. 1957-1959-cu illərdə qalanın ərazisində aparılan tədqiqatlar zamanı zəngin arxeoloji materiallar, xüsusilə, saxsı qab fragmentləri, daş gürzülər aşkar olunmuşdur. Arxeoloji tədqiqatlardan belə daş gürzülərin Tunc dövründə (e.ə.3-2-ci minilliklər) Duz mədənlərində istifadə olunduğu məlumdur. Qalanın III Sasani hökmdarı Yəzdəgirdin (632-51/52) tərəfindən inşa olunduğu ehtimal olunur. Türk səyyahı Ö.Çələbinin verdiyi məlumata görə, monqollar qalanı dağıtmışlar. Həmin qalanı sonralar Naxçıvanda olmuş Şarden və Frehanq da xatırladırlar. Qala XVIII əsrədək fəaliyyətdə olmuşdur. 1827-ci il planında bu qala sxematik qeyd olunmuşdur. Plana əsasən qala iki hissədən - kiçik qala (Narınqala) və böyük qaladan ibarətdir. Böyükqala Narınqalaya nisbətən daha çox dağıntıya məruz qalmışdır. Böyükqalanın düzbucaqlı formada (185x400 m) olan ərazisi 7400 m²-dir. Narınqalaya nisbətən sonralar inşa və ya bərpa edildiyi güman edilən bu qalanın salamat qalmış, döyməgil və çinqil qatışığından hörülmüş divarları, kvadrat formalı (19x19x5 sm) çəhrayı və sarı rəngdə bişmiş kərpicdən tikilmiş bina qalıqları tikilinin orta əsrlərə aid olduğunu sübut edir. Böyükqala yerləşdiyi təpənin relyefinə uyğun olaraq şimal-şərq və şimal-qərb tərəfdən nisbətən düz, cənub tərəfdən isə ziq-zaq şəklində inşa edilmişdir. Ziqzaqların çöl tərəfə çıxan kəsişmələri diametri 5,7 m.-dən 9 m.-dək dəyişən konusvari bürclərlə tamamlanmışdır. Böyükqalanın salamat qalmış divarlarının eni 1 m., hündürlüyü isə bəzi yerlərdə 5 m.-ə çatır. Ayrıca onu

da qeyd edək ki, qalanın qərb küncündə Nuhun türbəsi və digər tikintilərin qalıqları qalmaqdadır. Qalanın kvadrat formada (150x150 m) olan Narınqala hissəsində hazırda binaların izləri qalmaqdadır. Narınqalanın çaydaşı əlavə etməklə döyməgildən hörülmüş divarlarının salamat qalmış hissələrinin qalınlığı 3,5 m.-dən 4 m.-ə çatır. Narınqala diametri, əsasən, 10 m olan dairəvi qüllələrə malikdir. Güman edildiyinə görə, Narınqalanın darvazası onun qərb küncündəki qüllə ilə yanaşı olmuşdur. Narınqalanı əhatə edən divarlar qalanın qərb hissəsində salamat qalmışdır. Şimal-şərq səmtindəki əksər hallarda yuxarıya doğru getdikcə nazılən dairəvi qüllələr qismən salamat halda zamanımızadək gəlib çatmışdır. Narınqalanın cənub-qərbdə 300 nəfərin gizlənə biləcəyi yeraltı sığınacaq-mağara var. Onun havalandırılması və işıqlandırılması üçün yuxarıdan oyuk açılmışdır. Mağaradan qalanın şərqinə tərəf gedən gizli yol, çox güman ki, Naxçıvançaya çıxır. Narınqalanın altından keçən kəhrizin iki quyusu qalanın içərisində yerləşir. Quyulardan biri mağaranın içərisindədir. Qalanın özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də qalanın Böyükqala və əsas Narınqala hissələri arasında eni 22,5 m olan dar dəhliz formasında həll edilmiş çıxış yolunun - "tələ"nin təşkilindən ibarətdir. Öz qeyri-adiliyi ilə qalanın xeyli dağıdılmasına baxmayaraq, salamat qalmış qala divarlarının və bürclərinin hissələri diqqəti cəlb edir.

Hüseyn Cavid Məqbərəsi

Naxçıvanda böyük Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin qəbri üzərində ucaldılmış möhtəşəm memarlıq-xatirə kompleksidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və himayəsi ilə tikilmişdir. Əcəmi Naxçıvani memarlıq üslubunun təsiri aydın hiss edilən abidə yerüstü məqbərə və sərdabə hissələrindən ibarətdir. Hüseyn Cavidin ömür-gün yoldaşı Mişkinaz xanımın, oğlu Ərtoğrulun qəbirləri (hər iki qəbir 1996-cı ildə, sərdabə tikilərkən buraya köçürülmüşdür) və qızı Turan xanımın qəbri sərdabədədir. Burada Hüseyn Cavidin büstü qoyulmuşdur. Abidənin layihəsinin müəllifi Azərbaycan Respublikasının Əməkdar memarı Rasim Əliyev, heykəltəraşı xalq rəssamı Ömər Eldarovdur. Məqbərə Türkiyə Respublikasının "Star" inşaat şirkəti tərəfindən tikilmişdir. Hüseyn Cavidin 114 illiyi münasibətilə 1996-cı il oktyabrın 29-da abidənin təntənəli açılış mərasimi keçirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Naxçıvan Abidələri Ensiklopediyası 2008., 522 səh.
<http://turizm.nakhchivan.az/images/pdf/2.pdf>
2. https://nakhchivan.preslib.az/az_d1.html
3. <http://turizm.nakhchivan.az/index.php/m-d-niyy-t/2015-12-29-07-05-29>

SUMMARY

Shabnam Mammadova

HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

This article contains brief information about the material and cultural examples of Nakhchivan, the ancient land of Azerbaijan. Each of those cultural monuments preserved from yesterday to today has its own history and its own age.

The article only contains information about several historical and cultural monuments of Nakhchivan MR.

Keywords: monument, history, culture, sanctuary

РЕЗЮМЕ

Шабнам Мамедова

ИСТОРИЯ НАХЧИВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ - ПАМЯТНИКИ КУЛЬТУРЫ

В данной статье содержится краткая информация о материальных и культурных примерах Нахчывана, древней земли Азербайджана. Каждый из этих памятников культуры, сохранившихся со вчерашнего дня до наших дней, имеет свою историю и свой возраст.

В статье содержится информация только о нескольких памятниках истории и культуры Нахчывана.

Ключевые слова: памятник, история, культура, святилище.

NAXÇIVANDA MUSIQİŞÜNASLIQ ELMİNİN İNKİŞAFINDA JALƏ QULAMOVANIN ROLU

Firəngiz RƏFİZADƏ

Fira.refizade@gmail.com

Ülkər SƏFƏROVA

Ulkerseferova@bk.ru

Azərbaycan Milli Konservatoriyası

Naxçıvan Azərbaycanın ən qədim mədəniyyət ocaqlarından biridir. Öz folkloru, memarlıq abidələri, yetişdirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərlə dünya mədəniyyət xəzinəsində özünə layiqli yer tutur. Naxçıvanın musiqi mədəniyyəti öz tarixi və rəngarəngliyi ilə seçilir. Əsrlər boyu bu ərazidə görkəmli sənətkarlar yaşayıb yaratmışlar. Naxçıvanın müasir musiqi tarixi də bu zəngin irsin davamıdır. Bu irsi nəsillərə daşıyanlar arasında musiqişünasların böyük əməyi vardır. Belə böyük əmək sahiblərindən biri də sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının professoru, AMK-nın "Etnomusiqişünaslıq" kafedrasının müdiri Jalə Qulamovadır.

Uzun illər Naxçıvanda fəaliyyət göstərən, bu gün isə öz fəaliyyətini Bakıda davam etdirən Jalə xanım, hər zaman Naxçıvanın musiqi mühitini diqqətdə saxlayır, buranın mədəniyyətinin təbliği sahəsində böyük işlər aparır. Jalə Qulamova Naxçıvan mədəniyyəti ilə bağlı 4 monoqrafiyanın – "Sözlü, nəğməli Naxçıvan", "Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar Təşkilatının 30 ildə keçdiyi yaradıcılıq yolu" və "Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı tamaşalarında musiqinin rolu və əhəmiyyəti", "Sirli səsin cazibəsi. Arif Babayev-80" adlı monoqrafiyaların, "Naxçıvanda musiqili teatrın yaranması və inkişafı tarixi" adlı əsərin müəllifidir.

Jalə Qulamovanın pedaqoji fəaliyyəti onun fəaliyyətinin əsas hissəsini təşkil edir. Dərin nəzəri biliklərə malik olan musiqişünas, ilk pedaqoji fəaliyyətinə də elə Naxçıvanda başlamışdır. O, 10 ildən artıq Naxçıvan Musiqi Texnikumunda (indiki Naxçıvan Musiqi Kolleci) və Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində "İfaçılıq" kafedrasında pedaqoq kimi nəzəri fənnlərdən dərs demişdir. 2007-ci ildən isə Azərbaycan Milli Konservatoriyasının "Milli musiqinin tarixi və nəzəriyyəsi" kafedrasında müəllim, 2009-cu ildən baş müəllim, 2011-ci ildən isə dosent kimi fəaliyyət göstərmişdir. 2021-ci ildən isə "Etnomusiqişünaslıq" kafedrasının müdiri vəzifəsini daşıyır.

Pedaqoji fəaliyyətində bir çox nəzəri fənnlərdən dərs deyir. Eyni zamanda bir neçə fənn proqramları, dərs vəsaitləri və metodik vəsaitlərin müəllifidir.

Jalə xanım 2003-cü ildən Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının üzvüdür. Onun Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının təşkilatçılığı ilə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən hazırlanan 4 braşürü işıq görmüşdür.

Müntəzəm olaraq dövrü mətbuatda, elmi toplularda, jurnallarda, Beynəlxalq və Respublika konfranslarda elmi və publisistik məqalələrlə çıxış edir. O, bu məqalələrdə

musiqimizin müxtəlif istiqamətləri ilə bağlı məsələləri əhatə edərək, vacib problemləri müzakirə obyektinə çevirir.

Jalə Qulamovanın fəaliyyəti dövlət tərəfindən də yüksək qiymətləndirilərək bir sıra fəxri fərmanlarla təltif olunmuşdur. Eləcə də 2023-cü ildə “Humay” mükafatına layiq görülmüşdür.

Jalə xanım bu gün elmi və pedaqoji işlərini uğurla davam etdirir. O, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının “Etnomusiqişünaslıq” kafedrasının rəhbəri kimi gənc musiqişünasların yetişdirilməsi işində səmərəli fəaliyyət göstərməkdədir.

MÜSTƏQİLLİYİN İLK İLLƏRİNDƏ MALİYYƏ-BANK SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Teymur ABBASOV

teymurabbasov@ndu.edu.az

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalə respublikamızda müstəqilliyin ilk illərində maliyyə-bank sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin təhlilinə həsr edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, Heydər Əliyev hakimiyyətə gələn dövrdə ölkə iqtisadiyyatını bürümüş dərin iqtisadi böhran maliyyə, vergi və bank sistemində özünü daha qabarıq göstərirdi. Lakin Ulu öndərin rəhbərliyi və ciddi nəzarəti altında keçirilən təşkilati-iqtisadi tədbirlər sistemi sayəsində həm iqtisadiyyatımız, həm də cəmiyyətimiz bu ciddi və təhlükəli bəladan xilas ola bildi.

Məqalədə o da qeyd olunur ki, ölkədə son zamanlar yaradılmış maliyyə sabitliyindən iqtisadi dirçəliş üçün bəhrələnmək və əlverişli investisiya iqlimini bərqərar etmək üçün lazımi tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Açar sözlər: *müstəqillik, maliyyə-bank sistemi, ölkə iqtisadiyyatı, iqtisadi böhran, vergi siyasəti, təşkilati-iqtisadi tədbirlər, büdcə.*

İqtisadiyyatın inkişafı iqtisadi münasibətlərin tərkib hissəsi olan maliyyə münasibətlərini səviyyəsindən çox asılıdır. Başqa sözlə, güclü maliyyə-bank sisteminin yaradılması iqtisadi sistemin gücləndirilməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələn dövrdə ölkə iqtisadiyyatını bürümüş dərin iqtisadi böhran maliyyə, vergi və bank sistemində özünü daha qabarıq göstərirdi. Digər tərəfdən isə belə bir vəziyyət sosial iqtisadi həyatda gərginliyin hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edirdi.

Həmin dövrdə maliyyə sahəsində böhranı dərinləşdirən bir çox səbəblər mövcud idi. Bunlara əsas etibarilə pul-kredit siyasətindəki ciddi qüsurlar, dövlət müəssisə və təşkilatlarının maliyyə və kredit ehtiyatlarından səmərəsiz istifadə olunması, onların əsassız surətdə qeyri-dövlət strukturlarına axıdılması, bank və vergi sistemindəki nöqsanlar və korrupsiya, qiymət siyasətinin həyata keçirilməsinin, əmək haqqının və valyuta bazarının tənzimlənməsinin dəqiq mexanizminin olmaması aid edilə bilər.

Maliyyə-bank sistemində hökm sürən böhran nəticəsində manatın alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşmüş və bu da əhəlinin həyat səviyyəsinə öz mənfi təsirini göstərmişdir.

1992-ci ildə əhəlinin real pul gəliri nominal göstəricinin cəmi 9,6 faizini (0,9 və 9,4 milyard manat), 1993-cü ildə - 8,1 faizini (11 və 135,5 milyard manat), 1994-cü ildə - 5,7 faizini (68,9 və 1215,9 milyard manat) təşkil etdiyi halda, bu göstərici 1995-ci ildə artıq 19,6 faiz (1314 və 6702 milyard manat), 1996-cı ildə isə daha yüksək – 84,0 faiz (7176 və 8540 milyard manat) olmuşdur.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi və ciddi nəzarəti altında keçirilən təşkilati-iqtisadi tədbirlər sistemi sayəsində həm iqtisadiyyatımız, həm də cəmiyyətimiz bu ciddi və təhlükəli bələdən xilas ola bildi.

Belə tədbirlərdən danışarkən, ilk növbədə, aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır:

- qiymətlərin inflyasiyanın sürətinə uyğun şəkildə dəyişdirilməsi;
- azmaaşlı və yüksəkmaaşlı işçi kateqoriyalarının əmək haqları arasında kəskin fərq yaranmasının qarşısını almaq məqsədi ilə fəhlə və qulluqçuların əməyinin ödənilməsinin vahid tarif cədvəlində müvafiq dəyişikliklər edilməsi;

- respublika büdcəsi vəsaiti hesabına maliyyələşdirilən obyektlərin tikintisinin müvəqqəti dayandırılması;

- dövlət müəssisələrinə və təşkilatlarına güzəştli kreditlər verilməsinə yol verilməməsi;

- mərkəzi dövlət idarəetmə orqanlarının sayını, habelə onların işçilərinin say tərkibini və inzibati-idarəetmə xərclərini, o cümlədən xidməti minik avtomobillərinin sayını ixtisar hesabına azaltmaq üçün həmin orqanların strukturunun təkmilləşdirilməsi;

- dövlət müəssisə və təşkilatların vəsaitinin xeyriyyəçilik məqsədləri üçün istifadəsinə ciddi nəzarət mexanizminin tətbiq edilməsi;

- dövlət müəssisələrinin və təşkilatlarının mənfəətindən əmək haqqı üçün istifadə olması normasının son həddinin müəyyənəşdirilməsi;

- büdcənin kəsirini qismən doldurmaq məqsədi ilə lazımi miqdarda dövlət qiymətli kağızlarının buraxılmasının və satılmasının təmin edilməsi.

Maliyyə böhranını aradan qaldırmaq və mövcud pozuntuların qarşısını almaq üçün mühüm tədbirlərdən biri də 1995-ci il 4 oktyabr tarixli fərmanla dövlət xəzinədarlığının yaradılmasıdır.

Vergi qanunvericiliyində 1997-ci ildə bir sıra köklü dəyişikliklər aparılmışdır. İxracat vergisi ləğv edilmiş, torpaq vergisinin yeni dərəcələri müəyyənəşdirilmiş, dövlət rüsumunun dərəcələri azaldılmış, Nazirlər Kabinetinin gömrük vergiləri üzrə tamamilə yeni qərarları qəbul olunmuş, amortizasiya hesablanması açıq metoduna keçilmiş, vergi ödəyicilərinin identifikasiya uçuotu təşkil edilmişdir.

Ölkədə son zamanlar yaradılmış maliyyə sabitliyindən iqtisadi dirçəliş üçün bəhrələnmək və əlverişli investisiya iqlimini bərqərar etmək üçün kredit sistemini güzəştli istiqamətə yönəltmək, ixracatı aktivləşdirmək lazımdır. Bu tədbirlər sistemli şəkildə həyata keçirilməli və əldə olunmuş maliyyə sabitliyinə xələl gətirilməməlidir.

Digər tərəfdən qeyd edək ki, makroiqtisadi tənzimləmədən mikroiqtisadi idarəetmə mexanizminə keçmək, keçid dövründə qeyri-real olan kəsirsiz büdcə siyasətindən imtina etmək, istehsalın və işgüzarlığın artırılması üçün vergi, kredit və gömrük sisteminin münasib formalarını müəyyənəşdirmək üçün güzəştli amortizasiya siyasətini həyata keçirmək, valyuta ehtiyatlarından istifadə edilməsində güzəştlərə geniş yer vermək də əsas şərtlərdən biridir.

Minimum istehlak səbətinə daxil edilən məhsullar və xidmətlər üçün əlavə gəlir vergisini azaltmaq lazımdır.

Büdcənin sağlamlaşması üçün səmərəli yollardan biri vergi intizamının gücləndirilməsidir.

Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində maliyyə-bank sisteminin təkmilləşdirilməsi ölkənin iqtisadi inkişafı və bazar iqtisadiyyatına keçid prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu dövrdə qarşıya qoyulan əsas məqsədlər və istiqamətlər aşağıdakılardır:

1. Milli Bank sisteminin formalaşdırılması: Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın öz milli valyutasını tətbiq etməsi, Mərkəzi Bankın və milli kommersiya banklarının təsis edilməsi ilə milli maliyyə sisteminin təməlləri qoyuldu.

Müstəqilliyin ilk illərində milli bank sisteminin formalaşdırılması Azərbaycanın iqtisadi müstəqillik əldə etməsi və öz maliyyə infrastrukturunu qurması baxımından olduqca əhəmiyyətli idi. Bu prosesin əsas məqsədi ölkədə müstəqil bir bank sisteminin qurulması və milli valyutanın tətbiqinə nail olmaq idi. Bu istiqamətdə atılan əsas addımlar aşağıdakılardır:

a) Azərbaycan Milli Bankının yaradılması: 1992-ci ildə Azərbaycan Milli Bankı (sonradan Mərkəzi Bank) təsis edildi. Bu qurumun yaradılması ölkənin pul-kredit siyasətini idarə etməyə və milli iqtisadiyyatı tənzimləməyə imkan verdi. Milli Bank, ölkənin valyutasının dövrüyyəyə buraxılması və maliyyə sektorunda tənzimləyici rolunun icrası ilə məşğul olmağa başladı.

b) Milli valyutanın tətbiqi: Azərbaycan manatının dövrüyyəyə buraxılması, iqtisadi müstəqilliyin simvolu idi. Milli valyuta 1992-ci ilin avqustunda tətbiq edildi və bu addım ölkənin iqtisadi suverenliyini daha da gücləndirdi. Manatın istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan dövrüyyədəki başqa valyutalardan asılılığı azaltmağa başladı.

c) Milli bankların təsis edilməsi və İnkişafı: Müstəqilliyin ilk illərində dövlətə məxsus bankların bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşdırılması üçün struktur islahatları həyata keçirildi. Bununla yanaşı, xüsusi bankların yaradılmasına şərait yaradıldı, bu isə maliyyə sektorunda rəqabəti artırdı və müştəri yönümlü xidmətlərin inkişafına təkan verdi.

2. Pul-kredit siyasətinin idarə edilməsi: Milli Bank, müstəqil pul-kredit siyasətini həyata keçirərək ölkənin iqtisadi vəziyyətinə uyğun qərarlar qəbul etməyə başladı. İnflyasiyanın nəzarətdə saxlanması və valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi, milli bank sisteminin başlıca vəzifələrindən oldu.

Milli bank sisteminin formalaşdırılması, Azərbaycanın maliyyə müstəqilliyinin və iqtisadi suverenliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynadı və ölkənin bazar iqtisadiyyatına keçid prosesini dəstəklədi.

3. Qanunvericilik çərçivəsinin inkişafı: maliyyə-bank sektorunda hüquqi çərçivənin formalaşdırılması vacib idi. Bu məqsədlə, bank sistemi haqqında qanunlar qəbul edildi və müvafiq tənzimləyici qaydalar təsis olundu.

4. Bankların yenidən təşkili və özəlləşdirilməsi: Sovet dövründən miras qalan dövlət banklarının bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşdırılması və özəlləşdirilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirildi. Bu proses ölkədə rəqabətli bank mühitinin yaradılmasına yönəlmişdi.

5. Pul siyasətinin inkişafı: İqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün pul siyasətinin səmərəli şəkildə tətbiq olunması tələb olunurdu. Bu çərçivədə inflyasiyanın nəzarətdə saxlanması və valyuta məzənnəsinin stabilləşdirilməsi əsas hədəflərdən idi.

6. Bank xidmətlərinin genişləndirilməsi və müasir texnologiyaların tətbiqi: Müstəqilliyin ilk illərində bank xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi və müasir texnologiyaların

tətbiqi üçün səylər göstərildi. ATM-lərin quraşdırılması, internet bankçılıq xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi və s. müştəri xidmətlərini artırmaq üçün vacib addımlar idi.

Bu əsas istiqamətlər Azərbaycan bank sektorunun müstəqilliyin ilk illərində təkmilləşdirilməsinə və gələcək inkişafına təkan vermişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov A.N. Qiymətli kağızların formalaşması və inkişafı. Bakı, 2005.
2. Abbasov A.N. Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri. Bakı, 2003.
3. Ağayev A.Q. Dövlət borcu və onun idarə edilməsi. Bakı, 2007.
4. Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. Müəssisənin maliyyəsi. Dərslik. Bakı, 2009.
5. Bağirov D., Həsənlı M. Maliyyə. Dərs vəsaiti. Bakı, 2011.
6. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B. və b. Büdcə sistemi. Dərslik. Bakı, 2004.
7. Bələdiyyə maliyyəsi və yerli büdcə prosesi. Bakı, 2003.
8. Əhmədşadə M.İ. Dövlət maliyyəsi. Bakı, 2000.
9. Hacıyev Ə., Novruzov V., Allahverdiyev H., Əlirzayev Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, "Azərənəşr", 1998 s. 388.

SUMMARY

Teymur Abbasov

MAIN DIRECTIONS OF IMPROVING THE FINANCIAL-BANK SYSTEM IN THE FIRST YEARS OF INDEPENDENCE

The article is devoted to the analysis of the main directions of improvement of the financial and banking system in the first years of independence in our republic. It was noted that the deep economic crisis that engulfed the country's economy during the period when Heydar Aliyev came to power manifested itself more prominently in the financial, tax and banking system. However, thanks to the system of organizational and economic measures conducted under the leadership and strict control of the great leader, both our economy and society were able to escape from this serious and dangerous trouble.

The article also mentions that necessary measures should be taken to take advantage of the recently created financial stability in the country for economic revival and to establish a favorable investment climate.

Key words: *independence, financial-banking system, country's economy, economic crisis, tax policy, organizational-economic measures, budget.*

РЕЗЮМЕ

Теймур Аббасов

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВО-БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Статья посвящена анализу основных направлений совершенствования финансово-банковской системы в первые годы независимости нашей республики. Было отмечено, что глубокий экономический кризис, охвативший экономику страны в период прихода к власти Гейдара Алиева, более заметно проявился в финансовой, налоговой и банковской системе. Однако благодаря системе организационно-экономических мероприятий, проведенных под руководством и строгим контролем великого вождя, наша экономика и общество смогли уйти от этой серьезной и опасной беды.

В статье также отмечается, что необходимо принять необходимые меры, чтобы воспользоваться недавно созданной финансовой стабильностью в стране для экономического оживления и создания благоприятного инвестиционного климата.

Ключевые слова: независимость, финансово-банковская система, экономика страны, экономический кризис, налоговая политика, организационно-экономические меры, бюджет.

REGIONLARIN SOSIAL - İQTİSADI İNKİŞAF PROQRAMLARINDA NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ ƏHƏMİYYƏTİ

Eltun İBRAHİMOV

ibrahimoveltun@ndu.edu.az

Orcid ID: 0009-0001-9936-3295

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Əşrəf ƏLƏKBƏROV

a.ashraf@ndu.edu.az

Orcid ID: 0009-0002-5141-9592

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Regionların sosial iqtisadi inkişaf proqramlarının icra olunmasında təhlil edilməsi mühüm hesab olunan iqtisadi rayonlardan biri də Naxçıvan Muxtar Respublikasıdır. Muxtar respublikada baş tutan bütün iqtisadi, siyasi və mədəni prosesləri onun blokada şəraitində olması ilə əlaqələndirmək lazımdır.

İqtisadiyyatı hərtərəfli inkişaf etdirmək, eyni zamanda düzgün idarəetmə mexanizmi formalaşdırmaqda ölkənin regionlarının müstəsna əhəmiyyəti vardır. Ümumi inkişafa ayrı-ayrı bölgələrin iqtisadi artımının təmin edilməsi birbaşa təsir göstərdiyi üçün bu məsələ dövlətin qarşısında əsas prioritet istiqamətlərdən kimi müəyyənləşdirilir və getdikcə aktuallığını daha da qoruyur. Ölkəmizdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət regionların da inkişafın sürətləndirilməsi istiqamətində geniş vüsət almışdır. Müasir şəraitdə bütünlükdə sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması o zaman mümkün ola bilər ki, ölkədəki regionlar arasında olan qeyri-bərabərlik tamamilə aradan qaldırılsın. Buna görə də respublikamızda da fərqli illəri əhatə edən regional dövlət proqramları qəbul edilmişdir, iqtisadiyyatın hər bir sahəsinə uyğun tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. İcra edilən dövlət proqramlarında Naxçıvan Muxtar Respublikasının da hərtərəfli inkişaf etdirilməsi xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərdən biridir. Muxtar respublika özünə xas imkanlar və infrastruktura malik olmaqla, təbii-coğrafi şəraitinə, insan resurslarına və digər imkanlarına görə müxtəlif ehtiyat qruplarından ibarət olmaqdadır. İqtisadi rayon uzun zamandır blokada vəziyyətində olmasına baxmayaraq əldə etdiyi bir sıra inkişaf göstəricilərinə görə digər rayonları qabaqlamışdır. Məqalədə muxtar respublikada sosial-iqtisadi inkişafının əsas xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, icra edilən dövlət proqramlarına uyğun aparılan sosial-iqtisadi siyasətin təsir imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *muxtar respublika, sosial-iqtisadi inkişaf, dövlət proqramları, aqrar sektor*

Giriş

Ölkəmiz müstəqilliyini qazandıqdan sonra müəyyənləşdirilən iqtisadi siyasət mexanizmləri və qazanılan maliyyə imkanları hesabına iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi vacib bir məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Öncədən enerji resursları hesabına həyata keçirilən iqtisadi siyasət zaman keçdikcə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətinə yönəldilmişdir.

İqtisadiyyatın bütün sahələrində hərtərəfli canlanmanın əldə edilməsi və müəyyən olunmuş məqsədlərə nail olunması üçün ölkəmizdə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, düzgün məşğulluq strategiyası, yoxsulluğun azaldılması, turizm sektorunun inkişafı, ərzaq

təhlükəsizliyinin təmin olunması və regionların sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı vacib proqramlar (4, www.president.az) qəbul olunmuşdur.

Regionlarda aparılan sosial-iqtisadi siyasətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün sxemalı və ardıcıl tədbirlər planı əsasında proqramlar qəbul edilmiş və onların icrasının stimullaşdırılması məqsədilə mühüm təsərrüfat agentlikləri, birliklər təsis olunmuşdur. Bunlara Sahibkarlığın İnkişafı Fondu, Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi, Aqroservis Açıq Səhmdar Cəmiyyəti, Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi, Aqrar Elm və İnnovasiyalar Mərkəzi, Dövlət Baytarlıq Xidməti, Sənaye Təhlükəsizliyi Assosiasiyası və digər onlarla təşkilatı birlikləri nümunə kimi saymaq mümkündür.

Ölkəmizin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi Naxçıvan MR-nın iqtisadiyyatının mühüm spəsfik xüsusiyyətləri nəzərə alsaq deyə bilərik ki, onun başlıca infəstrukturunu sənayesi, kənd təsərrüfatı, xarici iqtisadi əlaqələr, nəqliyyat, bank - maliyyə sistemi və s. təşkil edir. Regionda aqrar sektorun və sənayenin strukturunu möhkəmləndirmək, məşğulluq imkanlarını artırmaq, əhalinin təhsil, səhiyyə və digər mühüm sosial tələbatlarını çıxış imkanlarını yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra proqramlar təsdiq olunmuşdur. Bunlara 2005-2008-ci illəri əhatə edən "Naxçıvan Muxtar Respublikasının Regional İnkişaf Proqramı", 2009-2013-cü illəri əhatə edən "Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", 2014-2018-cü illəri əhatə edən "Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", 2019-2023-cü illəri əhatə edən "Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin və tərəvəzçiliyin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" (2016-2020-ci illər), "Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı" (2016-2020-ci illər), "Naxçıvan Muxtar Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili və reabilitasiyası üzrə Dövlət Proqramı" (2016-2020-ci illər) və digərlərini misal göstərə bilərik (2).

Material və Metodlar

Araşdırmada əsas məqsəd regional inkişaf proqramları çərçivəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial iqtisadi inkişafına baxış keçirmək, həmçinin muxtar respublikada əsas dövlət proqramlarını təhlil etməkdir. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq istiqamətində isə başlıca vəzifə əsaslı struktur amillərini müəyyən etməklə muxtar respublikada dövlət proqramlarının rolunun yüksəldilməsi məsələləri istiqamətində təkliflər hazırlamaqdır.

Tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil, iqtisadi analiz, müşahidə və cədvəl metodlardan istifadə edilmişdir.

Araşdırma zamanı əsaslı informasiya mənbələri kimi muxtar respublika ilə bağlı fundamental əsərlərdən, kitab və monoqrafiyalardan, regionların inkişafı ilə bağlı təsdiq olunan dövlət proqramlarından, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı fərman və sərəncamlardan, iqtisadi nazirlik və komitələrin məlumatlarından, statistik məcmuələrdən və internet resurslarından istifadə olunmuşdur.

Öldə olunan nəticələr

İşdə əsas elmi nəticə kimi müəyyən olunmuş məsələ ondan ibarətdir ki, regional inkişaf proqramlarının düzgün və nəticəyönlü fəaliyyət göstərməsi üçün qeyri-neft sektorunun, sahibkarlığın inkişafı istiqamətində daha prioritet məsələlər ön planda

saxlanılmalıdır. Burada önəmli bir məqam isə ondan ibarətdir ki, əsaslı nəticələr əldə etmək üçün mövcud olan imkanlardan və maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Belə ki, bu resursların olmaması istənilən proqramın və ya layihənin həyata keçirilməməsi anlamına gəlməkdədir.

Muxtar Respublika İqtisadiyyatında Dövlət Proqramları

Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarında Naxçıvan Muxtar Respublikasının yerinin və rolunun əhəmiyyətini başa düşmək üçün burada aqrar sektor və sənaye sahələrində gedən prosesləri təhlil etmək lazımdır.

Ölkəmizdə əsas diqqət mərkəzində saxlanılan sahələrdən biri kimi kənd təsərrüfatının genişlənməsi istiqamətində davamlı işlər görülməkdədir. Buna uyğun qəbul olunan proqramlar və onların uğurlu icrasının baş tutması aqrar sahədə fəaliyyətin stimullaşdırılması istiqamətində əsaslı dövlət siyasətidir. Kənd təsərrüfatının diqqət mərkəzində saxlanması əhalinin rifahının yüksəldilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi baxımından mühüm hesab olunur.

Sahibkarlığın inkişaf tarixi göstərir ki, bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi bir çox amillərdən asılıdır və bu fəaliyyətin formalaşması sahibkarın özünün, ideyasının, ilkin kapital yığımının, texnika və texnologiyanın, texniki elementlərin, xammal, material və işçi qüvvəsinin mövcudluğunu tələb edir (Əliyev T. 2007, s.8.). Muxtar Respublikada kənd təsərrüfatının inkişafı istiqamətində qəbul olunmuş müxtəlif proqramlar hazırda da icra olunmaqdadır. Bu proqramların nəticəsi olaraq demək olar ki, bütün bölgələrdə kənd təsərrüfatı məhsul istehsalı sahəsində aktivlik xeyli stimullaşdırılmış, sahibkarlığın inkişaf üçün yeni dövr başlamışdır. Təsadüfi deyildir ki, artıq günümüzdə regionda ərzaq təhlükəsizliyinin tam təmin olunması müvəffəqiyyətlə baş tutmuşdur.

Regionda kənd təsərrüfatı sektorunun inkişaf istiqamətində qəbul edilən proqramlar və əsas layihələr aşağıdakı kimi sıralana bilər:

1. Muxtar respublika üçün sosial-iqtisadi inkişaf proqramları. Burada ilkin olaraq qəbul olunan 2005-2008-ci illəri əhatə edən "Naxçıvan Muxtar Respublikasının Regional İnkişaf Proqramından sonra ardıcıl şəkildə 2009-2013-cü illər, 2014-2018-ci illər və 2019-2023-cü illəri əhatə edən Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının icrası həyata keçirilmişdir;

2. Muxtar respublikada meyvəçilik və tərəvəzçiliyin inkişafı üçün də dövlət proqramları müxtəlif illərə uyğun qəbul olunmuşdur. 2012-2015-ci illərin əhatə olunmasıyla başlayan proqram 2016-2020 illərə uyğun davam etdirilmişdir. Hazırda isə, 2021-2025-ci illəri əhatə edən "Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin və tərəvəzçiliyin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" icra edilməkdədir;

3. Naxçıvanda arıçılığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı 2017-2022-ci illər üçün təsdiq edilmişdir. Məqsəd arıçılığı regionda xüsusi diqqət yetirilən sahələrdən birinə çevirmək, bu sahədə qabaqcıl təcrübənin tətbiqinə nail olunmasına zəmin yaratmaqdır;

4. 2021-2025-ci illər üçün aqrar sektorda məhsulların istehsalı, emalı və ixracının stimullaşdırılmasına dair dövlət proqramının təsdiq olunması muxtar respublikada kənd təsərrüfatı sahəsində məhsul istehsalı, emalı və kənar bazarlara ixracının stimullaşdırılması məqsədini daşıyır.

Muxtar respublikada kənd təsərrüfatının inkişafı üçün qəbul olunan bu proqramlardan başqa həm də bəzi əsaslı tədbirlər planları təsdiq olunmuş, müxtəlif fondlar təsis olunmuşdur. Bunları aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

1. "Naxçıvan Aqroservis" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin təsis olunması- (2005-ci il)
2. "Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Sərəncam (2005-ci il);
3. "Naxçıvan Muxtar Respublikasında ailə təsərrüfatlarının inkişafı ilə bağlı tədbirlər haqqında" sərəncam (2017-ci il);
4. "Naxçıvan Muxtar Respublikasında kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların münbitliyinin artırılmasına dair Tədbirlər Planı" (2021-2025-ci illər);
5. "Ailə Təsərrüfatları ili" (2019-cu il);
6. Aqrar Sığorta Fondunun yaradılması (2020-ci il).

Ölkəmizdə ÜDM-in formalaşmasında xüsusi çəkisinə görə, milli iqtisadiyyatın sənayedən sonra mühüm sahəsi aqrar sektor hesab edilməkdədir (Rzayev İ., 2010, s.155). Həyata keçirilməkdə olan işlər, icra edilən tədbirlər planları, qəbul edilən proqramlar, regionda da aqrar sektorun stimullaşdırılmasına imkan yaradır. Qeyd etməliyik ki, innovativ layihələr hər bir sahədə olduğu kimi bura üçün də başlıca prioritet məqsədlərdən hesab olunmaqdadır. Aqrar park təsis etmək, kənd təsərrüfatı üçün yeni-yeni konsepsiyalar hazırlamaq və başqa institusional reformlar aparmaq gələcəkdə mühüm perspektivlər meydana gətirəcəkdir. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək, ucqar bölgələri inkişaf etdirmək, məşğulluq imkanlarını artırmaq, insanların keyfiyyətli qidaya tələbatını təmin etmək dövlətin səmərəli aqrar siyasəti qarşısında duran əsas məsələlərdən hesab edilməkdədir.

Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif illər üzrə iqtisadi rayonda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulunun göstəriciləri verilmişdir:

Kənd təsərrüfatı məhsulunun ümumi həcmi

(ilin sonuna min manatla)

İllər	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
Kənd təsərrüfatı məhsulun həcmi	38572,2	55408,2	98255,1	247126,6	402991,8	507641,6	590649,7
Cəmi	1615717,2						

Mənbə: Naxçıvan MR Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəl məlumatları 27 illik bir dövrü əhatə etməkdədir. Bu müddət ərzində istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulu təqribən 15 dəfə artmışdır. 1995-ci il üçün aşağı olan göstərici aşağıdır. iqtisadiyyatın yeni qurulduğu, müstəqilliyin ilkin dövrlərinə təsadüf edir. İqtisadiyyatımız həmin illərdə zəifləmiş, başqa ölkələrdən asılı və dağıdılmış vəziyyətdə idi. 2000-ci illərdə bəzi əhəmiyyətli daxili və xarici layihələrin işə düşməsi,

həmçinin əsaslı islahatların həyata keçirilməyə başlanılması iqtisadiyyatda da toparlanmalara səbəb olmuşdur. 2004-cü ildən isə, regionların inkişafına əsaslanan dövlət proqramları işə düşür və özünəməxsus nəticələrlə xarakterizə olunur. Göründüyü ki, hər hansı bir il üçün istehsal edilmiş kənd təsərrüfatı məhsulunun həcmi özündən əvvəlki dövrlərdən az olmamışdır. Günümüzdə aqrar sektora aid bütün növ malları burada da istehsal olunmaqdadır və regionda kənd təsərrüfatı məhsulu davamlı şəkildə artır. Bu da onu deməyə əsas verir ki, xarici bazarlardan asılılıq xeyli aşağıdır və region ərzaq təhlükəsizliyi baxımından tam şəkildə təmin olunur.

Blokada şəraitində olan muxtar respublikada aqrar sektorla yanaşı, sənayenin də inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Baxmayaraq ki, region aqrar bölgə kimi tanınır, ancaq aparılan islahatlar güclü sənaye potensialının yaradılmasının da çətin olmadığını deməyə əsas verir. 2022-ci il muxtar respublikada "Sənaye ili" elan edilmişdir və bununla bağlı əhatəli Tədbirlər Planının hazırlanmışdır. Sənaye sahəsində yeni texnologiyalara əsaslanan müəssisələrin yaradılması, ixracyönümlü və rəqabətə davamlı məhsullar istehsal etmək qarşıda duran əsas vəzifələrdən hesab edilməkdədir. Qeyd edək ki, 2019-cu ildə muxtar respublikada yaradılan sənaye məhsulunun həcmi ilk dəfə olaraq 1 milyard manatı keçmişdir (5, nstat.gov.az). Sənayenin inkişafı sahəsində ayrıca olaraq proqramlar olmasa da, regional inkişaf proqramlarının tərkibində bu məsələ xüsusi diqqətdə saxlanılmamdadır. Bunlarla yanaşı, regionda fəaliyyətini dayandırmış köhnə sənaye tipli müəssisələrin fəaliyyətinin yenidən canlandırılması məsələləri də tədbirlər planları çərçivəsində nəzarətdə saxlanılacaqdır.

Nəticə

Kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyəti blokada şəraitində olan bir region üçün günü gündən daha da aktualıq kəsb edir. Bu sektorlarda qazanan uğurlu nəticələr təkcə bölgə üçün deyil, bütünlükdə ölkənin iqtisadi inkişafına mühüm təsir göstərir. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ərzaq təhlükəsizliyi və qida etibarlılığının təmin edilməsində, məşğulluq imkanlarının yaradılmasında və qiymətlərin sabitliyinin qorunmasında aqrar sektorun rolu əvəzedilməzdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev T. İstehsal sahibkarlığının inkişafının sosial-iqtisadi problemləri. Bakı: ELM, 2007, 219 s.
2. Naxçıvan MR Ali Məclisi. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2020-ci ildə sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2020, 64 s.
3. Rzayev İ. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. Bakı: ELM, 2010, 468 s.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet sahifəsi. <http://www.president.az/>
5. Naxçıvan MR-nın Dövlət Statistika Komitəsi. <https://nstat.gov.az/>
6. Naxçıvan Muxtar Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi. <http://www.in.nakhchivan.az/>

SUMMARY

Eltun Ibrahimov, Ashraf Alakbarov

THE SIGNIFICANCE OF THE NAKCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC IN THE SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT PROGRAMS OF THE REGIONS

Nakhchivan Autonomous Republic is one of the economic regions considered important to analyze in the implementation of social economic development programs of the regions. Due to the geographical isolation from our country, all economic, political and cultural processes taking place in the autonomous republic must be connected with the blockade.

In the comprehensive development of the economy and the establishment of a proper management mechanism, the regions of the country have an extraordinary importance. From this point of view, since the economic growth of separate regions directly affects the general development, this is the basic issue that is defined as one of the priority areas and continues to maintain its significance. The socio-economic policy implemented in our country has expanded towards accelerating the development of the regions. In today's conditions, achieving social and economic development as a whole will only be possible by completely eliminating the inequalities between the regions in the country. For this reason, in our republic, Regional state programs covering all sectors of the economy have been adopted for different years. In all these programs, appropriate measures are planned for each sector of the economy.

Thorough development of Nakhchivan Autonomous Republic is one of the main issues that are specially emphasized in the state programs. The autonomous republic, which has its own natural resources and infrastructure, consists of various reserve groups due to its natural-geographic conditions, human resources and other capabilities. Despite the fact that the economic region has been under blockade for a long time, it has left other regions behind in terms of development indicators. The article analyzes the main features of the socio-economic development of the autonomous republic, and investigates the impact of the socio-economic policy implemented in line with the government programs.

Key words: *autonomous republic, socio-economic development, state programs, agricultural sector*

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYALARI VƏ ETİBARLI MƏŞĞULLUQ SİYASƏTİ

Cavadxan QASIMOV

Cavadxan.yusifoglu@ndu.edu.az

Naxçıvan Dövlət Universiteti,

Məqalədə qeyd olunmuşdur ki, məşğulluq və işsizlik anlayışları malik olduğu elmi-nəzəri əhəmiyyətinə görə öz aktuallıqlarını qorumaqdadır. Başər cəmiyyətinin mövcud olduğu dövrlər üzrə bu anlayış, özünü gerçək fəaliyyətin hərəkətverici amili olaraq göstərmiş və daha çox təcrübi mahiyyət kəsb etmişdir. Göstərilmişdir ki, məşğulluq və işsizlik iqtisad elminin və digər sosial mahiyyətli araşdırmaların mərkəzində olan bir anlayış olub, daha çox ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının müvafiq tənzimləyici mexanizmləri ilə nizama salınır. Buna görə də, məşğulluq, eyni zamanda, makroiqtisadi proseslərin strateji təzahür forması olaraq özünü göstərməkdədir. Əsaslandırılmışdır ki, məşğulluq, bir tərəfdən, əmək ehtiyatlarından məqsədyönlü istifadənin, bir tərəfdən də, istehsal vasitələrinin müəyyən əmək vərdişlərinə malik olmaqla, cəlbinin nəticəsi olaraq çıxış etməkdədir. İşsizlik isə iş qüvvəsinin hərəkətə gətirilə bilməməsini ifadə etməkdədir. Təbii olaraq, burada, müvafiq qanunvericiliyə xas olan fəaliyyətin təşkili əsas tutulmalıdır. Bütün tərəfləri ilə məşğulluq və işsizlik anlayışları ölkələrin bütün dövrlər üzrə milli iqtisadi prioritetlərinin çox zəruri tərəflərini təşkil etməkdədir. Məhz qeyd olunanları əsas tutaraq, məşğulluq və işsizlik haqqında araşdırmaq aparılması məqsəduyğun hesab olunmuşdur.

Açar sözlər: *məşğulluq, işsizlik, makroiqtisadi inkişaf, sosial siyasət, tənzimlənmə, istehsal vasitəsi, əmək vərdişləri.*

Giriş

Dünya iqtisadiyyatının bir-birini əvəz edən inkişaf mərhələlərində yeni çağırışların ortaya çıxması bütün sahələr kimi məşğulluq sahəsinin də yeni yanaşmalar əsasında qurulmasını, nizama salınmasını və istiqamətləndirilməsini tələb etməkdədir. Məşğulluq, qloballaşan dünya iqtisadiyyatının hazırkı mərhələdə aktuallığını artıran məsələsi olmaqdadır ki, burada da, milli iqtisadiyyatlar üzrə həyata keçirilmiş olan tədbirlər mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnkişafın indiki mərhələsində məşğulluqla bağlı olan problemlərin öyrənilməsi bir sıra məsələlərin araşdırılması ilə paralel olaraq davam etməkdədir. Bunları, digər amillərlə yanaşı, eyni zamanda:

- əmək ehtiyatlarından istifadənin xarakterindən;
- resursların qeyri-bərabər paylanması şəraitində onlardan məqsədyönlü istifadənin təmin olunmasından;
- ölkələrin iqtisadi, coğrafi mövqe və şəraitindən;
- daxili və xairici mühit amillərinin təsirinin səviyyəsindən;
- mövcud milli və global iqtisadi proseslərin təsir səviyyələrindən ibarət olmaqla, da ifadə etmək olar.

Məşğulluq və işsizliklə bağlı problemlərin öyrənilməsində bir sıra xarici və yerli alimlərin əsərlərində əhatəli olmaqla, əsaslandırılmalara rast gəlmək mümkün olur. Həmin alimlərdən, A. Oyken, A. Rofen, P. Samuelson, A. Nikiforov, V. Plaksya, İ. Maslova, A. Piqu, A. Marşall, C. Keyns, M. Fridmen, T. Maltus, L. Sosnovskaya, A. Livşits, İ. Bestujev və başqalarının əsərlərini qeyd etmək olar. Məşğulluq və işsizliklə bağlı olan məsələlərin araşdırılmasında eyni zamanda, ölkəmizin tanınmış alimlərinin əsərlərinə də müraciət etmək səmərəli olmaqdadır. Bu sırada, Ş. Muradov, E. Hacıadə, A. Nadirov, A. Ələsgərov, E. Mehrəliyev, Ə. Babayev, S. İbadov, T. Vəliyev, Ş. Qafarov, R. Sultanova, O. Məmmədli, F. İsmayılov, N. Əhmədov, A. Şirəliyev və başqa alimlərin əsərlərində məşğulluğun və işsizliyin bu və ya digər tərəfləri ilə əlaqəli olan araşdırmalar mövcuddur.

2020-ci ilin əvvəllərindən etibarən dünyanın 210 ölkə və bölgəsini cənginə almış olan COVID-19 Pandemiyaası ölkələrin makroiqtisadi səviyyələrdəki hədəflərini məhdudlaşdırmaqla, həm də, məşğulluq siyasətinin yüksək miqyaslı geriləməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, milli iqtisadiyyatlar yeni iş yerlərinin yaradılması sahəsində layihələrini təxirə salmış, habelə, mövcud iş yerlərinin ixtisara düşməsi kimi problemlər günümüzün əsas reallıqlarına çevrilmişdir. Təbii olaraq, ölkələr milli iqtisadiyyatların Pandemiyanın təsirlərindən qorunması sahəsində qabaqlayıcı tədbirlər görmək, o cümlədən, xüsusilə də, məşğulluğa istiqamətlənən istehsal proseslərinin, sahibkarlıq təşəbbüslərinin və fəaliyyət mühitinin az təsirə məruz qalmaqla davamlılığını diqqətdə saxlamışlar.

Məşğulluq məsələsinə elmi yanaşma

Məşğulluq bütün dövrlərin aktuallığını qoruyan və sosial-iqtisadi mahiyyətinə görə diqqət mərkəzində olan məsələlərdən birini təşkil etməkdədir. Bu anlayış, məqsədyönlülüyə söykənən, daha çox gerçəkliyə xas olan və qanunvericiliyə əsaslanmaqla tamamlanan fəaliyyətin məcmusu olaraq təşəkkül tapmışdır. Araşdırmalar nəticəsində aydın olur ki, bütün istehsal üsulları dövrlərində adına məşğulluq deyə biləcəyimiz fəaliyyət sahələri mövcud olmuşdur. Hələ cinsə görə məlum hədlərdə yaşa görə təbii əmək bölgüsününü yarandığı ibtidai icma istehsal üsulunda mahiyyətinə görə məşğulluq hesab olunacaq fəaliyyət sferaları inkişaf etmişdir. Həmin zaman mərhələsində qadınlar yığımçılıqla, kişilər ovçuluqla məşğul olmuş, qocalar isə, toplanmış kollektiv istehsal təcrübəsinin mühafizəçiləri kimi məşğul olmuşlar (Rumyantsev, 1986, 23). Buradan da aydın olur ki, məşğulluq cəmiyyət üzvlərinin səmərəli fəaliyyət formalarının çox mühüm tərkib hissəsi olaraq təşəkkül tapmış və müvafiq dövrlərin reallıqlarını, sosial sahələr üzrə tədbirlərini, eyni zamanda, çoxistiqamətli fəaliyyət nəticələrini ifadə etməkdədir.

Müxtəlif araşdırma materiallarında məşğulluq barəsində əhatəli əsaslandırılmalara yer almaqdadır. İqtisadçı alimlər, O.Q. Məmmədlinin və F.İ. İsmayılovun aparmış olduqları araşdırmalarda məşğulluq anlayışının elmi mahiyyətinə geniş yer verilmiş, həmçinin, dövlət tərəfindən tənzimlənməsi məsələlərinə yanaşmışlar. Həmin proseslərin davamlılığında diqqəti əmək bazarının da tənzimlənməsinə çəkmişdir. Hər iki sahə üzrə dövlət tənzimlənməsi sahəsində aşağıdakı istiqamətlərin nəzərə alınmasını məqsədəuyğun hesab edirlər:

- iş yerləri sisteminin inkişaf etdirilməsinin tənzimlənməsi;
- iş yerlərinə olan tələbin tənzimlənməsi;

- təhsil, peşə hazırlığı və kadrların yenidən hazırlanması sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi (Məmmədli, İsmayilov, 2006, 306). Fikrimizcə, məşğulluq məsələlərinin elmi əsaslarının öyrənilməsində iş yerlərinin davamlılığının diqqətdə saxlanılması, onun bazar münasibətlərinin obyektiv inkişaf qanunlarının aktuallığı əsasında nizama salınması əhəmiyyətliyin görə seçilir. Bu sahədə həmçinin, ixtisaslaşmanın həyata keçirilməsinin zəruriliyini də qeyd etmək yerinə düşər.

Məşğulluq siyasətinin tənzimlənməsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər daha çox dövlətin həm də sosial siyasətinin səmərəlilik göstəriciləri olaraq çıxış etməkdədir. Müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsi, müvafiq təbəqələrdən olan insanların həmin layihələrdə təmsil olunmaları və digər zəruri məsələlər məşğulluq məqsədli sosial siyasətin strateji mahiyyətini daşımaqdadır. Mahiyyətinə görə, sosial siyasət, dövlətin daxili siyasətinin əsas hissəsi olub, dövlətin sosial proqramlarında ifadə olunur. Xüsusilə, əhəlinin sosial qruplarının mənafeyi naminə və maraqları vasitəsilə, cəmiyyətdə olan münasibətləri tənzimləmiş olur (Əliyev, Quliyev, 2005, 66). Təbii olaraq, sosial siyasətin bu ifadə forması, özünü nəticə etibarlı ilə məhz səmərəli məşğulluq təminatı ilə tamamlamış olur ki, bu da yüksək elmi və təcrübi əsaslara malikdir.

Müasir dövrdə məşğulluq anlayışının əsaslandırılması daha çox onun keyfiyyət və kəmiyyət tərəflərinin də ifadə olunması ilə reallaşmış olur. Bir qayda olaraq, məşğulluğun keyfiyyət tərəfi əməkdən yararlanmanın faydalılıq göstəricisi olaraq əksini tapmış olursa, onun kəmiyyət tərəfi isə əsasən, əmək qabiliyyətli əhali ilə mövcud olan iş yerləri arasındakı nisbəti ifadə etməkdədir. Məhz bütün tərəfləri ilə məşğulluq anlayışının özü ümumi iqtisadi fəaliyyətin elə keyfiyyət göstəricilərinin nəticəsi olaraq təşəkkül tapmaqdadır. Məqsədyönlü, düşünülmüş, səmərəli nəticələrə istiqamətlənmiş olan, ölkənin qanunvericiliyi ilə tənzimlənən proseslər məşğulluq anlayışını əmələ gətirmiş olur. Eyni zamanda, məşğulluq sosial və iqtisadi (istehsal) müənasibətlərin inkişafı ilə müşayiət olunan və məhsuldarlığa söykənən məcmusudur. Daha doğrusu, məşğulluq bu mənada, real gerçəklikdə iş qüvvəsi daşıyıcılarının iş yerləri arasında bölünməsi və onların istehsal vasitələri ilə birləşməsi üzrə olan ictimai-iqtisadi münasibətləri əks etdirməkdədir (Qəribov, 2007, 26). Buradan da aydın olur ki, məşğulluq cəmiyyət üzvlərinin maraqlarını və mənafeyini ifadə edən proseslərin təzahür formasıdır.

Bir sıra araşdırma nəticələrinə görə isə məşğulluq anlayışında əmək qabiliyyətli və işləmək istəyi olan hər bir şəxsin işlə təmin olunması məsələləri yer almaqdadır (Ağayev, 2005, 226). Təcrübi olaraq, işləməyə hazır olan, müəyyən səbəblərdən iş yerlərini itirən, lakin işləmək istəyi və məqsədini daşıyan insanlar məşğulluq anlayışının daşıyıcıları olaraq çıxış edirlər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluq anlayışının özünəxas yerinin və rolunun olduğunu qeyd etmək olar. Məşğulluq iş qüvvəsinin düşünülmüş, planlaşdırılmış məqsədinin səmərəliliklə, faydalılıqla müşayiət olunan son nəticəsidir. Məşğulluq anlayışında insanların ehtiyaclarının və tələbatlarının məcmusu və təminatı məsələsi yer almaqdadır. Eyni zamanda, şəxsi (təhsil almaq) və ictimai maraqların (iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək və s.) təmin olunması istiqamətlərindəki bütün fəaliyyət də məşğulluğun dolğun

izahını özündə əks etdirməkdədir. Bütün bunlarla, məşğulluq, sosial və iqtisadi anlayışdır. Daha doğrusu, insanlar təhsil alırsa, hərbi qulluqçu olaraq, xidmət göstərmiş olursa, iqtisadiyyatın hər hansısa bir sahəsində fəaliyyət göstərsə, uşaqlara və yaşlılara qulluq edərsə, bu halda onlar məşğul hesab oluna bilər.

Bir sıra araşdırma materiallarında məşğulluqla yanaşı, tam məşğulluq anlayışının da izahı verilmişdir. Göstərilir ki, tam məşğulluq, əmək qabiliyyəti olan və işləmək istəyən hər bir şəxs işlə təmin olunmalıdır. Bütün yararlı ehtiyatlardan istifadə olunmalıdır və əmək qabiliyyətinə malik olan insanlar məcburi surətdə işləməlidir. İstehsal vasitələrindən, o cümlədən, yararlı torpaq sahələrindən istifadə olunmalıdır (Vəliyev, Babayev, 1999, 415). Təbii olaraq, əsaslandırılır ki, istehsal vasitələrindən tam istifadə olunması, əmək resurslarından dolğun istifadə olunması və yeni iş yerlərinin yaradılması ilə düzgün tənzimləmələr aparılırsa, bu hal tam məşğulluq imkanlarına malik olur.

Heydər Əliyev və məşğulluq sahəsində dövlət tənzimlənməsi

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev ölkəmizdə məşğulluq siyasətinin əsaslarını müəyyən etdi. Mahiyyətinə görə məşğulluq ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının davamlı prioritetlərinə xas olan məsələdir. Zaman-zaman bu sahənin qanunversicilik bazasının təkmilləşməsi, əmək bazarının dəyişən tələblərinin diqqətdə saxlanması, həyata keçirilmiş olan iqtisadi islahatların səmərəliliyində əmək ehtiyatlarından məhsuldar istifadə olunmasının nəzərə alınması və digər amillər məşğulluq sahəsində aktuallığını qorumuş olan problemlərdən hesab olunur. Eyni zamanda, məşğulluq siyasətinin səmərəli təşkili və idarə olunmasında iqtisadiyyatın regional və milli amillərinin düzgün əlaqələndirilməsi də bu istiqamətdə mühüm mərhələ olaraq dəyərləndirilə bilər. Fikrimizcə, ölkəmizdə məşğulluqla bağlı olan tənzimləmə proseslərinin bir qismini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar. Bunlar:

- 1993-cü ilin sonlarına qədər olan mərhələ. Bu əsasən, bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi idarəetmənin ilkin mərhələsi olaraq ifadə oluna bilər;
- 1994-2001-ci illər. İkinci mərhələdə artıq milli iqtisadiyyatın sahə strukturu üzrə hüquqi tənzimləmələrin formalaşması nəticə etibarı ilə 2001-ci ilə qədər müstəqil iqtisadi siyasət müəyyən etmiş olan ölkəmizin məşğulluq prosesləri üçün də zəmin və mühit yaratmaqda idi.

Cədvəl 1.

Məşğulluqla bağlı olan tənzimləmə proseslərinin bir qismi

S/s	Hüquqi tənzimləmə mexanizminin adı	Qəbul olunma tarixi
1	Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq haqqında Qanunu	2001-ci il.
2	"Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)" Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı	2005-ci il.
3	"Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010-ci illər)"	2007-ci il.

4	"Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı"	2011-ci il.
5	- Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq haqqında Qanunu; - "2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası"	2018-ci il.
6	Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinə dair 2020-2025-ci illər üçün Tədbirlər Planı	2020-ci il.

Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvəl 1-ə (Qasimov, 2020, 290) əlavə olaraq onu qeyd etmək olar ki, əvvəlki dövrlərdə məşğulluq sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyin sosial-iqtisadi və məntiqi davamı olmaqla, 13 fevral 2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanan Sərəncamla təsdiq olunan Tədbirlər Planı beş əsas mərhələdən ibarətdir. Bunlar:

- əmək bazarının tənzimlənməsi sahəsində normativ hüquqi bazanın və institusional strukturun təkmilləşdirilməsindən;
- işçi qüvvəsinin bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və əmək standartlarının təkmilləşdirilməsindən;
- aktiv məşğulluq tədbirlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və səmərəliliyinin artırılması, sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərin əmək bazarına inteqrasiyasının gücləndirilməsindən;
- sosial dialoqun inkişaf etdirilməsi və qeyri-formal əmək münasibətlərinin qarşısının alınmasından;
- əmək bazarının monitorinqi və proqnozlaşdırılması sisteminin inkişaf etdirilməsindən ibarət olmaqla, dövlətin məşğulluq siyasətinin çoxistiqamətliliyini bir daha göstərir (13).

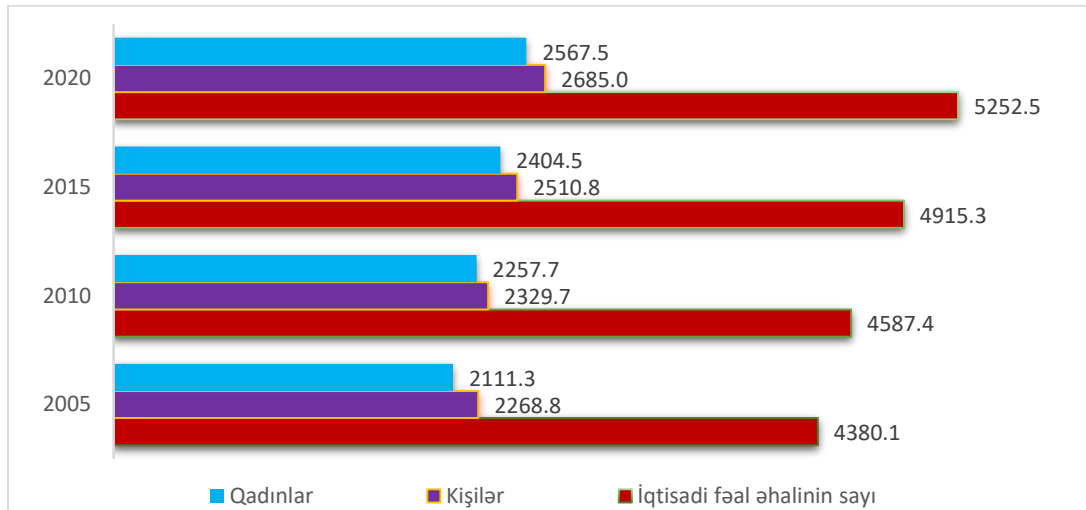
Bütün bunlar bir daha göstərir ki, məşğulluq məsələsi dövlətin gündəlik diqqəti ilə əhatə olunmuşdur və onun uzaq gələcək üzrə müəyyən olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd olunmalıdır ki, məşğulluq, ölkələrin makroiqtisadi inkişaf göstəricilərinin içərisində yer almaqla, onun düzgün istiqamətləndirilməsini şərtləndirməkdədir. Bu sırada, ölkəmizdə və onun regionlarında istehsal və sosial təyinatlı infrastruktur təminatları yaradılmışdır ki, bu da, məşğulluq imkanlarının və səviyyəsinin yüksəldilməsinə hesablanmışdır. Təhlillər göstərir ki, ölkəmizdə makroiqtisadi islahatların qətiyyətlə davam etdirilməsi, regional iqtisadi inkişaf sahəsində mərhələli hüquqi tənzimləmə mexanizmlərinin işləkliyinin təmin olunması və məqsədyönlülüyn nəzərə alınması bütün tərəfləri ilə eyni zamanda, məşğulluq dinamikasının yüksələn xətt üzrə davamlılığına da yol açmışdır. Təbii olaraq, istinad olunan tənzimləmə vasitələri, etibarlı məşğulluq mühitinin zəruri elementlərindən biri olaraq, iqtisadi fəal əhalinin səmərəli istifadəsinə zəmin yaratmaqdadır. Məlumdur ki, bu anlayışda iqtisadiyyatda məşğul olanlar, din xadimləri, hərbi qulluqçular, işsizlər yer almaqdadır. Eyni zamanda, istər muzzdla (işin daimi, müvəqqəti, mövsümi, təsadüfi və ya birdəfəlik olub-olmamasından asılı olmayaraq),

istərsə də, müstəqil iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar iqtisadi fəal əhalinin tərkibində əksini tapmış olur (ƏİSGDMİ, 2004,70). Milli iqtisadiyyat üzrə reallaşan hədəflər müstəvisində iqtisadi fəal və onun tərkibində məşğul əhalinin sayı artan dinamikada təşəkkül tapmışdır. Bunu, təkcə 2005-2020-ci illər ərzində müvafiq sahə üzrə göstəricilər də ifadə etməkdədir.

Şəkil 1

2005-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəal əhalinin sayı və onun cins bölgüsü üzrə tərkibinə dair məlumat (min nəfər)

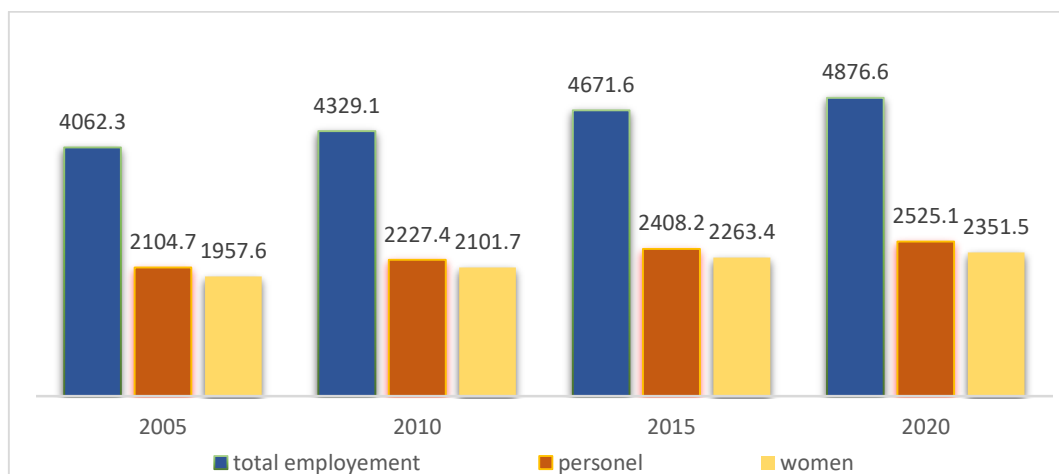

Şəkil müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Şəkil 1-in məlumatlarının təhlilinə əsasən, istər iqtisadi fəal əhalinin sayına, istərsə də, onun cins üzrə bölgüsünə görə 1,2 dəfədən çox artım müşahidə olunmuşdur. Mahiyyət etibarı ilə məşğulluq, əhalinin sosial rifah sahəsindəki proseslərinin nəticələrini də ifadə etməkdədir. Məhz bu mənada, qeyd etmək olar ki, məşğulluq siyasətinin tənظیمlənməsi həm də, demoqrafik mahiyyətinə görə əhəmiyyətlidir.

Şəkil 2

2005-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında məşğul əhalinin sayı və onun cins bölgüsü üzrə tərkibinə dair məlumat (ilin sonuna, min nəfər)

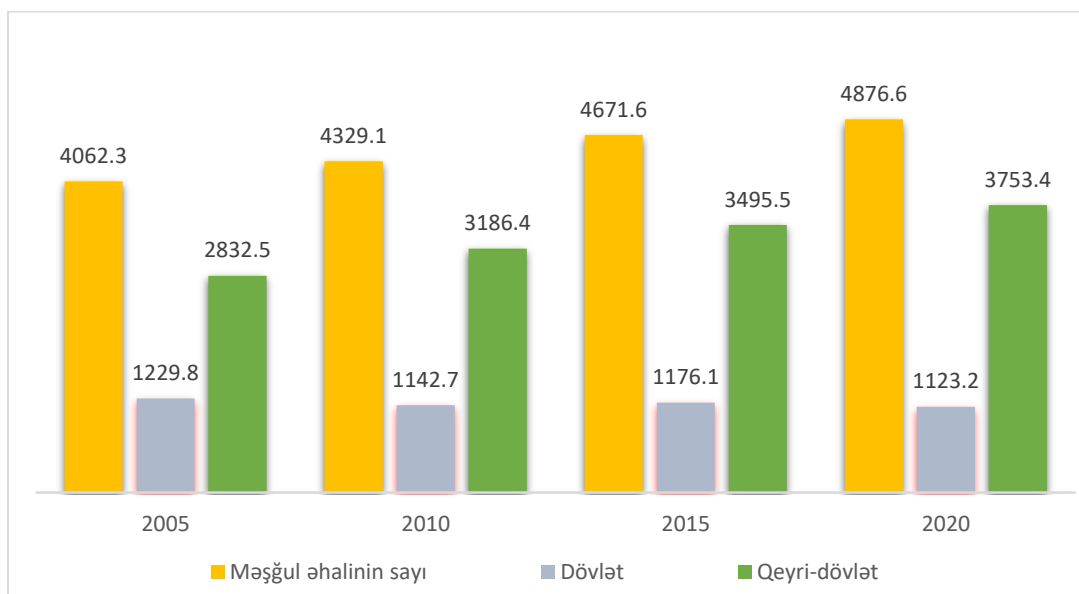
Şəkil müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Təhlillər göstərir ki, istinad olunan illər ərzində 1,2 dəfə artmışdır. Müvafiq olaraq, məşğul əhəlinin cins tərkibinə görə bölgüsündə də 1,2 dəfədən çox artım müşahidə olunmuşdur.

Ölkədə milli iqtisadiyyat üzrə uzunmüddətli prioritetlərin reallaşması bütün tərəfləri ilə yeni təsərrüfatçılıq imkanlarının yaradılmasına, xüsusi mülkiyyətin etibarlılığının güclənməsinə, özəl sektorun inkişaf perspektivlərinə, eyni zamanda, çoxnövlü mülkiyyət münasibətlərinə xas olan fəaliyyət mühitinin yaradılması proseslərini də sürətləndirmişdir. İqtisadiyyatın sahə strukturunun təşkilatlanması, regional iqtisadi inkişafda bu amilin nəzərə alınması, əsas sektorlar üzrə strateji Yol Xəritələrinin və sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlərin müəyyən olunması, sənayeləşmə siyasətinin zəruri təsisatlarının yaradılması, xüsusilə də, regionlarda Sənaye Park və Məhəllələrinin yaradılması və digər mexanizmlər bu sahədəki göstəricilərin artan dinamikasını təşkil etmişdir. Beləliklə, məşğul əhəlinin sayında və onun dövlət və qeyri-dövlət bölmələrində olmaqla, mülkiyyət növləri üzrə bölgüsündə də artım dinamikası özünü göstərmişdir.

Şəkil 3

**2005-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında
məşğul əhəlinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü (min nəfər)**

Şəkil müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Bu, bir həqiqətdir ki, 2005-2020-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında özəl bölmənin çəkisi artmış (təkcə sənayedə 89 faiz təşkil edir) və bu, təbii olaraq, məşğulluq göstəricilərinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsündə də müşahidə olunmuşdur. Şəkil 3-ün məlumatlarının təhlili göstərir ki, müvafiq dövrlər müddətində ölkə iqtisadiyyatında davam etdirilən islahatların gedişinə uyğun olaraq, dövlət bölməsində məşğul olan əhəlinin həcmi 1,1 dəfə azalmış, qeyri-dövlət bölməsinin həcmi isə 1,4 dəfəyə yaxın artmışdır.

Nəticə

Məşğulluq və işsizlik barəsində apardığımız araşdırmalar nəticəsində aydın olur ki, hazırkı milli iqtisadi prioritetlər üzrə hər iki problemə yanaşma daha da konkret və sistemli mahiyyət kəsb etməkdədir. Bu mənada:

- ölkəmizin müxtəlif regionlarında 7 Sənaye Parkı və 5 Sənaye Məhəlləsinin yaradılması işsizliyin minimum səviyyəsinin, paralel olaraq məşğulluq göstəricilərinin isə artan dinamikasının qorunmasına hərəkətverici təsir etmiş olacaq;

- xüsusilə, işğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi perspektivlərini də nəzərə almaqla, elmi cəhətdən əsaslandırılmış strategiyalar əsasında işsizlik və məşğulluq sahələrində əməli nəticələr mümkün olacaq;

- regional inkişaf üzrə Dövlət proqramlarının beşillik mərhələlər üzrə icra olunması, yeni istehsal müəssisələrinin yaradılması müstəvisində işsizliyin minimum səviyyəsinin qorunması müstəvisində məşğulluq imkanlarının daha da artırılmasına zəmin yaradacaq;

- işsizlik və məşğulluq sahələrində məqsədyönlü tənzimləmə mexanizmlərinin işləkliyinin təmin olunması daha effektiv və prioritetlərə istiqamətlənmiş nəticələrin əldə olunmasına yol açacaq;

- işsizlik və məşğulluq anlayışlarının sosial-iqtisadi mahiyyətinə yanaşmada və bu sahədə dinamik artımla müşayiət olunacaq daha effektiv nəticələrə gəlinmiş olacaq və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev, A. (2005), Maliyyə terminlərinin izahlı və tərcümə lüğəti. Bakı: Ağrıdağ.
2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Əsas iqtisadi-statistik göstəricilərə dair metodoloji izahatlar. İkinci nəşr. Bakı: Səda.
3. Əliyev, A. Quliyev A. (2005), Sosial sferanın iqtisadi və metodoloji əsasları. Bakı: Adiloğlu.
4. İbadov, S. (2009). İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. Bakı: Şərq-Qərb.
5. İşaxtaran və işsiz vətəndaşların peşə təhsili sisteminin tədris-metodiki bazasının və texniki-proqram təminatının təkmilləşdirilməsi üzrə proqram. (2003). Bakı: Qamma servis.
6. Məmmədli, M. İsmayılov F. (2007), İqtisadi nəzəriyyə. Dərs vəsaiti. Bakı: MBM.
7. Muradov Ş. (2004), İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı: Elm.
8. Qasimov, C. (2020), Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı regional dövlət proqramlarının icrası müstəvisində (2004-2008-ci illər). Naxçıvan: Əcəmi.
9. Qəribov, A. (2007), beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və gömrük işi (terminlərin qısa lüğəti). Bakı: Səda.
10. Rummyantsev, A. Kozlov Q, Volkov M. Siyasi iqtisad. (1986), Maarif.
11. Vəliyev, T. Qafarov Ş. (2004), İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. Bakı: Azpoliqraf LTD MMC.
12. Vəliyev, T. Babayev Ə. (1999), İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. Bakı: Çarşıoğlu.
13. <https://e-qanun.az/framework/44423>

SUMMARY

Javadkhan Gasimov

THE IDEAS OF THE GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV AND THE RELIABLE EMPLOYMENT POLICY

It is mentioned in the article that the concepts of employment and unemployment maintain their relevance due to their scientific-theoretical importance. This understanding of the periods in which human society exists has shown itself as a driving factor of real activity and has acquired a more experimental essence. It has been shown that employment and unemployment is a concept in the center of economic science and other social studies, and it is regulated by the relevant regulatory mechanisms of the national economies of most countries. Therefore, employment, at the same time, appears as a form of strategic manifestation of macroeconomic processes. It is justified that employment, on the one hand, is the result of the purposeful use of labor resources, and on the other hand, the attraction of means of production with certain labor habits. Unemployment means that the labor force cannot be mobilized. Naturally, here, the organization of the activity specific to the relevant legislation should be taken as a basis. The concepts of employment and unemployment with all their aspects are very necessary aspects of the national economic priorities of countries for all periods. Based on the above mentioned, it was considered appropriate to conduct research on employment and unemployment.

Key words: *employment, unemployment, macroeconomic development, social policy, regulation, means of production, labor habits*

Джававдхан Гасымов

МЫСЛИ И ПОЛИТИКА ЗАНЯТОСТИ ВЕЛИКОГО ЛИДЕРА ГАЙДЕРА АЛИЕВА

В статье отмечается, что понятия занятости и безработицы сохраняют свою актуальность благодаря своей научно-теоретической значимости. Эта концепция проявила себя как движущий фактор реальной деятельности и приобрела все более экспериментальную сущность на протяжении периодов существования человеческого общества. Показано, что занятость и безработица – понятие, находящееся в центре экономической науки и других социальных исследований, и оно регулируется соответствующими механизмами регулирования национальных экономик большинства стран. Таким образом, занятость одновременно выступает как форма стратегического проявления макроэкономических процессов. Обосновано, что занятость, с одной стороны, является результатом целенаправленного использования трудовых ресурсов, а с другой - привлечения средств производства с определенными навыками труда. Безработица означает, что рабочая сила не может быть мобилизована. Естественно, здесь за основу должна быть взята организация деятельности, специфичная для соответствующего законодательства. Понятия занятости и безработицы со всеми их аспектами составляют очень важные аспекты национальных экономических приоритетов стран на все периоды. На основании вышеизложенного было признано целесообразным провести исследование по вопросам занятости и безработицы.

Ключевые слова: *занятость, безработица, макроэкономическое развитие, социальная политика, регулирование, средства производства, трудовые привычки.*

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ QORUNAN ƏRAZİLƏRİNDƏ EKOTURİZMİN İNKİŞAFI MƏSƏLƏLƏRİ

Əli CABBAROV

alijabbarov@ndu.edu.az

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Müasir dövrdə insanın təbiətdən gedərək daha da uzaqlaşması və buna qarşılıq olaraq cəmiyyətdə dayanıqlı inkişaf tələblərinin daha da sərtləşməsi fonunda turizm və ekoloji vəziyyət arasındakı balansın qorunmasına verilən diqqət də artmaqdadır. Belə ki, hazırda ekoloji mülahizələrin turizmdə getdikcə daha çox əhəmiyyət qazandığı turizm üç sistemin "cəmiyyət", "iqtisadiyyat" və "təbii mühit" kəsişməsindədir. Bu mənada, təbiətin mühafizəsi ilə bağlı ekoloji problemlərin həll olunması, turizmin inkişafı ilə təkcə iqtisadi və sosial tərəqqinin deyil, həm də təbii və mədəni irsin qorunub saxlanması məsələləri öz aktuallığını göstərir. Bu məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasının qorunan ərazilərində ekoturizmin inkişaf məsələləri tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: *turizm; ekoloji vəziyyət; qorunan ərazilər; dayanıqlı inkişaf*

Giriş

"Turizm", həm də "ətraf mühit" mürəkkəb anlayışları təmsil edir və hər ikisi mürəkkəb sistemlər kimi şərh edilə bilər. "Ətraf mühit" termini insan davranışının bütün aspektlərini özündə birləşdirmək üçün geniş mənada istifadə olunur. Ətraf mühitin mədəni, siyasi, iqtisadi və sosial aspektləri həyat tərzimizə və insan olaraq bir-birimizlə, eləcə də təbiətlə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğumuza təsir göstərir (Koncul, 2007).

Turizm və ətraf mühit arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqəni başa düşmək üçün turizmin mürəkkəbliyini başa düşmək lazımdır. Turizm nisbətən sadə bir anlayış kimi görünsə də, əslində o, bizim mühitimizdə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan müxtəlif amillərin məhsuludur. İlk olaraq, regiondakı mövcud təbii şərait turizm fəaliyyətinə mühüm təsir etdiyi üçün ekoloji amillərin buradakı birbaşa əhəmiyyətini qeyd etmək lazımdır. Əgər tarazlı ekoloji vəziyyəti, təmiz ətraf mühiti turizmin yaranması üçün əsas göstəririksə, onda turizmin qeyri-mütənasib inkişafı da onun bu əsasının sonunu gətirə bilər. Bu cəhət xüsusilə Naxçıvan Muxtar Respublikası kimi tullantılı sənaye istehsalının zəif inkişaf etdiyi və bunun da nəticəsində ekoloji vəziyyətin nisbətən tarazlı olduğu bir ərazidə xüsusilə nəzərə alınmalıdır. Çünki turizmin kütləvi xarakter alması ərazinin ilkin təbii formasının, canlı aləmin və bitki örtüyünün pozulmasına və nəticədə təbii turizm ehtiyatlarının əksər hissəsinin yox olmasına gətirib çıxara bilər. Bu vəziyyət isə turizmin dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə uyğun gəlmir.

Problem

Təbii turizm ehtiyatlarından rəşional şəkildə istifadə edildikdə nəinki buradakı ekosistemin pozulması təhlükəsi yaranır, əksinə onların iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması ilə əldə olunan turizm gəlirləri hesabına təkcə buradakı ekoloji vəziyyətin deyil, həm də təbii, tarixi və mədəni turizm ehtiyatlarının da gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün əlverişli

imkan da yaranır (Santus,2023). Artan əhali və məhdud təbii ehtiyatlar, o cümlədən onların gələcək nəsillər üçün istifadəsi ilə səyahət edənlər üçün zərər vermədən təbii gözəllikləri və yerli mədəniyyəti araşdırmaq üçün əhəmiyyətli stimül var. Turizmin tarixinə müraciət etdikdə də görürük ki, onun yaranmasının ilkin əsası məhz təbii şərait olub. İlk səyyahlar da əlverişli iqlimi və müalicəvi bulaqları olan ölkələrə səyahət etmiş, bununla da bəşəriyyətin tarixində izlər qoymuşlar.

Turizm fəaliyyəti prosesində təbii mühitdə dəyişikliklər qaçılmaz olaraq baş verir. Bu dəyişikliklər içərisində mənfi dəyişikliklər üstünlük təşkil edir. Buna görə də təbii ehtiyatlardan turizm məqsədləri üçün istifadə edərkən bir-biri ilə əlaqəli tədbirləri əhatə edən sistemli yanaşma tələb edir. Bu tədbirlər əlavə texniki, təşkilati, sosioloji, resurs və ekoloji biliklərin cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Bu isə artıq geniş mənada, ekoloji yönümlü turizmin idarə edilməsi və daha dar sərhədləri olan, lakin ətraf mühitin mühafizəsi vasitələrinin daha səmərəli olan ekoturizmin idarə edilməsi problemidir. Turizm və ekologiya arasındakı əlaqənin nəzərdən keçirilməsindən belə nəticə çıxır ki, onlar bir-biri olmadan mövcud ola bilməz, çünki təbii sərvətlər turizm biznesinin kapital, texnologiya və kadr kimi digər komponentləri ilə birlikdə turizm resurslarının bir hissəsidir. Turizmə davamlı inkişafın bir hissəsi kimi yanaşdıqda bu əlaqələrin mahiyyətini görmək mümkündür. Turizmə davamlı yanaşma isə planetimizi, onun xalqını və mədəni ənənələrini qoruyarkən səyahətçilərin ehtiyacları ilə gələcək nəsillərin maraqları arasında harmoniya yaradır. Başqa sözlə, davamlı turizm sosial, iqtisadi və mədəni amilləri nəzərə alır və ekoturizm terminini səyahətdən daha geniş edir.

Davamlı turizmin əsas elementlərindən biri təbii mühitin və onun ehtiyatlarının qorunmasıdır (Зализняк, 2014). Çoxsaylı tədqiqatlar ekoturizmin yerli ekosistemlərin və təbii sərvətlərin qorunmasında mühüm rol oynadığını təsdiqləyib. Ekoturizm meşələrin qırılmasına qarşı mübarizədə müsbət qüvvə kimi çıxış edir, canlı aləmi qoruyur, bitki örtüyünü artırır və bərpa olunan enerji mənbələrini inkişaf etdirir. Ekoturizm turizmin təbiətlə ən çox bağlı sahələrindən biri olub, həm ayrı-ayrı regionların, həm də bütövlükdə qlobal sistemin davamlı inkişafı üçün əsas olan müxtəlif aspektlərlə daha intensiv qarşılıqlı əlaqədə özünü göstərir. Onun əsas ideyası turizm məqsədləri üçün istifadə olunan təbii mühitin qayğısına qalmaqdır. Təbii sərvətlərdən davamlı istifadə və onların qorunmasının vacibliyinə vurğu ekoturizmin əlamətdar əsas xüsusiyyətidir.

Diskussiya

Ekoturizm insanın təbii mühitdə aktiv əyləncəsində, təkcə onun rekreasiya, maarifləndirici və digər imkanlarından istifadə etməklə deyil, həm şüurlu, həm də praktiki müstəvidə onların qorunub saxlanması və artırılmasını nəzərə almaqla ifadə olunan turizm növüdür. O həmçinin turizm sektorunda regional və iqtisadi inkişafa töhfə verən mühüm amil kimi qiymətləndirilir (Ажаев, 2016). Bu, yeni iş yerlərinin açılması, yerli əhali arasında məşğulluğun artması, yeni investisiya imkanları və valyuta axını kimi bir çox müsbət nəticələrə gətirib çıxarır. Toplanmış məlumatlara görə, ekoturizm yerli sakinlərə kömək edə biləcək əhəmiyyətli maliyyə gəlirləri əldə etmək potensialına malikdir. Bu, bir çox ölkələr üçün effektiv strategiya hesab olunur, çünki o, təbii ərazilərin mühafizəsini təşviq edir, mədəni ənənələri qoruyur.

Ölkəmizdə ekoturizm ekoloji problemlərin həllinə kömək etməklə davamlı inkişafda mühüm rol oynayır. Onun vasitəsilə ətraf mühitin idarə edilməsinə yanaşma dəyişir ki, bu da indi təkcə iqtisadi və sosial aspektləri deyil, həm də təbii və mədəni irsin qorunmasını əhatə edir. Belə ki, davamlı inkişaf sağlam ekoloji vəziyyətlə də sıx əlaqəlidir. Ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, ekoloji tarazlığın bərpa olunması, ətraf mühitin mühafizəsi və təbiət-cəmiyyət münasibətlərindəki ziddiyyətlərin qarşısının alınması müasir dövrün ən aktual və qlobal əhəmiyyətli problemidir. Belə ki, son iki yüz ilə yaxın müddətdə insan fəaliyyəti nəticəsində təbiətə, onun yeraltı və yerüstü sərvətlərinə, ətraf mühitə, flora və faunaya, biomüxtəlifliyə həddindən artıq zərbə vurulmuşdur. Sənaye tullantıları, ekstensiv kənd təsərrüfatı işləri, atmosfərə atılan zəhərli qazlar və kimyəvi birləşmələr, kosmik fəzaya buraxılan süni peyklərin sayının gündən-günə artması, müharibə və məhəlli münaqişələr, təbii fəlakətlər, meşə yanğınları, radioaktiv çirklənmə, nüvə sınaqları, texnogen qəzalar və s. canlı təbiətə bərpa olunmayan zərblər vurmuş, ekoloji tarazlığın normal ahəngini pozmuşdur. Son 300 ildə dünyada 100 növdən artıq iri məməlilərin nəslinin kəsilməsi və tükənməsi Yer kürəsində ciddi ekoloji problem kimi ortaya çıxmışdır (Cabbarov, 2015). Ekoturizm torpaqdan səmərəli istifadəni təşviq edir, bəzi turizm bölgələrinə kənd təsərrüfatı və ya sənaye istifadəsindən əhəmiyyətli dərəcədə daha çox gəlir əldə etməyə imkan verir.

Ekoturizmin inkişafı konkret olaraq bunlarda təcəssüm olunur (Sunlu, 2003):

- 1) təbii mühitdə tarazlıq meyarını daim, sistemli və məqsədyönlü şəkildə tərbiyə etmək;
- 2) ekologiya, cəmiyyət və iqtisadiyyat arasında əlaqəni uyğunlaşdırmaq;
- 3) turist gəlirlərinin bir hissəsini əlaqədar problemlərin həllinə ayırmaqla turizm təşkilatlarını təbii mühitin istifadə dəyərinin qorunmasına və artırılmasına yönəltmək;
- 4) turizmdən gəlir əldə etmək kimi qısamüddətli maraqları gələcək nəsillər üçün təbiətin qorunması, habelə turizmin daha da inkişafı üçün uzunmüddətli maraqlara tabe etmək;
- 5) turistlərdə şəxsi məsuliyyət hissini formalaşdırmaq;

Ekoturizmin inkişaf məsələləri təbiət qoruqları və milli parklar miqyasında daha yaxşı səmərə verir. Bu məqsədlə, ekoturizmin təşkili sahəsində təcrübə mübadiləsinin genişləndirilməsi son dərəcə vacibdir. Belə ki, dünyada xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri ekoturizmin təşkili üçün geniş istifadə olunur. Bu məqsədlə də təbiət qoruqlarının və milli parklarının praktiki tələblərindən bu sahədə xarici təcrübənin daha da öyrənilməsi aktualdır (Зализняк, 2014).

Dünya təcrübəsinə baxdıqda xüsusi qorunan təbiət ərazilərində turizmin təşkili üçün aşağıdakı tövsiyələr nəzərdə tutulur:

- turistlərlə işləmək və ekskursiyaların aparılması mümkünlüyü və məqsəduyğunluğu qoruqlar tərəfindən onların ölçüsü, ənənələri, spesifik təbii və sosial-iqtisadi şəraiti nəzərə alınmaqla müstəqil şəkildə müəyyən edilir;
- ərazinin ziyarət edilən hissəsinin elmi əsaslarla müəyyən edilməsi;
- xüsusi təchiz olunmuş ekoloji cığırın və marşrutların təşkili;
- ekoloji cığırın və marşrutların lazımi yerlərdə quraşdırılmış məlumat stendləri və bildirişləri ilə təchiz edilməsi və lazımi məlumat və emosional yükün daşınması;

- qorunan ərazidə ziyarətçilərin davranışı üçün xüsusi qaydaların müəyyən edilməsi, müəyyən ərazilərə səfər edərkən xüsusi məhdudiyyətlərin (o cümlədən mövsümi məhdudiyyətlərin) tətbiqi;

- qoruğun elmi-texniki şurası tərəfindən baxılan məqbul səfər standartlarının işlənilib hazırlanması;

- səfər edilən ərazinin vəziyyətinin daimi monitorinqinin və monitorinqinin təmin edilməsi;

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 16 iyun tarixli Sərəncamı ilə Ordubad rayonunun inzibati ərazisinin 12131,0 hektar sahəsində yaradılmış Ordubad Milli Parkına akademik Həsən Əliyevin adı verilmişdir. 2009-cu il 25 noyabr tarixində isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Ordubad Milli Parkının ərazisi Şahbuz, Culfa, Ordubad rayonlarının torpaqları hesabına genişləndirilərək sahəsi 42797,4 hektara çatdırılmışdır. Eyni sərəncamla Milli Parkın adı dəyişdirilərək Akademik Həsən Əliyev adına Zəngəzur Milli Parkı adlandırılmışdır. Milli Parkla yanaşı, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazisinin 27870,0 hektarında Ordubad Dövlət Təbiət Yasaqlığı yerləşir (9).

Zəngəzur dağları ekoturizm üçün çox cazibədar yerdir. Orta hündürlüyü 3200 metrə çatan Zəngəzur silsiləsi Kiçik Qafqazın bütün silsilələrindən yüksəkdir. Onun ən yüksək zirvəsi olan Qapıcıq dağı Zəngəzur Milli Parkının ərazisində olmaqla 3906 metrdir. Bu, eyni zamanda Kiçik Qafqazın Azərbaycan Respublikası ərazisində ən yüksək zirvəsidir. Zəngəzur Milli Parkının ərazisinin çox hissəsi dağlıqdır. Orta temperatur yanvar ayında 3-10°C-dək, iyulda 10-25°C-dəkdir. İllik yağıntı 300-800 mm-dir. Zəngəzur Milli Parkının su şəbəkəsini, əsasən, ərazidən axan çaylar təşkil edir. Ərazidən axan çaylardan Gilançay, Düylünçay, Vənəndçay, Əylisçay, Ordubadçay, Gənzəçay, Kotamçay, Kilitçay öz mənbələrini bulaqlardan, yağış və qar sularından götürür. Başlanğıcını Göy-göldən götürən Sağarsu çayı Gilançaya tökülür.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında 62-yə qədər məməli heyvan növünə və ya yarımnövünə təsadüf edilir. Bunlardan 32 növ və ya yarımnövə Zəngəzur Milli Parkının və Ordubad Dövlət Təbiət Yasaqlığının ərazisində rast gəlinir. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində 12 növ yırtıcı heyvan yayılmışdır. Bunlardan Milli Parkın ərazisində rast gəlmək mümkündür. Azərbaycan sularında 100-dən artıq balıq növü yaşayır. Bunlardan Naxçıvan sularında 16 növ balığın olması müəyyən edilmişdir. Zəngəzur Milli Parkının və Ordubad Dövlət Təbiət Yasaqlığının ərazisi ali və nadir bitkilərə görə də zəngindir. Belə ki, Muxtar Respublika ərazisində bitən 110 növ ali və nadir bitkidən 77 növü Milli Parkın və yasaqlığın ərazisində mövcuddur və əksəriyyətinin adları "Qırmızı Kitab"a daxil edilmişdir. Zəngəzur Milli Parkının və Ordubad Dövlət Təbiət Yasaqlığının ərazisi fauna və floranın zənginliyi ilə yanaşı, həm də təbii və tarixi abidələr diyarıdır (10).

Dünyada mövcud olan belə nadir təbiət və biomüxtəliflik nümunələri təkcə mühafizə olunduğu ərazilər üçün deyil, həm də insani məqsədlərə xidmət edə bilən ümumbəşəri bir sərvətdir. Biomüxtəlifliyin turizm məqsədilə istifadə olunması ilə əldə olunan gəlirlərə dair elmi ədəbiyyatlarda kifayət qədər maraqlı məlumatlar vardır. Belə ki, Rusiyada Sibir marallarının fotosəkillərin çəkilməsi üzrə təşkil olunan turların bu ərazilərdə digər vəhşi heyvanların ovlanması ilə müqayisəsi maraq kəsb edir. Digər bir elmi mənbədə isə Yunanıstanda səhləb çiçəyinin böyüməsini izləmək üçün dünyanın müxtəlif ölkələrindən

gələn maraqlı turistlərin qoruq ərazisində xüsusi icazə ilə müşahidə aparmaları qeyd olunur. Aydınır ki, burada təkcə ekoturistlər üçün deyil, həm də elmi araşdırmalar aparanlar üçün lazımi pullu xidmətlər təklif olunur. Bu problem barəsində maraqlı fikirlərə M.B.Birjakovun əsərlərində rast gəlinir. M.B.Birjakov milli parklar ərazisində yeganə təsərrüfat növü kimi elmi-müşahidə turizminin mümkünlüyünü qeyd edir (Birjakov, 2008). O, digər bir tərəfdən bu turizm növünün mövsümliliyə az həssas olması və xüsusi turizm infrastrukturuna (böyük və komfortlu otellərə və restoranlara, əyləncə mərkəzlərinə, məişət xidməti və s.) çox da zəruri ehtiyacın olmamasını da göstərir. Keniya Milli parklarındakı hər bir pələngin ildə 27 min dollara qədər, bir fil sürüsünün isə 600 min dollardan çox gəlir gətirməsi bu baxımdan maraqlı faktdır. Beləliklə, göründüyü kimi tədqiqatçılar bir canlı izləməyin onu ovlamaqdan daha faydalı olduğu qənaətinə gəlirlər. Ümumi hesablamalara görə isə canlıları məhv etməklə edilən ovçuluqdan əldə olunan turizm gəliri fotoovçuluqdan gələn gəlirin yalnız 10 faizini təşkil edə bilər. Göründüyü kimi, təbii ehtiyatların tükənmədən, onların təbii forması və növ tərkibinin saxlanılması şərti ilə istifadə olunması fikrini dəstəkləyən kifayət qədər faktlar və tezislər vardır. Dünyada hazırda biomüxtəlifliyin elmi-tədqiqatlara cəlb olunması və onlardan bu yolla gəlirlər əldə olunması istiqamətində uğurlu layihələr həyata keçirilir. Ölkəmizdə isə son illərdə turizmin regional iqtisadiyyatın və qeyri-neft sektorunun mühüm tərkib hissəsi kimi inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmış, bu sahədə mühüm dövlət proqramları qəbul edilmiş və bu istiqamətdə çoxsaylı sanballı tədqiqat işləri də aparılmaqdadır. Bütün bunlar regionun təbii zənginliklərinin olduğu kimi mühafizə olunaraq gələcək nəsillərin istifadəsinə qədər çatdırılması ilə bərabər onların həm də insani dəyərlərin xidmətinə verilməsi ideyası elmi-müşahidə turizmi kimi turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi baxımından maraqlıdır. Belə ki, təbii ehtiyatları tükətməklə onlardan istifadə etmək ideyasının əksinə olaraq onlara heç toxunmadan gəlirlər əldə etmək bu resursların sahibi olan insanlar üçün ən yaxşı yollardan biri ola bilər. Bu gəlirlər həm resurs sahibinə onların mühafizəsi üçün maliyyələşmə mənbəyi, həm də onlara daha diqqətli davranmaq üçün əlavə stimül, bəlkə də ən əsas stimül ola bilər. Başqa sözlə, resurs nə qədər unikaldırsa və nə qədər diqqətlə qorunursa o öz sahibindən çox onunla ünsiyyətdə olmaq, onu yerində görmək istəyənlər üçün daha cəlbəedici olur.

Bütün bunlara əsaslanaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında dayanıqlı turizmin inkişafı istiqamətlərini belə müəyyən etmək olar:

- turizmin inkişafına proqram-məqsədli yanaşma ilə təbii, tarixi və mədəni ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması;
- turizm müəssisələrinin yeni, resursqoruyucu texnologiya ilə işləməsi;
- turizm sənayesində tullantısız, ekoloji təmiz vasitələrdən istifadə olunması;
- yerli əhəlinin turizmin inkişafına fəal surətdə cəlb olunması;
- turizmin inkişafında özəl və dövlət sektorunun əməkdaşlığına nail olmaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Cabbarov Ə.X. Turizmin iqtisadi əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı-2015.ADPU-nəşriyyatı. 267 səh.
2. Holden A. Environment and tourism. Routledge Introductions in Environment Series. 2008.
3. Ажаев Г. С. Экологический туризм: учебное пособие Павлодар : Кереку, 2016. - 108 с. Анализ природных предпосылок развития экологического туризма на Белгородчине. Вестник ТвГУ. Серия "Биология и экология". 2017. №. 2. С. 343-352.
4. Shahgerdi A. The Tourism-Environment Nexus; Challenges and Opportunities. Journal of Sustainable Development Studies. ISSN 2201-4268. Volume 9, Number 1, 2016, 17-33.
5. Зализняк Е. Индикаторы экологических аспектов устойчивого развития отрасли туризма: Европейский опыт. ISSN 2306-4153. Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 11, Естеств. науки. 2014. № 1 (7)
6. Santus K. The environmental effects of tourism: analyzing the impact of tourism, global trade, consumption expenditure, electricity, and population on environment in leading global tourist destinations. GeoJournal of Tourism and Geosites Year XVI, vol. 51, no. 4spl, 2023, p.1703-1716 ISSN 2065-1198, E-ISSN 2065-0817 DOI 10.30892/gtg.514 spl11-1166.
7. Koncul N. Environmental issues and tourism. EKON. MISAO PRAKSA DBK. GOD XVI. (2007) BR. 2.(157-166)
8. Sunlu U. Environmental impacts of tourism. In : Camarda D. (ed.), Grassini L. (ed.). Local resources and global trades: Environments and agric ulture in the Mediterranean region. Bari : CIHEAM, 2003. p. 263-270 (Options Méditerranéennes: Série A. Séminaires Méditerranéens; n. 57
9. Биржаков М.Б. Введение в туризм / Изд. 9-е, перераб. и доп. - М.; СПб.: Нев. Фонд: Герда, 2008. - 576 с.
10. <https://eco.gov.az/az/melumat-merkezi/tebii-servetlerimiz/milli-parklar/zengezur-milli-parki> Zəngəzur Milli Parkı haqda sayt

SUMMARY

Ali Jabbarov

ISSUES OF ECOTOURISM DEVELOPMENT IN THE PROTECTED AREAS OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

In modern period, the attention paid to maintaining the balance between tourism and the ecological situation is increasing against the background of the growing difference of man from nature and, in return, the stricter requirements of sustainable development in society. Thus, tourism, where environmental considerations are gaining more and more importance in tourism, is at the intersection of three systems: "society", "economy" and "natural environment". In this sense, solving environmental problems related to nature protection, not only economic and social progress with the development of tourism, but also preservation of natural and cultural heritage shows its relevance. In this article, the development issues of ecotourism in the protected areas of Nakhchivan Autonomous Republic were studied.

Keywords: *tourism; ecological situation; protected areas; sustainable development*

ENERJİ MÜSTƏQİLLİYİNƏ DOĞRU ADDIMLAR

Məhsəti ƏSGƏROVA

esgerovamehseti@ndu.edu.az

mahsati554@gmail.com

Orcid ID: 0009-0001-1899-3325

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Açar sözlər: *Enerji müstəqilliyi, enerji təhlükəsizliyi, günəş enerjisi, külək enerjisi, bioenerji.*

Enerji müstəqilliyi müasir dövrdə hər bir ölkə və region üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Naxçıvan Muxtar Respublikası, Azərbaycan ərazisinin bir hissəsi olmasına baxmayaraq, coğrafi mövqeyinə görə xüsusi şəraitdə yerləşir və enerji təminatında qarşılaşdığı çətinliklər bu regionda müstəqil enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsinə təkan vermişdir. Bu məqalədə Naxçıvanın enerji müstəqilliyi istiqamətində atdığı addımlar, alternativ enerji mənbələrinin inkişafı və bu sahədə əldə olunan nailiyyətlər təhlil ediləcəkdir.

Naxçıvanın enerji müstəqilliyini təmin etmək məqsədilə son illərdə bir sıra mühüm infrastruktur layihələri həyata keçirilmişdir. Bu layihələr regionun enerji təminatında davamlılığını artırmış və alternativ enerji mənbələrindən istifadənin genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Enerji müstəqilliyinə doğru atılan addımlar hər bir ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının və milli təhlükəsizliyin əsas elementlərindən biridir. Bu prosesdə enerjiyə qənaətin əhəmiyyətli bir hissəsi azalır və yerli enerji çıxışından daha səmərəli istifadə edilir. Enerji müstəqilliyinə nail olmaq həm də mövcud enerji mənbələrindən istifadəni təşviq edir və ekoloji təsirlərə malikdir.

Naxçıvanın enerji müstəqilliyini təmin etmək, regionun iqtisadi və sosial inkişafı üçün vacibdir. Blokada şəraiti və enerji mənbələrinin məhdudluğu iqtisadiyyatın inkişafını ləngitmişdir. Lakin alternativ enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsi ilə enerji təchizatı sahəsində əldə olunan nailiyyətlər regionun iqtisadiyyatını gücləndirir. Enerji müstəqilliyi həmçinin regionun təhlükəsizlik və dayanıqlıq səviyyəsini yüksəldir. Enerji müstəqilliyinin təmin olunması, sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrində də inkişafı stimullaşdırır. Müəssisələrin dayanıqlı enerji ilə təmin edilməsi, onların fəaliyyətini daha stabil edir və yerli istehsalatın güclənməsinə şərait yaradır. Bundan əlavə, enerji müstəqilliyi turizm sektorunun inkişafında da mühüm rol oynayır. Naxçıvanın ekoloji təmiz enerji mənbələrindən istifadə etməsi turizm imkanlarının artmasına və regionun "yaşıl turizm" istiqamətində inkişafına töhfə verir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında, alternativ enerji mənbələrinin inkişafı sahəsində diqqətəlayiq addımlar atılmışdır. Blokada şəraiti, regionun öz enerji potensialını artırmaq və alternativ enerji mənbələrindən istifadəyə yönəlməsi üçün güclü bir təkan olmuşdur. Bu sahədə əsas nailiyyətlər aşağıdakılardır:

1. **Günəş Enerjisi:** Naxçıvanın coğrafi mövqeyi və günəşli günlərin sayının çoxluğu, regionun günəş enerjisi potensialını artırır. Bu imkanlardan istifadə edərək, Naxçıvanda bir neçə günəş elektrik stansiyası inşa edilmişdir. Bu stansiyalar həm yerli enerji ehtiyaclarını qarşılamaq üçün mühüm mənbədir, həm də ekoloji cəhətdən təmiz enerji istehsalının təmin olunmasına xidmət edir.

2. **Külək Enerjisi:** Külək enerjisi də Naxçıvanda inkişaf etdirilən alternativ enerji mənbələrindən biridir. Regionun bəzi əraziləri külək enerjisi istehsalı üçün əlverişli şəraitə malikdir. Külək enerjisi stansiyalarının qurulması, Naxçıvanın enerji istehsal gücünü artırmaqla yanaşı, enerji mənbələrinin müxtəlifliyini təmin edir və regionun enerji müstəqilliyini möhkəmləndirir.

3. **Bioenerji:** Bioenerji sahəsində də Naxçıvanda müəyyən addımlar atılmışdır ki, bu da kənd təsərrüfatı tullantıları və digər orqanik materialların enerji istehsalında istifadəsi bu sahənin perspektivli inkişaf istiqaməti kimi nəzərdən keçirilir. Bioenerji, ekoloji cəhətdən təmiz və bərpa olunan enerji mənbəyi kimi gələcəkdə regionun enerji balansına əhəmiyyətli töhfə verə bilər.

Nəticə

Naxçıvan Muxtar Respublikası enerji müstəqilliyinə nail olmaq üçün əhəmiyyətli addımlar atmışdır. Su, günəş və külək enerjisi kimi alternativ enerji mənbələrinin inkişafı sayəsində region enerji təhlükəsizliyini təmin edə bilmiş və ekoloji təmiz enerji istehsalını artırmışdır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən layihələr, Naxçıvanın iqtisadi dayanıqlığını və müstəqilliyini gücləndirməklə yanaşı, regionun gələcəkdə daha geniş iqtisadi və sosial inkişafa nail olmasına şərait yaradır.

SUMMARY

Mahsati Askerova

STEPS TOWARD ENERGY INDEPENDENCE

Key words: *Energy independence, energy security, solar energy, wind energy, bioenergy.*

Energy independence is of strategic importance for every country and region in the modern era. Although the Autonomous Republic of Nakhchivan is a part of the territory of Azerbaijan, it is located in special conditions due to its geographical location, and the difficulties faced in energy supply have encouraged the development of independent energy sources in this region. In this article, the steps taken by Nakhchivan in the direction of energy independence, the development of alternative energy sources and achievements in this field will be analyzed.

In order to ensure the energy independence of Nakhchivan, a number of important infrastructure projects have been implemented in recent years. These projects increased the sustainability of the region's energy supply and created conditions for the expansion of the use of alternative energy sources.

Steps towards energy independence are one of the main elements of sustainable economic development and national security of every country. In this process, a significant

part of energy savings is reduced and local energy output is used more efficiently. Achieving energy independence also promotes the use of existing energy sources and has environmental implications.

Ensuring the energy independence of Nakhchivan is important for the economic and social development of the region. Blockade conditions and limited energy sources have slowed down the development of the economy. However, the achievements in the field of energy supply with the development of alternative energy sources strengthen the economy of the region. Energy independence also increases the security and stability of the region. Ensuring energy independence also stimulates development in industry and agriculture.

Supplying enterprises with stable energy makes their activity more stable and enables the strengthening of local production. In addition, energy independence plays an important role in the development of the tourism sector. Nakhchivan's use of ecologically clean energy sources contributes to the increase of tourism opportunities and the development of the region in the direction of "green tourism".

Remarkable steps have been taken in the development of alternative energy sources in the Autonomous Republic of Nakhchivan. The blockade conditions have been a strong impetus for the region to increase its energy potential and focus on the use of alternative energy sources. The main achievements in this field are the following:

1. **Solar Energy:** The geographical position of Nakhchivan and the large number of sunny days increase the solar energy potential of the region. Using these opportunities, several solar power plants were built in Nakhchivan. These stations are both an important source for meeting local energy needs and serve to ensure environmentally friendly energy production.

2. **Wind Energy:** Wind energy is one of the alternative energy sources developed in Nakhchivan. Some areas of the region have favorable conditions for wind energy production. The construction of wind power plants not only increases the energy production capacity of Nakhchivan, but also ensures the diversity of energy sources and strengthens the energy independence of the region.

3. **Bioenergy:** Certain steps have been taken in the field of bioenergy in Nakhchivan, which means that the use of agricultural waste and other organic materials in energy production is considered as a promising development direction of this field. Bioenergy, as an ecologically clean and renewable energy source, can make a significant contribution to the region's energy balance in the future.

The result.

Nakhchivan Autonomous Republic has taken significant steps to achieve energy independence. Thanks to the development of alternative energy sources such as water, solar and wind energy, the region has been able to ensure energy security and increase environmentally friendly energy production. The projects implemented in this direction, besides strengthening the economic stability and independence of Nakhchivan, create conditions for the region to achieve wider economic and social development in the future.

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ ZƏNGƏZUR KORİDORU ÜZƏRİNDƏKİ TURİZM VƏ LOGİSTİKA İMKANLARI

Günəl İSAYEVA

email: gunelisayeva@ndu.edu.az

Orcid ID: 009-0004-3321-0714

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Tarix boyu dünya iqtisadiyyatının inkişafı üçün özünəməxsus və əhəmiyyətli yer tutan nəqliyyat sistemi əsrlər boyu təkamül yolu keçmişdir. Son dövrlərdə isə mobillik, səyahət zamanı hazır malların daşınması, komfortluluq və təhlükəsizliyin təmin edilməsi kimi məsələlər ön planda tutulmaqla nəqliyyat sisteminin inkişafı, yeni nəqliyyat şəbəkələrinin, dəhlizlərinin açılması kimi problemlər ortaya çıxmışdır.

Avropa və Asiya mədəniyyətinin kəsişdiyi, əlverişli bir coğrafi məkanda yerləşən Azərbaycan hələ qədim dövrlərdən Avropa və Yaxın Şərq ölkələrinin həyatında mühüm strateji, siyasi və iqtisadi önəm daşıyırmışdır (1). Müasir dövrdə isə ölkəmiz Çin-Avropa, Orta Asiya-Cənubi Qafqaz-Avropa enerji koridorları boyunca və yeni yaradılacaq Zəngəzur dəhlizi boyunca da öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır. 2020-ci ildə 44 günlük şanlı Vətən müharibəsi nəticəsində Qarabağın 30 illik erməni işğalından azad olunması ilə yaranmış yeni şəraitdə Zəngəzur dəhlizinin reallığa çevrilməsi həm iqtisadi, həm regional əməkdaşlıq, həm də beynəlxalq münasibətlər baxımından mühüm rol oynayır. Bu prizmadan yanaşdıqda sözügedən dəhlizin fəaliyyətə başlaması Naxçıvan Muxtar Respublikası üçün həm iqtisadi inkişaf, həm də dünya bazarına birbaşa inteqrasiya etməsi üçün yeni imkanlar yaradır. Bu mənada regionun turizm və logistika sektorlarının da inkişaf istiqamətləri maraq doğurur. Bu məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Zəngəzur dəhlizi üzərindəki turizm və logistika imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *Naxçıvan Muxtar Respublikası, Zəngəzur koridoru, turizm imkanları, logistika*

2013-cü ildə Çinin başlatmış olduğu, 4,4 milyard insanın yaşadığı, Dünya Ümumi Daxili Məhsulunun təxminən 40 faizini dünyanın 65 ölkəsini əhatə edən "Bir kəmər-biri yol" layihəsində mühüm yer tutan Orta dəhliz üzərindəki Zəngəzur dəhlizinə inteqrasiya bu gün II Qarabağ müharibəsindən sonra aktual məsələlərdən biridir (2). Müasir dövrdə yaşadığımız makroregiondakı enerji koridorları boyunca yaradılmış ticarət-iqtisadi əlaqələrin, həmçinin turizm fəaliyyətinin miqyasına baxdıqda nəqliyyat-logistika təminatının nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini bir daha görmək olar. Bu mənada, hazırda fəaliyyət göstərən bu koridorların və yaradılacaq Zəngəzur koridoru kimi perspektiv marşrutlar boyunca təhlükəsiz və məntiqi şəkildə bir-birini tamamlayan müasir nəqliyyat-logistika şəbəkəsinin yaradılması, avtomobil və dəmiryolu qovşaqlarının yaradılması, bunlar üzərindəki bütün növ anbar, mühafizə və sosial obyektlərinin təsis olunması ilə iqtisadi-mədəni əlaqələrin ən sərfəli və ən optimal variantda çatdırılması kimi bir çox məsələlər ortaya çıxır.

Hər hansı bir turizm ehtiyatından istifadə etmək üçün ən vacib şərt komfortlu və təhlükəsiz nəqliyyat sisteminin olmasıdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının nə qədər turizm ehtiyatları ilə zəngin olmasına baxmayaraq, buraya səyahət edilən zaman istifadə olunun nəqliyyat qovşaqları da bir o qədər əhəmiyyətlidir. Qarabağın düşmənin 30 illik işğalından azad edilməsi ilə pozulmuş ədaləti bərpa edən Azərbaycan dövləti münaqişədən sonrakı dövrdə Cənubi Qafqazda və Yaxın Şərq regionlarında gələcək mədəni və iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan sürətli və komfortlu, həmçinin təhlükəsiz nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsinin yaradılması (3) əsas vəzifələrdən biri kimi qarşıya qoyur.

Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında iqtisadi inkişafı, insanların sosial vəziyyətinin yaxşılaşmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına və bütün bunlarla əlaqədar olaraq buraya əcnəbi qonaqların axınına səbəb olacaqdır. Bu da şəhər həyat tərzindən, səs-küyündən aralı, əvəzəlməz iqlimi ilə seçilən regionda turizmin bir çox növlərinin- tarixi, mədəni, dini, kənd-yaşıl və s. inkişaf etdirilməsi və yeni imkanlarımızın üzə çıxarılması deməkdir. Həmçinin yerli əhalinin bu sahəyə marağının artması, xüsusilə turizm sənayesi üçün vacib olan kiçik və xüsusi sahibkarlığın inkişafı ilə işgüzar aktivliyin artmasını və eləcə də yeni inkişaf proqramların hazırlanmasını da şərtləndirəcək. Əlavə olaraq, "qara turizm" vasitəsilə, dünyanın heç bir yerində olmayan xüsusi barbarlıqla dağılmış və son dərəcə müasir binaların bir arada olduğu görüntüləndiyi Qarabağın da imkanlarını turistlərə çatdırılmasına səbəb olacaqdır. Eyni zamanda Böyük İpək yolunun bir hissəsi olan Zəngəzur dəhlizinin açılması, onun perspektivliyi baxımından ortaya qoyduğu imkanlar bir çox dövlətlərin siyasi, iqtisadi maraqları ilə bir müstəvidə yer almaqla yanaşı, regional və beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlığa öz töhfəsini verəcəkdir. Yəni Avropa ilə Şərqi Asiyanı birləşdirən ən əlverişli yol olan Zəngəzur dəhlizi Naxçıvan Muxtar Respublikasında turizmin inkişafı və logistika imkanlarının artacağını proqnoz verməyə imkan verir.

Bütün bunların diqqətdə saxlanıldığı və daha böyük layihələrin perspektivləri müzakirə olunduğu bir dövrdə Şərqi Zəngəzur və Qarabağın, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Zəngəzur dəhlizi ilə inteqrasiya problemləri həm bölgə, həm də global güclərin marağındadır (5). İlk olaraq Ermənistanın Mehridən keçəcək yolun istifadəsinə tələsmədiyini, ancaq gələcəkdə bu yolun xidmətlərindən mütləq istifadə edəcəyini göstərmək olar. Belə ki, hələ sovet dövründə bu ölkəyə gələn yüklərin 85 faizi məhz Bakı-Mincivan-Naxçıvan üzərindən keçirdi. Üzərindən 100 il keçəndən sonra Zəngəzurun yenidən geostrateji əhəmiyyət daşıması bunu şərtləndirən amillərdəndir (3).

Türkiyə ilə Ermənistan münasibətlərinin normala dönməsi ilə 1993-cü ildən bağlı tutulan Qars-Gümrü yolunun da açılma bilcəyini, Naxçıvan-Gorus-Laçın-Yevlax marşrutlarının perspektivlərini, həmçinin Qarsdan Naxçıvan çəkiləcək qaz xəttinin, eləcə də Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdan Avropaya nəql olunacaq yaşıl enerjinin yaradacağı iqtisadi potensialı bu əlaqələri gücləndirəcək amillərdən hesab etmək olar (2).

Nəticə

Bildiyimiz kimi Zəngəzur dəhlizinin açılması Avrasiya məkanını bir-birinə birləşdirən vacib element olması ilə yanaşı həm də Azərbaycanın əsas hissəsini Naxçıvanın beynəlxalq logistika və turizm mərkəzinə çevrilməsi potensialını artıracaq. Uzun illərdir ki, Türkiyə ilə

türk dünyasını, Azərbaycanla Naxçıvanı bir-birindən ayıran Zəngəzur dəhlizi açılmaqla regionda yeni reallıqlar yaranacaq, bu dəhliz bütün dünya üçün faydalı bir dəhlizinə çevriləcək. Yeni dəhliz Azərbaycanın dənizə çıxışı olmayan Naxçıvanı iqtisadi blokadadan çıxarması Azərbaycan üçün yeni iqtisadi inkişaf imkanları yaratmaqla həm səyahət vaxtını qısaldacaq, həm də nəqliyyat xərclərini azaldacaq. Bu o deməkdir ki, tolerant ölkə olan Azərbaycana, keçmiş SSR-dən fərqli olaraq dünyanın bütün ölkələrindən gələn turistlərə vaxt və məsafə baxımından Qarabağ bölgəsinə səyahətlərini də əlçatan edəcək. Həm təbiətinin əlverişli olması, həm də tarixi və mədəni abidələrlə zənginlik, müasir dövrün tələblərinə uyğun yaradılan infrastruktur burada turizmin inkişafını daha da sürətləndirən amillərdəndir. Həmçinin burada beynəlxalq turizmin inkişafı, ölkəyə xarici turistlər tərəfindən gətirilən xarici valyutalar və onların Azərbaycanın milli valyutası-manatının güclənməsinə, bölgənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə verəcəyi töhfələr də müsbət nəticələr sırasındadır. Bu isə Azərbaycanın 2030-cu ilə qədər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan, sosial və iqtisadi inkişaf məsələlərini əhatə edən milli prioritetlərdə də öz əksini tapmış daxili və xarici təsirlərə qarşı dayanıqlılığa nail olunmasına kömək edəcək faktorlardandır.

ƏDƏBİYYAT

1. İsayev E. Böyük İpək yolu və Naxçıvan. Bakı, "Elm və Təhsil nəşriyyatı" MMC, 2012, 214 səh.
2. Cabbarov Ə., Abbasova S., Tanrıverdi H. Zəngəzur-Naxçıvan-İstanbul marşrutu üzrə regional əməkdaşlıq perspektivləri. Uluslararası Turizm, Ekonomi və İşletme Bilimleri Dergisi, International Journal of Tourism, Economic and Business Sciences. E-ISSN: 2602-4411, 6(1): 42-52, 2022 <https://ijtebs.org/index.php/ijtebs/article/download/532/440>
3. Əliyeva M. Zəngəzur dəhlizinin açılması nəinki Azərbaycanda, bütün türk dünyasında yeni bir mərhələnin başlanğıcı olacaq. <https://respublika-news.az/news/zengezur-dehlizinin-acilmasi-neinki-azerbaycanda-butun-turk-dunyasinda-yeni-bir-merhelenin-baslangici-olacaq>
4. Abdirakhimova Mokhigul. The place of South Caucasus as a part of international corridors. Cənubi Qafqaz yeni qlobal çağırışlar kontekstində beynəlxalq konfransının materialları, səh 27, Azərbaycan Universiteti. 3 may 2024-cü il
5. Abdullayeva Sevda. Cənubi Qafqaz beynəlxalq dəhlizlərin tərkib hissəsi kimi - Zəngəzur dəhlizinin geosiyasi əhəmiyyəti. Cənubi Qafqaz yeni qlobal çağırışlar kontekstində beynəlxalq konfransının materialları, səh 22, Azərbaycan Universiteti. 3 may 2024-cü il
6. Abdullayeva Şəfəq. Cənubi Qafqazda iqtisadi integrasiya. Cənubi Qafqaz yeni qlobal çağırışlar kontekstində beynəlxalq konfransının materialları, səh 25, Azərbaycan Universiteti. 3 may 2024-cü il
7. Səmədov Yaqub. Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi reallıqlar və Azərbaycanın liderliyi. Cənubi Qafqaz yeni qlobal çağırışlar kontekstində beynəlxalq konfransının materialları, səh 276, Azərbaycan Universiteti. 3 may 2024

SUMMARY

Gunel İsayeva

NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC'S TOURISM AND LOGISTICS OPPORTUNITIES ON THE ZANGEZUR CORRIDOR

Throughout history, the transport system, which has a unique and important place for the development of the world economy, has undergone an evolution over the centuries. In recent times, problems such as the development of the transport system, the opening of new transport networks and corridors have emerged, with issues such as mobility, transportation of ready-made goods during travel, provision of comfort and safety being prioritized.

Azerbaijan, located in a convenient geographical location where European and Asian cultures intersect, has had an important strategic, political and economic importance in the life of European and Middle Eastern countries since ancient times (1). In modern times, our country maintains its importance along the China-Europe, Central Asia-South Caucasus-Europe energy corridors and along the newly created Zangezur Corridor. In 2020, the realization of the Zangezur Corridor in the new conditions created by the liberation of Karabakh from the 30-year Armenian occupation as a result of the glorious 44-day Patriotic War plays an important role in terms of both economic and regional cooperation, as well as international relations. From this perspective, the commencement of the said corridor creates new opportunities for both economic development and direct integration into the world market for the Autonomous Republic of Nakhchivan. In this sense, the development directions of the tourism and logistics sectors of the region are also of interest. In this article, the possibilities of tourism and logistics on the Zangezur corridor of the Nakhchivan Autonomous Republic have been investigated.

Keywords: *Nakhchivan Autonomous Republic, Zangezur corridor, tourism opportunities, logistics*

SOSIAL SİYASƏTİN BAŞLICA MƏQSƏDİ ƏHALİNİN HƏYAT ŞƏRAİTİNİN DAHA DA YAXŞILAŞDIRILMASINDAN İBARƏTDİR

Aytəkin QƏHRƏMANOVA

aytekinqehramanova@nmi.az

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Məqalədə ümummilli lider Heydər Əliyevin 1992-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əsasını qoyduğu aqrar islahatlardan, sonrakı illərdə isə daha geniş miqyasda aparılan islahatlardan bəhs edilir, bu islahatların həyata keçirilməsi, təkcə Naxçıvanın deyil, həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafına təkan verməsindən bəhs edilir.

Məqalədə, eyni zamanda aqrar və sosial sahədə aparılan islahatların davam etdirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsir gösdərdiyi qeyd olunur.

Məqalədə davamlı iqtisadi islahatlara səbəb olan dövlət tərəfindən təsdiq edilmiş regional inkişaf proqramları da öz əksini tapmışdır, yəni bu proqramlarda nəzərdə tutulan vəzifələrin icrası qeyri-neft sektorunun inkişafına, regionların inkişafına, dövlət tərəfindən əhaliyə göstərilən xidmətlərin yaxşılaşdırılmasına töhfə verəcəkdir. Sosial infrastruktur, o cümlədən biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, investisiyaların artırılmasına şərait yaradılması, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaradılması kənd əhalisi ilə yanaşı, şəhər əhalisinin də məşğulluğunun artmasına və həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Açar sözlər: *Naxçıvan, kənd əhalisi, aqrar islahat, iqtisadi sabitlik, məşğulluq, maddi rifah*

Hər bir dövlətin qüdrəti onun əhalisinin sosial həyatı, yaşayış səviyyəsi və rifah halı ilə qiymətləndirilir. Əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək ümummilli lider Heydər Əliyevin inkişaf konsepsiyasının əsas meyarlarından biridir. Məlum olduğu kimi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ölkədə həyata keçirilən iqtisadi və sosial siyasətdən, həmçinin mövcud resurslardan səmərəli istifadə edilməsindən birbaşa asılıdır. Sosial siyasət əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunmasına, gəlirlərin yüksəlməsinə, məşğulluğun təmin edilməsinə, sosial müdafiənin güclənməsinə səhiyyə, təhsil, mədəniyyət sahəsində təminatların həyata keçirilməsinə yönəldilən tədbirlər sistemi olmaqla, hər bir dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə sıx bağlı olan dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir. Dövlətin sosial siyasətinin əsas məqsədlərindən biri əhali gəlirlərinin tənzimlənməsini yerinə yetirməklə həyat səviyyəsinin fasiləsiz yüksəldilməsinə, sosial bərabərsizliyin aradan qaldırılmasına, sosial rifahın təmin olunmasına nail olmaqdan ibarətdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 16-cı maddəsinin I bəndində deyilir: "Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır [1, s.8].

Müasir günümüzdə sosial siyasətin başlıca istiqaməti şəxsiyyətin iqtisadi fəallığının hərtərəfli stimullaşdırılması, hər bir insanın özünün əməyi, enerjisi, təşəbbüsü və bacarığı ilə özünə və ailəsinə layiqli həyat şəraiti qurulmasının təmin edilməsidir. Dövlətin sosial siyasətinin son məqsədi əhalinin məşğulluğunu, əməkhaqqı və müavinətlərini tənzimləməklə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Suveren dövlət olmaq hüququnu reallaşdırmaq imkanı qazanan Azərbaycanda ilk illərdə hakimiyyətdə olan müxtəlif qüvvələrin səriştəsiz siyasəti ölkədə olduqca ağır bir vəziyyətin formalaşması ilə nəticələnmişdi. Digər tərəfdən, Sovetlər İttifaqına daxil olan ölkələr arasında 70 il ərzində formalaşmış iqtisadi əlaqələrin bir anda pozulması, istehsalın iflic vəziyyətinə düşməsi, intensiv şəkildə dəyişən qiymət indeksi nəticəsində inflyasiya prosesinin dərinləşməsi sosial-iqtisadi böhranı daha da ağırlaşdırmışdır. Buna paralel şəkildə ayrı-ayrı silahlı qruplaşmaların hakimiyyət uğrunda mübarizəsi, ölkənin siyasi və coğrafi cəhətdən parçalanmaq təhlükəsi ilə üzləşməsi, vətəndaş müharibəsi astanasına gəlməsi, Ermənistanın təcavüzünə məruz qalması, 1 milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkün ordusunun yaranması kimi amillər vəziyyəti xeyli ağırlaşdırmışdı. İşsizliyin, yoxsulluğun tüğyan etdiyi bu şəraitdə özünü göstərən sosial gərginliyi azaltmaq üçün ölkə iqtisadiyyatının real imkanları nəzərə alınmadan əməkhaqqının və sosial ödənişlərin yüksəldilməsi cəhdləri və çoxsaylı güzəştlərin tətbiqi heç bir nəticə verməyərək inflyasiya prosesinin genişlənərək hiperinflyasiyaya çevrilməsinə gətirib çıxarmışdı.

Bu dövrdə digər bölgələrdən fərqli olaraq Naxçıvanın Ermənistan tərəfindən blokadaya alınması, Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələri ilə, eyni zamanda Bakı şəhəri ilə əlaqələrin kəsilməsi Naxçıvanın vəziyyətini daha da ağırlaşdırmışdı. Enerjinin fasilələrlə verilməsi, yanacağın olmaması, ərzaq məhsullarının tükənməsi, 1991-ci ildən bütün yerüstü nəqliyyat və kommunikasiya əlaqələrinin kəsilməsi, sosialist təsərrüfat sisteminin dağılması, iqtisadi əlaqələrin pozulması və yeni əlaqələrin yaradılmasındakı kecikmələr, müharibə və onun doğurduğu çətinliklər iqtisadiyyatdakı böhranı daha da kəskinləşdirmişdir. Nəticədə ölkənin hər yerində olduğu kimi muxtar respublikada da istehsalın həcmi ilbəlil aşağı düşmüş, istər kənd əhalisinin, istərsə də şəhər əhalisinin xeyli hissəsinin işsizliyinə səbəb olmuşdur. 1991-1993-cü illərdə ölkədə baş verən geriləmə sənayedə 20-24 faizə, kənd təsərrüfatında 15-20 faizə, kapital qoyuluşunda isə 40 faizə çatmışdır [2, s.181-182].

Məhz belə bir şəraitdə Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlişi, 1991-ci il sentyabr ayının 3-də Naxçıvan MR Ali Məclisinin fövqəladə sessiyasında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçilməsiylə muxtar respublikanın həyatında tədricən sağlam və möhkəm ictimai-siyasi sabitliyin əsası qoyulmuş, ulu öndərin Naxçıvanda apardığı məqsədyönlü islahatların nəticəsində Naxçıvan düşdüyü ağır vəziyyətdən və böhrandan xilas olmuşdur. Böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçildikdən sonra Naxçıvan MR Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında mühüm və əhəmiyyətli rol oynamağa başladı. Muxtar Respublikada həyata keçirilən tədbirlər, demokratik dəyişikliklər, milli dövlətçiliklə bağlı qəbul edilən qərarlar Azərbaycanın müstəqilliyinin mökəmləndirilməsi yolunda məqsədyönlü fəaliyyət sahələri idi [3, s. 68].

Dövlət siyasətinin tərkibi kimi Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi, iqtisadi zəmində tam əsaslandırılmış məqsədyönlü tədbirlər sayəsində ölkə iqtisadiyyatı, onun böyük bir hissəsini təşkil edən kənd təsərrüfatı ağır böhrandan çıxarılmış, iqtisadi tənəzzülün qarşısı alınmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi tərəfindən kənd təsərrüfatı sahəsində 1992-ci il 6 aprel tarixdə "Naxçıvan Muxtar Respublikasında zərərlə işləyən kolxoz və sovxozlar haqqında" qərar qəbul etmişdir. Qərarda zərərlə işləyən kolxoz və sovxozların ləğv edilməsi və onların əsasında şəxsi-özəl təsərrüfatların yaranması, islahatların həyata

keçirilməsində yerli şərait nəzərə alınmaqla mərhələlər üzrə həyata keçirilməsi tövsiyə edilirdi. Kolxoz və sovxozların ləğv edilməsi onların əmlakını kənd əhalisi arasında ədalət prinsipinə uyğun olaraq bölünməsi əsas götürülürdü [6, s. 300].

Digər bir qərar isə elə həmin tarixdə "Rentabelli işləyən kolxoz və sovxozların ictimai mal-qarasının özəlləşdirilməsi" barədə idi. Bu qərarla sovxoz və kolxozların ictimai mal-qarasını zəruri halda kolxoz üzvlərinə, sovxoz fəhlələrinə satılması məqsədəuyğun hesab edilirdi. Muxtar respublikada kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək, əhalinin ərzaqla təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə aparılan aqrar islahatlar nəinki Naxçıvanda, eyni zamanda bütöv Azərbaycanda kənd təsərrüfatının dinamik inkişafının təməlin qoymuşdur. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə rəhbərlik edən ümummilli lider Heydər Əliyev ilk dəfə 1992-ci ildə Culfa rayonunun Şurut və Gal kəndlərindəki torpaqların kəndlilərə verilməsi barədə qərar qəbul etdi. Məhz bu qərarla torpaq-vətəndaş münasibətlərində tarixi və inqilabi hadisə baş verdi. Ulu öndər Heydər Əliyev həmin vaxt yaşananları torpaq islahatının aparılmasında radikal tədbirlər kimi dəyərləndirərək, böyük uzaqgörənliklə bunun bir başlanğıc olduğunu, nəticənin isə ideal olacağına əminliyini vurğulamışdır.

Kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi və iştirakı ilə hazırlanan "Aqrar islahatların əsasları haqqında" və "Sovxoz və kolxozların islahatları haqqında" (1995-ci il), "Torpaq islahatı haqqında" (1996-cı il), "Lizinq xidmətləri haqqında", "Torpaq icraiyyəsi haqqında", "Torpaq bazası haqqında" və s. qanunların çox böyük əhəmiyyəti olmuşdur.

Muxtar respublikada olan 139 təsərrüfatın 119-da və ya 86%-də, 208 kəndin 158-də və ya 76%-də torpaq islahatları aparılmışdır. İslahat nəticəsində 43,3 min ailə torpaq payı almış, 12,4 min ailəyə dövlət torpaq aktları paylanmışdır [4, s. 333-334]. Torpaqlar dövlət mülkiyyətində, bələdiyyələrə və xüsusi mülkiyyətə verilmişdir. Xüsusi mülkiyyətə ən məsuldar torpaqlar verilmişdir ki, bu da aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafına öz təsirini göstərmişdir.

"Azərbaycan Respublikasının torpaq məəcəlləsi", "Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin dövlət proqramı", "1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların dərinləşməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığa kömək göstərilməsinə dair dövlət proqramı" da təsdiq edilmişdir. Bu proqramlarda nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətçinin mövcudluğunu bərpa etmişdir.

Blokada vəziyyətində yaşamasına, istehsal sahələrinin energetika çatışmazlığı şəraitində fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq muxtar respublikada daxili imkanlardan, ehtiyat mənbələrindən daha səmərəli istifadə olunması və həyata keçirilən islahatlar nəticəsində müəyyən uğurlar əldə edilmişdir. Belə ki, 2003-cü ildə muxtar respublikada 71822,2 min manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edilmişdir ki, bu da 1998-ci illə müqayisədə 42,9 faiz, 1999-cu illə müqayisədə 51,3 faiz, 2000-ci illə müqayisədə 32 faiz, 2001-ci illə müqayisədə 22,6 faiz, 2002-ci illə müqayisədə isə 11,7 faiz artmışdır [2, s. 196-197].

Muxtar respublikada aqrar islahatların aparılması ilə yanaşı, Heydər Əliyev respublikanı mövcud iqtisadi böhrandan xilas etmək, əhalini ərzaqla təmin etmək məqsədilə 1991-1993-cü illərdə qonşu Türkiyə və İran dövlətləri ilə geniş iqtisadi əlaqələr

yaratmışdır. 1992-ci ilin martın 24-də Ankarada Türkiyə Respublikası hökuməti ilə Azərbaycanın Naxçıvan MR arasında bağlanmış iş birliyi protokolu, İran ilə Naxçıvan MR arasında 24 avqust 1992-ci il tarixli protokol bölgənin ağır böhrandan çıxmasında mühüm rol oynamışdı. Uzaqgörən böyük siyasətçi Heydər Əliyev bu dövrdə dünyanın digər ölkələri və beynəlxalq qurumları ilə də münasibətlərin əsasını qoymuşdur [7, s. 61].

1992-ci il 16 sentyabr tarixində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi tərəfindən "Naxçıvan Muxtar Respublikasında mövcud sosial-iqtisadi vəziyyət, baş vermiş çətinliklərin aradan qaldırılması və qış mövsümünə hazırlıq tədbirləri haqqında" Qərar qəbul edilmişdir. Qərada Azərbaycan hökumətindən dəmir yollarının açılması, muxtar respublikanın elektrik enerjisi ilə təmin olunması, həmçinin muxtar respublikada sənayenin, tikintinin, kənd təsərrüfatının və iqtisadiyyatın digər sahələrinin ahəngdar fəaliyyətini təmin etmək üçün, əhalinin ərzaq və xalq istehlakı mallarına olan tələbatını ödəmək, qışa müştəşəkil hazırlaşmaq, müdafiəni möhkəmləndirmək və s. xahiş olunmuşdur [6, s. 322].

Beləliklə, 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında keçirilən islahatların, qəbul edilən qərar və proqramların həyata keçirilməsi nəticəsində kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq məhsullarının artmasına, itisadi sabitliyin bərqərar olmasına gətirib çıxardı ki, bu da Naxçıvan kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin artmasına zəmin yaratdı. 1991-1993-cü illərdə aparılan aqrar islahatlar muxtar respublikanın kənd təsərrüfatının yeni inkişaf yollarını müəyyən etməklə torpağa sahib fermer və mülkiyyətlər yaratmışdır.

1999-cu illərin ortalarından etibarən ölkəmiz yeni bir mərhələyə daxil oldu. Milli Məclisin qərarı ilə prezident Heydər Əliyevin sədrliyi ilə 1995-ci ilin iyun ayının 2-də Konstitusiya Komissiyası yaradıldı. Komissiya tərəfindən "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası" layihəsi hazırlandı və 1995-ci il oktyabr ayının 15-də umumxalq müzakirəsinə verildi. 1995-ci il oktyabr ayının 12-də Müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk Konstitusiyası referendum yolu ilə qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Naxçıvan MR-ə Azərbaycanın tərkibində Muxtar Dövlət statusu verdi. [1, s. 61].

1998-ci aprel ayının 28-də Naxçıvan MR-in yeni Konstitusiyası Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində qəbul edildi [5, s. 33].

Muxtar respublikada sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunan bütün nailiyyətlər ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin I çağırış yeddinci sessiyasının qərarlarına uğun olaraq "2000-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında görülmək işlərin Proqramı"nı təsdiqlədi. Qeyd etmək lazımdır ki, proqramda sovxoz, kolxoz və digər kənd təsərrüfatı müəssisələrində əmlakın özəlləşdirilməsinin, sosial təyinatlı obyektlərin mülkiyyət formasının müəyyənləşdirilməsinin başa çatdırılması, ayrı-ayrı bölgələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının alqı-satqı birjalarının yaradılması, bununla yanaşı əhalinin maddi vəziyyətinin, məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, mədəni və təhsil səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi haqqında, sənaye, energetika, rabitə, nəqliyyat kommunal və digər sahələrdə müəyyən işlərin görülməyi də planlaşdırılmışdır. Bununla yanaşı 2000-ci ildə sosial sahənin inkişafına, hərbi quruculuq məsələlərinə üstün istiqamət verilmiş, vəsaitlər əsasən sərhəd və dağ kəndlərinin, şəhər və rayon mərkəzlərinin sosial-infrastrukturunun hərəkətə gətirilməsinə, abadlıq və quruculuq işlərinə yönəldilmişdir... 2000-ci ildə muxtar respublikada

kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi 269 milyard manat olmuşdur ki, bu da 1999-cu illə müqayisədə 29,6 faiz çoxdur... kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı da xeyli artmışdır. Belə ki, 13min 454 ton kartof, 42 min 723 ton tərəvəz, 33 min 567 ton bostan məhsulları, 28 min 444 meyvə, 14 min 015 ton üzüm, 45 min 499 ton şəkər çuğunduru və 28, 2 ton tütün istehsal edilmişdir [12, s.5, 25].

Muxtar respublika iqtisadiyyatının bazar münasibətləri əsasında yenidən qurulması ilə əlaqədar onun tərkib hissəsi sayılan aqrar sahədə uğurla həyata keçirilən islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatının sosial və sahə strukturunda köklü dəyişikliklər baş vermişdir. 2005-ci ildə torpaqların, kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələrinin, mal-qara və quşların, kənd təsərrüfatı binalarının, tikililərin sayının dəqiq uçotu aparılmışdır. Məlum olmuşdur ki, muxtar respublika üzrə 87218 təsərrüfat bu və ya digər formada fəaliyyət üzrə kənd təsərrüfatı ilə əlaqəlidir. Aşkar olmuşdur ki, muxtar respublikada 65min 240 təsərrüfatın əsas gəlir mənbəyi kənd təsərrüfatı fəaliyyətindədir [15, s 35].

1995-ci ildən başlayaraq muxtar respublika iqtisadiyyatının əsas sahələrinin, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişafı istiqamətində aparılan məqsədyönlü siyasət məhsul istehsalının artımında, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində öz təsirini göstərmişdir. Aqrar sahənin inkişafı üçün müxtəlif layihələr, o cümlədən "Azərbaycan kənd investisiyası" layihəsi, "Dağ və yüksək dağlıq ərazilərinin inkişaf etdirilməsi" proqramı həyata keçirilmişdir. Görülən tədbirlər nəticəsində 2009-cu ildə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı 185 milyon manatdan çox olmuşdur [5, s 47].

1. Ulu öndər Heydər Əliyevin ölkənin aqrar bölməsinə göstərdiyi qayğı və diqqət, onun imzaladığı fərmanların tam həcmdə icrası Prezident İlham Əliyev tərəfindən də uğurla davam etdirilməkdədir. Xüsusən də aqrar sahəyə dövlət himayəsi dövlət başçısı İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə daha da genişlənilib. Bu məqsədlə Prezident İlham Əliyevin 2004-cü il fevralın 11-də imzaladığı "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)" kənd rayonlarının və aqrar bölmənin inkişafında və kənd əhalisinin məşğulluğunun artmasında mühüm rol oynamışdır.

Dövlət Proqramında regionların ayrı-ayrı sahələri üzrə müəyyən istiqamətlər müəyyən edilmiş, hər istiqamət üzrə konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Proqramda ölkəmizin digər regionları ilə yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişafına da əhəmiyyətli yer verilmişdir. Belə ki, əhalinin maddi rifahının, sosial-mədəni şəraitinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılması, rayonlararası və rayondaxili yolların bərpası və tikintisi, dağ regionlarının inkişafı istiqamətində Şahbuz rayonunun dağlıq və yüksək dağlıq ərazilərində kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi, sosial obyektlərin bərpası və inkişafı, üzümçülük, taxılçılıq, heyvandarlıq, ipəkçilik, tərəvəzçilik, arıçılıq, xalçaçılıq, meyvəçilik və s sahələrdə qarşıya mühüm vəzifələr qoyulmuşdur [10, s 324, 328, 331, 332].

Əhalisinin 73%-dən çoxu kənddə yaşayan muxtar respublikada inkişafın təmin olunmasında regionların sosial inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramına əsasən sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və kənd əhalisi üçün yeni iş yerlərinin yaradılmasında, irimiqyaslı infrastruktur layihələrin həyata keçirilməsində, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində və onun rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasında yeni imkanlar yaratmışdır.

Ümumiyyətlə, 2004-2008-ci illəri əhatə edən 11 fevral 2004-cü il tarixli "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)"nın və "Naxçıvan Muxtar Respublikasının regional inkişaf Proqramı (2005-2008-ci illər)"nin uğurlu icrası nəticəsində muxtar respublikada sahibkarlıq fəaliyyəti inkişaf etmiş, yeni istehsal sahələri yaradılmış, əhalinin məşğulluq səviyyəsi yüksəldilmiş, rifah halı yaxşılaşdırılmış və həyat səviyyəsi yüksəldilmişdir. Belə ki, muxtar respublikada ilk dəfə olaraq 2009-cu ildə ümumi daxili məhsulun həcmi 1 milyard ABŞ dolları səviyyəsini üstələmişdir. Ümumi daxili məhsulun adambaşına düşən həcmi də artmışdır. Əgər 2008-ci ildə bu göstərici 2057 manat idirsə, 2009-cu ildə 18 faiz artaraq 2435 manat təşkil etmişdir [13, s. 6].

Keçirilən iqtisadi islahatlar qısa tarixi dövr ərzində ölkədə makroiqtisadi sabitliyin bərqərar olmasını təmin etmiş, iqtisadiyyatın dinamik inkişafına təkan vermiş və əhalinin həyat səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmışdır.

2008-ci ilin sentyabrın 17-də "2008-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"ı hazırlanmışdır. Ərzaq məhsullarının istehsalında əsas əmək potensialının əsasən kəndlərdə cəmləşməsi, əkinçilik, heyvandarlıq, arıçılıq, quşçuluq və s. kənd təsərrüfatı sahələri üçün əlverişli şəraitin olması kənd əhalisinə məşğulluq sahəsi yaratmış və onların həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Aydındır ki, iqtisadiyyat inkişaf etdikcə, məhsulun istehsalı artdıqca kənd əhalisinin maddi gəliri artır, onların rifahını səciyyələndirən göstəricilər də yüksəlir. Belə ki, 2004-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə əhalinin gəlirləri 3,2 dəfə artmışdır. Bu dövrdə muzdla işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 3,5 dəfə artaraq 235,2 manata çatmışdır [2, s.8].

Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı istehsalçılarına və emal müəssisələrinə texniki və maliyyə dəstəyi olmuşdur ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının yüksək artımına səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 yanvar 2007-ci ildə "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında" imzaladığı Sərəncama uyğun olaraq kənd əməkçilərinə mator yağının, mineral gübrələrin 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi nəticəsində istehsal olunan məhsullar artmışdır. 2004-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə kartof istehsalı-2 dəfə, tərəvəz istehsalı 1,1 dəfə, meyvə istehsalı 2,3 dəfə, üzüm istehsalı 2 dəfə artmışdır. Diri çəkiddə ət istehsalı 19,6 faiz, yun istehsalı 10,8 faiz, kənd təsərrüfatının ümumi məhsuli isə 2 dəfə artmışdır [2, s.10].

Kənd təsərrüfatının əsas istehsal sahələrindən biri taxılçılıqdır. Muxtar respublika rəhbərliyinin taxılçılığa mühüm əhəmiyyətli bir sahə kimi yanaşması nəticəsində müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir. Belə ki, 1995-ci ildə 23,6 min ton, 2000-ci ildə 54,4 min ton, 2005-ci ildə 93,2 min ton, 2009-cu ildə 94,7 min ton taxıl istehsal edilmişdir [5, s.48].

2005-2008-ci illər ərzində Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) real həcmi 3,4 dəfə artaraq 795,7 milyon manata çatmış ÜDM-in adambaşına düşən nominal həcmi 3,3 dəfə artaraq 2057,3 manat təşkil etmişdir. Muxtar respublikanın sənayesində 6,4 dəfə kənd təsərrüfatında isə 2 dəfə artım olmuşdur " [8, s.7-8].

Regionlarda sosial-inkişafın davamı olaraq Prezident İlham Əliyev 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nı təsdiq etmişdir. Yeni proqramın hazırlanmasını

şərtləndirən əsas məqsəd ölkədə iqtisadiyyatın diversifikasiyasını, onun dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyasını təmin etmək olub. Bununla yanaşı, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması, əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə nail olmaq da başlıca hədəflərdən sayılıb. 2009-cu ilin aprel ayının 14-də "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"na müvafiq olaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi tərəfindən 28 may 2009-cu il tarixdə "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" işlənilib hazırlanmışdır. Proqram muxtar respublikada iqtisadiyyatın inkişafına, infrastrukturun yenilənməsinə və əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsi məqsədini daşıyır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qəbul etdiyi "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" haqqındakı fərmanında deyilir: Muxtar respublikanın mövcud potensialından daha səmərəli istifadə etməklə sənaye sahələrinin və kənd təsərrüfatının inkişafını sürətləndirmək, bu işdə sahibkarlara dəstək olmaq, əhalinin yaşayış səviyyəsini yaxşılaşdırmaqla yoxsulluq probleminin həllinə nail olmaq və muxtar respublikanı iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirmək bu gün qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir [8, s. 3-4].

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2009-2013-cü illərdə də muxtar respublikada sosial siyasətin başlıca məqsədi əhalinin həyat şəraitinin daha da yaxşılaşdırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Sosial təminat sahəsində dövlət siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri kimi sosial müavinətlərin ünvanlılığı təmin etmək, əlillərə, müharibə veteranlarına, gənc ailələrə, əhalinin aztəminatlı hissələrinə xüsusi diqqət göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Proqramda həmçinin elm, səhiyyə, mədəniyyət sahəsində həyata keçiriləcək tədbirlər, muxtar respublikanın təbii sərvətlərindən, əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın inkişafının sürətləndirilməsi, əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması, yoxsulluğun azaldılması, kənd təsərrüfatına dövlət qayğısının artırılması, dağ rayonlarına xüsusi diqqət yetirilməsi, bütün rayonlarda internet şəbəkəsindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi və s. öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasında regionların sərvətlərindən və təbii şəraitindən səmərəli istifadə etməklə kənd təsərrüfatı məsulları istehsalını artırmaq, qeyri-neft sənaye sahələrinin, o cümlədən emal sənayesinin, xidmət və digər infrastruktur obyektlərin, turizmin inkişafını təmin etmək, məşğulluğun səviyyəsini yüksəltmək və əhalinin maddi-rifah halını yaxşılaşdırmaq məqsədilə yuxarıda adı qeyd olunan fərmanın uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmiş, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır. Nəzərdə tutulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəticəsində muxtar respublikada 2014-cü ildə ümumi daxili məhsulun həcmi 2013-cü illə müqayisədə 1,3 faiz artaraq 2 milyard 391 milyon manatdan çox olmuşdur [14, s.5].

Qeyd olunan dövrdə Dövlət Proqramları çərçivəsində görülmüş genişmiqyaslı işlər regionların qarşıdakı illərdə də inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Buna müvafiq olaraq Prezident İlham Əliyev 27 fevral 2014-cü ildə "Azərbaycan Respublikası regionlarının

2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam imzalayıb. Sərəncama uyğun olaraq 2014-cü il 01 sentyabr tarixdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi tərəfindən "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" hazırlanmışdır. Proqramın əsas məqsədi real sektorun inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, sürətli inkişaf istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, xüsusilə kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarətdir [9, s. 10]. Proqramda kəndlərin infrastruktur və sosial xidmətlərin yaxşılaşdırılması ilə bağlı qəbul edilən qərarların həyata keçirilməsi nəticəsində şəhər və rayon mərkəzlərində, kəndlərdə istifadəyə verilən sosial obyektlər, tikilən inzibati binalar, yaradılan istehsal sahələri insanların rahatlığını, məskunlaşmasını təmin etmişdir.

Sürətli inkişafın nəticəsidir ki, 2018-ci ildə muxtar respublikada 480 milyon manatdan çox kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal olunmuşdur ki, bu da 2017-ci illə müqayisədə 4,4 faiz çoxdur [16, s. 7].

Kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına təsir edən amillərdən biri də yol-nəqliyyat sisteminin rahatlığıdır. Muxtar respublikanın blokada şəraitində olmasına baxmayaraq, quruculuq işi aparılan hər yaşayış məntəqəsində abad və rahat yollar salınır. Yaradılan şəraitin nəticəsidir ki, 2018-ci ildə muxtar respublikada 50,4 kilometr uzunluğunda yeni asfalt yol salınmış, bir körpü tikilmiş, bir körpü isə bərpa olunmuşdur [16, s. 8].

Keçən dövr ərzində informasiya və rabitə sahəsində müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir. 2018-ci ildə Ordubad rayonunda Rabitə Evi, Yeni Nəsil Telekommunikasiya Sistemi yaradılmış, Şərur rayonunda İbadulla Radio-Televiziya Verici Stansiyası üçün yeni bina tikilmiş və avadanlıqlar alınmışdır.

Muxtar respublikada iqtisadiyyatın ən vacib sahəsi olan kənd təsərrüfatında istehsalın və ixracın stimullaşdırılması, məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsinə dövlət dəstəyi bu sahədə mühüm nailiyyətlərin əldə edilməsinə imkan verib. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sərəncamları ilə təsdiq edilmiş və icrası uğurla başa çatdırılmış "Naxçıvan Muxtar Respublikasında kartofçuluğun inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2005-2010-cu illər)", "2008-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı", 2014-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı", həmçinin "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", "2016-2020-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin və tərəvəzçiliyin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı", "2017-2022-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında arıçılığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"nın həyata keçirilməsi muxtar respublika iqtisadiyyatını gücləndirib, kənd təsərrüfatının kompleks inkişafını təmin edib, kənddə məşğulluq sahəsini genişləndirib, kənd əhalisinin həyat səviyyəsini yüksəldib. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsir edən amillərdən biri də "Ailə təsərrüfatları"nın fəaliyyətinin genişlənməsidir. 2018-ci ildə ailə təsərrüfatlarına dövlət qayğısı davam etdirilmiş, 14 ailə təsərrüfatına kredit verilmiş, "Ailə təsərrüfatı məhsulları" festivalı keçirilmişdir. [16, s. 7]. "Ailə təsərrüfatları ili" olan 2019-cu ilin birinci yarısında da muxtar respublikada daxili imkanlardan səmərəli istifadə olunmuş,

iqtisadi inkişaf təmin edilmiş, yeni istehsal və xidmət sahələri yaradılmış, iş yerləri açılmışdır.

2004-cü ildən uğurla icra olunan dövlət proqramları dövlət siyasətinin tərkibi kimi muxtar respublikanın şəhər, qəsəbə və kəndlərinin simasını köklü şəkildə dəyişmiş, rayonların sosial-iqtisadi inkişaf potensiallarının artmasına, biznes və investisiya mühitinin, infrastruktur təminatının, kommunal xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşmasına, əhəlinin rifahının yüksəlməsinə, məskunlaşmasına və ekoloji təhlükəsizliyin güclənməsinə şərait yaratmışdır.

28 yanvar 2019-cu il tarixdə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Proqramın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı və tarazlı inkişafının təmin olunması, o cümlədən yerlərdə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat, yüksək standartlara cavab verən sosial rifah, təbii resursların səmərəli istifadəsi və ətraf mühitin etibarlı mühafizəsini təmin edən ekoloji təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılmasına imkan verən əlverişli mühit yaratmaqdan ibarətdir [17, s. 15].

Sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində qəbul edilmiş dövlət proqramlarının uğurla icrası muxtar respublika iqtisadiyyatının daha da güclənməsini, makroiqtisadi göstəricilərin bütün parametrləri üzrə inkişaf dinamikasının qorunub saxlanmasını təmin etmişdir. Formalaşmış əlverişli iqtisadi mühit muxtar respublikada mövcud olan bütün resurslardan səmərəli istifadənin təşkili, investisiya qoyuluşlarının artırılması, sosial infrastruktur təminatının gücləndirilməsi, yeni istehsal və xidmət sahələrinin, iş yerlərinin yaradılması, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi məqsədilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 4-cü Dövlət Proqramının qəbul olunması zərurətini yaratmışdır. Dördüncü Dövlət Proqramına uyğun olaraq "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi barədə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi tərəfindən 29 mart 2019-cu il tarixdə Fərman imzalanmışdır.

Muxtar respublikada 2019-cu ilin altı ayı ərzində iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi kənd təsərrüfat sahəsində də yüksək nailiyyətlər əldə edilmişdir. 2019-cu ilin ötən dövründə kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı banklar tərəfindən 4 milyon 789 min 600 manat kredit verilmiş, məhsul istehsalçıları 7079 ton mineral gübrə ilə təmin olunmuşdur. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində muxtar respublikada 133 milyon 73 min manat həcmində kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal edilmiş, ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ət istehsalı 1,2, süd istehsalı 1,5, yun istehsalı 1,6, yumurta istehsalı 1,3 faiz artmışdır. Kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı ixracın həcminə də müsbət təsir göstərmiş, nəticədə, bu ilin 6 ayında muxtar respublika üzrə 40 milyon 359 min Amerika Birləşmiş Ştatları dolları dəyərində kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac olunmuşdur... Bu dövrdə iqtisadi inkişafın əsas göstəricisi olan ümumi daxili məhsul istehsalı ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 1,4 faiz artaraq 1 milyard 278 milyon 115 min manat olmuşdur [11, 29 iyun 2019-cu il].

Bütün sadalanan faktlar bir daha onu sübut edir ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin 1992-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əsasını qoyduğu islahatlar özünü doğruldaraq sonrakı illərdə daha geniş miqyas almış, Prezident İlham Əliyevin imzaladığı həyata vəsiqə

alan regional inkişaf proqramları bu iqtisadi islahatların davamlı xarakter almasına səbəb olmuşdur. Məhz bu proqramlardan irəli gələn vəzifələrin icrası qeyri-neft sektorunun inkişafına, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılmasına, nəticədə şəhər əhalisi ilə yanaşı kənd əhalisinin də məşğulluğunun artırılmasına və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2005, 63 s.
2. Əhmədov N. Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadiyyatı 90 ildə. Naxçıvan: Əcəmi, 272 s.
3. Hacıyev İ. Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik illərində. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 357 s.
4. Hüseynov X. Naxçıvan Muxtar Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafı. (1924-2014-cü illər). Naxçıvan: Əcəmi, 2016, 351 s.
5. İntibahın 15 ili. Naxçıvan, Əcəmi, 2010, 278 s.
6. Qayıdış (1990-1993). Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2008, 840 s.
7. Məmmədov M. Naxçıvan Dövlət Müstəqilliyi uğrunda mübarizənin dayağı. Bakı: Şirvan nəşr, 2011, 296 s.
8. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Naxçıvan: Qızıl-dağ, 2009, 61 s.
9. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 63 s.
10. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər).- Aprel, 2006, 416 s.
11. Şərq qapısı. 29 iyun 2019-cu il
12. 2000-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının qısa xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2001, 45 s.
13. 2009-cu ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 183 s.
14. 2014-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2015, 71 s.
15. 2000-2005-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında sosial-iqtisadi inkişaf. Naxçıvan: Əcəmi, 2006, 262 s.
16. 2018-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan, Əcəmi, 2019, 63 s.
17. <https://banco.az/.../regionların -2019-2023-cu illerde-sosial-i ...>

SUMMARY

Aytakin Gahramanova

THE MAIN OBJECTIVE OF SOCIAL POLICY IS TO FURTHER IMPROVE THE LIVING CONDITIONS OF THE POPULATION

The article provides the agrarian reforms founded by national leader Heydar Aliyev in 1992 in Nakhchivan Autonomous Republic and it is mentioned that the reforms carried out in the coming years have proved itself and gained a wider scale, gave an impetus to the comprehensive development of the Azerbaijani economy and raised the standard of living of the population.

At the same time, the regional development programs approved by the State lead to the sustainable economic reforms, the implementation of the tasks arising from these programs has contributed to the development of the non-oil sector, improving the quality of supply of regions, public utilities and social infrastructure, further improving the entrepreneurial environment, increasing investment, opening new enterprises and jobs, as a result, raising employment and living standards of rural population along with urban population.

Key words: *Nakhichevan, rural population, agrarian reform, economic stability, employment, material welfare*

РЕЗЮМЕ

Айтекин Гахраманова

ГЛАВНАЯ ЗАДАЧА СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ – ДАЛЬНЕЙШЕЕ УЛУЧШЕНИЕ УСЛОВИЙ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

В статье рассказывается об аграрных реформах, которые общенациональный лидер Гейдар Алиев основал в 1992 году в Нахчыванской Автономной Республике, в последующие годы в более широком масштабе, оправдывая сами реформы, дало это толчок всестороннему развитию экономика Азербайджана и повышение уровня жизни население.

В статье также содержится утвержденные государством программы регионального развития привели к устойчивым экономическим реформам, а именно, реализация задач, обозначенных в этих программах, будет способствовать развитию ненефтяного сектора, улучшению качества регионов, коммунальных услуг и социальной инфраструктуры, а также улучшению деловой среды, создание условий для увеличения инвестиций, создание новых предприятий и рабочих мест привело к увеличению занятости сельского населения, городского населения и повышению уровня жизни.

Ключевые слова: *Нахичевань, сельское население, аграрная реформа, экономическая стабильность, занятость, материальное благосостояние*

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA REGIONAL TURİZMİN İNKİŞAFI

Mehparə MƏMMƏDOVA

mehparememmedova@ndu.edu.az

Orcid ID: <https://orcid.org/0009-0007-4588-7476>

Nakhchivan State University,

Məqalədə regional turizmin izahına geniş aydınlıq gətirilmiş, regional turizmdə təhlükəsizlik aspektinin əsas göstərici olduğu əsaslandırılmışdır. Vurğulanmışdır ki, turizm çox yönlü və mürəkkəb bir hadisədir, burada iqtisadiyyat, biznes, siyasət, sosiologiya və sair kimi bir çox elm sahələri yaxından maraqlanır. Son illərdə nəinki ölkəmizdə, regionda, hətta bütün dünya səviyyəsində sürətlə inkişaf edən, gəlirli sahədir. Turizm həm iqtisadiyyatın güclü amili, həm təsirli sosial institut, həm də cəmiyyətdə ictimai rifah və mədəniyyətin göstəricisi kimi insanın həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, mənəvi zənginləşməsinə kömək edir. Yüksək turizm potensialına malik muxtar respublikada iqtisadiyyatın prioritet istiqamətdir. Eləcə də, regionda turizmin inkişafına təkanverici mexanizmlərin əsas istiqamətləri göstərilmiş və inkişafın şərtləri ətraflı təhlil edilmişdir. Regional brendin yaradılması problemləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *turizm, regional turizm, turizmin inkişafı və stimullaşdırılması, təhlükəsizlik, turistik fəaliyyət*

Giriş

Son illər iqtisadiyyatın ən dinamik, tez inkişaf edən və gəlirli sahələrindən biri də turizm sahəsidir. Bu biznes növü yüksək sürətlə inkişaf edir və digər sahələrdən fərqli olaraq, iqtisadi böhranın təsirinə daha az məruz qalır. Bir çox ölkələrin, o cümlədən, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən turizm dövlət büdcəsinə xeyli pul vəsaitinin axınını təmin edir.

Təbiət bəzi regionlara yeraltı, yerüstü sərvətlər, bəzilərinə zəngin flora, fauna bəxş edir. Lakin bir regionda zəngin tarixi ənənələri, maddi-mədəniyyət nümunələrinin bolluğu, müxtəlif iqlim tiplərinin və təbii şəraitin mövcudluğu bu qədim diyarda geniş turizm potensialının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bəzi regionlara isə gözəl təbiət, təmiz hava, əlverişli coğrafi mövqe, ucsuz bucaqsız dağ-dərələr Azərbaycan dövləti milli turizm sahəsinin inkişaf etdirilməsini iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru üzrə prioritet istiqaməti elan etmişdir. Son illər turizmin təşviqi ilə bağlı görülən işlər, qəbul edilən dövlət proqramları, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi bunu bir daha sübut edir. Dövlət və regional səviyyələrdə həyata keçirilən sosial siyasətdə turizm strateji əhəmiyyətli məsələ kimi çıxış edir.

Ümumiyyətlə, turizm sektoru birbaşa və ya dolaylı 30-dan çox sahə ilə əlaqəlidir, dünya üzrə ixracın 8%-i, dünya xidmət bazarının isə 31%-i turizmin payına düşür, sahədə 100 milyondan artıq işçi çalışır ki, bu da dünya üzrə hər 10 iş yerindən biri deməkdir. Müasir zamanda turizm sənayesi dünya təsərrüfatının ən yüksək gəlirli və dinamik inkişaf edən sahələrindən biri sayılır. Dünya üzrə ÜMM-in, investisiyaların, iş yerlərinin və istehlak xərclərinin təqribən 10%-i turizmin payına düşür. UNWTO (Ümumdünya Turizm Təşkilatı)

tərəfindən dərc edilən Beynəlxalq Turizmin Barometrinin son nəşrinə əsasən 2023-cü ildə dünya üzrə turist axını 1mlrd 286 milyon nəfərə çatmışdır ki, bu da COVID-19 pandemiyasından əvvəlki ilin (2019) beynəlxalq turst axını göstəricisinə demək olar ki, çatmışdır.

Regional turizmin nəzəri aspektləri. Regional turizm, fasiləsiz işləyən və monoton bir iş həyatını davam etdirən insanların dincəlmək və enerji qazanaraq işlərinə qayıtmaq üçün tətıl etmək ehtiyacını aradan qaldırması həm də iqtisadi baxımdan gəlir gətirən və məşğulluq yaradan xüsusiyyətlərə malikdir. Qloballaşma nəticəsində ölkələr və bölgələr arasında gəlir bölgüsünün getdikcə pisləşməsinə normallaşdırmaq üçün turizmin gəlir artıran və məşğulluq xüsusiyyətlərindən istifadə edilə bilər. Turizm, geoiqtisadi aktivlər, sosial-mədəni sərvətlər, ixrac edilə bilməyən dəyərlər və hadisələr sayəsində bəzi xüsusi xidmətlər göstərərək bölgə üçün xarici valyuta ocaqlarına çevrilir. Turizmin vacib bir xüsusiyyəti, təbiətin və iqlimin yaratdığı dəyərlərdən və tarix, folklor, mədəniyyət və mədəniyyət tərəfindən verilən dəyərlərdən çox asılı olmasıdır. Çünki bunlar turizm sənayesinin əsas maddələridir. Təbii gözəlliklər və mədəni sərvətlər düzgün və rəşional siyasətlə satıldıqda, ölkələrin və bölgələrin iqtisadi tarazlığına müsbət təsir göstərən əvərsiz gəlir mənbəyidir. Bu gün qlobal iqtisadiyyatda getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edən turizm insanların fiziki, sosial və psixoloji ehtiyaclarını birbaşa və ya dolaylı yolla təsir edən mühüm sektorlardan biridir. Ölkələrin turizmlə yaxından maraqlanmasının əsas səbəblərindən biri iqtisadi olsa da, digər vacib səbəb sosial rifah səviyyəsinin artması ilə əlaqədardır. Turizm, dəyərləri baxımından ümumi bir sosial keyfiyyət göstərir. Bu xüsusiyyətə görə turizm çox yönlü və mürəkkəb bir hadisədir, burada iqtisadiyyat, biznes, siyasət, sosiologiya və sair kimi bir çox elm sahələri yaxından maraqlanır. Turizm anlayışı ilə əlaqədar bir çox fərqli təriflər olsa da, turizmin ümumi tərfi bu təriflərin ortaq xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq edilməlidir; daimi yaşayış xaricində bir istehlakçı olaraq tətıl, istirahət, əyləncə, mədəniyyət və s. ehtiyacları ödəmək üçün səyahət və müvəqqəti yaşayış yerləri daxil olur. Regional turizm təkcə iqtisadi bir hadisə deyil, həm də cəmiyyətə təsir edən bir sektordur və buna görə də sosial, siyasi və ekoloji cəhətləri olan sosial quruluşdur. Bu səbəblə turizmin təsirləri qiymətləndirilərkən yalnız gəlir gətirən və valyuta qazandırıcı xüsusiyyətləri kimi maddi və iqtisadi nəticələri deyil, ictimai və mədəni əks olunmaları kimi iqtisadi olmayan mövzular da araşdırılmalıdır.

Metodologiya. Regional turizminin rayonların inkişafına iqtisadi təsirləri aşağıdakı kimi izah olunur:

1. Regional turizminin yaratdığı məşğulluq sayəsində rayon yerlərində işsizlik səviyyəsi azalır.
2. Turizm sayəsində kənd yerlərində kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan yerli əhalinin qeyri-adekvat və qeyri-sabit gəlirləri artır və rifah səviyyəsi yüksəlir.
3. Kənd yerlərində turizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq qadınları turizm müəssisələrinin müxtəlif şöbələrinə işə cəlb etməklə iş həyatında aktiv iştirak və işsizlik səviyyəsi azalır.
4. Regional turizminin inkişafı ilə mədəni sərvət bazara çıxarılır və bölgə xalqına əlavə gəlir gətirir və gəlir bölgüsündə disbalansın azaldılmasına töhfə verilir.
5. Kənd yerlərində yerli mənbələrdən səmərəli istifadə etməklə iqtisadi fəaliyyətin şaxələndirilməsi və yerli əməkdaşlıq və inkişaf tələblərinin gücləndirilməsi təmin edilir.

6. Regional turizminin inkişafı ilə ailə sahibkarlığı təcrübəsi yerli əhaliyə əlavə gəlir gətirir.

7. Rayon ərazilərinə turizm investisiya qoyuluşları ilə yanaşı, alt sektorların və tikinti sektoru ilə əlaqəli digər sektorların gəlirləri artır.

8. Şəhərlə kənd arasındakı inkişaf səviyyəsi arasındakı fərq azalır.

9. Regional turizminin inkişafından asılı olaraq bölgədə fiziki infrastruktur problemi yox olur.

Cari və gələcək əhəmiyyəti daim artmaqda olan regional turizm sektorunu digər sektorlardan fərqləndirən ən vacib xüsusiyyət, bu sektorun xidmət sektoru olmasıdır, buna görə də turistik məhsullarda keyfiyyətə çatmağın yeganə yolu işçi qüvvəsindən asılıdır. İqtisadiyyatın heç bir sahəsi turizm sektoru qədər insanlar və ya insanlarla birbaşa əlaqəli deyil. Bir tərəfdən turizm tələbatını meydana gətirən fərdi fəaliyyətlər və şəxslərin birbaşa hərəkətləri, digər tərəfdən turizmin təklifini mənalı edən və tələbə cavab verən ən vacib amillərdir. Turizmin əmək tələb edən bir sektor olması və insan elementindən çox asılı bir görünüşə sahib olması bu sektorun iş yerlərinin açılmasında təsirli rol oynaya biləcəyi fikrini doğurur. Buna görə, regionda sektorunun inkişafı, sözügedən ölkə xalqının bu sektorda işlə təmin olunmasına imkan verə bilər, eyni zamanda işsizlik probleminin kortəbii şəkildə aradan qaldırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Qeyd edək ki, turizm yeganə sahədir ki, elmi-texnoloji yeniliklərin tətbiqi hansı səviyyədə olur olsun insan amili daim əsas və vacib amildir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında turizmin inkişafı. Əlverişli coğrafi mövqeyi, müxtəlif iqlim qurşaqlarının mövcudluğu, zəngin mədəni irsi, təbii müalicə mərkəzləri, 200-dən çox mineral bulağı, özünəməxsus mətbəxi, yüksək qonaqpərvərlik ənənələri və müasir tərəqqisi muxtar respublikada turizmin inkişafını şərtləndirən başlıca amillərdir. Akademik Həsən Əliyev adına Zəngəzur Milli Parkı, Arazboyu, Ordubad və Arpaçay Dövlət Təbiət yasaqlıqları hesabına xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri muxtar respublika ərazisinin 28 faizini təşkil edir. Muxtariyyət illərində Naxçıvanda ən ucqar dağ kəndlərinə belə rahat asfalt yollar salınmış, su xətləri çəkilmiş, müasir infrastruktur obyektləri tikilmiş, fasiləsiz təbii qaz, elektrik enerjisi, rabitə xidməti və sürətli internet istifadəyə verilmişdir. Biçənək, Kükü, Ağbulaq, Nursu, Keçili, Xanəgah, Dırnis kimi əksər yaşayış məntəqələrində kənd turizminin inkişaf etdirilmişdir. Həmin kəndlərdə asudə vaxtını səmərəli keçirmək istəyən turistlər həm də onlarla çeşiddə təmiz ekoloji məhsullarla tanış olmaq imkanı əldə edirlər. Muxtar respublikada qış turizmi də inkişaf etdirilmişdir. Belə ki, Ağbulaq Xizək Mərkəzi fəaliyyət göstərir.

Naxçıvan ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olmaqla bərabər, həm də tarixin, demək olar ki, bütün dövrlərinə aid izləri özündə saxlayan zəngin diyardır. Zəngin mədəni-tarixi irsə və əlverişli şəraitə malik olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının tarix-mədəniyyət abidələri ilə zənginliyi turistləri bu qədim diyara cəlb edən əsas amillərdəndir. Naxçıvan Muxtar Respublikası dini turizmin inkişafına güclü imkanlar var. Əshabi-Kəhv ziyarətgahı bu cəhətdən yüksək potensiala malikdir. Müstəqillik illərində buranı ziyarət etmək üçün təkcə Azərbaycanda deyil, bütün dünyadan müsəlman turistlər axın edir. Nuh Peyğəmbərin Qəbrüstü abidəsi də bu dini turizm nümunəsidir və xeyli turist cəlb edir.

Naxçıvanda turizmin inkişaf indikatorları. Statistik göstəricilərə nəzər salsaq 2006-2023-ci illərdə ölkədə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı 1,5 dəfə artaraq 657-ə çatıb, bu obyektlərin gəlirləri isə 2.37 dəfə artıb. Bu illər ərzində Naxçıvanda mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin işçilərin sayı 332 nəfərə yüksəlib. Bu, 1,6 dəfə artım deməkdir.

Turizm sahəsinin stimullaşdırılması üçün vergi təşviqləri. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi istiqamətində vergi qanunvericiliyində dəyişikliklər edilməsi və müxtəlif stimulların tətbiqi ilə biznes sahələrinin irəliləyişinə təkan vermək turizm sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərini də əhatə edir. Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliklərlə regional turizmin inkişaf etdirilməsi və sabit vergi xərclərinin azaldılması məqsədilə turizm subyektlərinə (mehmanxana, hotel və sanatoriyalar) vergi təşviqləri nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə Bakı, Sumqayıt, Xırdalan şəhərləri və Abşeron rayonu istisna olmaqla, respublikanın digər şəhər və rayonlarında mehmanxana, hotel və sanatoriya fəaliyyətində istifadə edilən daşınmaz əmlaka görə əmlak vergisinin 2024-cü il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə 75 faiz azaldılması ilə bağlı Vergi Məcəlləsində dəyişiklik edilmişdir.

Nəticə

Turizm ehtiyatlarının öyrənilməsi və onların genişləndirilməsi, turistlərin istirahəti, onların tələbatının ödənilməsi üçün zəruri olan xidmətlərin, ekskursiya və digər mədəni tədbirlərin çeşidinin genişləndirilməsi və müasir standartlara uyğunlaşdırılması, sanatoriya-kurort sərvətlərinin öyrənilməsi və davamlı istismarı, mehmanxanaların və digər turizm obyektlərinin tikintisinin genişləndirilməsi, turizm marşrutlarının artırılması, turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi, prioritet turizm növü kimi mədəni turizm, ekoloji turizm və kənd yaşıl turizmi, rekreasiya turizmi sahəsində təbii-coğrafi imkanları, milli adət-ənənələr və milli mətbəxi, dünyaca məşhur mineral sularının mövcudluğu bunu deməyə əsas verir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında regional turizmin inkişaf etdirilməsi perspektivləri yüksəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. B.Ə. Bilalov, Ç.G.Gülaliyev - "Turizmin Əsasları " –Bakı-2015, 27-34
2. Ə.Q.Əlirzayev "Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi"- Bakı-2010. İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 182-190
3. F.İ.Qurbanov "Azərbaycanda Turizmin inkişaf problemləri ", Bakı -2007 Adiloğlu nəşriyyatı, 15-19
4. Soltanova H.B. və Hüseynova Ş.H. "Turizmin Əsasları ",Bakı -2007 Mütərcim nəşriyyatı, 349
5. Erdoğan, H. A. (2022). Planlama ve Politika Önceliğinde Türkiye’de Turizm. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 5(1), 87-96. <https://doi.org/10.47948/efad.1121548>
6. Apak, Ö. C. (2024). Turizmde bölgesel kalkınmaya ilişkin çalışmaların değerlendirilmesi: bibliyometrik haritalama analizi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2), 626-640.
7. <https://www.unwto.org/un-tourism-world-tourism-barometer-data>

8. <https://www.taxes.gov.az/az/post/3002>
9. <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnyy-turizm-osnovnye-priznaki-i-usloviya-razvitiya/viewer>

SUMMARY

Mehpara Mammadova

THE DEVELOPMENT OF REGIONAL TOURISM IN NAKCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

In the article, the explanation of regional tourism is clearly explained, and it is justified that the aspect of safety is the main indicator in regional tourism. It is emphasized that tourism is a multifaceted and complex phenomenon, in which many fields of science, such as economics, business, politics, sociology, etc., are closely interested. In recent years, it is a rapidly developing and profitable field not only in our country, in the region, but even in the whole world. Tourism, as a strong factor of the economy, an effective social institution, and as an indicator of public welfare and culture in society, helps to raise the standard of living and spiritual enrichment of a person. It is the priority direction of the economy in the autonomous republic with high tourism potential. Also, the main directions of the mechanisms driving the development of tourism in the region were shown and the conditions of development were analyzed in detail. The problems of creating a regional brand have been investigated.

Key words: *tourism, regional tourism, development and stimulation of tourism, security, tourist activity*

РЕЗЮМЕ

Мехпара Мамедова

РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО ТУРИЗМА В НАХЧИВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье четко объяснено объяснение регионального туризма и обосновано, что аспект безопасности является основным показателем в региональном туризме. Подчеркивается, что туризм – многогранное и сложное явление, которым пристально интересуются многие области науки, такие как экономика, бизнес, политика, социология и др. В последние годы это быстро развивающаяся и прибыльная сфера не только в нашей стране, регионе, но даже во всем мире. Туризм, как мощный фактор экономики, эффективный социальный институт, индикатор общественного благосостояния и культуры в обществе, способствует повышению уровня жизни и духовному обогащению человека. Это приоритетное направление экономики автономной республики с высоким туристическим потенциалом. Также были показаны основные направления механизмов развития туризма в регионе и подробно проанализированы условия развития. Исследованы проблемы создания регионального бренда.

Ключевые слова: *туризм, региональный туризм, развитие и стимулирование туризма, безопасность, туристская деятельность.*

ENERJİ MÜSTƏQİLLİYİNƏ DOĞRU ADDIMLAR

Tələt ƏLİZADƏ

talatalizade@ndu.edu.az

Orcid ID: 0000-0002-2381-0458

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Azərbaycanın eksklavı olan Naxçıvan Muxtar Respublikası unikal coğrafi-iqlim profilinə malikdir və bu, onu bərpa olunan enerjinin inkişafı üçün perspektivli region kimi yerləşdirir. Bərpa olunan enerjiyə keçid Naxçıvanın iqtisadi inkişafı, enerji müstəqilliyi və ekoloji dayanıqlılığı üçün çox vacibdir. Bu tədqiqat Naxçıvanda bərpa olunan enerji üçün mövcud vəziyyəti, əsas üstünlükləri və potensial imkanları araşdırır, beynəlxalq ədəbiyyat, nümunə araşdırmaları ilə dəstəklənir.

Açar sözlər: *Enerji müstəqilliyi, enerji təhlükəsizliyi, günəş enerjisi, külək enerjisi, bioenerji, alternativ enerji*

Naxçıvanın enerji müstəqilliyi

Naxçıvanın enerji sistemi hazırda ənənəvi qalıq yanacaq mənbələrinə əsaslanır, lakin hökumət onun enerji kompleksini şaxələndirmək üçün əsaslı tədbirlərə başlayıb. Bölgədə bərpa olunan enerji istehsalı Naxçıvanın və onun çaylarının yüksək günəş işığından istifadə etməklə, ilk növbədə günəş və hidroenergetikaya yönəlib. Son məlumatlar göstərir ki, Naxçıvan bərpa olunan enerji mənbələrindən təxminən 50 MVt elektrik enerjisi istehsal edir ki, bu da sektorun hələ başlanğıc olduğunu vurğulayır (Azərbaycan Energetika Nazirliyi, 2022).

Naxçıvan bölgənin aldığı bol günəş işığından istifadə etmək üçün bir neçə günəş enerjisi layihəsinə başlayıb. Qismən Azərbaycan hökuməti və beynəlxalq tərəfdaşlar tərəfindən maliyyələşdirilən son layihə regionun paytaxtı yaxınlığında 22 MVt gücündə günəş elektrik stansiyasının yaradılması ilə nəticələnib. Tədqiqatlar göstərir ki, Naxçıvan ildə orta hesabla 2800-3000 saat günəş işığı alır ki, bu da onu fotovoltaiik və konsentrasiya edilmiş günəş enerjisi sistemləri üçün çox əlverişli məkana çevirir (Asif və Muneer, 2017).

Naxçıvan günəş enerjisindən əlavə, Araz kimi çaylardan istifadə edərək kiçik həcmli hidroenergetikaya da sərmayə qoyub. İri miqyaslı su layihələri Naxçıvanın coğrafi məhdudiyyətlərinə görə məhdud olsa da, daha kiçik stansiyalar yerli ehtiyaclara xidmət edir və əhəmiyyətli ekoloji pozulmalar olmadan dayanıqlı enerji mənbəyi təmin edir (Dünya Bankı, 2020).

Naxçıvanda bərpa olunan enerjinin üstünlükləri çoxşaxəlidir, iqtisadi faydalardan tutmuş ekoloji faydalara qədər. Hər bir üstünlük regionun qlobal davamlılıq məqsədlərinə uyğunluğunu vurğulayır.

- Enerji asılılığının azaldılması

Eksklav kimi Naxçıvanın coğrafi təcrid olunması onun Azərbaycanın əsas enerji infrastrukturuna çıxışını məhdudlaşdırır. Bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı,

xüsusən də geosiyasi gərginlik dövründə xarici enerji təchizatından asılılığı azaldacaq (Qlobal Enerji İnstitutu, 2019).

- İqlim dayanıqlığı və karbonun azaldılması

Naxçıvanda bərpa olunan enerji Azərbaycanın karbon qazının azaldılması üzrə milli öhdəliklərinə töhfə verir və ölkənin Paris Sazişinin hədəflərinə doğru irəliləməsinə kömək edir. Bundan əlavə, o, qalıq yanacağa əsaslanan enerji istehsalından emissiyaları azaltmaqla regionun iqlim dəyişikliyinə həssaslığını minimuma endirir (UNEP, 2021).

- İqtisadi inkişaf və iş yerlərinin yaradılması

Bərpa olunan enerjiyə sərmayə qoymaq, xüsusən tikinti, mühəndislik və texniki xidmət kimi sektorlarda iş imkanları yaratmaqla yerli iqtisadiyyatları gücləndirə bilər. Bu, bərpa olunan enerji layihələrinin qalıq yanacağa əsaslanan enerji layihələri ilə müqayisədə hər meqavat üçün daha çox məşğulluq yaratdığını göstərən araşdırmalara uyğun gəlir (IRENA, 2020).

- İstifadə edilməmiş təbii sərvətlərdən istifadə

Naxçıvanın topoqrafiyası və günəş şüaları kənd təsərrüfatı və ya şəhər inkişafı üçün yararsız torpaq ehtiyatlarından istifadə edə bilən bərpa olunan layihələr üçün ideal şərait yaradır. Bu yanaşma boş torpaqları məhsuldar bərpa olunan enerji sahələrinə çevirməklə davamlı torpaq istifadəsi təcrübələrini dəstəkləyir.

Gələcək perspektivlər

Müəyyən edilmiş üstünlüklərlə Naxçıvanın bərpa olunan enerji sektorunda istifadə olunmamış imkanları araşdırmaq vacibdir. Günəş potensialını nəzərə alaraq, fotovoltaiik və konsentratlaşdırılmış günəş enerjisi layihələrinin genişləndirilməsi enerji tələbatının davamlı şəkildə ödənilməsinə sadə yanaşma təklif edir. Müasir texnologiya, dünyanın oxşar regionlarında nümayiş etdirildiyi kimi, növbəti beş il ərzində Naxçıvanın günəş tutumunu potensial olaraq iki dəfə artırmaqla bilərə (Lilliestam et al., 2021).

İlkin qiymətləndirmələr göstərir ki, Naxçıvan külək enerjisi potensialına malikdir, xüsusən küləyin sürəti daha yüksək olan yüksək ərəzilərdə. Külək enerjisinin inkişafı ilkin mərhələlərində olsa da, regionun mövsümi külək nümunələri, xüsusilə günəş enerjisinin daha az təsirli olduğu qış aylarında, ardıcıl enerji hasilatı yaratmaq üçün əlverişli fürsəti göstərir (Gielen et al., 2019).

Bərpa olunan enerjiden istifadəni optimallaşdırmaq üçün Naxçıvan daha yaxşı enerji paylanması və etibarlılığını təmin edən akkumulyator sistemləri kimi smart şəbəkə texnologiyasına və enerji saxlama həllərinə sərmayə qoya bilər. Ağıllı şəbəkələr müxtəlif bərpa olunan mənbələri səmərəli şəkildə birləşdirərək, israfı azaldır və ən yüksək tələbat zamanı enerji sabitliyini yaxşılaşdırmaqla bilərə (IRENA, 2022).

Nəticə

Naxçıvan Muxtar Respublikası regional enerji təhlükəsizliyini, iqtisadi artımı və ətraf mühitə davamlılığı artırmaqla biləcəkdir üstünlüklərə malik bərpa olunan enerjinin inkişafı üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Günəş, su enerjisi və potensial külək enerjisinə qoyulan strateji investisiyalar Naxçıvanı Cənubi Qafqazda bərpa olunan enerji transformasiyasının aparıcı nümunəsi kimi yerləşdirə bilər. İnfrastruktur, maliyyələşdirmə və işçi qüvvəsi

problemlərini həll etməklə, Naxçıvan həm yerli icmalara, həm də Azərbaycanın daha geniş enerji bazarına fayda gətirərək bərpa olunan enerji hədəflərinə nail ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Asif, M., & Muneer, T. (2017). *Solar Energy: Markets, Economics and Policies*. Academic Press.
2. European Commission. (2023). *Energy and Climate Change*. Retrieved from [EU Energy Portal].
3. Gielen, D., et al. (2019). *Global Energy Transformation: A Roadmap to 2050*. IRENA.
4. IRENA. (2020). *Renewable Energy and Jobs: Annual Review 2020*. Retrieved from [IRENA website].
5. UNEP. (2021). *The Emissions Gap Report 2021*. United Nations Environment Program.
6. World Bank. (2020). *Sustainable Hydropower in Fragile Environments*.

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ İQTİSADI-SOSIAL İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Əfşan BABAŞOVA

efsan_73@mail.ru

Dilşad SÜLEYMANLI

dilshad8080@mail.ru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Naxçıvan MR Zaqafqaziyada geosiyasi və geoiktisadi nöqteyi-nəzərdən mühüm əhəmiyyət kəsb edən regionumuzdur. Bu səbəbdəndir ki bölgə iqtisadiyyatının yenidən strukturlaşdırılması, təsərrüfatın sahə və ərazi təşkilinin müasir real şərtlərdə qurulması və dəyərləndirilməsi günümüzdə regionun inkişafı üçün aktual və prioritet mövzudur. Regionun malik olduğu və muxtariyyət statusu veridiyi gündən əldə olunan iqtisadi potensial əsasında müxtəlif təsərrüfat fəaliyyəti sahələrinin işlək mexanizminin müasir cəhətdən qurulması, davamlı sosial-iqtisadi nəticələrə nail olunması üçün vacib şərt və gələcək üçün etibarlı zəmindir. Son dövrdə bölgədə əhatəli quruculuq işləri sayəsində muxtar respublika inkişaf tempi ilə irəliləyir. Naxçıvan MR təsərrüfat sahələrinin dayanıqlı inkişaf yolunda davam etməsi, sahə və ərazi təşkilinin təkmilləşdirilməsi, əmək və təbii resurslarından uzunmüddətli perspektivdə faydalı istifadəsi əsasında region daxilində özünü yüksək səviyyədə təmin etmə məqsədlərində sosial-iqtisadi nailiyyətlər əldə edilməkdədir. Həm müstəqillik dövründən əvvəlki, həm sonrakı illərdə muxtar respublikanın iqtisadi-coğrafi, sosial-iqtisadi problemləri tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır.

Məqalə Naxçıvan MR-in müasir sosial-iqtisadi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, müasir tələblərə cavab verə bilən, lokal təbii və iqtisadi potensialından istifadəyə hesablanmış təsərrüfatın sahə və ərazi quruluşunun hazırkı şəraitdə yenidən yaradılması məsələlərinə həsr olunmuşdur. Naxçıvan MR-in sovet dövründən sonrakı mərhələdə bazar iqtisadiyyatına keçidi şəraitində təsərrüfatın yenidən qurulmasının sahəvi və ərazi cəhətdən qarşılıqlı təsir və əlaqədə formalaşması spesifikası öyrənilmiş, iqtisadi resurs imkanları, iqtisadi inkişafında baş verən müsbət tendensiya, təsərrüfatın səmərəli ərazi təşkili və inkişaf istiqamətləri şərh olunmuş və qısa kontekstdə ümumiləşdirilmə aparılmışdır. Məqalədə həmçinin iqtisadi-coğrafi region təsərrüfatının sənaye, aqrotəsərrüfat və müxtəlif iqtisadi sahələrinin inkişafı, coğrafi yerləşdirilmə xüsusiyyətləri və bazar iqtisadiyyatının çağdaş şərtlərinə uyğun olaraq ixtisaslaşdırılması imkanlarına baxılmışdır. Muxtar respublikanın əlverişli və mövcud potensiallı təbii-coğrafi şəraiti və təbii resursları, həmçinin bunlar arasında yaranan təsərrüfatın daxili müxtəlifliklərinə müvafiq ayrılıqda inkişaf təmayülləri haqda məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: *təbii-coğrafi şərait, aqrotəsərrüfat, iqtisadi-coğrafi bölgə, təbii resurslar, sənaye*

Giriş

Ərazi inzibati bölgü kimi Naxçıvan MR 1924-cü ildə yaradılıb və 1995-ci ildən respublikamızın yeni təsis olunmuş Konstitutsiyasına görə Azərbaycan Respublikasının tərkibində müxtər qurumdur və onun ayrılmaz eksklav ərazisidir. Naxçıvan MR muxtar qurum kimi özünün iqtisadi-coğrafi mövqeyi vasitəsilə həm respublikamız, həm qonşu respublikalar ilə müstəsna geniş əlaqələri yaratmaq imkanlarına malikdir. II Qarabağ müharibəsindən sonra Naxçıvan diyarının ölkəmizin digər quru ərazidəki Zəngəzur

dəhlizi vasitəsilə quru sərhədlərinin birləşdirilməsi üçün əla geosiyasi vəziyyət yaranmışdır. Sülh şərtləri çərçivəsində cəhd edilən hərbi-siyasi danışıqlar müsbət nəticə verərsə iqtisadi-coğrafi bölgənin indiki ekstremal şəraitdən qurtarıb yeni açılacaq imkanlardan bəhrələnməsi onun sərhədboyu iqtisadi, geosiyasi və nəqliyyat-coğrafi mövqeyinin əhəmiyyətini daha da artıracaqdır. Digər qonşu respublikalarla sülh şəraitində olduğu təqdirdə Naxçıvan MR-in əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyi regionun iqtisadi imkanlarını xarici investorlar üçün də cəlbedici edəcəkdir. Naxçıvan MR-in iqtisadi-coğrafi mövqeyi böyük nəqliyyat qovşağı və tranzit yükdaşıma kimi potensial imkanına da malikdir. Belə regional xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsi üçün Naxçıvan diyarının yaxşı inkişaf etmiş nəqliyyat kommunikasiya və rabitə sistemlərinin mühüm rolu vardır. Hazırda muxtar qurum ərazisində mövcud olan nəqliyyat—dəmir, avtomobil, hava nəqliyyatı, elektrik ötürücü xətləri və müasir rabitə sistemləri inkişaf etmişdir. Naxçıvan MR-in qonşu respublikalarla müxtəlif yönərdə əlaqələr yaratması, ələlxüsüs sərhədboyu bazar və sərhəd gömrük infrastruktur ünsürlərinin yaradılması, ortaq müəssisələrin tikilməsi muxtar qurumun sosial-iqtisadi inkişafında mühüm əhəmiyyəti vardır.

İqtisadi region təsərrüfatının inkişaf xüsusiyyətləri.. Naxçıvan MR-in sosial-demoqrafik inkişafı təsərrüfatının sahə-ərazi quruluşunun düzgün yerləşdirilməsi, müasir dövrdə restrukturizasiyasının inkişafı ilə artan demoqrafik potensial və əmək ehtiyatlarının artımı arasında müəyyən uyğunluğun olmasını şərtləndirir. Muxtar respublika əhalisinin özünəməxsus inkişaf xüsusiyyətləri və potensialının əsasən kənd məskunlaşması təşkil etdiyindən artan demoqrafik inkişaf spesifikasiyasına malikdir. Belə ki ümumi əhalisinin 29%-i şəhərlərdə, 71%-i isə kənd yerlərində məskunlaşmışdır. Əmək ehtiyatlarının cins strukturunda isə ümumi əhalisinin 49%-indən bir qədər artıq kişilər, 50%-indən artığını isə qadınlar təşkil edir. Keçən əsrin sonlarından etibarən məlum səbəblər üzündən həm ölkəmizdə, həm Naxçıvan diyarında doğumun və təbii artımın göstəriciləri aşağı doğru enməyə başlamışdı, lakin bununla yanaşı yenə də əhalinin təkrar istehsalı müsbət olurdu və XXI əsrin ilk onilliyindən başlayaraq ildən-ilə artıma doğru meyillənməyə başladı. Naxçıvan MR-də son dövrlərdə artan sürətlə kənd əhalisinin miqrasiyası qeyd olunur. Əvvəlki dövrlərdə miqrasiyaların təkcə ölkə daxilində qeyd olunduğu halda, son dövrlərdə isə bu prosesin həcmi və coğrafiyası genişlənmişdir. Bu miqrasiyaların qarşısının alınması, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması, sosial-iqtisadi problemlərin aradan qaldırılması muxtar respublikanın iqtisadi-sosial inkişaf proqramlarının tərkib hissəsi olmalıdır. Yeni əsrin əvvəllərindən başlayaraq muxtar respublikada bir sıra infrastrukturların yenidən qurulması, sosial-iqtisadi vəziyyətin nisbətən yaxşılaşdırılması, yeni iş-məşğulluq sahələrinin yaradılması sonrakı illərdə artan miqrasiya proseslərinin qarşısını nisbətən almışdır. Əvvəlki illərdə əhalinin təbii artımının yüksək olması son illərdə əmək qabiliyyətli əhalisinin sayının sürətlə artmasına səbəb olmuşdur ki bu da əmək bazarında kəskin vəziyyətin yaranmasına səbəb olan amillərdəndir. Bununla yanaşı zəif artan iş-məşğulluq yerləri ilə əmək ehtiyatlarındakı sürətli artım arasında xeyli uyğunsuzluq yaranmışdı və bu problemin həlli istiqamətində bir sıra tədbirlər görülmüşdür.

Müstəqillik dövründə bazar iqtisadiyyatına keçiddən sonra iqtisadi-coğrafi bölgədə intensiv olaraq yaradılan kiçik sahibkarlıq subyektləri region iqtisadiyyatının dayəğına

çevrilməkdədir. Bunlar regionda əmək məşğulluğunun təmin edilməsində, sosial-iqtisadi gərginliyin azaldılmasında, davamlı iqtisadi gəlirlərin artımında, istehlak tələbatlarının təmin edilməsində, təsərrüfatının sahəvi və ərazi strukturunun yenidən daha səmərəli formalaşmasında və s. müsbət nəticələr verir. Müstəqillikdən əvvəlki dövrdə muxtar respublikada böyük istehsal gücünə malik sənaye sahələrinin çox az olması, sənayesinin mövsümi xarakterli, istehsal gücü az olan müəssisələrdən təşkil olunması urbanizasiyanın inkişafını ləngitmişdir. Son dövrdə regionda sənayenin inkişafındakı irəliləyişlər şəhər əhalisinin artımına səbəb olmuşdur. Sovet dövrünün son onilliyində və müstəqillikdən sonrakı ilk illərdə diyarın bir sıra ixtisaslaşmış üzümçülük, şərabçılıq, tütünçülük, ipəkçilik və s. kimi aqrosənaye sahələrinin əvvəlki istehsal gücü kəskin şəkildə azalmışdı. Bunlarla əlaqədar olaraq regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqramına uyğun Naxçıvan iqtisadi regionunda irimiqyaslı tədbirlər planı həyata keçirilmişdir. Müstəqillik əldə olunduqdan sonrakı illərdə bazar iqtisadi sisteminə keçid və özəl müəssisələrin açılması müxtər qurumun ictimai əmək bölgüsündə xeyli dəyişikliklər yaratmışdır.

İqtisadi-coğrafi regionun iqtisadi-sosial inkişafını dəyərləndirmək üçün makroiqtisadi təsərrüfatının tarixi formalaşma dövrlərinə nəzər salmaq lazımdır. İqtisadi-coğrafi regionun ərazisində CƏB, özək iqtisadi mərkəzlərin, inzibati-ərazi bölgüsünün yaranması və inkişaf tarixini iki əsas dövrə bölmək olar: müstəqilliyə qədərki təsərrüfatının inkişaf xüsusiyyətləri və müstəqillikdən sonrakı dövrdə təsərrüfatının inkişaf xüsusiyyətləri.

İqtisadi-coğrafi regionun əsas iqtisadi özəyini fiziki-coğrafi mövqeyi və təbii resursları, ərazisində tarixən formalaşmış, ixtisaslaşmış əmək ehtiyatları, istehsal vasitələri və vərdisləri təşkil edir. İqtisadi regionun təsərrüfatında köklü inkişaf, əsasən aparıcı iqtisadi baza sahələrinin yaradıldığı sovet dövrünün ən yaxşı inkişaf mərhələsinin başladığı 70-ci illərə təsadüf edir. O dövrdə iqtisadi rayona əsaslı kapital qoyuluşu sənayesi və aqrotəsərrüfatının məhsul istehsalı həcmi xeyli artırdı və aqrotəsərrüfatında struktur dəyişiklikləri aparılmışdı. 70-ci illərdən sonrakı təxminən on il ərzində iqtisadi rayonda elektroenergetika, bir neçə maşınqayırma, yeyinti sənayesi, yüngül sənaye və s. sahələrə aid otuz doqquz sənaye müəssisəsi tikilib istifadəyə verilmişdir. Aqrotəsərrüfatında isə ixtisaslaşdırılmış meyvəçilik, üzümçülük, tütünçülük, xırdabuynuzlu heyvandarlıq kimi sahələrinin inkişaf etdirilməsinə və məhsullarının emalını həyata keçirən ASK(aqrar-sənaye kompleksi) yaradılmasına yönləndirilmişdi. Belə makroiqtisadi işlərin həyata keçirilməsi sayəsində həmin dövrdə xeyli təbii və əmək potensialı istehsalata cəlb olunmuş, iqtisadi-coğrafi regionda istehlakçıların tələbatını aqrar-sənaye məhsulları ilə ödəyən ASK formalaşmışdı. Həmin illərdən sonra iqtisadi regionun inzibati ərazi vahidlərinin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələri fərqləri də azalmağa başlamışdı.

Cədvəl 1.

Müxtəlif illərdə Naxçıvan MR-in sənayesinin ərazi strukturu(yekun görə, %)

İnzibati rayonlar	Ümumi məhsul				Sənaye istehsalı işçi heyəti		
	1970	1975	1980	1985	1975	1980	1988
Naxçıvan MR, o cümlədən	100	100	100	100	100	100	100
Naxçıvan şəhəri Babək rayonu ilə	64.2	47.7	44	46.5	55	61.7	56.4
Ordubad	7.3	12.4	10	10.6	30.8	25.4	11.7
Şərur(Sədərəklə birlikdə)	20.3	25.8	27.8	31.3	6.2	3.9	21.5
Culfa	3.6	6.1	10.8	5.1	6.9	7.9	3.3
Şahbuz	4.5	8.0	6.1	6.5	1.1	1.1	7.1

Mənbə: Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları və problemləri. Bakı, "Elm",1998, s.58

Cədvəl 1.-də Naxçıvan iqtisadi regionun bütün inzibati rayon və iri şəhərlərinin sənaye ümumi məhsulu və sənaye sahələrində çalışanları bu və ya digər səviyyədə qeyd olunmuşdur. Naxçıvan şəhəri Babək rayonu ilə birlikdə digər inzibati rayon və şəhərlərin sənaye sahələrinin inkişafı səbəbindən muxtar respublikanın ümumi sənaye məhsulunda payı azalaraq 1970-ci ildəki 64.2%-dən 1985-ci ildə 46.5%-ə düşmüşdür. Lakin təzad təşkil edən sənaye istehsalında çalışanların xüsusi çəkisindəki artım Naxçıvan şəhərində(Babək rayonu ilə birlikdə) inkişaf etdirilən sənaye sahələrinin əməktutumlu, həm də çoxsahəli olması ilə əlaqədardır.(Ələsgərov, 1998, s.59) Naxçıvan diyarının sovet dövründə 1970-ci illərdən iqtisadi-sosial inkişafının təməli Ümummilli liderimiz H. Əliyev tərəfindən qoyulmuş və 1991-ci ildən etibarən muxtar respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə ardıcıl olaraq mühüm sosial-iqtisadi islahatlar aparılmışdır. Məhz Ümummilli liderimiz H. Əliyevin söyləri nəticəsində həmin illərdə Türkiyə və İran dövlətləri ilə yeni iqtisadi əlaqələr quruldu, kommunikasiya sistemləri yeniləndi. Bütün bu iqtisadi layihələr o dövrdə Naxçıvan diyarının daha çətin şəraitə düşməsinin qabağını aldı və muxtar respublikanın gələcək inkişafına təminat yaratdı.

Müstəqillik əldə olunduqdan sonra Naxçıvan iqtisadi regionunda təsərrüfatın inkişaf səviyyəsini öyrənmək üçün müstəqilliyin ilk illərindəki mürəkkəb geosiyasi şəraitinin iqtisadi-sosial şəraitə təsirləri də təhlil edilməlidir. Həmin dövrün ağır siyasi şəraiti Naxçıvan iqtisadi regionunun ölkəmizin digər bölgələrinə nisbətən ən çox iqtisadi-sosial böhrana məruz qoydu. Aqrotəsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalında keçən əsrin sonlarından etibarən bəzi irəliləyiş olsa da, iqtisadiyyatının əvvəllər aparıcı sahələri olan üzümçülük-şərabçılıq, tütünçülük, ipəkçilik və həmin sahələrin məhsullarını emal edən müəssisələrin istehsal gücünün azalması və bəzilərinin dayanması baş vermişdi. 1996-1998-ci illərdə

iqtisadi regionun 1497 müəssisəsi özəl sahəyə verildi ki, bunların da 25-i sənaye, 481-i nəqliyyat vasitələri, 229-u ticarət və peşə, 600-ü məişət xidməti, 56-sı isə digər sahələr təşkil edir. 2000-ci ildən iqtisadi regionda 40 sənaye müəssisəsi fəaliyyət göstərirdisə, 2008-ci ildə isə bunların sayı 136-ya qədər yüksəlmişdir. Tikinti sənayesi işlərindəki irəliləyiş sayəsində tikinti müəssisələrinin sayı 2000-ci ildə 19-dan 2008-ci ildə 62-yə, həmin müəssisələrin işçilərinin sayı isə uyğun olaraq 2771-dən 8471-ə qədər artmasına səbəb olmuşdur. Həyata keçirilmiş islahatların müsbət nəticəsi özəlləşdirilmiş sahələrin iqtisadi səmərəsini təmin edə biləcək müxtəlif xidmət, yardımçı və digər infrastruktur sahələrinin də inkişafı olmuşdur. İqtisadi region iqtisadiyyatının bütün sahələrində özəl sahə üstünlük təşkil edərək 2008-ci ildə ümumdaxili məhsul istehsalında özəl bölmənin payı 86%-ə, sənayedə 82.3%-ə, nəqliyyat və rabitədə 81%-ə qədər artmışdır. Bütün bu mülkiyyət dəyişiklikləri iqtisadi region təsərrüfatının sahə və ərazi quruluşunun təkmilləşdirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Naxçıvan iqtisadi regionunun dayanıqlı iqtisadi inkişafında təsərrüfatın bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahə-ərazi quruluşunun formalaşması mərhələlərinin və ərazi təşkili xüsusiyyətlərinin əsaslı iqtisadi-coğrafi çətinliklərinin araşdırılması müasir dövr üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. İqtisadi-coğrafi, sosial problemlərin müxtəlif aspektdən tədqiq olunması bölgənin təbii şəraiti və resurslarının düzgün istifadəsi, əhalinin və təsərrüfatın potensial inkişafı və səmərəli ərazi təşkili məsələlərinin həllində vacib məsələlərdir.

Təsərrüfatın davamlı inkişafında prioritet istiqamətlər. Naxçıvan iqtisadi regionunda dayanıqlı iqtisadiyyatın bütün amillərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsindən görünür ki, məhsuldar qüvvələrin gələcək üçün inkişaf imkanları çoxdur. Naxçıvan iqtisadi regionunun davamlı iqtisadi inkişafı, ilk növbədə maddi texniki bazasının əsası olan yanacaq-enerji sənayesinin yaradılmasından asılıdır. İqtisadi regionda hələ ki sənaye əhəmiyyətli mineral yanacaq resursları aşkar olunmamışdır. Əvəzində muxtar respublikada bir sıra hidroenerji ehtiyatlarına malik dağ çaylarının olması onun enerji təminatında yerli elektrik enerjisi potensialı geniş istifadə etmək və bu imkanlardan daha çox yararlanmaq olar. Naxçıvan iqtisadi regionunun davamlı iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün diyarın zəngin təbii-iqtisadi potensialından istifadə etməklə, birinci növbədə isə yerli yanacaq-energetika istehsal kompleksini yaratmaqla əsas iqtisadi strateji sahənin bazasını möhkəmləndirmək lazımdır. Yerli SES şəbəkəsinin qurulması iqtisadi regionun bütün tələbatını təmin etməsə də enerji balansında mühüm əhəmiyyətli yer tutar. İqtisadi regionda yerli elektrik enerjisi istehsalı bazasını gücləndirmək üçün ərazisində alternativ enerji mənbələrindən istifadə edilməsi də mühüm rol oynaya bilər. Naxçıvan diyarının küləkli günləri ildə 250-300-ə qədər olur və çox günlər böyük gücə malikdirlər. Günəşli saatların miqdarına görə isə iqtisadi region ölkəmizdə ilk yerdə durur. Muxtar respublikanın energetika sənayesində günəş enerjisi potensialı əsasında GES və KES qurmaq kimi imkanları geniş perspektivlidir və yaxın dövrdə yanacaq balansının təşəkkülündə ciddi işlər görülməkdədir.

Hal-hazırda muxtar respublikanın aqrotəsərrüfatında irriqasiya, meliorasiya kimi məsələlərin həll olunması ilə əkin yerlərinin ərazisi genişlənməkdə davam edir. Aqrotəsərrüfatın intensivləşmə yolu ilə inkişaf etdirilməsi, təşkili və idarə olunması müasir texnoloji prinsiplər əsasında həyata keçirilməlidir. İntensiv inkişafın gerçəkləşdirilməsi

üçün muxtar respublikanın düzənlik isti iqlimə malik zonalarında eyni torpaq sahəsindən ildə iki dəfədən artıq məhsul alınması, orta və aşağı dağlıq ərazilərində terras əkinçiliyin, meyvəçiliyin, üzümçülüyn, tütünçülüyn inkişafı imkanlarından maksimum istifadə edilə bilər. Yerli tələbatə uyğun sənaye quşçuluğu təsərrüfatı, həm də balıqçılığın inkişafı ilə əhalinin ət məhsulları ehtiyacını qarşılamaq mümkündür. Son dövrlərdə əhalinin qənd və şəkər tozu məhsullarına olan yerli tələbatını qismən qarşılamaq üçün burada şəkər çuğunduru istehsalı artırılmışdır. İstehsal olunan şəkər çuğunduru məhsulunun elə muxtar respublikada emalı olunması üçün şəkər emalı zavodunun tikintisi vacib məsələlərdəndir. Bu problemin həll olunması həm də emal prosesindəki alınan tullantı məhsullarından heyvandarlıq sahəsinin qiymətli yem bazasının möhkəmləndirilməsi deməkdir. (Qasımov, 2011, s.99-111)

İqtisadi-coğrafi bölgədə iqtisadi-sosial inkişafın əsas təmayüllərindən biri kimi əhalinin yerli tələbatının qarşılınması üzrə təsərrüfat sahələrinin inkişaf etdirilməsi, əmək ehtiyatlarının məşğulluq məsələlərinin həll edilməsi və sosial-iqtisadi rifahının yaxşılaşdırılması hesabına əhalinin muxtar respublika ərazisi daxilində sıx məskunlaşmasında nail olmaq olar. İqtisadi-coğrafi bölgənin yüksək səviyyədə hərtərəfli inkişafı daha çox onun mühüm və potensial təbii resurslara malik xammalından geniş istifadəsi ilə bağlıdır. İqtisadi-coğrafi bölgənin böyük miqyasda istehsal-sənaye kompleksinin təşəkkülü böyük potensiallı daş duz yataqları, zəngin təbii sərvətlərindən olan müxtəlif kimyəvi tərkibli və müalicəvi mineral sularının emalı üçün tam istifadəsi, əhəmiyyətli təbii sərvətləri olan müxtəlif filiz xammalı ehtiyatlarının əsasında dağ-mədən sənayesinin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədardır. Dağ-mədən sənayesinin muxtar respublikanın sosial-iqtisadi inkişafında yüksək əməktutumlu sahə olmaqla yerli əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluq problemlərinin həll olunmasında xüsusi əhəmiyyəti vardır. Geniş həcmdə istehsalı mümkün olan məhsulların(məs. müxtəlif filiz məmulatları, keyfiyyətli xörək duzu, mineral sular, travertin, mərmər, meyvə-tərəvəz konservləri, şərab məhsulları və s.)Türkiyə vasitəsi ilə Avropa bazarlarına çıxışı gələcəkdə iqtisadi-coğrafi bölgənin tərəqqisi üçün məqsədəuyğun və əhəmiyyətliyədir. Belə iqtisadi layihələr gələcəkdə muxtar respublikaya xarici investorların cəlb edilməsini, müxtəlif istehsal sahələrində yeni texnologiyaların tətbiqini də sürətləndirirdi.

Naxçıvan diyarının qədim tarixi- memarlıq abidələrinə malik olması beynəlxalq miqyasda Türkiyə - Naxçıvan - İran turist marşrutunun yaradılması da müxtəlif növdə xarici turist qonaqların böyük axınına və bu sahənin iqtisadi gəlirlərinin yüksəlməsinə səbəb olardı. İqtisadi-coğrafi bölgənin xarici nəqliyyat əlaqələrinin genişlənməsi onun iqtisadiyyatının səmərəli olan mühüm seqmentinin—müalicə-kurort və turizm kimi xidmət sahələrinin inkişafına səbəb ola bilər. Naxçıvan diyarında 2003-cü ilin 16 iyun tarixində Ordubad rayonunun inzibati ərazisinin 12131 hektarında Zəngəzur Milli Parkı yaradılmışdır. Burada Zəngəzur Milli Parkı ilə yanaşı, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazisinin 27870,0 hektarında Ordubad Dövlət Təbiət Yasaqlığı da yaradılmışdır.(İbrahimov,2019,s.344) Yasaqlıq aşağı, orta və yuxarı dağlıq qurşaqların landşaftlarını əhatə edir. Naxçıvan MR-in füsunkar və zəngin təbiəti xarici qonaqların cəlb edilməsi üçün xeyli turizm imkanlarına malik gözəl diyardır.

Naxçıvan diyarının füsunkar təbiət abidələri, dağ landşaftları, Batabat gölü və ətrafı, müalicəvi daş-duz mağaraları, tarixi-memarlıq abidələri və s. müxtəlif turist növlərinin cəlbi üçün əhəmiyyətli turizm sənayesi potensialıdır. Ənənəvi turist maraqlarını nəzərə alaraq diyarda müxtəlif turist növlərinin də (1.Sakit istirahətin həvəskarları; 2. Zövq həvəskarları; 3. Fəal istirahət həvəskarları; 4. İdman istirahəti həvəskarları; 5.Yeni görməli yerləri öyrənmək və dərk etmək məqsədilə istirahət edənlər; 6. Macəra həvəskarları və s.)istirahəti üçün maraqlı turist məkanları(təbii və süni şəraitdə) yaratmaq və inkişaf etdirmək olar. Naxçıvan diyarı həm təbii-cöğrafi(dağ-düzən; meşə; göl; çay-terras və s.) landşaftları, həm də qədim tarixə malik tarixi-mədəni məkan olduğu üçün burada turizmin bir çox forma və növlərinin inkişaf etdirilməsi mümkündür. Məsələn, 1. İstirahət məqsədli turizm; 2. Müxtəlif mədəniyyətləri öyrənmək məqsədli turizm(Ziyarət); 3. İctimai turizm; 5. İdman turizmi; 6. İqtisadi turizm; 7. Sosial turizm; və s. kimi xidmət göstərməklə turizm təsərrüfatının diyarda inkişafı gələcək dayanıqlı təsərrüfatının prioritet iqtisadi sahələrindəndir.(Soltanova, Hüseynova, s.10-14)

Nəticə

Müasir bazar iqtisadi inkişafı dövründə iqtisadi regionun təsərrüfatında qarşılıqlı əlaqədə və əməli fəaliyyətdə üç struktur seçilməkdədir: 1.Dövlət tənzimləmə strukturu; 2.Sahə strukturu; 3.Ərazi strukturu(Qasimov, 2011, s.63)

2000-ci illərdən sonrakı mərhələdə idarəetmə və sahə quruluşunda müəyyən dəyişiklik olsa da, ərazi quruluşundakı dəyişikliklər nisbi sabit vəziyyətdədir. Dövlət strukturlarının əsas işi iqtisadi regionun təsərrüfatının inkişafı üçün bazar iqtisadi şəraitində səmərəli sahibkarlıq mühitinin yaradılmasıdır. Bu məqsədlə muxtar respublikada 2000-ci illərdən sonra bazar və idarəetmə strukturlarında sahibkarlığın inkişafı istiqamətində ciddi tədbirlər görülmüş, aqrar islahatlar həyata keçirilmiş, yeni mülkiyyət formaları və sahibkarlıq subyektləri yaradılmışdır. Muxrar respublikanın təsərrüfatı strukturuna görə çoxsahəlidir. Burada təsərrüfatın müasir strukturu ictimai əmək bölgüsü, yerli tarixi və təbii-coğrafi şəraiti, təbii və əmək resurslarının potensial imkanları daxilində yaranmışdır. İctimai əmək bölgüsünün qeyri-bərabər inkişafı nəticəsində 2004-cü ildə iqtisadi regionun ümumi sənaye istehsalının 75%-dən çoxu təkçə yeyinti və elektrik enerjisi, qaz, su təchizatı sənaye sahələrinin payına düşmüşdür. Sənayedən fərqlənərək, aqrotəsərrüfat və rabitənin strukturu genişlənməmiş və tərkiblərində bir sıra yeni sahələr(şəkər çuğunduru, rabitə və xidmət sahələri) yaradılmışdır. Bununla yanaşı dövlət strukturları siyasəti sayəsində son dövrlərdə iqtisadi region sənayesində əvvəl mövcud olmayan sahələrdə(metal emalı, maşınqayırma, plastik materiallar, meyvə şirələri istehsalı, kağız emalı və s.) yeni müəssisələr yaradılmışdır. İqtisadi regionun sənaye və tikinti-quraşdırma sahələrinin inkişafı və müasirləşdirilməsi, bir sıra aqrar islahatların aparılması nəticəsində ərzaq məhsulları istehsalının artırılması müasir iqtisadi irəliləyişin mühüm təmayülləri olmuşdur. İstehsal sahələrindəki artımlar makroiqtisadi səviyyədə respublika iqtisadiyyatının yüksəlməsinə, əhalinin iş yerləri ilə təminatının, iqtisadi-sosial rifahın yaxşılaşmasına öz təsirini göstərmişdir. İqtisadi regionun təbii-iqtisadi və ixtisaslı əmək ehtiyatları kadr potensialı, toplanmış təcrübələr regionda sənayenin yeni sahələrinin davamlı inkişafını təmin edəcəkdir. Son illərin statistik məlumatlarının təhlili göstərir ki,

iqtisadi regionun ÜDM sahə strukturunda müsbət dəyişikliklər müşahidə edilir. Belə ki, ümumi sənaye istehsalında əldə edilən mütləq artım həm onun xüsusi çəkisinin yüksəlməsi ilə nəticələnmiş, həm istehsal olunan məhsulların növü və istehsal həcmi daxili bazar tələbatının xeyli payını ödəmiş və həm də İran, Türkiyə və digər ölkələrdən müxtəlif növ məhsul idxalı payını azaltmışdır. ÜDM istehsalında aqrotəsərrüfat istehsalının həcmi artmışsa da xüsusi çəkisi azalmışdır. Bunun əvəzində isə ÜDM-də xidmət sahələrinin istehsal payı xeyli yüksəlmişdir. İqtisadi regionun iqtisadi fəal əhalisinin təsərrüfat sahələri arasındakı bölgüsündə də əsaslı fərqlər baş vermişdir. Müstəqillikdən sonrakı illərdə muxtar respublikanın iqtisadi fəal əhalisi daha çox sənaye və aqrotəsərrüfatda çalışmışsa, hazırda ticarət və xidmət sahələrində onların xüsusi çəkisi artmışdır. Müasir dövrdə regionun ixtisaslaşmış sahələrinə—mineral sular istehsalı, müxtəlif mədəni filizləri hasilatı, daş duz, üzlük tikinti materialları, müxtəlif çeşidli aqrotəsərrüfat məhsulları istehsalını və s. göstərmək olar. Müasir bazar iqtisadi şəraiti region təsərrüfatının sahə və ərazi quruluşuna, yenilənməsinə, təsərrüfatının müasir ixtisaslaşmasına öz təsirini göstərmişdir. İqtisadi-coğrafi bölgənin sadəlikdən prioritet təsərrüfat sahələrinin və xarici nəqliyyat əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi gələcəkdə burada müxtəlif təyinatlı xüsusi azad iqtisadi zonaların yaradılması imkanlarını genişləndirir. Ərazinin iqtisadi-coğrafi aspektdən təhlili göstərir ki, Naxçıvan MR eksklav mövqeyə malik olsa da məhsuldar qüvvələrinin davamlı iqtisadi-sosial və mədəni inkişafı üçün geniş imkanlara sahibdir. İqtisadi regionda aparılmış bütün iqtisadi layihələr, aqrar islahatlar deməyə əsas verir ki, muxtar respublikanın hərtərəfli inkişafının möhkəm təməli qoyulmuşdur və bu diyarın məhsuldar qüvvələrinin dayanıqlı və davamlı inkişafı üçün dövlətimiz böyük miqyaslı iqtisadi tədbirlər həyata keçirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ələsgərov A.K. Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları və problemləri. Bakı: Elm, 1998. 498 s. səh.58-59
2. İbrahimov T.O. Azərbaycanın qoruq və yasaqlıqları. Bakı. "Elm və təhsil" nəşriyyatı. 2019.392s
3. Qasımov E. E. Naxçıvan MR iqtisadiyyatının ərazi təşkili və inkişafının coğrafiyası. Bakı,"Təhsil", 2011, 192s
4. Soltanova H.B., Hüseynova Ş.H., Turizmin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı. Mütərcim,2007. 316s.

SUMMARY

Afshan Babashova, Dilshad Suleymanli

THE ECONOMIC-SOCIAL DEVELOPMENT CHARACTERISTICS OF THE NAKCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Nakhchivan AR is our region of great importance in the Transcaucasia from the geopolitical and geoeconomic point of view. For this reason, the restructuring of the regional economy, the establishment and evaluation of the field and territorial organization of the economy in modern real

conditions is an urgent and priority topic for the development of the region today. The modern construction of the working mechanism of various economic activities based on the economic potential that the region has and has been granted since the day it was granted autonomy is an important condition for achieving sustainable socio-economic results and a reliable foundation for the future. Thanks to comprehensive construction works in the region in the recent period, the autonomous republic is progressing at a pace of development. On the basis of sustainable development of economic areas of Nakhchivan AR, improvement of field and territory organization, and beneficial use of labor and natural resources in the long term, socio-economic achievements are being achieved in the region with the goals of self-sufficiency at a high level. Economic-geographical and socio-economic problems of the autonomous republic were investigated by researchers both before and after independence. The article is devoted to the evaluation of the modern socio-economic situation of Nakhchivan MR, the re-establishment of the field and territorial structure of the farm in the current conditions, which can meet the modern requirements and is calculated to use the local natural and economic potential. In the post-Soviet phase of Nakhchivan AR transition to a market economy, the specifics of the formation of the reconstruction of the economy in the sectoral and territorial interaction and connection were studied, economic resource opportunities, positive trends in economic development, efficient territorial organization and development directions of the economy were interpreted and in a brief context generalization was done. The article also considered the development of industrial, agricultural and various economic fields of economic-geographic regional economy, the features of geographical location and the possibilities of specialization in accordance with the modern conditions of the market economy. Information about favorable and existing potential natural-geographical conditions and natural resources of the autonomous republic, as well as the development tendencies of the internal diversity of the economy arising among them, is given.

Keywords: natural-geographical conditions, agriculture, economic-geographical region, natural resources, industry

РЕЗЮМЕ

Афшан Бабашова Дильшад Сулейманли

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИКО-СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ НАХЧИВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Нахчыванская МР – наш регион, имеющий большое значение в Закавказье с геополитической и геоэкономической точки зрения. По этой причине реструктуризация региональной экономики, установление и оценка отраслевой и территориальной организации экономики в современных реальных условиях является актуальной и приоритетной темой развития региона сегодня. Современное построение механизма работы различных видов экономической деятельности на основе экономического потенциала, который есть и предоставлен региону со дня предоставления ему автономии, является важным условием достижения устойчивых социально-экономических результатов и надежным фундаментом на будущее. Благодаря масштабным строительным работам, проведенным в регионе за последнее время, автономная республика развивается высокими темпами. На основе устойчивого развития экономических зон Нахчыванской МР, улучшения организации

месторождений и территорий, а также рационального использования трудовых и природных ресурсов в долгосрочной перспективе в регионе достигаются социально-экономические достижения с целями самодостаточности. на высоком уровне. Экономико-географические и социально-экономические проблемы автономной республики исследовались исследователями как до, так и после обретения независимости.

Статья посвящена оценке современного социально-экономического положения Нахчыванской МР, воссозданию полевой и территориальной структуры фермерского хозяйства в современных условиях, которое может отвечать современным требованиям и рассчитано на использование местных природных ресурсов. и экономический потенциал. На постсоветском этапе перехода Нахчыванской МР к рыночной экономике были изучены особенности формирования реконструкции экономики в отраслевом и территориальном взаимодействии и связи, возможности экономических ресурсов, положительные тенденции экономического развития, эффективная территориальная организация. истолкованы направления развития экономики и в кратком контексте сделано обобщение. В статье также рассмотрено развитие промышленной, сельскохозяйственной и различных отраслей экономики экономико-географического хозяйства региона, особенности географического положения и возможности специализации в соответствии с современными условиями рыночной экономики. Приведены сведения о благоприятных и существующих потенциальных природно-географических условиях и природных ресурсах автономной республики, а также тенденциях развития внутреннего многообразия экономики, возникающего среди них.

Ключевые слова: природно-географические условия, сельское хозяйство, экономико-географический район, природные ресурсы, промышленность.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE NAKHICHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Nigar RAHIMOVA

nigiar82@rambler.ru

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

Nakhichevan Autonomous Republic (NAR) is a strategic part of the Republic of Azerbaijan (AR). Unfortunately, as a result of aggression and encroachment by Armenia on the territorial integrity of the Republic of Armenia, the NAR fell into a blockade situation. The NAR occupies the southeastern part of the Transcaucasian Highlands. President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev played a special role in the development of the economy of the NAR. The modern economy of the NAR differs from other regions of the AR in its diversified structure. This is due to its geographical location isolated from the territory of the Republic of Armenia, and therefore it is forced to satisfy its needs at the expense of internal capabilities. Since the second half of the twentieth century, new production industries have been created in the NAR, rich natural reserves have been identified and brought into operation, the industry has been provided with modern equipment and technology. The NAR is a diversified industrial and agrarian-industrial republic. Processing of agricultural products and mining occupy a special place in industry. There are enterprises in the field of electronics, metalworking, building materials and light industry. Agriculture mainly specializes in grain farming, animal husbandry, vegetable growing and horticulture. The economy and social life of the NAR are very different in their uniqueness. Despite the blockade in the field of economy and transport, Nakhichevan is actively involved in the large-scale construction process of the Republic of Azerbaijan. (Bağirov, 2017, s.74)

The creation of a free economic zone in Nakhchivan is the main point of the concept of development of the Autonomous Republic. This means assessing the possibility of creating a competitive trade hub in the region with the definition of tax and customs benefits, taking into account the location of the region on the border with foreign countries in the section of the current realities of the state program. Attracting investments to the Autonomous Republic and increasing these investments is important for comprehensive development. The creation of a free economic zone in Nakhichevan is the main point of the concept of development of the Autonomous Republic. This means assessing the possibility of creating a competitive trade hub in the region with the definition of tax and customs benefits, taking into account the location of the region on the border with foreign countries in the section of the current realities of the state program. Attracting investments to the Autonomous Republic and increasing these investments is important for comprehensive development.

President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev has signed an order approving the "State Program of socio-economic development of the Nakhchivan Autonomous Republic for 2023-2027". The work done within the framework of state programs has created

wide opportunities for the development of the Nakhchivan Autonomous Republic in the coming years. The transition to a new qualitative level of work to accelerate economic activity in the socio-economic life of the Nakhchivan Autonomous Republic, including in rural areas, the formation of a favorable business environment, the creation of an export-oriented value chain as a result of attracting investments and the opening of permanent jobs using all these opportunities has now become one of the main priorities. In January 2024, the gross domestic product of the Autonomous Republic amounted to 99,429,700 manats, GDP grew by 1.2% year-on-year. Over the past year, GDP per capita in the NAR increased by 0.6% and amounted to 212 manats. In January, 47,569 thousand manats worth of industrial products were produced, which is 20.6% more year-on-year. Dövlət Statistika Komitəsi, 2024, s.116)

The strengths of the Nakhchivan economy include the availability of natural resources and raw materials; the potential of renewable energy sources (wind and solar); state support for business development and increased exports; the presence of an international airport; a favorable geographical location for foreign trade. Weaknesses include low level of access to public services; limited access to financial resources; poor condition of energy infrastructure, especially power transmission lines; deficiencies in the water supply system and agricultural infrastructure; lack of direct land connection with other regions of Azerbaijan. The NAR has opportunities for development through: tourism development; logistics links with the Middle Corridor through the Zangezur Corridor; development of export-oriented industry; attracting foreign investors; application of the "state-private sector" partnership model. But despite all this, there are some risks for the Nakhchivan economy. These are the high level of transfers from the state budget of Azerbaijan; limited opportunities for diversifying the geography of exports; problems with the competitiveness of products on international markets; migration of the population to other regions of the country and abroad; desertification of lands under the influence of global climate change.

In the Nakhichevan Autonomous Republic, food security is a key component of government policy. An important goal of economic policy is to achieve sustainable development of the economic system. Therefore, it is also of great importance to provide affordable credit mechanisms to ensure the development of the service sector and manufacturing industry, income growth and permanent employment. Permanent subsidies to entrepreneurs and farmers can open up new opportunities for development in terms of technical improvement of their activities. The development of grain production in the republic is a key area. One of the main declared goals of the republic is to maintain a balance of food security achieved through domestic production. In fact, this is a global problem. Indeed, at present, ensuring reliable food supplies is a key area of economic security in every country. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev considers it necessary to take regular measures to ensure food security in the country. State support for the development of the agricultural sector in order to ensure reliable food security in the country is multifaceted and continuous. Farmers are exempt from all types of tax payments except land tax. Modern land reclamation and irrigation systems are being built at the expense of public investments. The modernization of the agricultural sector should be carried out on a systematic basis, based on innovations and aimed at increasing the competitiveness of the

industry, its export potential, and the development of the infrastructure of the agricultural sector.

One of the main issues in Nakhichevan, which is under blockade, is ensuring food security at the expense of local resources. The implementation of state programs adopted in various fields has created ample opportunities to increase local production in the autonomous republic and provide the population with high-quality food. In the autonomous republic, which previously fully satisfied its needs for basic food and industry through imports, today the need for 350 types of products is being met through local production, and the export potential is growing. The development of private property, small and medium-sized enterprises is in the focus of attention in the autonomous republic. The annual increase in state financial support for entrepreneurs, the elimination of artificial interference in activities in this area, the introduction of a number of tax and customs benefits have had an impact on the development of entrepreneurship.

The year 2023 was financially successful for the Nakhichevan Autonomous Republic. Last year, the gross domestic product, which is the main indicator of economic development, amounted to 1 billion 395 million 758 thousand manats, and the gross domestic product for each resident was 2,988 manats. In 2023, the budget revenues of the Nakhichevan Autonomous Republic were fulfilled in the amount of 121.13 percent or 184,385,484 manats against the plan of 152.2 million manats, funds were raised by 32,163,484 manats more than budgeted. During the year, the expenditures of the Nakhichevan budget were fulfilled by 16.6 percent, or 100,696,957 manats less than the forecast by 605,013,000 manats, in the amount of 504,316,058 manats. This amount is 101,553,723 manats less than the same expenditure figure in 2022 (Dövlət Statistika Komitəsi, 2024, s.122)

This means that the budget of Nakhichevan was spent efficiently and economically last year, transparency and honesty were accepted as the main principles. The subsidy allocated to the budget of the Nakhichevan Autonomous Republic from the centralized expenditures of the Republic of Azerbaijan in 2023 was fulfilled by 30.43 percent (452,791,000 manats), or 137,791,000 manats less than planned, in the amount of 315 million manats. The subsidy received in 2023 was 110 million manats less than in 2022 (425 million manats). Important work has also been done to improve the social security of the population. Thus, in connection with the activities of the relevant ministry and its subordinate structures, a total of 17 electronic subsystems were created, of which 10 were fully or partially implemented. (Dövlət Statistika Komitəsi, 2024, s.131)

The comprehensive measures taken in Nakhichevan, the achievement of positive results in the development of industry and agriculture, the launch of new production facilities, the expansion of investment opportunities contributed to maintaining high rates of development, improving the welfare of the population and solving social problems. Achievements in all areas have provided employment, 98,775 jobs have been created, and incomes have increased 61 times. President Ilham Aliyev, who visited the region 15 times as head of state, took part in the opening of more than 100 educational, medical, sports and cultural institutions, industrial facilities and military facilities in Nakhichevan. The number of facilities created under the auspices, instructions and recommendations of the head of the country is in the thousands.

Indicators of the socio-economic development of the Nakhichevan Autonomous Republic reflect important achievements in 2023-2024. These indicators are not just a set of numbers, but touching results of hard work, dedication and the right path. Last year, the autonomous republic produced industrial products worth 1 billion 69 million 655 thousand 700 manats, which is 1.7 percent more than a year earlier. The share of the private sector is 92.3 percent. In order to develop the industry in 2023, business entities were granted loans in the amount of 11 million 276 thousand manats. Production and service facilities have been created or are being built for 194 projects. Currently, 384 types of products are produced in Nakhchivan. (Dövlət Statistika Komitəsi, 2024, s.122)

In the autonomous republic, loans were issued to entrepreneurs in the amount of more than 38 million manats, 13 million 875 thousand manats were allocated for the creation or expansion of new production facilities, 24 million 161 thousand 100 manats were allocated for the development of individual entrepreneurship. 52 legal entities and 2,389 individuals have been registered. In 2023, agricultural products were produced by 5.3 percent more than in the previous year, or by 573 million 380 thousand manats. The construction of the Sharur solar power plant with a capacity of 5 MW and a hybrid wind-solar power plant with a capacity of 1.1 MW in the Julfa district has been completed in order to create alternative energy production areas in the Autonomous Republic, as well as the construction of a solar power plant in the Sharur district. In process. 355 social and administrative facilities have been built or reconstructed in the autonomous Republic, and construction and reconstruction work has continued at 149 sites. The increase in the standard of living of the population has had a positive impact on the construction of individual residential buildings, and last year 376,661 square meters were put into operation at the expense of the population. m of housing. (Qasimov, 2020,s.98-99)

The Second Karabakh War created new political and economic realities in the South Caucasus. Before the war, Azerbaijan, the leading state in the region, further strengthened its status as a leader in the region, ensuring its territorial integrity. At the same time, by the military and political defeat of Armenia, President Ilham Aliyev laid the foundation for the realization of the historical and national interests of our people. One of them is the realization of the historical conditions created for the transformation of the Zangezur region, once the land of Azerbaijan, into a bridge connecting the entire Turkic world.

One of the points of the November 10 statement, which is a political and legal confirmation of Armenia's defeat in the 44-day Second Karabakh War, is the restoration of all economic and transport links in the region, the establishment of transport links between Azerbaijan and the Nakhichevan Autonomous Republic. As a result of the political and diplomatic wisdom of President Ilham Aliyev, a transport bridge called the Zangezur Corridor will be built. One of the highlights of President Ilham Aliyev's 15th visit to the Nakhichevan Autonomous Republic on May 10 last year was the announcement of the implementation of the Zangezur corridor. The creation of a new runway at Nakhichevan International Airport, transport projects such as the Julfa-Ordubad highway, the reconstruction of the Ordubad railway station are part of the steps taken to lift the blockade of the Autonomous Republic and the Zangezur corridor.

The development achieved today in the besieged autonomous republic is the embodiment of the political course of President Ilham Aliyev, the triumph of the ideas of Heydar Aliyev. We are confident that we will further increase the scale of Nakhichevan's successes and mark the 100th anniversary of autonomy with even greater examples of progress.

The decree of President Ilham Aliyev on the approval of the "State Program of socio-economic development of the Nakhichevan Autonomous Republic for 2023-2027", signed on July 5, 2023, is considered a roadmap for the new progress of Nakhichevan. The result of this is that the autonomous republic is currently successfully implementing state programs and infrastructure projects, actively participating in increasing the economic power and strengthening the intellectual potential of the country. Nakhichevan is one of the places where prestigious international events are consistently held. President Ilham Aliyev has already raised Nakhichevan's geostrategic position to a global level. Nakhichevan, developing with great speed in all spheres, is literally experiencing a grand Renaissance. By order of President Ilham Aliyev, with the beginning of the activities of the Institute of the Presidential Plenipotentiary Representative in Nakhichevan and the successful implementation of targeted reforms in the Autonomous Republic, a new stage of development has been ensured.

The "State program of socio-economic development of the Nakhichevan Autonomous Republic for 2023-2027" approved by the Head of State is a very important document defining the modern development of our ancient homeland. When considering the projects provided for in the detailed action plan of the state program, it becomes clear that new revolutionary innovations will soon occur in the socio-economic and cultural life of the Autonomous Republic.

In general, the indicators of the last months of this year also give reason to say that Nakhichevan continues to grow in all areas. All this is the fruit of the reforms carried out by President Ilham Aliyev. The activities of the Presidential plenipotentiary mission are in plain sight. During each visit to Nakhichevan, changes and developments are clearly visible on the example of concrete facts, new construction, landscaping. Every time I meet with my constituents, they express gratitude and appreciation to President Ilham Aliyev for this support and care.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Əsas iqtisadi-statistik göstəricilərə dair metodoloji izahatlar. II nəşr. Bakı, Səda, 2024, 138 s.
2. Bağirov M.S., (2017) Naxçıvan Muxtar Respublikasında aqrar sahənin inkişafı: problemlər və həlli yolları. Naxçıvan, Əcəmi, 154 səh
3. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli. Kollektiv monoqrafiya. (2020), Bakı, 217 səh
4. Qasimov C.Y., (2020) Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi perspektivləri: reallıqlar və nəticələr. Dərs vəsaiti. Naxçıvan, Əcəmi, 147 s
5. https://azertag.az/en/xeber/cabinet_of_ministers_holds_meeting_on_state_program_for_socio_economic_development_of_nakhchivan_autonomous_republic-30205

XÜLASƏ

Məqalə Naxçıvan Muxtar Respublikasının çoxşaxəli quruluşu ilə müasir iqtisadiyyatının öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Həmçinin muxtar respublikanın yerli imkanları, davamlı istehsalı və bir sıra mövzular işıqlandırılıb, regionun sosial-iqtisadi inkişafını əhatəli şəkildə əks olunub.

Açar sözlər: *Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan Muxtar Respublikası, iqtisadi imkanlar, müasir iqtisadiyyat, səmərəli istifadə, iqtisadi quruluş*

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию современной экономики Нахичеванской Автономной Республики с ее многоотраслевой структурой. Приведены данные, раскрывающие экономические возможности региона.

Ключевые слова: *Азербайджанская Республика, Нахичеванская Автономная Республика, экономические возможности, современная экономика, рациональное использование, экономическая структура, отрасли экономики.*

ELM VƏ TƏHSİL

NAXÇIVANDA TƏHSİLİN İNKİŞAF YOLLARI

RAFİQ RƏHİMOV

rafiq_rahimov@mail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqil Azərbaycanın, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ayrılmaz hissəsidir, gözəl guşələrindən, yarlarından biridir.

Heydər ƏLİYEV

Naxçıvan xalqımızın ulu tarixinin səlnaməsində həmişə şərəfli yer tutmuş, təhsil və pedaqoji fikrimizi, elm və mədəniyyətimizi, ləyaqətlə təmsil edən Azərbaycanın qədim bölgələrindən biri olmuşdur. Ölkəmizdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı müstəqillik dövründə hər zaman dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən olub. İmzalanan fərman və sərəncamlar, qəbul edilən dövlət proqramları, ölkəmizin digər bölgələri kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının da infrastrukturunun yenilənməsinə, elm, təhsil, mədəni mühitin yeni inkişaf mərhələsinə keçməsinə, əhalinin sosial vəziyyətinin inkişafına şərait yaradıb.

Naxçıvan diyarının Azərbaycan elminin formalaşması və inkişafında özünə məxsus xidmətləri olmuşdur. Naxçıvan qədimdən Azərbaycanın mühüm elm mərkəzlərindən biri kimi tanınmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin elm və təhsil işçilərinə göstərdiyi böyük qayğı Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında da elmin, milli təhsilin, ictimai fikrin yeni inkişafına təkan verir.

Açar sözlər: *mütəfəkkir, müstəqillik, geosiyasi, region, ictimai fikir.*

Naxçıvan diyarı dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsində və qorunmasında, xalqımızın istiqlal uğrunda mübarizəsində, demokratik cəmiyyətin qurulmasında fəal və əhəmiyyətli rol oynayıb. Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, milli istiqlaliyyət yolunda Naxçıvanın atdığı cəsarətli addımlar bütün Azərbaycan xalqı tərəfindən rəğbətlə qarşılanmış, respublikada cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərə müsbət və həlledici təsir göstərmişdir [5].

Naxçıvan Muxtar Respublikasında müstəqillik illərində həyata keçirilən quruculuq, abadlıq və yenidənqurma işləri Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin və onun siyasi kursunu uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır [5].

Naxçıvanın elm və mədəniyyəti, maarif və təhsili çox-çox qədim tarixə malikdir. Əsrlərin dərinliklərindən gələn maddi mədəniyyət abidələri müəyyən biliklərin, bacarıqların, tərbiyə keyfiyyətlərinin ifadəsi qədim diyarın zəngin təəcəssümüdür [2]. Azərbaycanda olduğu kimi, onun çox mühüm tərkib hissəsi olan Naxçıvan bölgəsində də təhsil, məktəb və pedaqoji fikir çox qədim tarixə malikdir. Ulu öndər H.Əliyev demişdir: "Naxçıvan Azərbaycanın ən qədim diyarlarından biridir, çox zəngin tarixə malik olan

Azərbaycanın bir hissəsidir, 3500 il tarixi olan Azərbaycan torpağıdır. Bu tarix çox zəngin hadisələrlə doludur. Bunların hamısı Azərbaycan üçün Naxçıvanın nə qədər qiymətli olduğunu həmişə göstərmiş, göstərir və gələcəkdə də göstərəcəkdir".

Azərbaycanın XX əsrdə əldə etdiyi böyük tarixi nailiyyət Naxçıvanın muxtariyyəti idi. Naxçıvanın muxtariyyəti hərbi-siyasi və diplomatik mübarizələrin nəticəsi şərəfli bir yol keçmişdir. Naxçıvanın muxtariyyət qazanmasını dövlətçilik tariximizdə mühüm nailiyyət kimi qiymətləndirərək Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: "Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz bunu qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən çox böyük amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq" [1].

Prezident İlham Əliyev, Azərbaycanın qədim və zəngin mədəniyyətə, çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olan Naxçıvan diyarının muxtariyyət tarixinin diqqətlə öyrənilməsi və təbliğ olunması vacibliyini bir vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur.

Şərqlə Qərbi birləşdirən qədim İpək yolunun üstündə yerləşməsi, əlverişli təbii-coğrafi mövqeyi, onu böyük dövlətlərin geosiyasi maraqlarının kəsişdiyi regiona çevirmişdir. Naxçıvan xalqımıza məxsus mədəniyyəti, adət-ənənələri, eyni zamanda tarixi ərazisini qoruyub saxlaya bilmiş, müasir dövrümüzədək gətirib çıxarmışdır [3].

XII əsrdə Naxçıvan şəhəri qüdrətli Atabəylər dövlətinin paytaxtı olmuşdur. Azərbaycan ərazisində yaranmış 18 xanlıqdan biri olan Naxçıvan xanlığı XII və XIX əsrlərdə müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsinə, bölgənin inkişafına, inzibati idarəçiliyin formalaşmasına özünəməxsus töhfələr vermişdir.

Həmin dövrün demokratik ruhlu ziyalıları, Naxçıvan əhalisi, bölgənin təhlükəsizliyinə, erməni daşnaklarının hərbi basqınlarına qarşı mərdliklə mübarizə aparmış, öz qanları bahasına qədim diyarı qorumuşlar.

Ölkələrin və xalqların inkişafı elm və təhsildən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Azərbaycan cəmiyyəti də elm və təhsilə qovuşaraq müasir səviyyəyə gəlib çıxmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə xalqa müraciətində təhsil sahəsində görülən işləri dəyərləndirərək demişdir: "Xalqımızın tarixi taleyi elə imkan yaratmışdır ki, ötən yüzillikdə Azərbaycan köhnə dünyadan sürətlə qopmuş, elm, mədəniyyət, təhsil, intibah yolunu tutmuşdur. Kütləvi sürətdə savadlanmaq, elmə, mədəniyyətə, təhsilə can atmaq Azərbaycan xalqının mənəviyyatını da, həyat tərzini də, xarici görünüşünü də dəyişmiş, onu inkişaf edən dünyaya qovuşdurmuşdur".

Ötən əsrin 90-cı illərində Naxçıvanın muxtariyyət statusu Azərbaycanın müstəqillik uğrunda apardığı mübarizə dövründə mühüm mərhələ təşkil etmişdir. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin bu inkişafda xüsusi xidmətləri vardır. Əsas ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən inkişaf və quruculuq siyasəti nəticəsində əhalinin maddi rifahı ildən-ilə daha da yaxşılaşmışdır. Azərbaycanın dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri sırasında öz layiqli yerini tutması üçün digər sahələr kimi, təhsil də inkişaf etdirilmiş, təhsilənlərin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnmələri təmin olunmuşdur.

Muxtar Respublikada təhsilə diqqət və dövlət qayğısı bu sistemin müasir tələblər səviyyəsində yeniləşdirilməsində və maddi - texniki bazasının daha da möhkəmləndirilməsində özünü göstərir. Muxtar Respublikada 300-ə yaxın dünya

standartlarına tam cavab verən məktəb binaları, Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey, musiqi məktəbləri, məktəbəqədər təhsil binaları, ali və orta ixtisas təhsil müəssisələri üçün yeni tədris binaları tikilib istifadəyə verilmişdir. Məktəblər ən müasir informasiya avadanlıqları ilə təmin olunmuş, təhsildə informasiya-texnologiyalarının tətbiqi genişləndirilmişdir.

Naxçıvan bu gün tarixdə ən qızıl dövrünü yaşamaqdadır. Muxtar Respublikada fəaliyyət göstərən alim və mütəxəssislər qədim diyarın tarixi, memarlıq nümunələri, ədəbi-mədəni mühiti, iqtisadiyyatı, təbii ehtiyatları və s. ilə bağlı əsaslı tədqiqatlar aparır, mühüm elmi nəticələr əldə edirlər. Mədəni irsini özündə yaşadan Naxçıvanda Azərbaycan xalqının çoxəsrlik nailiyyətlərini, milli və dini dəyərlərə hörmətlə yanaşılır, adət-ənənələr qorunub saxlanılır, elm və təhsil inkişaf etdirilir, qədim yaşayış yerləri, tarixi memarlıq nümunələri bərpa olunur [4].

Bu gün Naxçıvan bütün ölkədə aparılan quruculuq işlərində fəal iştirak edir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında, ölkə təhsilinin inkişafı məqsədilə nəzərdə tutulan proqramlar və layihələr bütün ölkədə olduğu kimi, buradada uğurla həyata keçirilir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəniyyətin, təhsilin, maarifin inkişafı Muxtar Respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı ilə qırılmaz surətdə əlaqədar olub, bütövlükdə ölkəmizdə həyata keçirilən düzgün, düşünülmüş inkişaf strategiyasının məntiqi nəticəsi hesab edilməlidir. Naxçıvan Azərbaycanın elm və təhsil mərkəzlərindən biri olmuşdur. Naxçıvanda çoxlu sayda tanınmış ziyalı və elm xadimləri yetişmişdir. Hal hazırda Naxçıvanda elm və təhsil yüksək inkişaf mərhələsini yaşamaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Naxçıvan, İctimai-siyasi, ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal, Naxçıvan: "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2002, №7.
2. Vahid Rzayev. Naxçıvanda məktəb və pedaqoji fikir. Naxçıvan, "Əcəmi". Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi - 2018, 392 səh.
3. Azərtac. Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi. 09.01.2012
4. AMEA Rəyasət Heyəti aparatının İctimaiyyətlə əlaqələr, mətbuat və informasiya şöbəsinin Elektron informasiya sektorunun müdiri Nərgiz Qəhrəmanova, Xalq qəzeti.19.04.2024
5. Böyük güclərin Azərbaycanla bağlı geosiyasi maraqlarında Naxçıvanın yeri / İ.M.Hacıyev, E.A.Şıxəliyev [və b.]. Bakı: Mütərcim, 2017. 300 s.
6. Hacıyev İ. Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik yollarında. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 360 s.

SUMMARY

Rafiq Rahimov

THE DEVELOPMENT WAYS OF EDUCATION IN NAKHCHIVAN

Nakhchivan has always occupied an honorable place in the annals of the great history of our people, and has been one of the ancient regions of Azerbaijan, representing our educational and pedagogical ideas, science and culture with dignity. The socio-economic development of regions in our country has always been one of the main priorities of state policy during the period of independence. The signed decrees and orders, the adopted state programs, like other regions of our country, have created conditions for the renewal of the infrastructure of the Nakhchivan Autonomous Republic, the transition of the scientific, educational, cultural environment to a new stage of development, and the development of the social condition of the population.

The land of Nakhchivan had its own merits in the formation and development of Azerbaijani science. Nakhchivan has long been known as one of the important scientific centers of Azerbaijan. The great concern shown by the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev to the science and education workers also encourages the new development of science, national education, and public opinion in the Nakhchivan Autonomous Republic, which is an integral part of Azerbaijan.

Key words: *thinker, independence, geopolitical, region, public opinion*

РЕЗЮМЕ

Рафиг Рахимов

РАЗВИТИЕ ПУТЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ В НАХЧИВАНЕ

Нахчиван всегда занимал почетное место в анналах великой истории нашего народа, был одним из древних регионов Азербайджана, достойно представляя наши образовательные и педагогические идеи, науку и культуру. Наша страна всегда была одним из главных приоритетов государственной политики в период независимости. Подписанные указы и распоряжения, принятые государственные программы, как и в других регионах нашей страны, создали условия для обновления инфраструктуры Нахчиванской Автономной Республики, перехода научной, образовательной, культурной среды на новый этап развития. и улучшение социального положения населения.

Земля Нахчывана имела свои заслуги в становлении и развитии азербайджанской науки. Нахчыван издавна известен как один из важных научных центров Азербайджана. Большая забота, проявленная Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым к деятелям науки и образования, также способствует новому развитию науки, национального образования и общественного мнения в Нахчыванской Автономной Республике, которая является неотъемлемой частью Азербайджана.

Ключевые слова: *мыслитель, независимость, геополитика, регион, общественное мнение*

NAXÇIVAN MR FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ MAGİSTRATURA SƏVİYYƏSİNDƏ GƏLƏÇƏK PEDAQOQLARIN HAZIRLIQ MƏSƏLƏLƏRİ

Lalə ALLAHVERDİYEVƏ

Naxçıvan Dövlət Universitetinin

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərən ali məktəblərdə magistratura səviyyəsində gələcək pedaqoqların hazırlığı məsələləri təhlil edilir. Ölkəmizdəki ali təhsil müəssisələrində, o cümlədən, Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərən ali məktəblərdə - Naxçıvan Dövlət Universiteti və Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda magistratura səviyyəsində müvafiq ixtisaslar üzrə kadr hazırlığı həyata keçirilir. Məqalədə pedaqogika istiqaməti üzrə magistr hazırlığını təmin edən Təhsil Proqramı təhlil edilir. Proqramda əksini tapan gələcək pedaqoqun magistratura səviyyəsində təhsilini başa vurub məzun olarkən yiyələnməsi zəruri olan peşə kompetensiyalarının məzmunu araşdırılır. Peşə kompetensiyaları olaraq müəyyən edilmiş elmi-tədqiqat sahəsi, pedaqoji sahə və təşkilati-inzibatçılıq sahəsi üzrə meyarlar şərh edilmişdir. Məqalədə həmçinin ali təhsil müəssisələrində magistratura səviyyəsində gələcək pedaqoqların hazırlanması məqsədilə tədris olunan ixtisas fənlərinin məzmununu əks etdirən yeni nəşr proqramlar qeyd edilmişdir.

Açar söz: *ali məktəb, çoxpilləli təhsil, magistratura, təhsilin pillələri, peşə kompetensiyaları, elmi-tədqiqatçılıq.*

Çoxpilləli təhsilin tərkib hissəsi kimi magistratura təhsilinin əsas vəzifəsi elmi-tədqiqat aparmağa qadir olan yüksək ixtisaslı pedaqoji kadrların hazırlanmasıdır. Ölkəmizdə 1993/94-cü tədris ilindən tətbiq edilən magistratura təhsili cəmiyyətdə gedən dəyişikliklərə ali təhsil sektorunun zərurətdən yaranan yanaşmasıdır. Peşəkar biliklərin köhnəlməsi prosesinin sürətlənməsi təhsil sahəsində müasir mütəxəssisdən yüksək hərəkətililik, davamlı özünütəhsil üçün hazırlıq tələb edir.

Çoxpilləlilik anlayışı təhsilin hər bir səviyyəsində insanın imkan və maraqlarına uyğun gələn təhsil səviyyəsinə nail olmaq imkanı verən davamlı, fasiləsiz təhsil prosesidir. Eyni zamanda, hər bir təhsil səviyyəsinin öz məqsədləri, təhsil müddəti və xarakterik xüsusiyyətləri vardır.

Çoxpilləli sistem dedikdə, ümumidən xüsusiyyət hərəkət nəzərdə tutulur, yəni əvvəlcə tələbə hər hansı bir istiqamət üzrə geniş təhsil almalı, sonra isə tədricən proqramlar və ixtisaslar vasitəsilə daha dar hazırlığa keçməlidir.

Müşahidələr göstərir ki, bütün dünyada təhsil sahəsinə ayrılan vəsaitlər artır və getdikcə daha çox insan təhsil proseslərinə qoşulur. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsi isə təkcə ona sərf olunan xərclərin həcmindən asılı olmur. Təhsil sisteminin quruluşu, onun elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsi, mövcud təhsil proqramının keyfiyyəti, professor-müəllim heyətinin peşəkarlıq səviyyəsi, magistrantların maraqları və s. amillər təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsi üçün əsas faktorlardır.

Çoxpilləli pedaqoji təhsilin çevikliyi və dəyişkənliyi, ənənəvi ali təhsilin çoxpilləli təhsilə çevrilməsi, pilləli təhsil quruluşunun yaradılması və tətbiqinin reallaşdırılması magistratura təhsilini aktuallaşdırmış, bu səviyyədə yaranan problemlərin həlli istiqamətində yeni mexanizmlərin tətbiqini sürətləndirmişdir. Fasiləsiz təhsil sisteminin elementi kimi magistratura təhsili respublikamızın bütün ali məktəblərində ixtisaslara uyğun olaraq təşkil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən ali təhsil müəssisələrində, o cümlədən, Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərən ali təhsil müəssisələrində - Naxçıvan Dövlət Universiteti və Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda magistratura səviyyəsində müvafiq ixtisaslar üzrə kadr hazırlığı həyata keçirilir.

Naxçıvan Dövlət Universitetində 060119 – Pedaqogika ixtisas qrupunda qeyd edilən ixtisaslaşmalar:

- pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi;

- sosial pedaqogika;

- təhsildə qiymətləndirmə və monitorinq üzrə magistratura səviyyəsində pedaqog hazırlığı aparılır.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda yalnız Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi ixtisaslaşması üzrə magistratura səviyyəsində gələcək pedaqoqların hazırlığı təşkil edilmişdir.

Magistratura təhsili əsas ali təhsil olmaqla, öz səviyyəsinə məxsus xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. Buraya tələbələrin dəyər yönümləri – yəni fərdin maraq və ehtiyaclarına uyğun olan, onların fərdi xüsusiyyətlərinə və motivlərinə uyğun olaraq seçimlərin edilməsi və s. aid edilə bilər.

Çoxpilləli təhsil şəraitində müxtəlif fəaliyyət sahələrində özünü hazırlayan, peşəkarlaşmağı məqsəd qoyan, ixtisaslaşmış kadrə çevrilmək imkanı əldə edilir.

Çoxpilləli təhsil strukturu nəticəsində hər bir şəxs bakalavr səviyyəsini bitirdikdən sonra magistratura səviyyəsində təhsilini davam etdirmək hüququ qazanır. Bu səviyyə üzrə təhsilini başa vurub "Magistr diplomu" əldə etmiş magistrant isə doktorantura proqramı üzrə xüsusi təhsil almağa davam etmə imkanı qazanır. Qeyd edilən bu ardıcılıq ümumidən xüsusiyyətlə doğru istiqamətlənir.

Magistratura təhsili bakalavr səviyyəsi üzrə təhsil prosesində əldə edilən biliklərə əsaslanır. Magistraturada fundamental nəzəri hazırlığın dərinləşməsi və pedaqoji proseslər sahəsində təcrübənin toplanması müşahidə olunur.

İxtisaslaşmış magistr hazırlığı səviyyəsində nəinki əvvəllər əldə edilmiş biliklərin sintezi və dərinləşməsi baş verir, həm də fərdin yaradıcılıq qabiliyyətlərini üzə çıxarmaq imkanı əldə edilir. Təcrübəli müəllimlərin rəhbərliyi altında və tədris olunan fənlər vasitəsilə əldə edilmiş biliklər tədqiqatçılıq qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur. Bu isə magistr dissertasiyasının uğurlu tədqiqi ilə nəticələnir.

Magistratura təhsili çərçivəsində gələcək pedaqoqların hazırlanması zamanı çoxpilləli təhsil sistemi yeni perspektivlər qarşıya çıxarır.

İlk olaraq qeyd edilməlidir ki, ali məktəblərdə təhsil alan magistratura və doktorantura məzunlarının böyük əksəriyyəti müəyyən qədər dəqiq müəyyən edilmiş pedaqoji bilikləri olmalıdır. Əldə edilmiş biliklər praktik fəaliyyətdə tam mənada tətbiq olunmadığı

halda belə ümumi inkişaf üçün faydalı sayılır. Fərdin pedaqoji-psixoloji hazırlığının bəzi elementləri ailədən tutmuş gələcəyin təşkilati-tərbiyə problemlərinə qədər, birbaşa təhsil sahəsinə aid olmayan fəaliyyətlərdə də lazım ola bilər. Bu biliklər başqaları ilə əlaqələr qurmağa kömək etməklə, praktik olaraq peşəkar təlimləri genişləndirir.

Magistratura səviyyəsində gələcək pedaqoqların Pedaqogika – 060119 ixtisas şrifti üzrə ixtisaslaşması məzunun dövlət tələbləri ilə müəyyən edilmiş fənlər üzrə hazırlığını nəzərdə tutur. Həmçinin istənilən səviyyəli və istənilən istiqamətli pedaqoqlar qeyd edilən istiqamətlərdə biliklərə yiyələnməlidirlər:

- pedaqogika və psixologiya;
- müvafiq elm sahəsinin tarixi və metodologiyası;
- elm və təhsildə yeni informasiya texnologiyaları;
- pedaqoji təcrübə.

Ali təhsil müəssisələrində çoxpilləli təhsil və magistr proqramının yaradılması ali təhsilin xarakterik xüsusiyyətlərini təsvir etməyə imkan verir. Bu xüsusiyyətlərə aid edilir:

- təhsilin dəyişkənliyini (müxtəlif proqramlar seçimi: bakalavr, magistratura, doktorantura) təmin etmək və fərdin yaradıcı potensialının daha dolğun və ardıcıl həyata keçirilməsinə töhfə vermək;

- dəyişən sosial proseslərə cavab verə bilmək məqsədilə öyrənməni daha çevik etmək;

- gələcək pedaqoqların müəyyən iş sahəsində məşğulluq səviyyəsindən və təchizat səviyyəsindən asılı olan bazar münasibətlərinə uyğun hazırlamaq;

- yerli mütəxəssis hazırlığı sistemini beynəlxalq standartlara mümkün qədər yaxınlaşdırmaq;

- diplomların ekvivalentliyini təmin etmək (4, 85).

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 14 iyun tarixli 95 nömrəli qərarı ilə "Ali təhsilin magistratura səviyyəsi üzrə ixtisasların (ixtisaslaşmaların) təsnifatı" (1) təsdiq edilmişdir. Həmin qərara əsasən 060119 – Pedaqogika ixtisas qrupuna qeyd edilən ixtisaslaşmalar aid edilmişdir:

- Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi.
- Sosial pedaqogika.
- Təhsildə qiymətləndirmə və monitoring.
- Təlim və tədrisin təşkili və metodikası (Təhsil ixtisasları qrupuna daxil olan bütün ixtisasları bitirən bakalavr məzunları pedaqogika ixtisası üzrə magistraturaya qəbul oluna bilərlər).

Magistratura təhsili alan gələcək pedaqoqların təlim-tədris işinin təşkili Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 31 avqust 2012-ci il tarixli 1463 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş, "Ali təhsil pilləsinin Dövlət Standartı. Magistratura səviyyəsinin ixtisas üzrə Təhsil Proqramı"nda əksini tapmışdır. Təhsil Proqramı 060119 ixtisas şifri olmaqla "Pedaqogika" ixtisası üçün hazırlanmışdır.

Magistratura təhsili alan gələcək pedaqoqların təlim-tədris işinin təşkili Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 31 avqust 2012-ci il tarixli 1463 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş, "Ali təhsil pilləsinin Dövlət Standartı. Magistratura səviyyəsinin ixtisas üzrə Təhsil Proqramı"nda əksini tapmışdır. Təhsil Proqramı 060119 ixtisas şifri olmaqla "Pedaqogika" ixtisası üçün hazırlanmışdır.

"Pedaqogika" istiqaməti üzrə magistr hazırlığını təmin edən Təhsil Proqramı "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə təsdiq olunmuş "Ali təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramı", "Magistratura təhsilinin məzmunu, təşkili və "magistr" dərəcələrinin verilməsi

"Qaydaları"nın tələblərinə, "Ali təhsilin magistratura səviyyəsi üzrə ixtisasların (ixtisaslaşmalarını) Təsnifatı"na və digər qanunvericilik aktlarına uyğun hazırlanmışdır. Təsdiq edilmiş bu Təhsil Proqramı tabeliyindən, mülkiyyət növündən və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən ali təhsil müəssisələri 060119 - Pedaqogika ixtisası üzrə magistr hazırlığını yerinə yetirmək üçün vahid dövlət sənədidir.

Ölkəmizdə magistratura səviyyəsində kadr hazırlığı işini yerinə yetirən ali məktəblərdə pedaqogika istiqaməti üzrə gələcək pedaqoqların hazırlığını təmin edən Təhsil Proqramında magistrin ixtisas xarakteristikası belə müəyyən edilmişdir:

- magistr nəzəri prinsip və tədqiqat metodları haqqında ümumi təsvirə və geniş biliyə malik olmalı;

- peşə hazırlığı tələb edən elmi-tədqiqat işi aparmağa və pedaqoji fəaliyyətə hazır olmalı;

- peşəkar fəaliyyəti çərçivəsində gözlənilməz və mürəkkəb məsələləri həll etməyi bacarmalıdır.

Magistranın təhsil aldığı müddətdə - yəni proqramın mənimsənilməsi mərhələsində məzunun kompetensiyasına qoyulan tələblər də müəyyənləşdirilmişdir. Bu tələblər iki istiqamətdə qruplaşdırılmışdır: ümummədəni kompetensiyalar və peşə kompetensiyaları.

Magistratura səviyyəsində təhsil alan gələcək pedaqoq məzun olarkən aşağıdakı ümummədəni kompetensiyalara yiyələnəlməlidir:

- kollektivdə işləmək;
- digər sahələrin mütəxəssisləri ilə ünsiyyətdə olmaq;
- beynəlxalq arenada işləmək;
- hüquqi biliklərə və etik normalara malik olmaq;
- yeni ideyalar irəli sürmək;
- problemlə şəraitdə təşəbbüskarlıq göstərmək və məsuliyyəti öz üzərinə götürmək cəsarətini nümayiş etdirmək;
- elmi-tədqiqat və pedaqoji işlərin təşkilində, kollektivin idarə olunmasında bacarıq və vərdişlərə malik olmaq;

- peşə fəaliyyəti ilə əlaqədar işi təşkil etmək və planlaşdırmağı bacarmaq.

Gələcək pedaqoq magistratura səviyyəsində təhsilini başa vurub məzun olarkən aşağıdakı peşə kompetensiyalarına yiyələnəlməlidir:

- elmi-tədqiqat sahəsi üzrə;
- pedaqoji sahə üzrə;
- təşkilati-inzibatçılıq sahəsi üzrə.

Elmi-tədqiqat sahəsi üzrə:

- fundamental pedaqogika nəzəriyyəsi, tarixi və sosial pedaqogika və təhsildə monitoring və qiymətləndirmə fənləri sahəsində dərin biliklərə əsaslanan yeni metodlardan istifadə etmək;

- pedaqoji problemlərin təhlilində müasir metodlardan istifadə etmək;
- elmi-tədqiqat və elmi axtarışlar işi aparmaq;
- mövcud pedaqoji problemlərin həlli üzrə müstəqil təhlil aparmaq;
- öz elmi axtarışlarının nəticələrini tədqim etmək;

- fənnin ümumi mənzərəsini müstəqil qurmaq;

Pedaqoji sahə üzrə:

- pedaqoji orta ixtisas təhsil müəssisələrində və ali təhsilin bakalavriat səviyyəsində pedaqogika və sosial pedaqogika fənlərini tədris etmək;

- elektron kitabxanalardan, referativ jurnallardan, internetdən elmi-pedaqoji məlumatları əldə etmək;

- tədris, təlim və ya digər üsullarla öz biliklərini başqasına ötürə bilməyə;

Təşkilati-inzibatçılıq sahəsi üzrə:

- fənn qrupları üzrə ümumi formaları və qanunauyğunluğu müəyyənləşdirmək;

- sosial-iqtisadi və pedaqoji proseslərin təhlilində pedaqoji və texnoloji modelləşdirilmə üsullarından istifadə etmək;

- pedaqogika, sosial pedaqogika və monitoring və qiymətləndirmə sahəsində bilikləri təqdim etmək və onları iş şəraitinə adaptasiya etmək;

- kollektivlərin elmi-tədqiqat işlərinə rəhbərlik etmək;

- pedaqoji biliklərdən optimal şəkildə istifadə etmək;

- mövcud pedaqoji, sosial-pedaqoji və təhsildə monitoring və qiymətləndirmə nəzəriyyələrinə yiyələnmək və onların əsasında pedaqoji nəzəriyyənin inkişaf etdirilməsinə nail olmaq;

- pedaqoji, sosial pedaqoji və monitoring və qiymətləndirmə nəzəriyyələrinin praktikaya tətbiqi imkanlarına bələd olmaq;

- müasir pedaqoji, sosial-pedaqoji və monitoring və qiymətləndirmə nəzəriyyələrinin optimal praktik həllinə nail olmaq;

- fəaliyyət və təhsil sahəsi ilə bağlı problemlərin həlli zamanı şəxsi davranışlarını tənqidi şəkildə qiymətləndirməyə;

- fəaliyyət və təhsil sahəsi ilə bağlı problemləri Azərbaycan və bir xarici dildə şifahi və yazılı olaraq tədqim etmək və əsaslandırmağa, həmçinin mütəxəssis və qeyri-mütəxəssislərlə birgə müvafiq müzakirələrdə iştirak edə bilməyə;

- innovativ yanaşma tələb edən mürəkkəb və gözlənilməz şəraitlərdə müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərməyə;

- təşkilat və qrupların strateji fəaliyyəti ilə bağlı məsuliyyət daşımağa;

- mürəkkəb şəraitlərdə etik qaydalara uyğun şəkildə davranma bilməyə, şəxsi davranışların etik aspektləri, imkanları, məhdudiyyət və sosial rolunu anlamağa, fəaliyyət və təhsil sahəsi ilə bağlı məsələlərdə əsaslandırılmış qiymətləndirmə aparmağa;

- davamlı təlim və peşəkar inkişaf ilə bağlı şəxsi və digərlərinin ehtiyaclarını qiymətləndirməyə, həmçinin müstəqil təhsil üçün zəruri olan səmərəli metodlardan istifadə edə bilməyə;

- peşəkar fəaliyyəti çərcivəsində gözlənilməz və mürəkkəb məsələləri həll etməyə;

- müvafiq fəaliyyət və metodları təklif etmək və planlaşdırmağa, onların qısa və uzunmüddətli nəticələrini təhlil etməyə;

- fəaliyyət və ya təhsil sahəsi ilə bağlı problemləri yaradıcı şəkildə müəyyənləşdirmək və ortaya qoya bilməyə, konkret vaxt çərcivəsində və məhdud informasiya şəraitində onları həll edə bilməyə;

- fəaliyyət və ya təhsil sahəsi ilə bağlı problemlərin həlli zamanı müvafiq texnologiya və metodları seçmək və onlardan istifadə edə bilməyə, həmçinin potensial nəticələri müəyyənləşdirmək və / və ya qiymətləndirə bilməyə.

Magistratura səviyyəsində gələcək pedaqoqların peşə fəaliyyəti üzrə hazırlıq səviyyəsinə və təhsilin məzmununa qoyulan minimum tələblər Təhsil Proqramında üç istiqamət üzrə təsvir edilmişdir: elmi-tədqiqat sahəsi üzrə, pedaqoji sahə üzrə, təşkilati inzibatçılıq sahəsi üzrə.

Elmi-tədqiqat sahəsi üzrə qoyulan tələblər bunlardır:

- real pedaqoji proseslərin və hadisələrin öyrənilməsində elmi-pedaqoji, təşkilati və metodik məsələlərin həllində pedaqoji və metodik üsullarından istifadə etmək;
- elm və texnikanın nailiyyətlərindən, qabaqcıl təcrübədən istifadə etməklə pedaqogika sahəsində aparılan elmi-tədqiqat işlərini təhlil etmək və nəticələri ümumiləşdirmək;
- konfranslar, seminarlar, simpoziumlar hazırlamaq və keçirmək;
- elmi nəşrlər hazırlamaq və redaktə etmək.

Pedaqoji sahə üzrə hazırlığa mühazirə oxumaq, seminar aparmaq, pedaqoji təcrübəyə rəhbərlik etmək tələbləri qoyulmuşdur.

Təşkilati-inzibatçılıq sahəsi üzrə isə:

- müasir hesablama texnikasından və proqram təminatlarından istifadə etmək;
- informasiyanı əhatə etmək və emalının müasir üsuldən istifadə etmək;
- şagird və tələbələrin elmi-tədqiqat qruplarının işini təşkil etmək;
- fəaliyyət nəticələrini proqnozlaşdırmaq üçün elmi yeniliklər tətbiq etmək;
- qəbul olunmuş qərarların nəticələrini kəmiyyət və keyfiyyətlə qiymətləndirmək.

Magistratura səviyyəsində təhsil almış pedaqoqda pedaqoji mədəniyyətin göstəriciləri bu detallarda təzahür edir:

- pedaqogikaya mədəni yanaşmaların mənimsənilməsində;
- pedaqoji fəaliyyətə yaradıcı proses kimi münasibətin formalaşmasında;
- pedaqoji reallığa problemlə baxışda və onu təhlil etmək bacarığı, eləcə də evristik fəaliyyətdə;
- pedaqoji fərziyyələr irəli sürməkdə;
- pedaqoji elmin nəticələrini proqnozlaşdırmaqda;
- təhsil prosesində fərdin öz fəaliyyətini həyata keçirməsi üçün qarşılıqlı əlaqə yaratmaqda.

Sadalanan bu göstəricilərə yiyələnmək üçün magistrantın tədqiqatçı-təcrübəçi kimi məktəb və ya ali təhsil müəssisəsinin işində bilavasitə iştirak etməsi gərəkdir.

Məlum olduğu kimi, tədris materialları təhsilə dair dövlət direktivlərinin tələblərinə uyğun seçilərək proqramlaşdırılır və tərtib olunur. Yəni öncə təhsilin dövlət standartlarına uyğun baza planları, baza planlarına uyğun tədris planları, tədris planlarına uyğun tədris proqramları və nəhayət, tədris proqramları (fənn proqramları) əsasında dərslilər hazırlanır.

Magistratura səviyyəsində bir sıra ixtisaslar istisna olmaqla əksər ixtisaslarda təhsil alan tələbələrə, yəni magistrantlara ali məktəb pedaqogikasının tədris edilməsi zəruri hesab edilmişdir. Bu məqsədlə respublikamızın bütün ali məktəblərinin magistratura səviyyəsində yeni fənn kimi ali məktəb pedaqogikası kursu tədris olunur. Ali

məktəblərimizdə mövcud olan şəffaflıq mühiti, eləcə də onların nizamnamələrində təsbit olunan sərbəst fəaliyyət istiqamətləri və beynəlxalq təhsil standartlarına istinad etmə halları nəzərə alınaraq müvafiq Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmaqla ali məktəblərə proqramların hazırlanmasında müstəqillik verilmişdir. Ali məktəb pedaqogikası fənn proqramında pedaqoji elmin bütün kateqoriyaları öz əksini tapmaqla yanaşı, ali məktəbin idarə olunması ilə bağlı mövzular da öz ifadəsini tapır.

Proqramlar həm Təhsil Nazirliyinin sifarişi ilə, həm də müstəqil müəlliflər tərəfindən hazırlanır, müxtəlif mərhələlərdə müzakirə edilib bəyənildikdən, nazirliyin kollegiyası tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra tətbiq olunması tövsiyə edilir. Respublikamızda müstəqil dövlət quruculuğu dövründə həm fənn proqramları, həm də dərslərlərin müstəqil müəlliflər tərəfindən hazırlanması müşahidə edilir. Bir sıra ali məktəblərdə elmi-pedaqoji-metodik səviyyəsi yüksək olan proqramlar hazırlanaraq tətbiq olunur. Həmin proqramlar əsasında hazırlanan dərslər də tələblərin istifadəsinə verilir.

Naxçıvan Dövlət Universiteti və Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun "Pedaqogikə və psixologiya" kafedralarında magistratura səviyyəsində 060119 – Pedaqogika ixtisas qrupuna qeyd edilən ixtisaslaşmalara uyğun olaraq tədris edilən fənlərin proqram, dərslər və dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasına da xüsusi diqqət yetirilir. Ali təhsil müəssisələrində magistratura səviyyəsində gələcək pedaqoqların hazırlanması məqsədilə yeni fənn proqramları tərtib edilmişdir.

Magistratura səviyyəsində professor F.Sadıqov və professor O.Həsənlinin müəllifi olduqları "Ali məktəb pedaqogikası" (2014); professor İ.Əliyev tərəfindən tərtib olunmuş "Azərbaycan xalq pedaqogikası" (2009); dosent L.Allahverdiyeva tərəfindən "Yeni pedaqoji texnologiyalar" (2021), "Ali məktəb pedaqogikası" (2021), "Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi" (2021), "Ailə pedaqogikası" (2021), R.Əliyeva tərəfindən "Peşəyönümü işinin təşkili" (2021), S.Cabbarova tərəfindən "Sosial pedaqogika" (2021) və "Xarici ölkələrdə məktəb və pedaqoji fikir tarixi" (2020); Z.Mehdiyeva tərəfindən "Təhsilin idarə olunması" (2021) və s. fənn proqramları hazırlanmışdır.

Magistraturada təhsil alan hər bir gələcək pedaqog pedaqogika, psixologiya, humanitar elmlər sahəsində biliklərə yiyələnəməli, xüsusən də xarici dil sahəsində geniş sərəfətin formalaşmasına çalışmalı, müasir pedaqoji və informasiya texnologiyalarını mənimsənilməklə tədqiqat fəaliyyəti və elmi yaradıcılıq bacarıqlarına yiyələnəməlidir.

Müasir günümüzdə sürətlə dəyişən texnologiyalar və təhsil sektorunda mövcud olan rəqabət mühiti, eləcə də dünyada artan informasiya axını nəzərə alınmaqla, bütün baş verənlərin fonunda müşahidə edilən sürətli dəyişikliklər hər bir pedaqoji kadrda yaranmış maneələri dəf etmək üçün yüksək səviyyədə tələblər yaradır. Yaranmış bu tələblərlərin yerinə yetirilməsində təkcə pedaqoji biliklər deyil, həm də psixoloji, iqtisadi, fəlsəfi ədəbiyyat da öyrənilməli və təhlil edilərək mənimsənilməlidir.

Dünyada baş verən sürətli inkişaf, elm və texnologiya sahəsindəki nailiyyətlər təhsil sistemi qarşısına yeni vəzifələr qoyur. Cəmiyyətin inkişaf tempinin sürətlənməsi, siyasi və sosial seçim imkanlarının genişlənməsi, informasiya cəmiyyətinə keçidin arealının genişlənməsi, ünsiyyət və dözümlülük amillərinin vacib əhəmiyyət kəsb etməsi, mədəniyyətlərarası əlaqələrin miqyasının genişlənməsi, yeni nəsildə müasir tərəkürün formalaşması, beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində təhsil problemlərini həlli, rəqabətin

güclənməsi, təhsilin ölkənin aparıcı dövlətlər sırasına daxil olmasını təmin edən əsas faktor olması və s. amillər respublikamızda ali təhsilin bakalavr səviyyəsi ilə yanaşı magistratura səviyyəsində kadrların hazırlanmasına diqqətin artırılmasını zərurətə çevirir. Ali pedaqoji təhsil sistemində magistratura səviyyəsində pedaqoji kadrların hazırlanması respublikamızda fəaliyyət göstərən ali məktəblərdə planlı, mütəşəkkil şəkildə və uğurla həyata keçirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Ali təhsilin magistratura səviyyəsi üzrə ixtisasların (ixtisaslaşmaların) təsnifatı". <https://e-qanun.az/framework/21781>
2. Ali təhsil pilləsinin Dövlət Standartı. <https://e-qanun.az/framework/19531>.
3. Rüstəmov F., Dadaşova T. Ali məktəb pedaqogikası. Magistratura pilləsi üçün dərslik. Bakı, "Nurlan", 2007, 568 s.
4. Mahmudov M. Azərbaycanın Boloniya prosesinə daxil olmasının reallığa çevrilməsi. "ADPU"-nın mətbəəsi, 2009, 249 s.
5. Mehrabov A. Müasir təhsilin metodoloji problemləri. Bakı, "Mütərcim", 2012, 252 s.

SUMMARY

Lala Allahverdieva

ISSUES OF PREPARING FUTURE TEACHERS AT THE MASTER'S LEVEL IN UNIVERSITIES OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

The article analyzes the issues of training future teachers at the master's level in higher educational institutions operating in the Nakhchivan Autonomous Republic. In higher educational institutions of our country, including higher educational institutions operating in the Nakhchivan Autonomous Republic - Nakhchivan State University, Nakhchivan University and Nakhchivan Pedagogical Institute, training is carried out in the relevant specialties at the master's level. The article analyzes the educational program, which provides for the preparation of masters in the field of pedagogy. The content of professional competencies reflected in the program, which the future teacher should master at the master's level, is considered. The criteria of research, pedagogical, organizational and managerial spheres, defined as professional competencies, are interpreted. The article also mentions newly published programs reflecting the content of specialized subjects taught in higher educational institutions in order to train future teachers at the master's level.

Key words: *higher education, multilevel education, magistracy, levels of education, professional competencies, scientific research.*

РЕЗЮМЕ

Аллахвердиева Л.З

ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА УРОВНЕ МАГИСТРАТУРЫ В ВЫСШИХ ШКОЛАХ, ДЕЙСТВУЮЩИХ В НАХЧИВАНИИ МР

В статье анализируются вопросы подготовки будущих учителей на уровне магистра в высших учебных заведениях, действующих в Нахчыванской Автономной Республике. В высших учебных заведениях нашей страны, в том числе в высших учебных заведениях, действующих в Нахчыванской Автономной Республике – Нахчыванском Государственном Университете, Университете «Нахчыван» и Нахчыванском Педагогическом Институте, подготовка кадров осуществляется по соответствующим специальностям на уровне магистра. В статье анализируется Образовательная программа, предусматривающая подготовку магистров в области педагогики. Рассмотрено содержание профессиональных компетенций, отраженных в программе, которыми должен овладеть будущий педагог на уровне магистра. Интерпретированы критерии научно-исследовательской, педагогической и организационно-управленческой сфер, определяемые как профессиональные компетенции. В статье также упоминаются вновь публикуемые программы, отражающие содержание профильных предметов, преподаваемых в высших учебных заведениях, с целью подготовки будущих педагогов на уровне магистратуры.

Ключевые слова: *высшая школа, многоуровневое образование, магистратура, уровни образования, профессиональные компетенции, научные исследования.*

DEVELOPMENT OF PRE-SCHOOL EDUCATION IN NAKHCHIVAN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Konul SHKHALIYEVA

konul.eliyeva.17@mail.ru

Teacher of the Department of Preschool Education

Pedagogy of "Azerbaijan State Pedagogical University", Republic of Azerbaijan

Summary

The purpose of the article is the innovations in preschool education in the years of independence of the Nakhchivan Autonomous Republic. The directions of the organization of the training process in preschool institutions should be developed in order to reflect the goals, mission and situation of the educational institution. Thus, there are many main directions for the organization of the educational process in preschool institutions. Those directions and forms of organization of training were widely discussed and explained in the research work. In addition, the unparalleled care shown by the national leader Heydar Aliyev to the education of Azerbaijan was reflected. Our great leader always took into account the special role and importance of education in the destiny of the country and the people, in its comprehensive progress and success, and highly valued it. The great leader Heydar Aliyev expressed valuable opinions about the content, essence, goals, and efficient organization of education, and took care of the comprehensive improvement of education in Azerbaijan, and implemented systematic measures that promoted great development in this field.

"Each of us, regardless of our academic degree, knowledge, education level, owes all our achievements to the school and the teacher. Each of us has a particle of the teacher's warm heart. I don't know the honorable name of a teacher in the world", said National leader Heydar Aliyev, in all the years he led Azerbaijan, he highly valued the work of teachers, treated them with great respect, and took care of improving the financial condition and welfare of educational workers.

The great leader Heydar Aliyev had great attention and care for the autonomous republic and for the young generation growing up here during his rule in the Nakhchivan Autonomous Republic. Nakhchivan, which has a history of a hundred years of autonomy, achieved many advanced achievements during the reign of the great leader in Nakhchivan.

In short, during the years of autonomy, important work was done in the direction of education development, and the network of school and preschool organizations was greatly expanded. During this period, teaching personnel are trained, technical schools, schools for young people living in the village begin to operate. The successes achieved by the Nakhchivan Autonomous Republic in the field of public education formed the basis of the work done in the field of cultural construction in our country and paved the way for the development of science.

Key words: *preschool education, educator-teacher, child, development, autonomous republic.*

Education is one of the most necessary tools in the life of every nation. The solution of a number of important issues facing the society is highly dependent on the progress and progress of education. Our people have always attached great importance to the

development of science and education. Our intellectuals have proven with facts that the role of education in the development of society is irreplaceable, and they have spared no effort to make young people knowledgeable and literate. Starting from the first years of independence, a modern education model was created in our autonomous republic. After the return of the great leader Heydar Aliyev to political power in our country, purposeful steps were taken in the direction of the development of science and education. So, in the magnificent activity of the National leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, educational issues took a special place. Our great leader always took into account and appreciated the special role of education in the comprehensive development of the country and people. The genius leader said: "If every state wants to ensure the development of its country, bring its nation's science and culture to world standards, it must pay attention to education above all else, strive for the development of education, and create all the opportunities for education."

The great leader always wanted Nakhchivan to develop and beautify. The genius said: "I want my dreams, desires, plans about the state of Azerbaijan, about the future of independent Azerbaijan and about Nakhchivan, which is an integral part of Azerbaijan, to be fulfilled." Even today, thanks to the attention and care of the President of the Republic of Azerbaijan Mr. Ilham Aliyev, who successfully continued the political line of the great leader in all fields, the field of education is developing rapidly. In the autonomous republic, increasing the reputation of teachers and evaluating the activities of educational workers is in the focus.

As in the country in modern times, raising the level of education in Nakhchivan and increasing its effectiveness, applying innovations in educational processes has been one of the issues that our state constantly pays attention to and treats with special care. For this purpose, the President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, signed a decree on the "State Strategy for the Development of Education in the Republic of Azerbaijan" and defined important tasks such as modernization of modern education, implementation of innovations and increasing efficiency in the field of turning material capital into human capital. The importance of the matter arose from the fact that the President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, said in his speech at the ceremony dedicated to the 90th anniversary of the Azerbaijan State Oil Academy: "We know the experience of developed countries and we see that those countries are developing, in the true sense of the word, that the level of education there is is high. We are trying to constantly pay attention to this field in Azerbaijan, take practical measures, strengthen the material and technical base of the education system, and at the same time, and most importantly, increase the quality of education. In both secondary and higher schools, this process should be carried out in sequence, in the form of a single system and is being carried out" (<https://president.az/az/articles/view/1144/print>).

Nakhchivan Autonomous Republic is an integral part of Azerbaijan. In general, the education system is the same as in Azerbaijan. However, since Nakhchivan has an autonomous position, it also has its own educational institutions and administrative structure. In Nakhchivan, various reforms are being carried out in the direction of improving the education system and adapting it to international standards. These reforms include steps such as updating the curriculum, teacher training, and increasing the use of

technology. In addition, work is being done to improve the quality of education and expand educational opportunities in Nakhchivan. The education system focuses on increasing the knowledge and skills of students, as well as the protection of national and cultural values. Educational institutions in Nakhchivan aim to inculcate competences in various fields by using the unity of traditional and modern teaching methods.

The state care and attention to education in the autonomous republic is first of all manifested in the strengthening of the material and technical base of this system and its modernization at the level of modern requirements. As a result of the efforts of our head of state Mr. Ilham Aliyev and his concern for education, about 300 school buildings and 24 pre-school educational institutions that meet modern requirements and meet the standards are operating in the Autonomous Republic of Nakhchivan. As it can be seen, in recent years, great potential has been concentrated in the educational period of the autonomous republic. The application of information and communication technologies has been expanded in pre-school educational institutions. Admission of children to preschool institutions in Nakhchivan Autonomous Republic is carried out through the "Electronic document admission system for preschool educational institutions".

Preschool education, being the first stage of the unified education system, is of special importance in the intellectual, physical and psychological development of children, in the formation of their personality and in preparing them for school. Education in Nakhchivan aims to instill in children not only academic knowledge and skills, but also moral values, leadership skills and a sense of social responsibility. Therefore, educational programs are often designed to promote character development and social cohesion. Moral values are concepts that form the basis of society and play an important role in the character development of individuals. During the educational process, children are instilled with some moral values that are in accordance with our cultural heritage. Along with science, children are instilled with positive qualities such as kindness, honesty, empathy, cooperation, fair treatment, responsibility, tolerance and respect.

"Education is the future of the nation," said Heydar Aliyev, who prioritized care for education in Azerbaijan, taking into account that education has a leading position in the socio-economic development of the country, and created comprehensive conditions for using all potential opportunities to achieve progress in this field. A great politician who always attaches great importance to education said: "...I have always been closely connected with schools, education, and education... I think that no matter where the society comes from, no matter what it is, it should be spent on education, on the education of the young generation, should help the teacher. This is my principle position. I was in this position when I was elected the head of Azerbaijan 25 years ago, and now I am in this position as the head of state of independent Azerbaijan. I have been in this position at all stages of my life" (Aliyev, 2002, p. 7).

These works carried out to achieve the bright future of Azerbaijan also serve the development of children in the spirit of having patriotic, national and moral values. The fact that our country has a special place in the world can be characterized by the state care for education. Heydar Aliyev's state concern for children resulted in the development of culture and art.

REFERENCES

1. İlham Aliyev's speech at the ceremony dedicated to the 90th anniversary of the Azerbaijan State Oil Academy (ADNA) // <https://president.az/az/articles/view/1144/print>
2. Aliyev, H.A. Education is the future of the nation. / H.A. Aliyev. - Baku: Education, - 2002. - 305 p

XÜLASƏ

Könül Şxəliyeva

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN İNKİŞAFI

Məqalənin məqsədi Naxçıvan Muxtar Respublikasının müstəqilik illərində məktəbəqədər təhsildəki yeniliklərdir. Məktəbəqədər müəssisələrdə təlim prosesinin təşkili istiqamətləri, təhsil müəssisəsinin məqsədlərini, missiyasını və vəziyyətini əks etdirmək məqsədi ilə inkişaf etdirilməlidir. Belə ki, məktəbəqədər müəssisələrdə təlim prosesinin təşkili üçün bir çox əsas istiqamətlər mövcuddur. Həmin istiqamətlər və təlimin təşkili formaları tədqiqat işində geniş şəkildə müzakirə edilib izahı verilmişdir. Bundan başqa Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinə göstərdiyi misilsiz qayğı öz əksini tapmışdır. Ulu öndərimiz ölkənin və xalqın taleyində, onun hərtərəfli tərəqqisində, uğurlar qazanmasında təhsilin xüsusi rolunu, əhəmiyyətini həmişə nəzərə almış, onu yüksək dəyərləndirmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev həm təhsilin məzmununu, mahiyyətini, məqsədləri, səmərəli təşkili haqqında dəyərli fikirlər söyləmiş, həm də Azərbaycan təhsilinin hərtərəfli yüksəlişi qayğısına qalmış, bu sahədə böyük inkişafa rəvac verən sistemli tədbirlər həyata keçirmişdir.

"Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq. Hər birimizdə müəllimin hərərətli qəlbinin bir zərrəciyi var. Mən dünyada müəllimdən şərəfli ad tanımıram", – deyən Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün illərdə müəllim əməyini yüksək qiymətləndirib, onlara böyük hörmətlə yanaşmış, təhsil işçilərinin maddi vəziyyətinin, rifahının yaxşılaşdırılmasının qayğısına qalırdı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı hakimiyyət illərində də muxtar respublika üçün, burda yetişən gənc nəsil üçün böyük diqqət və qayğısı olmuşdur. Yüz illik muxtariyyət tarixinə malik olan Naxçıvan, Ulu öndərin Naxçıvandakı hakimiyyət illərində bir çox qabaqcıl nailiyyətlər əldə etmişdir.

Bir sözlə, muxtariyyət illərində təhsilin inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülür, məktəb və məktəbəqədər təşkilatların şəbəkəsi xeyli genişləndirilir. Bu dövrdə müəllim kadrları hazırlanır, texnikumlar, kənddə yaşayan gənclər üçün məktəblər fəaliyyətə başlayır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının xalq təhsili sahəsində əldə etdiyi uğurlar ölkəmizdə mədəni quruculuq sahəsində görülən işlərin əsasını təşkil etməklə bərabər, elmin inkişafına da yol açmış oldu.

Açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, tərbiyəçi-müəllim, uşaq, inkişaf, muxtar respublika.

РЕЗЮМЕ

Кёнуль Шхалиева

РАЗВИТИЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НАХЧЫВАНЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Цель статьи – новации в дошкольном образовании в годы независимости Нахчыванской Автономной Республики. Направления организации учебного процесса в дошкольных учреждениях должны разрабатываться с учетом целей, миссии и ситуации образовательного учреждения. Таким образом, существует множество основных направлений организации образовательного процесса в дошкольных учреждениях. Эти направления и формы организации обучения широко обсуждались и пояснялись в исследовательской работе. Кроме того, была отражена беспримерная забота, проявленная общенациональным лидером Гейдаром Алиевым к образованию Азербайджана. Наш великий лидер всегда учитывал особую роль и значение образования в судьбе страны и народа, в его всестороннем прогрессе и успехах, и высоко ценил его. Великий лидер Гейдар Алиев высказал ценные мнения о содержании, сущности, целях и эффективной организации образования, позаботился о всестороннем совершенствовании образования в Азербайджане, осуществил систематические меры, которые способствовали большому развитию в этой области.

«Каждый из нас, независимо от ученой степени, знаний, уровня образования, всеми своими достижениями обязан школе и учителю. В каждом из нас есть частичка теплого сердца учителя. Я не знаю почетного имени учителя в мире», - сказал Общенациональный лидер Гейдар Алиев, за все годы руководства Азербайджаном он высоко ценил труд учителей, относился к ним с большим уважением, заботился о повышении уровня образования. финансовое состояние и благосостояние работников образования.

Во время своего правления в Нахчыванской Автономной Республике великий лидер Гейдар Алиев проявлял большое внимание и заботу к Автономной республике и к подрастающему здесь молодому поколению. Нахчыван, имеющий столетнюю историю автономии, за время правления великого лидера в Нахчыване добился многих передовых достижений.

Одним словом, за годы автономии была проделана важная работа в направлении развития образования, значительно расширена сеть школьных и дошкольных организаций. В этот период осуществляется подготовка педагогических кадров, начинают работать техникумы, школы для молодежи, проживающей в селе. Успехи, достигнутые Нахчыванской Автономной Республикой в области народного образования, легли в основу проделанной работы в области культурного строительства в нашей стране и подготовили почву для развития науки.

Ключевые слова: дошкольное образование, педагог-педагог, ребенок, развитие, автономная республика

MÜASİR DÖVRDƏ ƏLAVƏ TƏHSİLİN YENİ MODELLƏR ƏSASINDA TƏŞKİLİNƏ DAİR

Nurlan MƏMMƏDOV

nurlan.mammadov.r@bsu-uni.edu.az

Orcid ID: 0000-0002-9673-0862

Bakı Slavyan Universiteti

Ötən əsrin əvvəllərindəki ictimai fəaliyyətin müxtəlif sahələrində, o cümlədən istehsalatda və ya idarəetmədə hər hansı bir ixtisasa və ya texnologiyaya yiyələnmək üçün 5 illik ali təhsil ilə fəaliyyət göstərmək mümkün idi. Lakin sürətlə inkişaf edən müasir dünyada informasiyanın həcmi artdıqca, elmin və texnologiyanın son nailiyyətlərini mənimsəmək və əmək bazarında baş verən bu çağırışlara adekvat cavab vermək üçün əlavə təhsilin yeni modellər əsasında inkişafında yeni üfüqlər açıldı. Əlavə təhsilin pedaqoji kadrlar üçün ixtisasartırma, həkim və mühəndislər üçün təkmilləşmə, dövlət qulluğunun isə stajkeçmə və dərəcələrin yüksəldilməsi istiqamətləri üzrə modellərin əlavə təhsil adı altında inkişafı diplomdansonrakı peşəkar kadr hazırlığında yeni mərhələ yaratdı.

Qloballaşan dünyanın təhsil ehtiyaclarının çevik ödənilməsində, insan resurslarının idarə olunmasında, kadr islahatları, müəllim mobilliyi və mütəxəssislərin işgüzar rotasiyasında əlavə təhsilin əhəmiyyəti artdıqca, təcrübənin, karyera inkişafının, xüsusi bacarıqların və digər zəruri keyfiyyətlərin formalaşması da aktualıq kəsb edir. Bu zəruri keyfiyyətləri əldə etmək üçün isə işləyənlərin yenidən universitet auditoriyalarına geri qayıtmağa vaxtı, zamanı və həvəsi, nə də işəgötürənlərin yedək kadr və maliyyə ehtiyatları çox zaman olmur.

Bu gün Azərbaycanda təhsilin modernləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: yeni standartlara keçid, Azərbaycan Respublikasının "Təhsil haqqında" qanunun qüvvəyə minməsi və ondan irəli gələn məqsəd və vəzifələr, tətbiqetmə yolu ilə pedaqoji kadrların peşəkar ixtisas səviyyəsinə dair tələblərə yenidən baxılmasında əlavə təhsilin və onun müvafiq istiqamətlərinin rolunun artması, əlavə təhsil modellərinin müəyyənləşdirilməsi və s. Bütün bunlar təhsil sistemini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir, pedaqoji kadrların peşəkarlıq səviyyəsinə olan tələbləri artırır. Dövlətin yüksək motivasiyalı, məqsədyönlü, ümumi məqsədləri, prinsipləri, dəyərləri olan, təhsil sisteminin inkişafına və innovasiyaların tətbiqinə imkan verəcək mütəxəssislərə ehtiyac var. Eyni zamanda gənc müəllimlərin peşəkar sosiallaşma səviyyəsinin, o cümlədən xüsusi bacarıq və kompetensiyalarının yüksəldilməsi isə təhsildə mühüm vəzifəyə çevrilməkdədir.

Bundan əlavə, əksər hallarda xüsusi bacarıqların mövcud sahibinin deyil, bu bacarıqların özünün tez bir zamanda inkişaf etdirilməsi prioritetlik kəsb edir. Formalaşmış qabiliyyətlər artıq peşəkar bilik və bacarıqlar deyil, xüsusi biliklərin mənimsənilməsi üçün əsas olan insanın dərin şəxsi keyfiyyətləri ilə təmin olunmuş olur. Buna görə də şəxsiyyətin inkişafının vacibliyi, onun özünü başa düşülməsi, müasir cəmiyyət üçün özünü reallaşdırması ön plana çıxır. Sosial sifarişin dinamikliyi və dəyişkənliyi baxımından yeni təhsil paradigmasının məqsədi insanın hərtərəfli, ahəngdar və yaradıcı inkişaf etdirməkdir.

Çünki belə bir insan olmadan nə iqtisadiyyat, nə cəmiyyət, nə də tərəqqi mövcud ola bilməz. Buna görə XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində insana bir obyekt - vasitə kimi deyil, yaradıcı potensiala sahib bir mövzunu özündə ehtiva edən paradiqmanın formalaşmasına ehtiyac yaratmışdır. Fikrimizcə, belə bir paradiqma əlavə təhsil və onun modelləri olmadan mümkün ola bilməz. Ən əsası ona görə ki, əlavə təhsil vətəndaşların diplomdansonrakı işgüzar həyatındac bütün təhsil ehtiyaclarını çevik ödəyə bilən modellərlə zəngindir. Əlavə təhsilin belə modellərindən biri kimi koçinqi nümunə göstərə bilərik. Biz koçinqi aşağıdakı mülahizələrimizə görə əlavə təhsilin modeli hesab edə bilərik.

Koçinq anlayışının orijinal ideoloqu U.Qlovi koçinqin mahiyyətini *"onun səmərəliliyinin maksimum artırılması məqsədi ilə insan potensialının aşkara çıxarılması"* kimi müəyyən etmişdir (Uitmor, 2005, s.17). Onun təbirincə desək, koçinq öyrətmir, öyrənməyə kömək edir. Məhz bu xüsusiyyətinə görə koçinq iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə geniş yayılmağa başladı və bir çox tədqiqatçılar tərəfindən XXI əsrin peşəsi kimi qiymətləndirilsə də koçinqin ümumi qəbul edilmiş vahid tərfi yoxdur. Lakin M.Dauni və digərləri koçinqin əsas prinsipinin bütün insanların öz gündəlik həyatında göstərdiklərindən daha böyük daxili qabiliyyətlərə malik olduğuna möhkəm inamı kimi izah etmişdir (Dauni, 2008, s.32). Beynəlxalq Kouçinq Federasiyası tərəfindən kouçinqin fəlsəfəsinə uyğun olaraq tərfi aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: "Peşəkar kouçinq - kliyentlərə öz şəxsi və professional həyatında keyfiyyətcə yeni nəticələr əldə etməyə kömək edən peşəkar xidmətlərin göstərilməsi prosesidir. Kouçinq prosesi kliyentlərə öz biliklərini dərinləşdirməyə, səmərəliliyin artırılmasına və həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsinə imkan verir. Hər görüşdə kliyent söhbətin məqsədini özü seçir, kouç isə onu dinləyir, müşahidə və suallar formasında mövzuya öz töhfəsini verir (3).

Göründüyü kimi, kouçinqdə əsas diqqət kliyentin hazırkı vəziyyətindən nəzərdə tutulmuş vəziyyətinə çatdırılması üçün nəticəyönlü fəaliyyətdir. Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək, kouçinqi əlavə təhsilin modeli kimi nəzərdən keçirməklə kouçinqi şəxsi inkişafa səbəb olan effektiv psixoloji və öyrədici texnologiya sistemi kimi səciyyələndirmək mümkündür. Kouçinq şəxsi məqsədləri, vasitələri və onlara nail olmaq yollarını, həmçinin öz həyat konsepsiyalarını və dünyagörüşünü izah edən metod kimi özünü dərk edən vasitə olması onu əlavə təhsilin modellərindən biri kimi nəzərdən keçirməyimizə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Уитмор Дж. 2005. Коучинг высокой эффективности. - М.: Международная академия корпоративного управления и бизнеса. с.17
2. Дауни М. 2008. Эффективный коучинг. Уроки коуча коучей. - М.: Издательство: Добрая Книга, с.32
3. <https://coachingfederation.org/regulation>

TƏHSİL VƏ MƏDƏNİYYƏT: HEYDƏR ƏLİYEVİN NAXÇIVANDA YARATDIĞI İRS

Müşfiq TARIVERDİYEV

tariverdiyevmushfiq@gmail.com

Mingəçevir, STEAM Mərkəzi

Məqalə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın müasir tarixindəki əhəmiyyətini, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsindəki rolunu və Naxçıvana olan xüsusi münasibətini detallı şəkildə təsvir edir. Heydər Əliyev, Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Azərbaycanın beynəlxalq arenada tanınmasında və müstəqillik yolunda əsas şəxsiyyət olmuşdur. Onun liderliyi sayəsində Azərbaycan, sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmiş və dünya ilə əlaqələrini genişləndirmişdir. Dünya liderlərinin, o cümlədən ABŞ-ın, Rusiya və Türkiyənin prezidentlərinin Heydər Əliyev haqqında dedikləri, onun böyüklüyünü və siyasətinin təsirini bir daha sübut edir. Məqalədə, Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasına olan xüsusi diqqəti diqqətə çatdırılır. O, Naxçıvanda müxtəlif sahələrdə islahatlar aparmış, bu regionun inkişafına mühüm töhfələr vermişdir. Naxçıvanın təhsil sahəsindəki nailiyyətləri, yeni məktəblərin tikilməsi və infrastrukturun yaxşılaşdırılması bu irsin əsasını təşkil edir. Xüsusilə, Naxçıvan Dövlət Universitetinin yaradılması və inkişafı, Heydər Əliyevin təhsilə olan xüsusi yanaşmasının bir göstəricisidir. Heydər Əliyev, həmçinin Azərbaycan mədəniyyətinin qorunmasına və görkəmli şəxsiyyətlərin xatirəsinin əbədləşdirilməsinə də önəm vermişdir. Naxçıvanda Hüseyn Cavid, C. Naxçıvanski, M. S. Ordubadinin ev muzeylərinin yaradılması, bu sahədəki fəaliyyətlərin bariz nümunəsidir. O, bu muzeylərə olan səfərlərində bu şəxsiyyətlərin əhəmiyyətini vurğulayaraq, mədəni irsin qorunmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Naxçıvan MSSR-in 50 illiyinin qeyd edilməsi, muxtar respublikanın inkişafına yeni imkanlar yaratmışdır. Heydər Əliyev, bu yubileyi sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf üçün bir vasitə kimi istifadə etmiş, əlavə maliyyə vəsaitlərinin ayrılmasını təmin etmişdir. Bu, Naxçıvanın abadlaşdırılması və inkişafı üçün əhəmiyyətli bir addım olmuşdur. Məqalənin sonunda, Heydər Əliyevin irsinin müasir dövrdə də Azərbaycan xalqı üçün əhəmiyyətini qoruyub saxladığı vurğulanır. Onun liderliyi və uzaqgörənliyi, gələcək nəsillər üçün örnək olaraq qalacaqdır. Beləliklə, məqalə Heydər Əliyevin yalnız siyasi liderlik rolu ilə kifayətlənmədiyini, həm də Azərbaycanın mədəni, sosial və iqtisadi inkişafına olan böyük töhfələrini ətraflı şəkildə təqdim edir.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, təhsil, mədəniyyət.*

Ümummilli Lider Heydər Əliyev, Azərbaycanın müasir tarixində ən önəmli şəxsiyyətlərdən biri olaraq, ölkənin inkişafında və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynamış bir şəxsiyyətdir. Onun liderliyi və uzaqgörən siyasəti sayəsində Azərbaycan, Sovet İttifaqının dağılmasından sonra müstəqil dövlət kimi öz yerini tapıb və beynəlxalq arenada tanınıb.

Ulu Öndər Heydər Əliyev nəinki Azərbaycanda həmçinin dünya miqyasında böyüklüyü etiraf edilən və qəbul olunan şəxsiyyət idi. Onun parlaq dühası və uzaqgörənliyi sərhəd tanımır, Azərbaycanın hüdudlarını aşırı. Bu dediklərimizi böyük dövlətlərin

liderlərinin Heydər Əliyev haqqında dedikləri tərif dolu sözlər sübut edir. Gəlin bir neçə dünya liderinin Heydər Əliyev haqqında söylədikləri fikirlərə nəzər salaq.

ABŞ-ın sabiq Prezidenti Corc Buş: *«Dünyada tanınmış görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin şəxsiz liderliyinə, cəsarətinə, misilsiz dünyagörüşünə və nadir nətiqlik istedadına valehəm».*

Rusiya Prezidenti Vladimir Putin: *«Heydər Əliyev, həqiqətən, Rusiyanın böyük dostu idi, biz bunu hiss edirdik və çox qiymətləndiririk. Azərbaycan bütün bu illər ərzində MDB-nin az-az ölkələrindən biri idi ki, orada rusdilli məktəblər bağlanmamış, rusdilli nəşrlərin sayı nəinki azalmamış, hətta Sovet İttifaqı dövründəkindən də çox olmuşdur. O, böyük dövlət xadimi idi. Mübaliğəsiz demək olar ki, siyasi nəhəng idi. Mən ona sadəcə böyük hörmətlə yanaşmırdım, mən ona məhəbbət bəsləyirdim».*

ABŞ-ın sabiq Prezidenti Bill Klinton: *«Demokratiya və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedən müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın son illər möhkəmlənməsində, iqtisadi islahatların aparılmasında və bu işdə böyük uğurlar əldə edilməsində Prezident Heydər Əliyevin xidmətlərini yüksək qiymətləndirirəm.... Prezident Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan müstəqillik yolunda qarşılaşdığı çətinliklərin dəf edilməsində böyük müvəffəqiyyətə nail olmuşdur».*

Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan: *«Heydər Əliyev təkcə Azərbaycanda deyil, bütün türk dünyasında tanınan və sevilən lider idi. Türkiyə-Azərbaycan dostluğunu çox gözəl ifadə edən "Bir millət, iki dövlət" ifadəsi də ona məxsusdur. Biz çalışmalıyıq ki, bu hikmətanə deyimin ifadə etdiyi amal bundan sonra da davam etsin. Böyük Heydər Əliyevin ruhu şad olsun deyə biz türk dünyasının birliyini və qardaşlıq münasibətlərini qoruyub möhkəmləndirməyə çalışmalıyıq».*

Yuxarıdakı fikirlərə, dünya liderlərinin dediklərinə nəzər salarkən qəlbimizdə bir daha qürur və fərəh hissləri baş qaldırır. Ulu Öndərin şəxsiyyətinin böyüklüyü yenidən göz önündə canlanır. Azərbaycan xalqının Ulu Öndərinə verilən bu yüksək qiymətin əsasında təkcə öz Vətəni və xalqı üçün gördüyü işlər deyil, zəmanəsinin çağırışlarına çevik reaksiyası, bəşəri idealları, dünyada dostluğa, sülh və tərəqqiyə verdiyi töhfələr dayanır.

Ulu Öndərimiz haqqında elmi əsrlərə nəzər saldıqda onun necə millətində və dövlətinə sadıq biri olduğu və dövləti üçün nə fədakarlıqlar etdiyini açıq-aşkar görmək olur. Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Kamal Camalov öz elmi əsərində bu fikirləri qeyd edib: *"Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin çoxillik ictimai-siyasi fəaliyyəti geniş bir epoxanı əhatə edir. Sovet rejiminin inkişafda olan dövrü mürəkkəb keçid prosesləri, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi mərhələsi kimi səciyyələnən bir epoxanın aparıcı şəxsiyyətlərindən, əsas sima-larından olan Heydər Əliyevin böyük siyasətdə keçirdiyi çətin və şərəfli yol, ən çətin məqamlarda onun tutduğu obyektiv və qəti mövqe, atdığı düşünülmüş addımlar, əldə etdiyi ciddi və mühüm nəticələr əslində çox mənalı və ibrətamiz məktəbdir"* (Camalov. 2023.10-13).

Heydər Əliyev, Azərbaycanın müasir tarixində əhəmiyyətli bir lider olaraq, Naxçıvanda böyük bir irs yaradıbdır. Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının təqribən yarıməsrlik dövrü xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Məhz Ulu Öndərin çoxşaxəli fəaliyyəti sayəsində ölkəmizin bütün regionlarının, o cümlədən Naxçıvanın sosial-iqtisadi inkişafının möhkəm bünövrəsi qoyulmuşdur. Onun rəhbərliyi altında Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilən islahatlar və inkişaf layihələri, bölgənin sosial, iqtisadi və mədəni həyatında dərin izlər buraxıb və təhsil, tərbiyə sahəsində böyük inqilab edibdir. Heydər Əliyevin yaratdığı irs, bu gün də Azərbaycan xalqı üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onun həyata keçirdiyi islahatlar və siyasətlər, ölkənin davamlı inkişafı üçün möhkəm

bir təməl yaradıb və dövlətimizin bu günədək müstəqil siyasət həyata keçirməsinə zəmin yaradıbdır. Heydər Əliyevin liderliyi və uzaqgörənliyi, gələcək nəsillər üçün örnək olaraq qalacaqdır. Heydər Əliyevin Naxçıvanda yaratdığı irsin ən önəmli hissələrindən biri təhsil və infrastruktur sahəsindəki nailiyyətlərdir. Onun rəhbərliyi dövründə Naxçıvanda çoxsaylı məktəblər tikilib və mövcud məktəblərin infrastrukturunu yaxşılaşdırılıb.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, Naxçıvan ölkəmizin ən qədim diyarlarından biridir, çox zəngin tarixə malik olan Azərbaycanın bir hissəsidir, qədim tarixi olan Azərbaycan torpağıdır. Bu tarix çox zəngin hadisələrlə doludur. Bunlar hamısı Azərbaycan üçün Naxçıvanın nə qədər qiymətli olduğunu həmişə göstərib, göstərir və gələcəkdə də göstərəcəkdir. Azərbaycanın, millətimizin, Azərbaycan xalqının qədimliyini, dərin köklərini, zəngin mədəniyyətini və ulu babalarımızdan bizə gəlib çatmış irsi daha da dərk etməyin, daha yaxşı bilməyin, şübhəsiz ki, bugünkü və gələcək nəsillər üçün çox əhəmiyyəti vardır. Bütün Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvanda bu tədqiqatlar aparılmalıdır, bu işlər görülməlidir (Əliyev, 2007, 194 s.).

Heydər Əliyev Azərbaycanın hər bir qarışın çox sevirdi və heç bir bögə arasında ayrışeçkilik etmirdi. O, həm Lənkəranı, həm Qubanı, həm Naxçıvanı, Həm də Qazaxı sevirdi, amma bunu da gizlədə bilmərik ki, Heydər Əliyevin qəlbində Naxçıvana ayrı bir sevgi var idi. O, Naxçıvana xüsusi bir simpatiya bəsləyirdi. Elə ona görə də Naxçıvanın inkişafı və tərəqqisi istiqamətində bir çox qərarlar qəbul edir və icrasına özü xüsusi nəzarət edirdi. Naxçıvanda Ulu Öndərin hakimiyyəti dövründə bütün sahələrdə intibah yarandı xüsusilə də təhsil sahəsində. Bunu Heydər Əliyev öz çıxışlarında da vurğulayır və Naxçıvanın inkişafı haqqında bu sözləri deyir: *"Naxçıvan şəhərində artıq baş vermiş böyük müsbət dəyişiklikləri və burada yaranmış mühiti, əhval-ruhiyyəni görərkən daha da çox sevinirəm. Hesab edirəm ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbərliyi düzgün yoldadır"*.

Azərbaycanın ali məktəbləri sırasında özünəməxsus yeri və mövqeyi olan Naxçıvan Dövlət Universiteti də Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır. 1972-ci il iyunun 20-də Azərbaycan KP MK Bürosunun «Naxçıvan şəhərində Pedaqoji institutun təşkili haqqında» Azərbaycan KP MK-nın I katibi Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış qərarı qəbul edildi. Heydər Əliyev Naxçıvan ali təhsilinin flaqmanı olan NDPI-nin böyüyüb genişlənməsi, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, onun ölkənin qabaqcıl ali məktəbinə çevrilməsi üçün bütün zəruri addımları atırdı. Müstəqil ali məktəbin yaradılması bölgənin elmi-mədəni inkişafının, ziyalı potensialının artmasına, maarifçilik hərəkətinə müsbət təsir göstərmişdi. Onun maddi-texniki bazası möhkəmlənmiş, yeni ixtisaslar açılmışdı. Elə həmin vaxtlarda Heydər Əliyev tərəfindən İnstitutun universitetə çevrilməsi ideyası da irəli sürülmüşdü. Həmin illərdə Naxçıvan MSSR ümumtəhsil məktəblərinin strukturunda da ciddi dəyişikliklər baş verdi. Orta məktəblərin sayı 1970-ci ildəki 73-dən 1980-ci ildə 121-ə, 1985-ci ildə isə 135-ə çatmış və 15 il ərzində 2 dəfə çoxalmışdı. (Qasımov, 2013, 264 s.)

Bu ali təhsil ocağının fəaliyyətini diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyev Naxçıvan MR-nın yaradılmasının 50 illiyi ilə əlaqədar qədim diyara gələrək 1974-cü il oktyabr ayının 4-də Naxçıvan DPI-nin müəllim və tələbə heyəti ilə görüşmüş, pedaqoji institutun bazasında müstəqil dövlət universitetinin yaradılması zərurəti haqqında ilk fikirlərini irəli sürmüşdü (Həbibbəyli, 2002, 9 s.). Onun bu ideyası 29 dekabr 1990-cı ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 584 sayılı qərarı ilə həyata keçirilmiş, Pedaqoji İnstitutun

bazasında Yusif Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universiteti (NDU) yaradılmışdı. (Həbibbəyli, 2002, 11 s.)

Naxçıvanda görülən işlər Heydər Əliyev üçün xüsusi önəm daşıyırdı. O, öz sözlərində də bunu vurğulayır Heydər Əliyev Naxçıvan haqqında danışarkən bu sözləri deyirdi: *"Fəxr edirəm ki, Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi, mən burada da öz əsərlərimi görürəm. Mənim əsərlərim şeir deyil, roman deyil, elmi kitab deyil, musiqi əsəri deyildir. Mənim əsərlərim xalqım üçün qurduğum, yaratdığım binalar, saraylar, yaşayış evləri, universitet, məktəb binaları, yollar, körpülərdir, su hövzələri, su kəmərləridir"*. Onun Naxçıvanda yaratdığı əsərlərdən biri də naxçıvan Dövlət Universitetidir. O, Naxçıvan Dövlət Universitetinin onun üçün nə qədər əziz olduğunu bu sözlər ilə ifadə edir. Mən fəxr edirəm ki, bir çox böyük dövlətlərin zəngin tarixə malik olan Universitetlərinin fəxri doktoruyam. Ancaq daha da çox fəxr edirəm ki, mən Naxçıvan Muxtar Respublikasının Yusif Məmmədəliyev adına Universitetinin doktoruyam.

Ulu Öndərimiz elmin, təhsilin inkişafı üçün bu məsələləri tam diqqət mərkəzində saxlamış və bu istiqamətdə bir sıra qərarlar qəbul etmişdir. Daim xalqın gələcəyi və inkişafı üçün çalışan Heydər Əliyev hər zaman bilirdi ki, cəmiyyətin inkişafı üçün təhsil çox önəmlidir. Bunu bilən Heydər Əliyev deyirdi *"Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir"*. *"Təbii sərvətlər tükənən dəyərlərdir, ancaq təhsil, bilik, elm əbədi, hər bir ölkənin gücləndirilməsinə töhfə verən amildir"* bu sözləri deyən Heydər Əliyevin təhsilə və elmə nə qədər dəyər verdiyin görmək mümkündür.

Heydər Əliyevin Azərbaycan mədəniyyəti qarşısında ən möhtəşəm xidmətlərindən biri də xalqımızın görkəmli simalarının, elm və mədəniyyət xadimlərinin xatirəsinin əbədləşdirilməsi sahəsində atdığı qətiyyətli və cəhəngşümul addımlardır. Onun Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Bakıda və digər şəhərlərdə çoxlu görkəmli xadimlərimizin ev muzeyləri fəaliyyətə başlamışdı. Məhz Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə 70-ci illərdə və 80-ci illərin əvvəllərində Naxçıvan şəhərində və Şaxtaxtı kəndində görkəmli Azərbaycan dramaturqu və şairi Hüseyn Cavidin, Naxçıvan şəhərində görkəmli sərkərdə C.Naxçıvanskinin, Ordubad şəhərində yazıçı-dramaturq M.S.Ordubadinin, akademik Y.Məmmədəliyevin ev muzeyləri yaradılmışdı. Heydər Əliyev Naxçıvana səfərlərində bu diyarın övladları olan görkəmli şəxsiyyətlərin ev muzeylərinə də baş çəkir, muzeylərin rəy kitablarına öz xoş sözlərini yazırdı. (Qasımov, 2013, 264 s.)

ƏDƏBİYYAT

1. Camalov K.H. (2023). Heydər Əliyevin Dövlətçilik təlimi və müasir dövr, Naxçıvan. Naxçıvan: Müəllimlər İnstitutu "Məktəb", 10-13.
2. Əliyev H.Ə. (2007). Müstəqilliyimiz əbədidir. XXII kitab, Bakı: Azərneşr, 194 s.
3. Həbibbəyli İ.Ə. (2002) Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti dövründə Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan: "Qeyrət", 11 s.
4. Həbibbəyli İ.Ə. (1998). Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan: "Qeyrət", 9.
5. Qasımov. Ə. Q (2013). Heydər Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişaf tarixi: 1969-2003-cü illər: Bakı, Turxan NPB. 264

SUMMARY

Mushfig Tariverdiyev

EDUCATION AND CULTURE: THE HERITAGE FORMED BY HEYDAR ALIYEV IN NAKHCHIVAN

The article details the significance of National Leader Heydar Aliyev in modern Azerbaijani history, his role in strengthening independence, and his special relationship with Nakhchivan. Heydar Aliyev emerged as a key figure in the international recognition of Azerbaijan and the path to independence following the collapse of the Soviet Union. Thanks to his leadership, Azerbaijan has ensured its socio-economic development and expanded its relations with the world. The words of world leaders, including the presidents of the USA, Russia, and Turkey, further confirm his greatness and the impact of his policies. The article highlights Heydar Aliyev's particular attention to the Nakhchivan Autonomous Republic. He implemented various reforms in Nakhchivan and made significant contributions to the region's development. Achievements in the education sector, including the construction of new schools and the improvement of infrastructure, form the basis of this legacy. In particular, the establishment and development of Nakhchivan State University is indicative of Heydar Aliyev's special approach to education. Heydar Aliyev also placed great importance on the preservation of Azerbaijani culture and the commemoration of prominent figures. The creation of the house museums of prominent personalities such as Huseyn Javid, C. Nakhchivanski, and M. S. Ordubadi in Nakhchivan exemplifies this commitment. During his visits to these museums, he emphasized the importance of these figures and paid special attention to the preservation of cultural heritage. The celebration of the 50th anniversary of the Nakhchivan MSSR created new opportunities for the development of the autonomous republic. Heydar Aliyev used this jubilee as a means to address socio-economic and cultural development, securing additional financial resources. This was a significant step for the improvement and development of Nakhchivan. At the end of the article, it is emphasized that Heydar Aliyev's legacy continues to hold importance for the Azerbaijani people in modern times. His leadership and foresight will remain an example for future generations. Thus, the article presents not only Heydar Aliyev's political leadership role but also his substantial contributions to the cultural, social, and economic development of Azerbaijan in detail.

Key words: Heydar Aliyev, Nakhchivan State University, Nakhchivan, education, culture.

РЕЗЮМЕ

Мушфиг Таривердиев

ОБРАЗОВАНИЕ И КУЛЬТУРА: НАСЛЕДИЕ, СФОРМИРОВАННОЕ ГЕЙДАРОМ АЛИЕВЫМ В НАХЧЫВАНЕ

Статья подробно описывает значение общенационального лидера Гейдара Алиева в современной истории Азербайджана, его роль в укреплении независимости и особое отношение к Нахчывану. Гейдар Алиев стал ключевой фигурой в признании Азербайджана на международной арене после распада Советского Союза и на пути к независимости. Благодаря его лидерству Азербайджан обеспечил социально-экономическое развитие и расширил свои связи с миром. Слова мировых лидеров, включая президентов США, России и Турции о Гейдаре Алиеве, подтверждают его величие и влияние его политики. В статье подчеркивается особое внимание Гейдара Алиева к Нахчыванской Автономной Республике. Он провел реформы в различных сферах и внес значительный вклад в развитие этого региона. Достижения Нахчывана в области образования, строительство новых школ и улучшение инфраструктуры составляют основу этого наследия. В частности, создание и развитие Нахчыванского государственного университета является показателем его особого подхода к образованию. Гейдар Алиев также придавал большое значение охране азербайджанской культуры и увековечиванию памяти выдающихся личностей. Создание домов-музеев Хусейна Джавида, Дж. Нахчыванского и М. С. Ордубада в Нахчыване является ярким примером этих усилий. В своих посещениях этих музеев он подчеркивал важность этих личностей, уделяя особое внимание охране культурного наследия. Отмечая 50-летие Нахчыванской АССР, Гейдар Алиев создал новые возможности для развития автономной республики. Он использовал этот юбилей как средство для социально-экономического и культурного развития, добившись выделения дополнительных финансовых средств. Это стало значительным шагом в благоустройстве и развитии Нахчывана. В конце статьи подчеркивается, что наследие Гейдара Алиева по-прежнему имеет значение для народа Азербайджана в современную эпоху. Его лидерство и дальновидность останутся образцом для будущих поколений. Таким образом, статья детально представляет, что Гейдар Алиев не ограничивался лишь политической ролью, но и вносил значительный вклад в культурное, социальное и экономическое развитие Азербайджана.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Нахчыванский Государственный Университет, Нахчыван, образование, культура.

MUXTARIYYAT DÖVRÜNDƏ GƏNC NƏSLİN HƏRBİ VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİNİN FORMALAŞMASI

Pərviz ALLAHVERDİYEV

pervizallahverdiyev06@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-1962-8824>

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Naxçıvan qədim diyar olduğu kimi, onun uzaq və tarixi kökləri vardır. Öz adət ənənələri ilə bərabər muxtar respublikamızda milli dəyərləri hər zaman mövcud olmuşdur. Naxçıvan Muxtar Respublikası öz muxtariyyət dövrünün yüz illik yaşını başa vuraraq yeni və müasir bir dövrə dəqəm qoyur. Naxçıvan Muxtar Respublikası öz muxtariyyət dövrünə də bütün sahələrdə olduğu kimi hərbi sahəsində, Naxçıvanda ordu quruculuğu sahəsində, eyni zamanda yeni və gənc nəslin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi sahəsində onların formalaşması, inkişaf etmələrində əvəzolunmaz uğurlu addımlar atılmışdır. Naxçıvanda gənc nəslin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin formalaşması respublikamızın muxtariyyət qazandığı gündən bu günümüzdə qədər müəyyən tarixi bir yol keçmişdir. Bu yolda bizim tarixi sərkərdələr ilə bərabər müasir dövrümüzdə Azərbaycanda ordu quruculuğunun banisi sayılan ulu öndər Heydər Əliyevin və Silahlı Qüvvələrimizin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin Naxçıvan el obasına olan diqqət və qayğısı sayəsində bu torpaqlarda quruculuq, inkişaf, təhsil, elmə maraq yaradılmış yeni və gənc nəslin vətənpərvərlik ruhu daima diqqət mərkəzində saxlanmışdır.

Açar sözlər: *Naxçıvan, hərbi, vətənpərvərlik, tərbiyə, təhsil, inkişaf*

Naxçıvan tarixində və ədəbi irsində formalaşan vətənpərvərlik tərbiyəsi uzun bir tarixi yol keçmişdir. Bu tarixi yolun başlanğıcı nə qədərdə keçmiş əhatə etmiş olsada, nə qədərdə XX-əsrin 20-ci illərindən başlanğıc götürsədə bu torpaqlarda yetişən vətənpərvər vətəndaşların vətənpərvərlik ruhunda böyüməsi XX-əsrin 70-ci illərindən sonrakı dövrlərə təsadüf edir. Amma buna baxmayaraq II Dünya Müharibəsi başlayanda Sovet İttifaqının digər xalqları kimi, azərbaycanlılarda, o cümlədən Naxçıvan torpağının yüzlərlə yetirmələri silah asarılıb alman faşizminə qarşı müharibəyə qoşuldular. Müharibədə göstərdikləri şücaətə görə üç naxçıvanlı Qəzənfər Əkbərov, Nəcəfqulu Rəfiyev və Abbas Quliyev Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldülər. Akim Abbasov, Allahverdi Kərimov, Əli Babayev, Bəxtiyar Kərimov, Əkbər Ağayev, naxçıvanlı qadınlardan Zəriyə Camalbəyova, Dilbər Təhməzbəyova, Surə Allahverdiyeva, Səkinə Şəfiyeva, Səfiyyə Sultanova, Fıruş Məmmədaliyeva, Lora Abdullayevə və b. döyüş xidmətlərinə görə yüksək orden və medallarla mükafatlandırılmışdılar.

"Hərşey cəbhə üçün, hərşey qələbə üçün" şüarı ilə işləyən muxtar respublikanın zəhmətkeşləri müharibə illərində illərində vətənpərvərlik göstərərək Azərbaycan oğul və qızlarının cəsur, dözümlü, qəhrəman olduqlarını xatırlatmış olubdur.

1990-cı il iyulun 22-də Naxçıvan diyarının böyük yetirməsi, görkəmli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlməsi ilə milli-demokratik hərəkət yenimərhələyə qədəm qoydu. Naxçıvanlılar Heydər Əliyevin simasında öz xilaskarını tapdı. Tezliklə xalqın yekdilsəsi ilə Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə, Azərbaycan SSRİ Ali Sovetinə deputat seçilən Heydər Əliyev respublika əhalisinin güvənc yerinə çevrildi. Naxçıvanda milli oyanışın əsası qoyuldu. Bütün bunların sayəsində 1993-cü ildə Naxçıvan artıq bütün regionda milli-demokratik hərəkətinin gücləndiyi bir bölgə idi. (Cabbarlı, 2015, s.118)

1992-ci ilin yayında, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini artıq elan edəndən sonra Azərbaycan ərazisindəki Rusiya qoşunları, yəni sovet ordusunun hissələri Rusiyanın sərəncamında idi. Rusiyanın hərbi hissələri Azərbaycanda ilk dəfə Naxçıvandan çıxarıldı. Ulu öndər Heydər Əliyev qeyd edirdi: *"Biz öz əməkdaşlarımızla, apardığımız düzgün siyasətimizlə onlara bildirdik ki, 75-ci diviziyanın Azərbaycanda qalmasına ehtiyac yoxdur. Onlarla danışıqlar apardıq və mənim danışıqlarım çox ciddi xarakter daşıyırdı. Mən o vaxt Moskvaya, Rusiyanın rəhbərliyinə də müraciət etdim, onlara da bildirdimki, burada Rusiya diviziyasının qalması mümkün deyildir. Biz xoşluqla, razılıqla həmin diviziyanın, o cümlədən burada yerləşmiş hərbi hissənin şəxsi heyatını buradan çıxartdıq. Ancaq nə cür çıxartdıq? Danışdıq, buradan ancaq şəxsiyyət çıxdı, öz aşıyaları ilə birlikdə silah-sursat, burada yaradılmış hərbi qurğular, diviziyanın burada olan bütün əmlakı Naxçıvan Muxtar Respublikasına təhvil verildi. O təhvil-təslim aktları indidə buradadır. Orada hər bir tüfəng, hər bir top, hər bir pulemyot yazılmışdır. O vaxt Naxçıvanın başçısı kimi, mənim məqsədim ondan ibarət idi ki, nizami ordu hissəsinin silah- sursatını, maddi-texniki bazası, binalarını qoruyub saxlayaq".* (Əliyev, 2007, s.205)

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanın bütün ərazilərinə diqqət və qayğı göstərilməklə yanaşı blokada şəraitində yaşayan Naxçıvan Muxtar Respublikası üçün lazımi addımlar atır bu zonada ordunun, silahlı qüvvələrin möhkəmləndirməsi üçün təhsil sistemində islahatlar aparır, orta təhsil müəsisələrində iptidai hərbi hazırlıq dərslərinin gedişatını gücləndirir, keyfiyyətini artırır.

Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri işlədiyi dövrdə ilk dəfə Naxçıvanda milli ordu hissələri yaradılmış, ölkəmizdə ikincidəfə siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra isə milli ordu quruculuğu sahəsində daha geniş tədbirlər görülmüş, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri formalaşmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1998-ci il 13 mart tarixli Sərəncamı ilə Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi liseyin Naxçıvan filalı yaradılmışdır. Bir il sonra məktəbin açılışında olan ulu öndər Heydər Əliyev bu məktəbin Naxçıvan yeni və gənc nəsli üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu və böyüyən gənclərin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin kişafında, gənclərin Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin ordusu sıralarına hazırlanmasında, fiziki cəhətdən sağlam nəslin kişafında və gələcəkdə işxal altında olan torpaqların azad olması zamanı bu məktəbin çox rolu oynayacağı xüsusiyyətlərini çatdırmış oldu. Elə də oldu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin orduquruculuğu sahəsində 2016- ci il Aprel döyüşləri zamanı, 2018- ci il Günnüt əməliyyatı, 2020-ci il 27 sentyabr da düşmən əks hücumunun qarşısının alınması ilə başlatılan 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı bu məktəbin məzunları olmuş igid oğlanları vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq nümayiş etdirmişlər. Naxçıvan Əlahiddə Ümumqoşun

ordusunun 66, 77, 88, 99-cu xüsusi təyinatlı birləşmələri Naxçıvanın yüz illik tarixi dövründə yaddaşlardan silinməyən uğurlu nailiyyətlər əldə etmiş və bu nailiyyətlərin qorunub saxlanılmasında, gələcək nəsillərə ötrülməsi üçün əllərindən gələni əsirgəməmişlər.

Beləliklə, Muxtariyyət dövründə gənc nəslin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin formalaşması aşağıdakı kimi göstərmək olar.

- Böyük Vətən müharibəsi illərində naxçıvanlı gənclərin qəhrəmanlıq siması;
- Ümummilli lider Heydər Əliyevin Naxçıvandakı hakimiyyəti illərində hərbi sahəsində yaradıcılığı;
- 1999 - cu il Naxçıvanda əsas qoyulan C.Naxçıvanski adına hərbi məktəbin fəaliyyətinin yaradılması;
- Ulu öndər Heydər Əliyevin və Silahlı Qüvvələrin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin təhsil proqramındakı hərbi yönümlü islahatları.

Beləliklə, Naxçıvan Muxtar Respublikası öz muxtariyyət dövründə bütün sahələrdə olduğu kimi gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsində də uğurlu addımlar atmış, günümüzün ən vacib, ən lazımı nailiyyətlərini əldə etmişdir. Muxtar respublikamızda fəaliyyət göstərən orta ümumtəhsil müəssisələrində hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin təşkili, öyrədilməsi böyüyən nəsildə istər bu gün, istərsə də sabah öz layiqli yerini tutmaqla daima uğurların, zəfərlərin əldə olunmasına yönəldiləcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Cabbarlı, Ə. "Heydər Əliyev və Naxçıvanda ordu quruculuğu" / Ə.Cabbarlı. Naxçıvan, –2016. Əcəmi nəşriyyat. –240 s.
2. Cabbarlı Ə "Heydər Əliyev və Naxçıvan tarixi məsələləri" / Ə.Cabbarlı, – Naxçıvan: – 2015 Əcəmi nəşriyyat, –232 s.
3. İmanov, V. Hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi ordumuzundöyüş ruhunu yüksəldir. Xalq qəzeti. 2008, 10 yanvar. 3 s.
4. İsrəfil bəy "Azərbaycan Ordusu barədə xatirələr" məqalələr toplusu. –Bakı: Hərbi nəşriyyat.
5. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H.Əliyev. –Bakı: Azər nəşr. –c.22. – 2007. –528 s
6. Əliyev H.Ə. Azərbaycan Respublikası Gənclərinin I Forumunda nitqi. 2 fevral 1996.
7. Heydər Əliyev və Azərbaycan məktəblilərin gözü ilə. –Bakı: Gənclik –1998. – 146 s.
8. Əliyev, H.Ə. Müstəqillik yollarında. [3 cilddə] / H.Ə. Əliyev. – Bakı: Azərbaycan, – c.1. – 1997. – 558 s.

SUMMARY

Parviz Allahverdiyev

FORMATION OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION OF THE YOUNG GENERATION DURING THE AUTONOMOUS PERIOD

As Nakhchivan is an ancient land, it has distant and historical roots. National values have always existed in our autonomous republic along with its own customs and traditions. The Nakhchivan Autonomous Republic has completed the hundred-year anniversary of its revolution and is ushering in a new and modern era. The Nakhchivan Autonomous Republic, as in all other fields during the period of its autonomy, has made irreplaceable successful steps in its formation and development in the military field, in the field of army building in Nakhchivan, and at the same time in the field of military patriotism education of the new and young generation. The formation of military patriotism education of the young generation in Nakhchivan has passed a historical path from the day our republic gained autonomy to the present day. In this way, thanks to the attention and care of the great leader Heydar Aliyev, who is considered the founder of the army building in Azerbaijan along with our historical commanders, and Ilham Aliyev, the victorious Supreme Commander of our Armed Forces, to the Nakhchivan village, a new and young generation has been created in these lands, interested in construction, development, education, and science. the spirit of patriotism has always been in the center of attention.

Key words: Nakhchivan, military, patriotism, upbringing, education, development

SƏNƏD-İFORMASIYA İDARƏÇİLİYİ VƏ MUZEY FƏALİYYƏTİNDƏ İNNOVASIYA TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ

Nurlana BAĞIROVA

nurlana.baghirova@admiu.edu.az

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

Məqalənin əsas tədqiqat obyekti muzey fəaliyyətinin elmi-nəzəri və təcrübi məsələləri təşkil edir. Araşdırma predmeti isə muzey fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi problemlərini önə çəkməkdən ibarətdir. Tədqiqatın məqsədi muzey fəaliyyətində tətbiq olunan müasir informasiya texnologiyalarının müqayisəli təhlilinin verilməsi və bu istiqamətdə işin idarə olunması prinsiplərinin müəyyən edilməsidir. İnformasiya cəmiyyəti şəraitində əhəmiyyətli yer tutan informasiya texnologiyalarının tətbiqi məsələlərini öyrənən məqalə mövzusu mühüm aktualıq kəsb edir. Məqalədə müqayisə, məntiqilik, sistemli yanaşma metodlarına müənciləndirilmiş, analiz, sintez, induksiya və deduksiya metodlarından istifadə olunub. Əldə edilmiş elmi nəticələrdən gələcək tədqiqat işlərində, ali məktəblərdə muzey işi və kulturologiya sahəsində mühazirələrin, elmi məruzələrin hazırlanmasında, eləcə də tədris vəsaitlərinin tərtibində istifadə etmək olar.

Açar sözlər: *eksponat, mədəniyyət, mədəni dəyərlər, virtual muzey, elektron sənəd, sərgi.*

Giriş

Texnoloji modernləşməyə ehtiyac muzeylərin fəaliyyət göstərməsi və inkişafı üçün şəraitin əhəmiyyətli dərəcədə mürəkkəbləşməsi ilə bağlıdır. Sosial mühitin şaxələndirilməsi, muzeylərlə qarşılıqlı əlaqədə olan dövlət orqanlarının, sosial qrupların, təşkilatların və qurumların yeni kateqoriyalarının yaranması, onların bəziləri ilə kifayət qədər mürəkkəb tərəfdaşlıq və bəzən rəqəbatli münasibətlərin formalaşması, peşəkar və muzeylərarası ünsiyyət problemləri, informasiya qıtlığı, muzey sahəsinin bəzi yüksəkixtisaslı kadrlarının xaricə getməsi, maliyyə resurslarının çatışmazlığı – bütün bunlar muzeylər qarşısında yeni vəzifələr qoyub, onsuz onların gələcəyi problemləli görünür.

Bu vəzifələr daha çox muzey işinin əvvəlki onilliklər ərzində yaranmış bir çox metod, texnika və üsullarına yenidən baxılması və müasirləşdirilməsi, onun təşkili və zəruri resurslarla təmin olunması zərurətindən irəli gəlir. "Texnoloji modernləşmənin bəzi sahələri ənənəvi muzey işlərinin növlərini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır, sürətləndirir və ya azalda bilən yeni texniki vasitələrin (elektron rabitə, kompüter texnologiyası) inkişafına aiddir" [3, s.27]. Digər sahələr daha çox texniki yeniliklərlə deyil, yeni idarəetmə üsulları, muzey kollektivinin şöbələri, eləcə də muzey və onun tərəfdaşları, o cümlədən muzey auditoriyası arasında qarşılıqlı əlaqənin təşkili yolları ilə bağlıdır. Burada muzey işçilərinin və menecerlərin öz yaradıcılıq cəhdlərini araşdırmaq üçün böyük bir sahə vardır. Bu sahədə artıq oxşar şəraitdə fəaliyyət göstərən xarici muzeylərin topladığı praktiki təcrübəni ümumiləşdirən müxtəlif elmi əsərlər mövcud olsa da, Azərbaycan və xarici ölkə

mütəxəssislərinin bu istiqamətdə hələ tamamlanmamış, lakin artıq geniş maraq doğuran tədqiqatları da vardır.

Hazırda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadə, yerləşdiyi yerdən və profilindən asılı olmayaraq muzeylərin gündəlik fəaliyyətinin tərkib hissəsinə çevrilib. İKT-dən həm muzeydaxili problemlərin həlli üçün, həm də muzey məkanında və ondan kənarda, ilk növbədə İnternetdə ziyarətçilərlə işləyərkən istifadə olunur. Bununla belə, zəngin praktiki təcrübəyə baxmayaraq, muzeydə İKT-nin çoxşaxəli istifadəsinə həsr olunmuş dolğun nəzəri işlərin çatışmazlığı aşkardır. Həmçinin, muzeylərə İKT-nin tətbiqi ilə bağlı tarixi prosesin təhlili faktiki olaraq yoxdur. Dünya muzeylərində ilk kompüterlərin meydana çıxmasından əlli ildən çox vaxt keçir və bəlkə də, toplanmış təcrübəni başa düşmək zərurəti aydın olur. Məsələn, təkcə muzey institutunun inkişafı kontekstində formatlaşma proseslərini başa düşmək deyil, həm də muzeyin özünün müasir informasiya cəmiyyətində mövqeyinin fəlsəfi və mədəni təhlilini verməkdir. Bu baxımdan, hazırda ölkəmizdə fəaliyyət göstərən, xüsusilə regionlarda yerləşən çoxsaylı muzeylərdə informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqinə ciddi ehtiyac vardır və bu, günün tələbi olaraq mühüm aktualıq kəsb edən məsələlərdən biri kimi diqqəti cəlb edir.

Əsas mətn: Hər gün milyonlarla insan İKT-dən istifadə edir və texnologiyanın tətbiqi inanılmaz dərəcədə genişdir. Bununla belə, İKT-nin həyatımıza gətirdiyi bütün üstünlüklərə baxmayaraq, biz hər hansı mütərəqqi dəyişikliklərin yaratdığı təhlükələrdən narahat olmamalıyıq. İnsan yaddaşının qorunması və ötürülməsi müəssisəsi olan muzey, bu gün cəmiyyətin həyatında fəal iştirak edir. "Elita məkanı" olmaqdan çıxmış muzey öz kolleksiyalarını geniş ictimaiyyətə, o cümlədən İKT-dən istifadə etməklə açır: kolleksiyalar rəqəmsallaşdırılır, bu rəqəmsal arxivlərə daxil olmaq üçün hər yerdə istifadə edilə bilən mobil proqramlar təşkil olunur, sosial şəbəkələr yaradılır. Milyonlarla insan muzeyləri ziyarət edir və kolleksiyalarla həm realıqda, həm də internet vasitəsilə tanış olur. Beləliklə, məhz onların fəaliyyətinə böyük maraq sayəsində muzey, bu gün informasiya cəmiyyətinin gələcək inkişafının nəzəri cəhətdən dərk edilməsi üçün məsuliyyət daşıya bilər. Bu zaman informasiya texnologiyası həm alət, həm də tədqiqat obyektinə kimi çıxış edir.

Bir məqamı da qeyd etmək yerinə düşər ki, gələcək dəyişiklikləri proqnozlaşdırmağa başlamazdan öncə bu sahədə keçmişin təcrübəsini dərk etmək, daha doğrusu, muzeylərin informasiya-yalaşdırılması tarixinə müraciət etmək lazımdır. İnformasiyalaşdırma konsepsiyaları və konkret layihələrin təhlili mövcud vəziyyəti izah etməyə və yaxın gələcəkdə inkişaf perspektivlərini müəyyən etməyə imkan verəcəkdir.

İlk kompüterlər 1960-cı illərin əvvəllərində Kanada və Fransa'nın muzeylərində istifadə olunmağa başlanıb. Demək olar ki, eyni vaxtda ABŞ-da avtomatlaşdırılmış kataloqların tətbiqi üzərində iş həyata keçirilib. Sovet muzeylərinin informasiyalaşdırılması prosesi Qərbdəkindən bir qədər gec, yəni 1970-ci illərin ortalarında başlanılıb. A.Driker "İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları və muzeylər: üçüncü mərhələ" adlı məqaləsində 1970-1980-ci illərdə bu istiqamətdə dəyişikliklərin baş verdiyi mərhələni "romantik" adlandırır: "Bu mərhələ praktikdən daha romantik bir dövr idi. Düşüncələrin, təxəyyülün, xəyalların uçuşu, o qədər coşqulu idi ki, gələcəkdə incəsənət əsərlərinə böyük tələbatın olduğu dəyişən mədəniyyət konsepsiyasında kitab kimi əlçatan olacağı düşünüldü" [4, s.14]. Məhz bu ideoloji ruh və cəsarət muzeylərin

informasiyalaşdırılmasının sonrakı inkişaf prosesinin əsası olub. Qeyd edək ki, əvvəlcə informasiyalaşdırılma prosesi muzeyin uçot və saxlama fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması ilə əlaqədar həyata keçirilib.

Beləliklə, muzeylərin informasiyalaşdırılması prosesinin birinci mərhələsinin nəticələrini ümumiləşdirərək, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- ilk avtomatlaşdırılmış kataloqlar təqdim edilib ki, bu da "bir dəfə yaz - dəfələrlə istifadə et" prinsipini həyata keçirməyə imkan verib;

- kompüterin informasiyalar üzrə çoxaspektli axtarışı həyata keçirmək imkanı, muzey işçilərinin paralel kartlar tərtib etmə ehtiyacını aradan qaldırıb. Bununla belə, tam axtarış aparmaq üçün kataloqları (həm kağız, həm də avtomatlaşdırılmış) mümkün qədər dolğun doldurmaq lazım gəlib;

- nəticədə bəzi kolleksiyaların fraqmentlərinin ilk avtomatlaşdırılmış kataloqları yaradılıb: beləliklə, Yuri Alekseyev qrafika fondunun 14 min vahiddən ibarət məlumat bazasını təşkil edib.

İnformasiyalaşdırmanın növbəti mərhələsinin başlanğıcını 1987-ci ildə SSRİ Mədəniyyət Nazirliyinin İtaliyanın Olivetti şirkəti ilə müqaviləsi əsasında Dövlət Tretyakov Qalereyası üçün müasir kompüter avadanlığı almasını hesab etmək olar [1, s.37]. Fərdi kompüterlərin meydana çıxması informasiyalaşdırmanın ikinci mərhələsi üçün əlamətdar hadisə hesab oluna bilər, çünki məhz bu anda muzey obyektlərinin şəkillərinin məlumat bankının formalaşdırılması üzərində iş başlanıb, sonralar multimedia sahəsində inkişaf etdirilib.

Fərdi kompüterlərin tətbiqi ilə başlayan mərhələni keçid dövrü də hesab etmək olar, çünki xronoloji olaraq bu, ölkə üçün dönüş nöqtələri zamanı baş vermişdir. Sovet dövlətinin təbii də olsa süqutu, ölkələrin yenidən müstəqilliyinə qovuşması, demokratik transformasiyalar, yeni iqtisadi şərait mədəniyyət ocaqlarına, o cümlədən muzeylərə ciddi təsir göstərmiş. Beləliklə, Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) üzvü olan respublikalarda bu keçid mərhələsinin nəticəsi olaraq yerli muzeylərin informasiyalaşdırılmasının aşağıdakı əsas perspektivləri meydana çıxıb:

- 1) muzeydə sənəd dövriyyəsinin daha da avtomatlaşdırılması zərurəti həyata keçirilib;

- 2) sərgilərdə multimedia köşklərinin və əlaqə panellərinin inkişafının əsasını qoyan ilk multimedia diskləri və proqramları meydana çıxıb.

Muzeyin informasiyalaşdırılması prosesinin növbəti mərhələsi, təkcə avtomatlaşdırılmış uçot sistemlərinin tətbiqi ilə deyil, həm də muzeyin gündəlik fəaliyyətində internetdən fəal istifadə ilə əlamətdar olub. 90-cı illərin birinci yarısında muzeylərin informasiyalaşdırılması problemlərinə həsr olunmuş mənbələrin təhlili göstərir ki, aparılan işlər hələ də kifayət qədər kortəbii xarakter daşıyır. Bu, təkcə muzey fəaliyyətinin spesifikasiyi, avadanlığın bəla olması, muzey işçilərinin informatika sahəsində kifayət qədər biliyə malik olmaması ilə deyil, həm də bütövlükdə MDB ölkələrindəki vəziyyətin özəlliyi ilə izah olunub. Qeyd edək ki, yenidən müstəqilliyi bərpa etmiş bütün respublikalarda baş verən siyasi dəyişikliklərlə əlaqədar məhsulları dövlətin istehsal etdiyi analoji məhsullarla rəqabət aparan kommersiya təşkilatlarının yaradılması mümkün olub. Muzey mühitində bu vəziyyəti aşağıdakı misalla göstərmək olar.

1990-cı illərin əvvəllərində, ümumiyyətlə, avtomatlaşdırılmış uçot və saxlama məlumat bazası konsepsiyası hazır olanda (baxmayaraq ki, təsvir sahələrinin

standartlaşdırılması problemi global səviyyədə müzakirə olunmağa davam edirdi), layiqli aparat və proqram təminatı hələ mövcud deyildi.

Son illərin tendensiyası sosial internet xidmətlərinin (ingilisdilli mənbələrdə "sosial media xidmətləri") geniş yayılması olub. Bu xidmətlər real vaxt rejimində ünsiyyət qurmaq üçün nəzərdə tutulub və onların funksionallığı hər il artır. "Profilindən asılı olmayaraq yerli və xarici muzeylər rəsmi internet saytları yaratmaqla internet məkanına uğurla inteqrasiya ediblər" [5, s.8]. Bununla belə, bu məkanın sürətli transformasiyasını nəzərə alaraq, muzeylər sosial internet xidmətlərindən istifadə etməklə, onun daxilində aktuallığını qorumaqlıdır.

Hər il dünyada muzey marketinqinə dair onlarla konfrans keçirilir. Onların təxminən yarısı sırf İKT-nin sənətə inteqrasiyası məsələlərinə həsr olunub. Qalanlar arasında ən çox diqqəti internet PR, sosial şəbəkələr və muzey mühitindəki texniki yeniliklərlə bağlı hesabatlar çəkir. Bunlardan 2010-un Vyanada keçirmiş "Communicating The Museum" nəticəsi belə olub: "21-ci əsrdə muzeyin artıq dörd divarlı bina olmaq hüququ yoxdur. Muzey, ilk növbədə, məlumat mənbəyidir, məzmun təminatçısıdır" [2, s.39].

Gəlin daha sadə və hətta daha geniş yayılmış mobil telefonlardan, daha doğrusu, mobil rabitə vasitələrindən başlayaq. Bu gün mobil bazarın 4 milyard istifadəçisi vardır ki, onların üçdə ikisi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayır. Mobil əhatə dairəsi naqilsiz, hətta bəzən elektrik enerjisinin olmadığı bölgələrdə mövcuddur. Mütəxəssislər deyirlər: 2033-cü ildə mobil qurğular internetə çıxışın ən geniş yayılmış üsuluna çevriləcək. Həmin ildə satılan cib qadecətlərinin sayı stasionar kompüterlərin sayından çox olacaqdır.

Mobil proqramların müjdəçisi daha rahat yükləmə və mobil telefonlar vasitəsilə naviqasiya üçün muzey saytlarının WAP versiyalarının yaranması olub. Saytlarını ilk dəfə "sadələşdirən" San Fransiskodakı Müasir İncəsənət Muzeyi və Sidneydəki Poverhaus Muzeyi hesab edilir. Telefonla muzeylərin internet səhifəsini öyrəndikdən sonra gələn ziyarətçilərin sayı artıb. Bununla belə, bütün kolleksiyaya telefon vasitəsilə baxmaq çox vaxt tələb edir ki, bu da davamlı onlayn mövcudluğu nəzərdə tutulub.

Etiraf etmək lazımdır ki, parlaq və yaddaqalan tətbiqlərlə yanaşı, mobil telefondan istifadə üçün daha mühafizəkar variantlar var. Məsələn, Düsseldorfdakı Kunst Palast Muzeyində ziyarətçilərə öz telefonları vasitəsilə audio audio xidmətləri təklif olunur. Sadəcə müəyyən bir nömrəyə SMS göndərmək lazımdır. Qonaq kitabçası və biletlərin əvvəlcədən sifarişi də tənzimlənir.

Muzeylər və sərgi mərkəzləri təkcə kolleksiyalarına görə deyil, həm də mediada aparılan uğurlu reklam kampaniyalarına görə şöhrət qazanır. Məşhur "təşviqat" termini marketinqdən gəlir, burada reklam və satış mütəxəssisləri məhsul və ya xidmətin cəlbedici imicini yaratmaqla onun bazar payını artırır. İqtisadi böhran şəraitində muzeylərdən, ümumilikdə bütün mədəniyyət müəssisələrindən "muzey məhsulu"nun gəlirliliyini artırmaq, üstəlik, səmərəli xidmət göstərmək tələb olunmağa başlanıb. İqtisadçılar və menecerlər bu ideyanı fəal şəkildə inkişaf etdirir, onun nəzəri əsasını verirlər və bunun üçün muzeyin ICOM tərifinə istinad edirlər. Onlar hesab edirlər ki, mədəni irsin toplanması, qorunub saxlanması, tədqiqi və tədqiqinə vurğu populyarlaşmaya doğru inkişaf edib.

Beləliklə, 2000-ci illərin əvvəllərində demək olar ki, bütün böyük muzeylər virtual məkanda nümayəndəliklər əldə ediblər. İndi isə məlum olur ki, bu forma təkcə kağız nəşrlərin (bukletlər, kataloqlar, plakatlar) rəqəmsal analoqu deyil, həm də bu informasiya

sistemi ilə qarşılıqlı əlaqə alqoritmı dəyişib. Muzeyin veb-saytı daha az dərəcədə uzaqdan giriş üçün istinad sistemi kimi istifadə olunur. Əksər virtual ziyarətçilər orta hesabla saytlarda 3-4 dəqiqədən çox qalmırlar. Bu o deməkdir ki, onlara ən qısa müddətdə məhdud miqdarda konkret məlumat lazımdır.

Nəticə

Tədqiqatın nəticəsi olaraq bildirək ki, müasir informasiya texnologiyaları hazırda asudə vaxtın səmərəli təşkilinə xidmət göstərən muzey fəaliyyətinin bütün sahələrində (fond, elmi-tədqiqat, sərgi, bərpa, nəşriyyat işi) geniş istifadə olunur. Bu cür texnologiyalar eyni məlumatların təkrarlanmasının qarşısını almağa və muzeyin informasiya fəaliyyətini təkmilləşdirməyə imkan verir. Avtomatlaşdırılmış İnformasiya Sistemləri (AİS) sayəsində muzeylər daim yenilənən muzey kolleksiyalarının məlumat bazalarını yaradır. Mövcud məlumat bazaları muzey işçilərinə müəyyən edilmiş meyarlara uyğun olaraq muzey əşyalarını operativ şəkildə axtarmağa və əldə edilən nəticələrdən öz məqsədlərinə (elmi, kurasiya, sərgi, bərpa və s.) uyğun istifadə etməyə imkan verir.

Muzeydə ekspozisiya və sərgilərin dizaynı zamanı yeni informasiya texnologiyalarından istifadə olunur. Ziyarətçi sərginin mövzusu ilə bağlı tədbirlər, nümayiş etdirilən obyektlər haqqında ətraflı məlumat ala (və ya verilənlər bazasından oxşarları barədə məlumat əldə edə) bilir, elektron bələdçidən istifadə etməklə muzeyə virtual ekskursiya edir və s.

Araşdırmalar göstərir ki, yeni informasiya texnologiyalarından istifadə muzeylərin nəşriyyat fəaliyyətini xeyli aktivləşdirmiş, elektron daşıyıcılarda həyata keçirilən elmi (monoqrafiya, kataloq) və populyar (bələdçi kitabçalar, ensiklopediyalar) nəşrlərin hazırlanması və çapı prosesini xeyli sürətləndirmişdir. Bu sahədə üstünlüyü ələ almış elektron nəşrlər əsas xüsusiyyətləri – hipermetn və interaktivlik, komponentləri – mətn, səs, video, animasiya olan multimedia texnologiyasından istifadə etməklə statik (CD-ROM, DVD) və dinamik (İnternet səhifələrində) formada yaradılır. Bir çox muzeyin İnternetdə öz veb səhifəsi yaradılmışdır ki, burada da sərgilər və kolleksiyaların tərkibi, muzeyin iş saatları və yeni sərgilər haqqında məlumat əldə etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Бородин, Л. Digital Humanities и виртуальные реконструкции в современном музейном пространстве// Современные тенденции в развитии музеев и музееведения: Материалы II Все-российской научно-практической конференции (Новосибирск, 29 сентября-3 октября 2014 г.). – Новосибирск: Автограф, 2014. – С. 38-49.
2. Майстровская, М. Музей как объект культуры. XX век. Искусство экспозиционного ансамбля. – Москва: Прогресс-Традиция, 2018. – 680 с.
3. Музей и новые технологии. На пути к музею XXI века: сборник/ составитель и научный редактор Н.Никишин. – Москва: Прогресс-Традиция, 1999. – 216 с.
4. Сизова, И. Информационные технологии в музейной деятельности: учебно-методическое пособие для организации самостоятельной работы студентов. – Томск : Издательский Дом Томского государственного университета, 2017. – 100 с.
5. Шляхтина, Л. Основы музейного дела: теория и практика: учебное пособие. – Москва: Лань, 2019. – 248 с.

SUMMARY

Nurlana Baghirova

APPLICATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN DOCUMENT- INFORMATION MANAGEMENT AND MUSEUM ACTIVITIES

The main research object of the article is scientific-theoretical and experimental issues of museum activity. The subject of research is to highlight the problems of application of information technologies in museum activities. The main purpose of the research is to provide a comparative analysis of modern information technologies applied in museum activity and to determine the principles of work management in this direction. In the conditions of the modern information society, the topic of the article studying the application of information technologies, which plays an important role in the state cultural policy aimed at the modernization of museums serving the development of the scientific-intellectual, national-spiritual potential of the population, is of great relevance. In the article, the methods of comparison, logicity, systematic approach were applied, the methods of analysis, synthesis, induction and deduction were used. The scientific results can be used in future scientific work, in the preparation of lectures and scientific reports in the field of museum work and cultural studies in higher schools, as well as in the preparation of teaching materials.

Key words: exhibit, culture, moral values, virtual museum, electronic document, exhibition.

РЕЗЮМЕ

Нурлана Багирова

ДОКУМЕНТО-ИНФОРМАЦИОННЫЙ УПРАВЛЕНИЕ И ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МУЗЕЙНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Основным объектом исследования статьи являются научно-теоретические и экспериментальные вопросы музейной деятельности. Предметом исследования является освещение проблем применения информационных технологий в музейной деятельности. Основная цель исследования – провести сравнительный анализ современных информационных технологий, применяемых в музейной деятельности, и определить принципы управления работой в этом направлении. В условиях современного информационного общества тема статьи изучает применение информационных технологий, играющих важную роль в государственной культурной политике, направленной на модернизацию музеев, служащих развитию научно-интеллектуального, национально-духовного потенциала населения имеет большое значение. В статье были применены методы сравнения, логичности, системного подхода, использованы методы анализа, синтеза, индукции и дедукции. Научные результаты, могут быть использованы в будущих научных работах, при подготовке лекций и научных докладов в области музейного дела и культурологии в высших учебных заведениях, а также при подготовке учебно-методических материалов.

Ключевые слова: экспонат, культура, моральные ценности, виртуальный музей, электронный документ, выставка.

NAXÇIVANDA MÜƏLLİM KADRLARININ HAZIRLANMASINDA TƏHSİL ƏNƏNƏLƏRİNİN VƏ PEDOQOJİ TEXNİKUMLARIN ROLU

Şikar QASIMOV

Orcid ID:0009-0007-2253-5945

Bakı Mühəndislik Universiteti

Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsinin özünəməxsus maarif, məktəb və təhsil tarixi olmuşdur. Hələ orta əsrlərdə Naxçıvan şəhərində maarifçi mərkəzlər- məktəb və mədrəsələr mövcud olmuşdur. Məlumdur ki, Naxçıvan qəzasında ilk məktəb 1837-ci il martın 25-də açılmışdı. Mövcud qəza məktəbləri, 1870-ci il may ayından etibarən şəhər məktəblərinə çevrilmişdi. 1895-ci ildən, 1906-cı ilə qədər Naxçıvanın əksər kəndlərində Qəza məktəbləri və Rus-tatar qız məktəbi açılmışdı. 1913-cü ildə isə Ordubad ali ibtidai məktəbi açılmışdı. Proses davam etdiyindən 1920-1921-ci illərdə Naxçıvanda 19, Ordubadda 15 və Şərurdə 13 məktəb fəaliyyət göstərirdi. Ümumilikdə bu məktəblərdə 2440 şagird təhsil alırdı. Naxçıvanda xalq maarifi sahəsində ən böyük hadisə, qızların təhsilə cəlb edilməsi işi olmuşdu. Naxçıvanda müəllim seminariyalarının təşkilinə 1922-ci ilin noyabr ayında başlanmışdı. Seminariya Naxçıvanda mədəniyyətinin inkişafında, xalq maarifi üçün savadlı kadrların hazırlanmasında böyük rol oynamışdı. 1923-24-cü təhsil ilində kişi müəllimlər seminariyası Naxçıvan pedaqoji texnikumuna çevrilmişdi. Naxçıvanda maarifin inkişafını təmin edən, Ordubad Kişi Seminariyası, Naxçıvan Kişi Seminariyası və Naxçıvan Qadın Seminariyası fəaliyyət göstərmişdi.

Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu müəllim kadrlarına olan tələbatı ödəyə bilmirdi. Buna görə də 1937-38-ci dərslər ilində Ordubadda da Pedaqoji Texnikum açılmışdı. Ordubad Müəllimlər Seminariyasının davamı olan Pedaqoji Texnikum burada 20 il fəaliyyət göstərmiş və Respublikamızı 1000 nəfərdən çox müəllim kadrları ilə təmin etmişdi. Araşdırmalar göstərir ki, Naxçıvanda müəllim hazırlığının əsas ağırlığı Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunun üzərinə düşmüşdü. Məktəbin məzunları Naxçıvanda savadsızlığın ləğvində və müəllim kadrlarına olan ehtiyacın ödənilməsində xüsusi rol oynamışdı. Ancaq, 1941-ci ildə Texnikum Ordubad Pedaqoji Məktəbinə birləşdirilmişdir.

Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan Naxçıvanın təhsil ənənələri və fəaliyyət görərən pedaqoji texnikumlar çətinliklərə baxmayaraq, Naxçıvan diyarında mədəniyyətin, maarifin və elmin inkişafında əsaslı rol oynamışlar. Naxçıvan və Azərbaycan üçün çoxsaylı müəllim kadrlarının hazırlanması işinə böyük töhfə vermişlər.

Açar sözlər: Təhsil, qəza, diyar, məzun.

Giriş

Naxçıvan təhsili zəngin və qədim tarixə malik maraqlı bir inkişaf yolu keçmişdir. Orta əsrlərdə mövcud olan xanəqahlardan, mədrəsələrdən və digər tipli təhsil ocaqlarından başlanan yol göstərir ki, Azərbaycanın bu bölgəsinin özünəməxsus maarif, məktəb və təhsil tarixi olmuşdur. Yazılanlara görə hələ orta əsrlərdə Naxçıvan şəhərində maarifçi mərkəzlər- məktəb və mədrəsələr (Mədrəseyi İrşadiyyə, Mədrəseyi-Bəhtaniyyə) mövcud olmuşdur (17,s.322). Azərbaycan iki yerə bölüşdürüldükdən sonra, Şimali Azərbaycanda keçirilən islahatlar Naxçıvan bölgəsinin də iqtisadi, ictimai və mədəni həyatında ciddi dəyişikliyə səbəb olmuşdur. Avropanın inkişaf etmiş ölkələrinin elmi, mədəni ənənələrindən

bəhrələnən Rusiya, istər-istəməz Azərbaycanın bu bölgəsində də mütəxəsis hazırlamaq və maarifçilik siyasəti yürütmüşdü. İlk vaxtlardan Azərbaycanda milli ənənələrə əsaslanan maarifçilik hərəkatının dirçəlməsi, Naxçıvanda da özünü yeni formada göstərməyə başlamışdı. Demokratik ziyalılar təbəqəsinin formalaşmasına zəmin yaranmış, yeni tipli mədəni-maarif ocaqları təşkil edilmiş və onlarda dünyəvi elmlər tədris olunmağa başlamışdır. Bu isə məktəb müəllimlərinin hazırlanmasına, pedaqoji işçilərin və şagirdlərin sayının artmasına səbəb olmuşdur (14, s.13). Bu mənada, Naxçıvanda müəllim kadrlarının hazırlanmasında təhsil ənənələrinin və pedaqoji texnikumların rolunun araşdırılması çox əhəmiyyətli məsələlərdəndir.

Naxçıvan diyarında müəllim kadrlarının hazırlanması prosesini və bu prosesdə pedaqoji texnikumların rolunu müəyyənləşdirmək üçün, XX əsrin əvvəllərinə qədər olan təhsil ənənələrinə nəzər yetirmək, maarifin və məktəbin inkişaf tarixini izləmək zəruridir. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda dövlət məktəbləri açmaq fikri, XIX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq get-gedə genişlənmişdi. Cənubi Qafqazın bir sıra şəhərlərində, o cümlədən Naxçıvanda və Ordubadda qəza məktəblərinin açılması nəzərdə tutulurdu. Çarizmin yeritdiyi siyasətdən asılı olmayaraq, təhsil əsasən rus dilində verilsə də, belə yeni məktəblərin açılması o dövr üçün mütərəqqi hadisə kimi dəyəərə malik idi. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın böyük şəhərləri kimi, Naxçıvanda da əhalinin qabaqcıl hissəsi təhsilin rus dilində verildiyi məktəbin açılmasını tələb edirdilər. Bütün bunlar onunla nəticələndi ki, hökumət ilk dəfə Zaqafqaziyanın əsasən bir sıra iri şəhərlərində, o cümlədən Naxçıvanda qəza məktəbi adlanan təhsil müəssisəsi açmağı lazım bildi və bu, Zaqafqaziya məktəblərinin 1829-cu il 2 avqust tarixli nizamnaməsi ilə təsdiq edildi (9, s. 34). Beləliklə qəza məktəbinin bazası əsasında, Naxçıvanda şəhər məktəbi təşkil edilmişdi. Buna görə də qəza məktəbinin meydana gəlmə tarixinə bir nəzər salmaq məqsədə müvafiq olardı. Qeyd edilməlidir ki, Qəza məktəbləri əsasən elitar təbəqə uşaqları arasında ibtidai savadı yaymaq və şagirdlərin Tiflis gimnaziyasında təhsillərini davam etdirmələri məqsədi ilə açılırdı.

Məlumdur ki, Cənubi Qafqazın (Zaqafqaziyanın) o zamankı baş hakimi Baron Rozen 1834-cü ildə Naxçıvanda nəzərdə tutulan qəza məktəbini açmağa aid ayrıca sərəncam vermişdi. O, 1834-cü il sentyabrın 13-də Rusiya XMN-ə göndərdiyi məktubunda yazırdı: Açılması nəzərdə tutulan məktəblərdən birini- Naxçıvan qəza məktəbini hazırda açmaq olar və mən bu barədə Zaqafqaziya məktəblər direktoruna müvafiq sərəncam vermişəm (9, s. 64-65). Ancaq qəza məktəblərinin açılması bir neçə il gecikdirilmişdi. Bunun səbəbi isə müəllim kadrlarının olmaması idi. Naxçıvanda qəza məktəbi təsis etməyin ləngiməsi səbəbindən bəhs edən Zaqafqaziya məktəblər direktorunun bir rəsmi məlumatında yazılır: Naxçıvan əhalisi çox olan şəhərdir və əlbəttə, burda məktəbə ehtiyac vardır. Lakin müəllimlik vəzifəsinə qabiliyyəti olan adamın olmaması burada məktəb açılmasını ləngidir. ...Sözünə davam edən məktəblər direktoru yazır ki, təcrübəmin mənə sübut etdiyi kimi, qəza məktəblərində dərs deyəcək müəllimlərin yerli dili bilməsi zəruridir və mən yalnız çox böyük çətinlikdən sonra Bakı və Yelizavetpol qəza məktəbləri üçün belə müəllimlər tapa bildim" (18.). Məlumdur ki, Naxçıvan qəzasında ilk məktəb 1837-ci il martın 25-də açılmışdır. Məktəbə ilk dəfə 20 nəfərə yaxın uşaq (şagird) cəlb edilmişdir. Məktəb üçün xüsusi bina tikilmədiyindən Naxçıvan qəza məktəbinin ilk yeri Ehsan xan Naxçıvanskinin

oğlanları İsmayıl xan və Kalbalı xanın evi müəyyən edilmişdir. Bu bina 12 il müddətinə pulsuz olaraq məktəbin istifadəsinə verilmişdir (10, s.14).

Naxçıvan qəza məktəbi üç sinifdən ibarət olmuşdur. Birinci hazırlıq sinfi nəzərdə tutulmuşdur. İki yuxarı siniflərdə şəriət, rus dilinin qrammatikası, coğrafiya, tarix, hesab və həndəsədən başlanğıc kurs, hüsnxət, rəsm və rəsmxət, ana dili fənlərinin tədrisi nəzərdə tutulmuşdu. Dərslər rus dilində keçirilirdi. Ana dili ikinci və üçüncü siniflərdə tədris edilirdi. Azərbaycan dili rus mənşəli şagirdlər üçün də məcburi fənn idi. Naxçıvan əhalisi məktəbə rəğbət bəsləyir, ona maddi kömək göstərirdilər. Təkcə 1839-cu ildə yerli əhali tərəfindən məktəbə yardım məqsədilə gümüş pul ilə 352 manat pul toplanmışdır. Qəza məktəbində Azərbaycan dili və şəriət dərslərini 25 noyabr 1837-ci ildən molla Allahverdi İmamqulu oğlu Sultanov tədris etmişdir (16, s. 214). Naxçıvan qəza məktəbinin ilk buraxılışı 1842-ci ildə 10 nəfər bitirmişdir. Həmin vaxt məktəbdə 64 nəfər şagird təhsil aldığı halda, 1847-ci ildə şagirdlərin sayı 90 nəfər olmuşdu. Təhsil pullu olduğundan məktəbdə əsasən Naxçıvan qəzasının yuxarı silkli təbəqələrindən olan uşaqlar təhsil alırdılar (6, s.15). 1868-ci ildən mövcud qəza məktəbləri, o cümlədən Naxçıvan qəza məktəbi 3 əsas sinifli məktəbə çevrilir. Həmin ildə məktəbin tədris planına latın dili və Avropa dilləri (alman, fransız) daxil edilmişdi. Məktəbə 7-14 yaşlı uşaqlar qəbul olunurdu. Mövcud qəza məktəbləri, 1870-ci il may ayının 31-də qəbul olunmuş yeni nizamnaməyə əsasən şəhər məktəblərinə çevrildi. Naxçıvan qəza məktəbi də 1877-ci ildə yenidən qurulur və şəhər məktəbi adlandırılır. Burada Azərbaycan və rus dillərindən başqa hesab, həndəsə, coğrafiya, tarix, təbiət tədris edilir, rəsm və rəsmxət öyrədilirdi. 1879-cu ildən 1901-ci ilədək Naxçıvan şəhər məktəbinin cəmi 20 buraxılışı olmuşdur ki, məktəbi 207 nəfər bitirmişdir (6, s.19-20). Yaxşı hal idi ki, məzunların böyük bir dəstəsi ömrünü müəllimlik peşəsinə həsr etmişdir. Təkcə 1879-cu ildə fəaliyyətə başlayan Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyası Azərbaycan şöbəsinə qəbul olunan ilk tələbələrə üçü – Mirzə Xəlilov, Ələkbər Süleymanov və Ələkbər Şeyxhüseynov məhz Naxçıvan şəhər məktəbinin məzunları idilər.

12 sentyabr 1876-cı ildə əsas qoyulan Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının Naxçıvan maarifinin inkişafında xüsusi rolu olmuşdur. 1879-cu ildə seminariyanın Azərbaycan şöbəsi açılır. Qori Seminariyasının buraxdığı azərbaycanlı məzunlardan böyük müəllimlər kollektivi yaranmışdı ki, bunların içərisində xalq maarifi uğrunda çalışan görkəmli müəllimlər vardı (12, s. 435). 1882-ci ildə Qulubəy Dizadə, Yengicədə, 1885-ci ildə Cəhridə, Baş Şərurda, Şahtaxtıda, 1888-ci ildə Nehrəmdə və b. kəndlərdə qəza məktəbləri fəaliyyət göstərməyə başladı. Bundan başqa, yeni üsullu məktəblərdən biri 1889-cu ildə Bənəniyar kəndində, digər başqa biri isə 1896-cı ildə Yaycı kəndində ilk fəaliyyətlərinə başlamışdı (11, s. 263). Bu məktəblər xəzinə və qismən də camaatdan toplanan könüllü ianələr hesabına açılırdı. Ümumilikdə göstərə bilərik ki, Naxçıvanda xalq maarifinin inkişafında E.Sultanov, M.Süleymanov, Ə.Xəlilov, M.Şahtaxtinski, M.Kəngərli, S.Xəlilov, Ə.Sultanov, Q.Şərifov, Ə.Qəmküsar və başqaları böyük xidmət göstərmişlər. Naxçıvanda xalq maarifinin inkişafında M.T.Sidqinin də xüsusi rolu olmuşdur.

XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində 1895-ci ildə Əbrəqunusda, 1896-cı ildə Şahbuzda, Vənənddə, Biləvdə, Milaxda, 1898-ci ildə Yuxarı Əylisdə, Ələklidə, 1904-cü ildə Naxçıvanda Rus-tatar qız məktəbi, 1903-cü ildə Nursuda, Şıxmah-mudda, Çalxanqalada, 1905-ci ildə Aralıqda, 1906-cı ildə Kültəpədə, Qahabda, Qarabağlarda, Şərurda (6, s. 10) qəza

məktəbləri aşılırdı. Bunlarla yanaşı 1900-cü ildə Ordubad da Rus-Ttatar məktəbi və 1913-cü ildə isə Ordubad ali ibtidai məktəbi açılırdı (20, s. 263). Bu məktəblər xəzinə və camaatdan toplanan könüllü ianələr hesabına açılmış və saxlanılırdı. Məktəblərdə isə müəllim çatırmırdı. Naxçıvanda 1917-ci ilədək fəaliyyət göstərmiş C.Məmmədquluzadənin, M.Süleymanovun, M.K.Kazım-bəyovun, H.Qazıyevin, N.Nəcəfovanın və X.Səfəralibəyovanın adlarını çəkmək olar (13, s. 3).

10 oktyabr 1920-ci ildə Naxçıvan İnqilab Komitəsinin iclasında Xalq Maarif Şöbəsinin müdiri təyin edilən Əbdüləzim Rüstəmov müəllimlərin səfərbər edilməsi, yeni tipli məktəblərin açılması, gecə kurslarının təşkili və s. vəzifələr tapşırıılır. Həmçinin məhdud məktəb şəbəkəsinin artırılması, çatışmayan müəllim kadrlarının hazırlanması, yeni təşkil edilmiş məktəblərə göndərilməsi, yeni məktəbləri üçün binalar əldə edilməsi, zəhmətkeş balalarının hamılıqla təhsilə cəlb edilməsi də ona tapşırılmışdı. Ə.Rüstəmov varlılardan yararlı binaların alınıb məktəb üçün verilməsini təmin edir, sovet hakimiyyəti qurulanadək burjua məktəb-lərində fəaliyyət göstərmiş, lakin qabaqcıl fikirli müəllimləri səfərbər edərək yenidən təşkil edilmiş məktəblərdə işləmələrini təşkil edir, təhsil üzə görməyən zəhmətkeş balalarını siyahıya alaraq təhsilə cəlb edirdi.

Naxçıvanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərində maarif sistemi yenidən qurulmağa başladı. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Naxçıvanda 45 məktəb açmaq mümkün olmuşdur. 1920-1921-ci illərdə Naxçıvanda 19, Ordubadda 15 və Şərurdə 13 məktəb fəaliyyət göstərirdi. Ümumilikdə bu məktəblərdə 2440 şagird təhsil alırdı (7 s. 29).

İlk sovet məktəbinin yaranmasında, Naxçıvanın pedaqoji işçiləri RSFSR-in təcrübəsindən istifadə edirdilər. Asəf Ağakışiyev Naxçıvanda ilk dəfə "Sovet müəllimi" adını alıb Xeyriyyə məktəbinə müəllim təyin olunmuşdur. O, öz tərcümeyi halında Rusiya məktəblərinin iş təcrübəsini öyrənmək və sovet pedaqogikasını yaymaq üçün Moskva, Xarkov, Leninqrada şəhərlərinə ezam edildiyini göstərmişdi (5,s.71-72). Təcrübə toplayan A. Ağakışiyev Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunun direktoru vəzifəsində çalışmışdı. Sonradan ali təhsil almış, aspiranturada oxumuş və ömrünün sonuna qədər Əbrəqunus kənd məktəbində fizika-riyaziyyat müəllimi işləmişdi. Naxçıvan MSSR Əməkdar Müəllimi adını almışdı. 1924-cü ildə Dəmirçi, Dərvişlər, Şəkərabad, Xanağa, Xok, Əndəmic, Xıncab kəndlərində məktəblər açılmışdı. 1922-1924-cü illərdə Naxçıvan məktəblərində geniş təlim-tərbiyə işlərinin aparılması işi, məktəblərdə şagirdlərin sayının artması və məktəbyaşlı uşaqların məktəbə cəlb edilməsi məsələləri (15, s.7-8) İ.Mollayevin tədqiqatları ilə təsdiq edilir.

1923-cü ilin oktyabrında Azərbaycan K(b)P MK-da Naxçıvan ölkəsinin siyasi-iqtisadi və mədəni vəziyyəti haqqında məsələ müzakirə edilmişdi. Müzakirədə Naxçıvan ölkə Xalq Komissarlar Sovetinin sədri Vəlibəyov çıxış etmişdi. Qəbul edilmiş qərarla müəllim kadrlarının azlığını nəzərə alaraq müəllim göndərilməsi, müəllimlərin maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, yeni məktəb binalarının tikilməsi, məktəbyaşlı uşaqların təhsilə cəlb edilməsi və s. məsələlər öz əksini tapmışdır. Naxçıvanda xalq maarifi sahəsində ən böyük hadisə, qızların təhsilə cəlb edilməsi işi olmuşdu. Sovetlərin ilk ilində Naxçıvan diyarının məktəblərində təhsil alan qızların sayı 80 nəfər idisə, 1925-ci ildə 1083 nəfərə və 1926-1927-ci tədris ilində isə 1137 nəfər çatmışdı (7, s. 49).

1928-ci ilin may ayında Azərbaycan MİK III sessiyası Azərbaycanda ümumi icbari təhsilə başlanmasının perspektiv planını müzakirə etdi. 1928-ci ildə Naxçıvan MİK ümumi məcburi təhsilə keçirilməsi planını təsdiq edildi. Praktiki işlər 1930-1931-ci təhsil ilindən həyata keçirilməyə başlamışdır (5,s.40). Ancaq, 1928-ci ilin may ayında Naxçıvan MİK Rəyasət Heyə-tinin iclasında "Respublikada 4 və 3 sinifli məktəblərin tikilməsi haqqında" qərar qəbul olunmuşdu. Həm də Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığının qərarına əsasən 1930-1931-ci illərdə Sələsüz, Buzqov, Külüs, Yuxarı Remeşin (Qızılcıqla), Kültəpə, Myasnikovabad (Əliabad), Kolanı, Xanağa, Aşağı və Yuxarı Əndəmic, Nürgüd, Düylün, Subatan Dizə, Alışar, Maxta, Muğanlı, Qarxun, Şərur və s. kəndlərdə I dərəcəli məktəblər açılmışdı (5, s. 73).

1938-ci ildə Şahbuzkənd, Yengicə, Əbrəqunus, Bist kəndlərində 4 orta məktəb açıldı. Bundan əlavə, Ordubad şəhərində 112 şagirdlik pedaqoji texnikum, 110 şagirdlik pedaqoji işçi fakültəsi, 12 yeni ibtidai məktəb açılmışdı. Məktəblərin sayı artdıqca istər-istəməz müəllimlərində sayı artırdı. Artıq Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu Muxtar respublika məktəblərinin müəllim kadrlarına olan ehtiyacını ödəməyə başlamışdı. Belə ki, 1936-1937-ci tədris ilində Naxçıvanda müəllimlərin sayı artaraq 733 nəfərə çatmışdı. Onların 173 nəfəri qadınlar idi (15, s.10-11). 1938-1939-cu illərdə muxtar respublikada 865 müəllim vardı, onun 109 nəfəri qadın, 1939-1940-cı illərdə 960 müəllim vardı, onun 128 nəfəri qadın, 1940-1941-ci tədris ilində isə 1027 müəllim vardı ki, onun 140 nəfəri qadın idi (5,s.81). var idi. Getdikcə Muxtar Respublikada təhsil ocaqlarının sayı da artırdı. 1939-1940-cı illərdə muxtar respublikada 106 ibtidai, 74 natamam orta, 23 tam orta məktəb, 2 pedaqoji texnikum, 1 ikiillik müəllimlər institutu fəaliyyət göstərirdi. Mövcud olan müəllimlərdən 171 nəfəri ibtidai məktəblərdə, 472 nəfəri natamam orta məktəblərdə, 303 nəfəri isə tam orta məktəblərdə müəllim kimi işləyirdi. Hər tədris ilində müəllimlərin və məktəblərin sayı artırdı. Göstərə bilirik ki, 1940-1941-ci tədris ilində Naxçıvan MSSR məktəblərində müəllimlərin sayı 1.027 nəfərə çatmışdı. İkiillik İnstitutu bitirənlərdən 176 nəfər tam ali təhsilə, 851 nəfər isə orta pedaqoji təhsilə malik idi. Qeyd olunan tədris ilində Naxçıvan MSSR-də 202 məktəb vardı ki, onlardan 1-i ali, 4-ü texnikum, 35-i orta, 72-i natamam orta, 95 ibtidai 1 musiqi məktəbi, 1 incəsənət, 1-də kolxoz kadrları hazırlayan məktəb idi. Bu məktəblərdə 29.693 şagird təhsil almışdı (5, s. 85). Göründüyü kimi Naxçıvanda təhsil ənənələrinin olması və yeni yaradılmış pedaqoji texnikumların sayəsində müəllim kadrlarının hazırlanması işi getdikcə yaxşılaşmışdı. Müəllim kadrlarının hazırlanmasında Naxçıvan, Ordubad Pedaqoji Texnikum-larının və 1939-cu ildə fəaliyyətə başlayan ikiillik Müəllimlər İnstitutunun mühüm rolu olmuşdu.

Sovet hakimiyyətinin ilk günlərindən bütün ittifaq və muxtar respublikalarda yeni sovet ziyalı kadrlarının hazırlanmasına, xalq təsərrüfatı və mədəniyyət müəssisələri üçün ixtisaslaşmış kadrların hazırlanmasına böyük diqqət yetirilməsi, Naxçıvanda təhsil ənənələrinin yeni formada inkişafına səbəb olmuşdu. Mütəxəssis kadrlarının hazırlanması isə ali və orta ixtisas təhsilinin inkişafı ilə sıx bağlı idi. Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsində Sovet hakimiyyətinin qələbəsinə qədər ali və orta ixtisaslı təhsil müəssisələri yox idi. Xalq təsərrüfatının yenidən təşkili və inkişafı üçün mütəxəssislərə ehtiyac vardı. Bu baxımdan da, Naxçıvanda Sovet hakimiyyətinin elə ilk günlərindən başlayaraq kadr hazırlığı üçün ali və orta ixtisas təhsil müəssisələri, qısamüddətli və uzunmüddətli pedaqoji kurslar təşkil

olunmuşdu. 1921-ci ilin fevral ayında olan Azərbaycan K(b)P III qurultayı xalq maarifi üçün ixtisaslaşdırılmış kadrların hazırlanmasının zəruriliyini qeyd etdi (7, s.16). Bunun ardınca 1921-ci ilin may ayında Sovetlərin birinci Ümumazərbaycan qurultayı, yerli orqanları məcbur etdi ki, ilk növbədə maarif ocaqlarının ehtiyacları ödənilsin. Bu göstərişlə əlaqədar Naxçıvan Respublikası Xalq Maarif Komissarlığı Naxçıvanda müəllim seminariyalarının təşkilinə başladı. Seminaryanın 1922-ci ilin noyabr ayında açılışına, 28 avqust 1922-ci ildə keçirilən Naxçıvan diyar müəllimlərinin birinci qurultayının mühüm rolu olmuşdu. Müəllimlər seminariyası Naxçıvanda mədəniyyətinin inkişafında, xalq maarifi üçün savadlı kadrların hazırlanmasında böyük rol oynamışdı. 1923-24-cü təhsil ilində kişi müəllimlər seminariyası Naxçıvan pedaqoji texnikumuna çevrilir. 1923-cü ilin dekabr ayında Naxçıvan Diyar İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Naxçıvan kişi müəllimlər seminariyası Ordubad şəhərinə köçürülmüşdür (5,s.88). Məktəbin müdiri Həsən Qaziyev idi. Seminariyada dərs deməyə Naxçıvanın ən yaxşı müəllimləri cəlb olunmuşdu.

1924-cü ilin oktyabr ayında Naxçıvan şəhərində qadın müəllimlər seminariyası açılır. Semina-riyanın müdiri Nazlı Nəcəfzadə seçilir. O həm də birinci azərbaycanlı qadın olmuşdu ki, seminariyada dərs keçmişdi. (3, vər.31; 5, s. 89). Demək olar ki, müəllimlər seminariyasında dərs deyən müəllimlərin hamısı, əsasən orta, bəziləri isə - natamam orta təhsilə malik idi. Onlardan çoxu müəllimlik fəaliyyətlərini hələ inqilaba qədər məktəblərdə başlamışdılar.

1923-24-cü təhsil ilində Naxçıvanda yenidən kişi müəllimlər seminariyası təşkil edilmişdi. Beləliklə bu illərdə Naxçıvanda üç seminariya- Ordubad Kişi Seminariyası, Naxçıvan Kişi Seminariyası və Naxçıvan Qadın Seminariyası fəaliyyət göstərmişdi. Lakin Ordubaddakı seminariyanın fəaliyyəti uzun sürmür. 1925-ci ilin avqust ayının 16-da Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığının heyət şurasının iclası keçirilir. İclasda pedaqoji texnikumların birləşdirilməsi, Ordubad texnikumun Naxçıvana köçürülməsi və "Unas" Pedaqoji texnikumu haqqında məsələlər müzakirə olunur. 1925-ci ildə Qadın ("Unas") texnikumuna Fatma Əlizadə direktor təyin olunmuşdu (5,s.90). 1928-ci ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu 24 məzun bitirmişdi. Qadın və kişi texnikumlarının birləşməsi nəticəsində texnikumda müəllimlərin sayı artır. Birləşmədən sonra Texnikumun 1929-cu il məzunları içərisində sonralar məşhurlaşmış Nəsirli Müzəffər, Bektaşlı Tofiq, Abazərli Həməzə, Əhmədzadə Əhməd, Vəzirov Süleyman, Kələntərli Süleyman və Abutalıbov Abutalıb vardı. Adı çəkilənlərlə yanaşı, Naxçıvan şəhər 1 və 2 №-li məktəblərdə müəllim, direktor işləmiş, Naxçıvan MSSR Əməkdar müəllimi, "Şərəf nişanı" ordenli Adilə Mirişli, Əlizadə Gülsüm, Kəngərli Bülbül, Əlizadə Bəniyə və Şeyxova Zəhra da bu məzunlar sırasında vardı. Məzunların hamısı müəllim kadrlarına ehtiyac olan rayonlara göndərilmişdi. Məsələn, Adilə Mirişli Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığının göndərişi ilə Ordubad rayonunda 7 illik məktəbdə müəllim işləmişdir.

Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda fəhlə fakültələri də fəaliyyət göstərmişdi. Naxçıvan Muxtar Respublikasında ilk pedaqoji fəhlə fakültəsi 1930-1931-ci dərs ilində Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunun nəzdində açılmışdı. Fəhlə fakültəsində 30 nəfər tələbə təhsil alırdı. Murad Tutayuk fakültənin direktoru, Lətif Hüseynzadə dil-ədəbiyyat müəllimi, Məmməd Əliquliyev tarix müəllimi, Xədicə Yusifbəyli təbiətşünaslıq müəllimi, Gülsüm Əlizadə siyasi iqtisadiyyat müəllimi, Əbdüləzim Rüstəmov rus dili müəllimi kimi dərs deməyə

başlamışlar. Azərbaycan K(b)P MK qərarı ilə, 1938-ci ilin avqust ayında Azərbaycan K(b)P və Naxçıvan MSSR Xalq Komissarlar Soveti büro iclasında Naxçıvanda fəhlə fakültələri ləğv olunmuş və 1938-ci ilin sentyabrında Pedaqoji Texnikuma birləşdirilmişdi (5, s. 97).

Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu fəaliyyətinin ilk illərindən başlayaraq pedaqoji şura iclasları, metodiki təşkilatlar və digər bölmələr təlim-tərbiyə sahəsində misli görünməmiş işlər görmüşdü. Ən əsası qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsinə xüsusi yer verilirdi. Bütün bunlar isə texnikum tələbələrinin gələcək fəaliyyəti üçün zəmin yaratmışdı. Amma, araşdırmalar göstərir ki, Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu müəllim kadrlarına olan tələbatı ödəyə bilmirdi. Bunun üçün də 1937-38-ci dərs ilində Ordubadda da Pedaqoji Texnikum açılmışdı. Ordubad Müəllimlər Seminariyasının davamı olan Pedaqoji Texnikum burada 20 il fəaliyyət göstərmişdi. Respublikamızı 1000 nəfərdən çox müəllim kadrları ilə təmin etmişdi. Texnikumun ilk direktoru vəzifəsinə Mehdi Mehdiyev təyin edilmişdi. Texnikuma birinci ildə 7 nəfər qız olmaqla 57 nəfər tələbə qəbul olunmuşdu. Növbəti ildə onların sayı artırılaraq 213 nəfərə çatdırılmışdır (5, s. 40-41). Məktəbə qəbul olunanlar əsasən, Ordubad şəhərindən və kəndlərindən idi. Ordubad rayonunun tək Dəstə kəndindən 3 nəfər tələbə: Əsədov Sultan, Abbasov Sadıq, İbrahimov Həsən texnikuma qəbul olunmuşdular. Tələbələr əsasən, kolxozçu ailəsindən idilər. Məktəbin birinci il qəbul olunan tələbələri sırasında qızlar da var idi. Bunlardan Məmmədova Hafizə, Sadıqova Səkinə, Quliyeva Sona, İsmayılova Fatma, Məmmədova Zöhrə Ordubadın kəndlərindən texnikuma qəbul olunmuşdular. 1940-cı ilin avqust ayından başlayaraq digər rayonlar hesabına tələbə sayı artmışdı. Məktəbin müəllimlərindən Novruzov İsmayıl Mehri rayonuna, Kazımzadə Həsən Naxçıvan şəhərinə, Yusifov Qəzənfər respublika üzrə tələbə yığımı üçün göndərilmişdilər. Görülən işin nəticəsi olaraq 1939-1940-cı dərs ilində Ordubad Pedaqoji Texnikumunda 209 tələbənin təhsil aldığını, 105 nəfər şagirdin yeni tədris ilində məktəbə qəbul olunduğunu, 44 nəfər şagird məzunun olmasını və tələbə kontingentinin sayının 227 nəfərə çatmasını göstərmək olar. Eyni zamanda sənədlərdə 1940-cı ilin yanvarında tələbələrin 8 qrupda və dekabrda isə 9 qrupda cəmləşməsi də öz əksini tapmışdı (7, s. 38).

Səmərəli fəaliyyətin nəticəsi olaraq qeyd edə bilərik ki, 1940-1941-ci tədris ilində Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu 94, Ordubad Pedaqoji Texnikumunu isə 92 nəfər bitirərək müəllim kimi fəaliyyətə başlamışlar. Yaranmış çətinlikləri, xüsusən 1939-cu ildə Naxçıvan İkiillik Müəllimlər İnstitutunun fəaliyyətə başlamasını nəzərə alaraq, 1941-ci ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu öz fəaliyyətinə xitam verir və Ordubad Pedaqoji Texnikumuna birləşdirilir.

Başlanan Alman-sovet müharibəsi bütün Azərbaycanda olduğu kimi, onun ayrılmaz parçası olan Naxçıvana da öz təsirini göstərmişdi. Ali məktəb və texnikumlarda çalışan müəllimlər və tələbələrinin yarından çoxu ordu sıralarına çağırılmışdı. Təhsil ocaqlarında ixtisaslı müəllim kadrlarını qısaldılmış proqramla hazırlanmağa başlamış və ali məktəblərdə təhsil müddəti qısaldılmışdı. Müharibə dövründə Vilayətdən, əksəriyyəti Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunun məzunları olan 445 nəfər müəllim hərbi səfərbərliyə alınmışdı. Döyüş qabiliyyətini itirən 90 nəfər müəllim isə ordu sıralarından tərxis olunaraq məktəblərdə öz peşələrini davam etdirmişdi. Bunlardan 25 nəfəri direktor, 35 nəfəri dərs hissə müdiri, qalanları isə müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdi (2,s.25). Ümumilikdə Muxtar Respublikanın məktəblərində çalışan 771 nəfər müəllimdən 570-dən çoxu döyüş cəbhələrinə getmişdi.

Orduya gedən müəllimləri qısa müddətli kurs bitirənlər əvəz edirdilər ki, bu da tədrisin keyfiyyətinə təsir etməyə bilməzdi. 1942-ci ilin fevral ayına olan məlumata görə Naxçıvan şəhəri üzrə 116 nəfər, Culfa rayonu üzrə 14 nəfər, Ordubad rayonu üzrə 11 nəfər, Əbrəqunus (Culfa) rayonu üzrə 40 nəfər, Şahbuz rayonu üzrə 60 nəfər, Şərur rayonu üzrə 177 nəfər, Naxçıvan (Babək) rayonu üzrə 52 nəfər müəllim hərbi komissarlığa ərizə verərək cəbhələrdə vuruşmaq üçün göndərilmələrini xahiş etmişlər (4, s.124).

İkinci Dünya müharibəsi illərində Ordubad Pedaqoji Məktəbi də öz işini müharibə şəraitinə uyğun qurmuşdu. 1943-cü ildə Ordubad Pedaqoji Məktəbində rus dilini bilən müəllimlərə böyük ehtiyac yarandığından məktəbdə 6 aylıq rus dili müəllimi hazırlayan kurs açılmışdı. Kursda rus dili Kazımcıbəy, Azərbaycan dilinin qrammatikası Nəsirova, pedaqogika Əli Qənbərliyə tapşırılmışdı. Kursu rəhbərlik Lətif İbrahimova həvalə edilmişdi. Kurs 26 avqust 1943-cü ildə başa çatmışdı. Müharibənin yaratdığı çətinliyə baxmayaraq 1943-44-cü dərslər ilində Ordubad Pedaqoji Texnikumunda 145 şagird təhsil alırdı. Müharibənin ilk günlərindən arxa cəbhədə müəllimlər iqtisadi işləyərək cəbhədəki müəllim yoldaşlarının da əvəzinə işləyirdilər. Onlar istər döyüş cəbhələrində, istərsə də arxa cəbhədə öz mübariz yerini tutaraq bilik və bacarıqlarını alman faşizminin darmadağın edilməsinə sərf etdilər (8, s. 7). Məsələn, Naxçıvanda ilk dəfə olaraq nazir vəzifəsində çalışan Səkinə xanım Rzalı 1932-ci ildə Pedaqoji Texnikumu bitirdikdən sonra Bənəniyada müəllim işləmiş, müxtəlif illərdə Maarif Komissarlığında məktəbəqədər uşaq tərbiyə bölməsinin müdiri, şəhər nümunəvi orta məktəbinin direktoru, təhsil işçiləri Həmkarlar İttifaqı Vilayət Komitəsinin sədri işləmişdi. müharibə dövründə, 1942-ci ilin fevralında Naxçıvanda İctimai Təminat Nazirliyi təşkil olunan zaman, Səkinə Rzalı nazir təyin edilmişdi. Müharibə dövründə onun təşəbbüsü ilə muxtar respublikada protez emalatxanası, 90 yerlik əlillər evi, şikəstlər üçün klublar təşkil edilmişdi (1, s. 113). Bundan başqa Naxçıvan Pedaqoji Məktəbinin məzunu Təyyibə Xəlilova İkinci Dünya müharibəsi başlayandan ölkənin müdafiə fondunun gücləndirilməsində xüsusi rol oynamışdı. Döyüşçülərə bayram hədiyyəsi göndərmək üçün 8 nəfərdən ibarət komissiya yaratmış və döyüşçülərə hədiyyə göndərmişdi. Bunlarla yanaşı, 1942-ci ilin may ayından kənd təsərrüfatında işləyəcək müəllimlərin düzgün siyahısı tutulmuş, Respublika üzrə 153 briqada yaradılmış (19.) və briqadalara rəhbərlik edən müəllimlər müəyyənləşdirilmişdi.

Araşdırmalar göstərir ki, Naxçıvan MSSR-də müəllim potensialının əsas ağırlığı Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunun payına düşmüşdü. Hətta kənd təsərrüfatında da işləyən müəllimlərin əsas hissəsini də Pedaqoji Texnikumun məzunları təşkil etmişdi. Müəllimlər yuxarı sinif şagirdləri ilə birlikdə kolxoz tarlalarına çıxaraq öz yay istirahətlərini burada keçirirdilər. Onlar məhsulun becərilməsində və yığımında kolxozçulara böyük köməklik edirdilər. Bir sözlə Alman-Sovet müharibəsi illərində məktəbin müəllimləri həm ön cəbhədə həm də arxa cəbhədə böyük rəşadət göstərmişlər. Bütün bunların nəticəsi olaraq Muxtar respublikada xalq maarifinin inkişafında, şagirdlərə elmi biliklərin öyrədilməsində və tərbiyəsində böyük əmək sərf etmiş bir çox müəllimlərə "Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Müəllimi" və "Naxçıvan Muxtar Respublikasının Əməkdar Müəllimi" kimi fəxri adlar verilmişdir. Belə ki, müharibə illərində 13 nəfər müəllimə "Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Müəllimi" və 35 nəfər müəllimə "Naxçıvan MR Əməkdar Müəllimi" adı verilmişdir ki, bunlardan Lətif Hüseynzadə, Həsən Qazıyev, Hüseyn

Bağirov, Şura Cəfərova, Əsgər Əsgərov, Əlmərdan Əlizadə və başqalarına "Azərbaycanın Əməkdar Müəllimi" fəxri adı verilmişdi (4, s. 186). Beləliklə bu qənaətə gəlmək olur ki, Naxçıvan və Ordubad pedaqoji texnikumları yarandığı və inkişaf etdiyi dövrdə təhsil sahəsində mühüm nəaliyyətlər qazanan, xeyli sayda məzunları olmuşdu.

Müharibədən sonrakı illərdə Naxçıvan MSSR-də ümumtəhsil məktəblərinin şəbəkəsi genişlənməmişdi. Belə ki, 1949-cu ildən etibarən Naxçıvan MR ümumicbari yeddiillik, 1959-cu ildən başlayaraq səkkizillik, 1966-cı ildən isə orta onillik təhsil həyata keçirilmişdi. 1969-1970-ci tədris ilində isə üçillik ibtidai təhsilə keçirilmişdi.

Məktəblərin yüksək ixtisaslı müəllim kadrları ilə təmin edilməsi işi xeyli yaxşılaşmışdı. 1950-1951-ci tədris ilində müəllimlərin sayı 1.255 nəfər, 1961-1962-ci tədris ilində 2.018 nəfər, 1963-1964-cü tədris ilində 2.393 nəfər olmuşdu (7, s. 52). Bu sahədə Sov.İKP MK-nın 1961-ci ildə "Ümumtəhsil məktəblərinin müəllim kadrları ilə təmin edilməsi tədbirləri haqqında" qəbul etdiyi qərarın mühüm əhəmiyyəti olmuşdu. 1956-cı ildə fəaliyyətində fərqlənən müəllimlərdən İbrahimova Pəri, Zeynalov Bəhlul, Məmmədov Həbib, Mehdiyev Mehdi, Naibov İsmayıl, İmanov Cəfər, Kazımzadə Həsən, Məmmədova Hökümə Naxçıvan MSSR Əməkdar Müəllimi adını almışlar (20). 1960-cı ildə 13 nəfərə, 1964-cü ildə isə 9 nəfərə Azərbaycan SSR Əməkdar Müəllimi adı verilmişdi (21.).

Pedaqoji texnikumlar bərpa və quruculuq illərində də inkişaf yolu keçmiş və məktəbləri müəllim kadrları ilə təmin etmişlər. Yalnız 1946-1947-ci tədris ilinin sonunu üçün texnikumun 39 nəfər tələbəsi müvəffəqiyyətlərlə məktəbi bitirmiş və Pedaqoji Şuranın qərarı ilə ibtidai məktəb müəllimi adı almışlar. Məzunların hər biri vilayətin məktəblərinə müəllim göndərilmişlər. Onlardan Ağalarova Firuzənin, Ağalarova Əfruzun, Quliyeva Minanın və Həsənova Şəfiqənin adlarını göstərmək olar (9, s. 19).

Əliyeva Adilə Müzəffər qızı, İmanova Lamiyə Əbülfəz qızı, Şirəliyev Şirəli Heydər oğlu, Səfərov Təvəkkül Səfəralı oğlu, Cəfərov İnşallah Cəfər oğlu, Əliyev Musa Həsən oğlu, Həsənov Müzəffər Həsən oğlu və başqaları pedaqoji işdə istifadə edilmək üçün Naxçıvan MSSR Maarif Nazirliyinin sərəncamına, Hacıyev Maqşud Cahangir oğlu Kürdəmir RXMŞ-nın, Hüseynov Hüseyn Qara oğlu Zəngilan RXMŞ sərəncamına verilmişdir. 1950-51-ci dərslər ilində Ordubad Pedaqoji Məktəbini bitirən 52 nəfər məzunun bir çoxu Naxçıvan MSSR Maarif Nazirliyinin vasitəsilə ali məktəblərə daxil olmuşlar, digərləri isə sinif müəllimi kimi fəaliyyətə başladılar. 14 illik (1937-1951) fəaliyyəti müddətində məktəb müəllim kadrlarının hazırlığını müvəffəqiyyətlə həyata keçirmiş, ölkəyə 400 nəfərdən artıq müəllim vermiş və ildən-ilə gənc müəllimlərin sayının artmasını təmin etmişdi (5, s.106). Naxçıvan Pedaqoji Məktəbi yarandığı 1922-ci ildən 1941-ci il də daxil olmaqla şərəfli bir yol keçmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının pedaqoji kadrlarının hazırlanmasında misilsiz xidməti olmuşdu. Məktəbin ibtidai sinif müəllimliyi ixtisasını bitirən məzunları Naxçıvanda savadsızlığın ləğvində və müəllim kadrlarına olan ehtiyacı ödəməkdə xüsusi rol oynamışlar. Ancaq, Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunun yaranması ilə əlaqədar olaraq 1941-ci ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunun fəaliyyəti dayandırılmış və Ordubad Pedaqoji Məktəbinə birləşdirilmişdi. Bu texnikum da muxtar respublika üçün müəllim kadrların hazırlanmasında böyük rol oynamışdı (22.). 1958-ci ildə Ordubad Pedaqoji Məktəbinin fəaliyyətinə xitam verilir. Təkcə Ordubad Pedaqoji Məktəbi 1940-cı ildən 1957-ci ilədək ibtidai məktəblərə min nəfərədək müəllim göndərmişdi.

Naxçıvan Muxtar Respublikası məktəblərini müəllim kadrları ilə təmin etmək qarşıda duran əsas məsələlərdən biri idi. Bu əsasda da XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Naxçıvanda Pedaqoji Məktəbin yenidən fəaliyyətə başlaması məsələsi ortaya qoyuldu. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 21 iyul 1965-ci il tarixli qərarına əsasən Naxçıvan şəhərində Pedaqoji Texnikumun yenidən təşkilinə icazə verildi. Texnikum fəaliyyət göstərdiyi 1967-1968-ci ildə 245, 1969-cu ildə 167, 1970-cı ildə 120, 1971-ci ildə 62, 1972-ci ildə 70, 1973-cü ildə 61 tələbə ibtidai məktəbdə sinif müəllimi, 1969-cu ildə 48, 1970-cı ildə 24 tələbə məktəbəqədər tərbiyəçi, 1971-ci ildə 30 nəfər tələbə isə bədən tərbiyə müəllimi ixtisası almışdı.

1965-ci ildə Naxçıvanda uzun fasilədən sonra yenidən Pedaqoji Texnikum fəaliyyət göstərməyə başlamış və 1965-1966-cı tədris ili üçün ibtidai sinif müəllimliyi ixtisasına tələbə qəbulu keçirilmişdi. Az sonra məktəbəqədər tərbiyə və bədən tərbiyəsi ixtisaslarına da tələbə qəbul keçirilmişdir.

Ən əsası 1969-cu ilin iyul ayında ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda rəhbərliyə gəlməsi, o vaxt geridə qalmış Azərbaycanı keçmiş ittifaq respublikaları arasında ön sıraya çıxardı. Azərbaycanda olduğu kimi, o cümlədən Naxçıvanda da mədəniyyətin, elm və təhsilin inkişafında misli görünməmiş nailiyyətlər əldə olundu. Beləki, Naxçıvan Pedaqoji Məktəbi, 2-ci dəfə 1971-ci ilə qədər ki, qısamüddətli fəaliyyəti dövründə məktəbləri müəllim kadrları ilə yetərincə təmin etmişdir. Məktəbin yetirdiyi kadrların əksəriyyəti Xalq Maarif Sistemində çalışmış, sinif müəllimi işləmiş, Azərbaycanın, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi və mədəni həyatında fəal iştirak etmişlər.

Sonda bu qənaətə gəlmək olur ki, Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan Naxçıvanın təhsil ənənələri, Muxtar respublikanın yaranmasından sonra Naxçıvan diyarında Mədəniyyətin, maarifin və elmin inkişafında əsas amil olmuşdu. Araşdırmalar göstərir ki, çətinliklərə baxmayaraq Naxçıvanın zəngin təhsil ənənələrinin, fəaliyyət göstərən pedaqoji texnikumların sayəsində, Naxçıvan və Azərbaycanın müxtəlif bölgələri üçün çoxsaylı müəllim kadrları hazırlanmışdı. Onlar ölkənin müxtəlif strukturlarında şərəfli fəaliyyətləri ilə tarixə həkk olunmuşlar. Bu iş bu gün də uğurla davam etdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova S. Naxçıvan Muxtar Respublikasında qadın hərəkatının inkişaf tarixi. Bakı: Elm və Təhsil, 2014. 227 s.
2. Azərbaycan tarixi. VII cildə (1941-2002-ci illər) VII c. Bakı: Elm, 2008. 608 s.
3. Azərbaycan Xalq Marif Komisarlığının iclas protokolları // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, Fond № 57, siyahı № 1, iş,18, vər.31; 5.
4. Cəfərov F. Naxçıvan İkinci Dünya müharibəsi illərində. Bakı: Elm və təhsil, 2015. 299 s.
5. Cəfərov F. Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəni quruculuq (1920-iyun 1941-ci illər) Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2018. 210 s.
6. Cəfərov F., İsmayılova, Z. Naxçıvanın məktəb tarixindən səhifələr. Bakı: Elm və təhsil, 2015.227 s.
7. Cəfərov H. Naxçıvanda təhsil: inkişaf yolu və imkanları. Bakı: Elm və təhsil, 2011.544 s.
8. Əliyev Ə. Naxçıvan MSSR-də mədəni inkişafı. Bakı: Gənclik, 1958.193 s.
9. Əhmədov H. XIX əsr Azərbaycan məktəbi.Bakı: Maarif, 1965. 297 s.
10. Xəlilov F. Maarif fədaisi: Həsən bəy Qazıyev. Naxçıvan: "Əcəmi" NPB, 2016. 88 s.
11. Xəlilov T. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda ana dili və dünyəvi məktəblərin yaranması //NDU Elmi əsərləri, human. elmlər seriya.2015.№1(66),s.255-264
12. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1974. 487 s.
13. Mədətov Q. Azərbaycan Böyük Vətən müharibəsində. Bakı: AMEA nəşr.1965.503 s.
14. Məmmədova Y. Naxçıvan Muxtar Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin inkişaf tarixi (1991-2015-ci illər):/ Tarix üzrə fəlsəfə doktoru disserta-sı. Naxçıvan, 2017.138 s.
15. Mollayev İ. Naxçıvan MSSR-də Xalq Maarifinin inkişafı. Bakı: Elm, 1983. 29 s.
16. Rzayev, V. Naxçıvan qəza məktəbinin ilk Azərbaycan dili müəllimi // NDU Elmi əsərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2015. №1(66), s. 210-215
17. Səfərli, F. Naxçıvanda sosial-siyasi və ideoloji mərkəzlər. Bakı: Elm, 2003. 392 s.
18. "Şərq qapısı" qəzeti. 2008, 6 fevral
19. "Şərq qapısı" qəzeti. 1943, 8 iyul
20. "Şərq qapısı" qəzeti.1956,27 yanvar
21. "Şərq qapısı" qəzeti. 1964, 30 may
22. "Şərq qapısı" qəzeti. 2014, 6 iyun

SUMMARY

Shikar Gasımov

THE ROLE OF EDUCATIONAL TRADITIONS AND PEDAGOGICAL TECHNIQUES IN THE TRAINING OF TEACHERS IN NAKHCHIVAN

The Nakhchivan region of Azerbaijan has a unique educational, school and educational history. Even in the Middle Ages, educational centers - schools and madrasas - existed in the city of Nakhchivan. It is known that the first school in Nakhchivan district was opened on March 25, 1837. The existing emergency schools were transformed into city schools from May 1870. From 1895 to 1906, Gaza schools and Russian-Tatar girls' schools were opened in most villages of Nakhchivan. In 1913, Ordubad Higher Primary School was opened. As the process continued, in 1920-1921 there were 19 schools in Nakhchivan, 15 in Ordubad and 13 in Sharur. In total, 2440 students studied in these schools. The seminary played a major role in the development of culture in Nakhchivan, in the preparation of educated personnel for public education. In the 1923-24 academic year, the male teachers' seminary was transformed into the Nakhchivan Pedagogical Technical College.

In Nakhchivan, the biggest event in the field of public education was the involvement of girls in education. The organization of teachers' seminaries in Nakhchivan started in November 1922. Ordubad Men's Seminary, Nakhchivan Men's Seminary and Nakhchivan Women's Seminary operated in Nakhchivan, which ensured the development of education.

Nakhchivan Pedagogical Technical College could not meet the demand for teaching staff. Therefore, in the 1937-38 school year, the Pedagogical Technical College was opened in Ordubad. The Pedagogical Technical College, a continuation of the Ordubad Teachers' Seminary, operated here for 20 years and provided more than 1,000 teachers to our Republic. Research shows that the main weight of teacher training in Nakhchivan fell on the Nakhchivan Pedagogical Technical College. Graduates of the school played a special role in eliminating illiteracy in Nakhchivan and meeting the need for teaching staff. However, in 1941, Technikum was merged with Ordubad Pedagogical School.

The educational traditions of Nakhchivan, which are an inseparable part of Azerbaijan, and the operating pedagogical technical schools, despite the difficulties, have played a fundamental role in the development of culture, education and science in the land of Nakhchivan. They made a great contribution to the training of numerous teachers for Nakhchivan and Azerbaijan.

Key words: Education, accident, city, graduate

NAKHCHIVAN TEACHERS AND HEYDAR ALIYEV: A LEGACY OF EDUCATIONAL EXCELLENCE

Narmin MAMMADOVA

adonia_555@yahoo.com

Nakhchivan State University

Abstract

Nakhchivan Autonomous Republic has a storied educational history, with teachers playing a pivotal role in shaping its intellectual landscape. Despite facing challenges, Nakhchivan teachers remained steadfast in their mission to educate and inspire. Former President Heydar Aliyev's unwavering commitment to education transformed the region's educational system.

Aliyev recognized the importance of teacher development, establishing the Faculty of Pedagogy at Nakhchivan State University. By increasing salaries, providing additional benefits, and improving their working environment, Aliyev empowered teachers to excel. He believed every child deserved access to quality education, regardless of their background.

Nakhchivan teachers embraced Aliyev's reforms, developing innovative teaching methods and fostering a love of learning. Their dedication, passion, and belief in their students' potential have inspired generations.

Today, Nakhchivan has one of Azerbaijan's highest literacy rates, its students consistently perform well academically, and Nakhchivan State University is renowned as a leading institution. Aliyev's legacy in Nakhchivan's education system remains undeniable, shaping schools, universities, and generations of teachers and students.

His focus on teacher development has created a culture of excellence, with Nakhchivan teachers committed to providing the best possible education and instilling in their students a love of learning. The enduring impact of Nakhchivan teachers and Haydar Aliyev on education testifies to the transformative power of dedicated educators and the lasting legacy they leave on the lives of their students and the future of their society.

Key words: *Teacher, Aliyev, education, legacy*

Introduction

Nakhchivan, an autonomous region of Azerbaijan, has a rich history of education that dates back centuries. The region's teachers have played a pivotal role in shaping Nakhchivan's intellectual and cultural landscape, fostering a thirst for knowledge and empowering generations of students. Among the most influential figures in Nakhchivan's educational history is the late President Haydar Aliyev, whose unwavering commitment to education left an indelible mark on the region's educational system. Nestled in the southwestern corner of Azerbaijan, Nakhchivan Autonomous Republic has a rich history and culture that spans centuries. Throughout its existence, Nakhchivan has been a crossroads of civilizations and a center of learning. In recent decades, Nakhchivan has

experienced a remarkable educational transformation, thanks in large part to the vision and support of former President Heydar Aliyev.

This article delves into the profound impact that Nakhchivan teachers and Haydar Aliyev had on the region's education, highlighting their dedication to excellence, their unwavering support for students, and their enduring legacy that continues to inspire Nakhchivan's youth to this day.

Heydar Aliyev firmly believed that education was the key to progress and prosperity. He saw teachers as the cornerstone of the education system and invested heavily in their professional development. Aliyev's vision for education was centered on creating a system that would provide every child with the opportunity to reach their full potential, regardless of their background or circumstances.

One of the most significant aspects of Aliyev's educational legacy was his focus on transforming teacher education. He recognized that the quality of teachers had a direct impact on the quality of education, and he took steps to ensure that Nakhchivan's teachers were among the best in the country.

Nakhchivan's teachers have always been highly respected members of society, revered for their knowledge, passion, and commitment to their students. Throughout history, they have dedicated themselves to providing quality education, even in challenging times.

During the Soviet era, Nakhchivan teachers faced numerous obstacles, including limited resources and political constraints. Despite these challenges, they remained unwavering in their mission to educate and inspire. They developed innovative teaching methods, created extracurricular activities, and went above and beyond to support their students' academic and personal growth.

Post-independence, Nakhchivan teachers continued to play a vital role in the region's development. They embraced new curricula and technologies, ensuring that Nakhchivan's students had access to world-class education. Their dedication to excellence was recognized at the national and international levels, with Nakhchivan teachers receiving numerous awards and accolades for their outstanding contributions.

Haydar Aliyev's impact on Nakhchivan's education cannot be overstated. Born in Nakhchivan in 1923, Aliyev had a deep understanding of the region's educational needs and a strong belief in the transformative power of knowledge.

As Chairman of the Supreme Soviet of the Nakhchivan Autonomous Republic from 1969 to 1982, Aliyev prioritized the development of education, allocating significant resources to improve infrastructure, increase teacher salaries, and provide scholarships to deserving students. He also established numerous educational institutions, including the Nakhchivan State University, which became the hub of intellectual activity in the region.

In 1978, Aliyev established the Faculty of Pedagogy at Nakhchivan State University. The faculty was staffed with highly qualified lecturers and provided students with a rigorous curriculum that combined theoretical knowledge with practical experience. The faculty also had a state-of-the-art simulation center, giving students the opportunity to practice their teaching skills in a realistic environment.

Upon becoming President of Azerbaijan in 1993, Aliyev extended his transformative educational policies to the entire country. He implemented sweeping reforms to modernize the education system, improve teacher training, and increase access to higher education.

Aliyev's unwavering commitment to education was evident in his frequent visits to schools and universities, where he interacted with students and teachers, listened to their concerns, and offered his support. He believed that every child deserved the opportunity to receive a quality education, regardless of their background or circumstances.

Aliyev also recognized the importance of creating a supportive working environment for teachers. He increased teachers' salaries, provided them with additional benefits, and reduced their workload. He also invested in the construction of new schools and the renovation of existing ones, creating modern and well-equipped learning spaces for students and teachers alike.

Nakhchivan teachers were instrumental in implementing Aliyev's educational reforms, wholeheartedly embracing his vision of a modern, inclusive education system. They developed innovative teaching approaches, created dynamic learning environments, and mentored countless students who went on to become successful leaders in their chosen fields.

Aliyev's legacy is deeply embedded in Nakhchivan's educational landscape. The region's schools and universities continue to bear his name, serving as reminders of his unwavering support for education. Numerous scholarships, awards, and educational programs have been established in his honor, inspiring Nakhchivan's youth to strive for excellence.

Heydar Aliyev's legacy in Nakhchivan's education system is undeniable. Today, Nakhchivan has one of the highest literacy rates in Azerbaijan, and its students consistently perform well on standardized tests. Nakhchivan State University is recognized as one of the leading universities in the region, and its graduates are highly sought after by employers.

More importantly, Aliyev's focus on teacher development has created a culture of excellence in Nakhchivan's schools. Teachers are respected and valued members of the community, and they are committed to providing their students with the best possible education.

Today, Nakhchivan's teachers continue to be inspired by Aliyev's example. They are committed to providing high-quality education, fostering a love of learning, and empowering their students to make a positive contribution to society.

Over the years, countless Nakhchivan teachers have made a profound impact on the lives of their students. Their dedication, passion, and unwavering support have inspired generations of young people to achieve their dreams. These case studies are just a glimpse of the positive impact that Nakhchivan teachers and Haydar Aliyev have had on the region's youth. Their unwavering commitment to excellence, their passion for teaching, and their unwavering support for students have helped shape the lives of countless individuals, empowering them to reach their full potential.

Teachers in Nakhchivan are known for their dedication to providing their students with an excellent education and for instilling in them a love of learning. They are deeply

connected to their local culture and traditions, and they recognize the important role they play in the future of Nakhchivan.

Conclusion

The story of Nakhchivan teachers and Heydar Aliyev is a testament to the transformative power of education and the lasting impact that dedicated educators can have on generations of students. Through their unwavering commitment to excellence, their tireless support for their students, and their unwavering belief in the power of knowledge, Nakhchivan teachers have played an indispensable role in shaping the region's intellectual and cultural landscape.

Heydar Aliyev's unwavering support for education left an indelible mark on Nakhchivan's educational system. His transformative reforms, his commitment to teacher training, and his unwavering belief in the potential of every child have created a legacy that continues to inspire Nakhchivan's teachers and students to this day.

Heydar Aliyev's vision for education has transformed Nakhchivan into a beacon of educational excellence. By investing in teacher education, professional development, and working conditions, Aliyev created a system that has empowered generations of students to achieve their dreams. His legacy will continue to inspire and guide educators in Nakhchivan for years to come.

Nakhchivan's teachers are proud to carry on Aliyev's legacy of educational excellence. They are committed to providing their students with the knowledge, skills, and values they need to succeed in the 21st century and beyond.

REFERENCES

1. Heydər Əliyev. Azərbaycan Müəllimlərinin I qurultayındakı nitqi. 26 sentyabr, 1998-ci il. Azərbaycan qəz. 27 sentyabr, 1998.
2. Heydər Əliyev Biblioqrafik məlumat kitabı
3. Hüseynova İ. Müstəqilliyimizin təminatçısı. Bakı – 2003. 504 səh.
4. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı – 2002, 232səh.
5. Qasımlı M. Heydər Əliyev- istiqlala gedən yol (1969-1987- ci illər).Bakı-206,608 səh.
6. Muradov Ş. Ulu öndər Heydər Əliyevin inkişaf strategiyasının təntənəsi.Bakı- Avropa 2019.594 səh.

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİ

Sabirə BAYRAMOVA

Zərifə NƏSRULLAYEVA

Gəncə Dövlət Universiteti

Heydər Əliyev şəxsiyyəti hər zaman tədqiqat obyektinə olacaqdır. Gəlin əvvəlcə şəxsiyyət anlayışına diqqət yetirək. Şəxsiyyət kimdir və o digərləri üçün nə zaman nümunəyə çevrilir? Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün elmi, elmi kütləvi və dərs vəsaitlərini nəzərdən keçirdik. Bütün şəxsiyyətləri insan adlandırma bilirik. Lakin insanların hamısını şəxsiyyət adlandırma bilmərik, bu mümkün deyildir.

Psixologiya dərslərinin birində oxuyuruq: «Şəxsiyyət insanın psixoloji siması olub, şüura, məniyə malik olan, öz hərəkətlərinə cavabdeh, ictimai münasibətlərin fəal iştirakçısı olan adamdır. Şəxsiyyət müəyyən ictimai-tarixi dövrdə yaşayıb fəaliyyət göstərən, gerçəkliyi dərk edib müəyyən istiqamətdə dəyişdirən, ünsiyyətə girməyi bacaran konkret canlı insandır». [13.139.] İzahlı psixoloji lüğətdə «Şəxsiyyət» terimini belə açıqlanır: «Şəxsiyyət dünyanı dərk edib müəyyən istiqamətdə dəyişən, əmək fəaliyyətinə qabil olan konkret, ictimai varlıq olan insandır.» [12.137]

Pedaqoji mənada «şəxsiyyət» dedikdə, hər bir adamın həyatda qazandığı mənəvi keyfiyyətlərin məcmusu başa düşülür. Şəxsiyyət haqqında danışarkən adamın üz quruluşu, boy-buxunu, gözünün, saçının rəngi kimi anadangəlmə fiziki keyfiyyətləri deyil, onun həyatda qazandığı əxlaqi, estetik və s. mənəvi keyfiyyətləri ön plana çəkilir. [1.209]

Şəxsiyyəti səciyyələndirən və digərlərindən fərqləndirən və üstün edən başlıca cəhət onun yüksək mənəvi keyfiyyətlərə sahib olmasıdır. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev məhz belə şəxsiyyətlərdəndir. Təsədüfi deyil ki, o hələ həyatda olanda ona "Dahi şəxsiyyət" deyilirdi.

Biz burada Heydər Əliyev şəxsiyyətinin psixoloji tərəflərini nəzərdən keçiririk. İdrak prosesi kimi diqqət psixi fəaliyyətin hər hansı obyekt üzərinə yönəlməsindən ibarət olan psixi prosesdir. H.Əliyevin necə diqqətli bir insan olduğu artıq demək olar ki, hamıya məlumdur. Dahi şəxsiyyət insanlara, onların nitqinə, hərəkətlərinə, həmçinin həyatda baş verən hadisələrə çox diqqətlə yanaşardı. Məsələn, may ayının 24 – də Gəncədə "Cihaz" istehsalat birliyinin istehsal prosesi ilə tanışlıqda olarkən müəssisənin direktoru ilə söhbətini təqdim edirik:

Faiq Yelisuyski: Cənab Prezident, istehsalımız ilbəl artıbdır. 1965-ci ildə dörd, 1970-ci ildə 8, 1975-ci ildə 12, 1980-ci ildə 18, 1985-ci ildə 22 ədəd istehsal olunubdur. Sonrakı illərdə inkişaf olmadı. 1995-ci ildən 38 ədəd, hazırda isə 40 ədədə yaxın istehsal olunur.

Heydər Əliyev: «Ədəd» deyəndə nəyi nəzərdə tutursan?

Faiq Yelisuyski: Bir neçə növ.

Heydər Əliyev: Bu, ədəd deyil, bu növdür. Sən səhv edirsən. Ədəd budur, yəni bu, bir ədəddir. Başa düşürsən? Sən burda düz yazmamısan. Sən «ədəd» deyəndə mən təəccüblənirəm. Necə yəni dörd ədəd? Bu böyüklükdə zavod dörd ədəd? Yaxud da ki, indi, 2000-ci ildə 40 ədəd? 40 növ![9]

Göründüyü kimi, dahi şəxsiyyət aktiv dinləyici olaraq həmsöhbətinin səhfini göstərir və onu diqqətlə dinlədiyini sübut edir.

Heydər Əliyevib hafizəsi də güclü idi. Hafizə məlumatı toplamaq, saxlamaq və təkrar etmə qabiliyyəti kimi müəyyən edilə bilər. Tarixən unikal yaddaşa malik olan insanlar haqqında məlumat vardır. Onlar siyasi, mədəni, incəsənət və texniki sahədə olan insanlarda özünü göstərmişdir. Belə insanlar həmişə tədqiqat obyektinə olmuşlar. Heydər Əliyevdə belə hafizəyə malik idi, çox yüksək səviyyəli və real möcüzələrə qadirdir.

Azərbaycan Tibb Universitetinin 70 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubileydə çıxışı zamanı H.Əliyev deyir: "Bu gün siz gözəl bir salona toplaşmışınız. Bir neçə vaxt bundan öncə biz bu yeni korpusun açılışında birlikdə iştirak etdik. Mən yenə də keçmişə xatırlayıram. 1960-cı illərə qədər Azərbaycan Tibb İnstitutu rəhbərliyinin oturduğu əsas yer Korkanov küçəsindəki ikimərtəbəli bina idi. Yaşlı adamlar yəqin ki, bunu xatırlayırlar. Mən həmin binada olmuşam. İkimərtəbəli həmin balaca binada rektor, prorektor, bəzi işçilər otururdu və belə xüsusi korpuslar yox idi. Birinci, ikinci korpuslar 1960-cı illərin əvvəllərində yaranmağa başladı. Biz xüsusən 1970-ci illərdə Tibb İnstitutunun, Universitetinin maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, yaranması, genişləndirilməsi üçün böyük bir proqram yaratdıq. Həmin bu yeni korpus da, salon da o proqramda öz əksini tapmışdı.

Xatirimdədir, bu binanın layihəsini bizim ən hörmətli memarımız Mikayıl Hüseynov tərtib etmişdi. Bilirsiniz ki, o, Azərbaycanda bir nömrəli memardır, respublikamızın ən gözəl memarlıq abidələrini yaradandır. Elə bu salon da onun layihəsi əsasında tikilibdir. O bu layihənin müəllifidir. Mən xatırlayıram – Azərbaycan Tibb İnstitutu, Universiteti maddi-texniki təminat nöqtəyi-nəzərindən haradan haraya gəlibdir. Bunlar çox lazımdır." [10]

Heydər Əliyevin xırda detalları yadında saxlaması təsadüfi deyildi. Güclü hafizə intellekti inkişaf etdirir, keçmiş məlumatlar əsasında yeniləri qurmaqda, yaratmaqda əvəzsiz vasitə idi.

Heydər Əliyev gənclərin inkişafı, tərbiyəsi ilə bağlı Gənclər təşkilatının qarşısına bir sıra vəziflər qoyur və onları tezliklə həllini tələb edirdi. "Hər bir gənc gərək yaxşı təhsil alsın. Biz fəxr edə bilərik ki, ümumiyyətlə, respublikamızda savadsızlıq ləğv olunubdur. Ancaq heç də arxayın olmamalıyıq və bu məsələni heç də nəzərdən buraxmamalıyıq. Biz çalışmalıyıq ki, bizim gənclərimiz daim təhsillənsinlər. Orta, ali məktəblərdə təhsil-tərbiyə işinə ciddi fikir vermək lazımdır. Bu, bizim dövlətimizin, hökumətimizin, eyni zamanda siz gənclərin əsas vəzifəsidir." [4]

Ulu öndərimiz H.Əliyev həyatda sədaqətliyə çox yüksək önəm verirdi. Sədaqətlik anlayışı ulu öndərimiz Heydər Əliyevin anlamında insani borcdan tutmuş vətəndaş borcuna qədər çox geniş məzmun daşıyır. H.Ə. Əliyev o kəsləri sədaqətli və özünə silahdaş hesab edirdi ki, onlar saf mənəviyyətlə, amallarla yaşayırlar, xalqına, millətinə, torpağına xidmət edirlər, dövlətin qanun-qaydalarına tabe olurlar, bu qanun-qaydaları qoruyurlar və onların həyata keçirilməsinə çalışırlar. Bu gün Azərbaycan gənclərinin qərbə yönəlməsi, müasirlik adı altında milli – mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşması təəsüf doğurur.

Heydər Əliyev ömrünün sonunadək şəhid ailələrinə qayğısını əsirgəməmiş, tez – tez onlarla görüşmüşdür, onların problemlərini həll etməyə çalışmışdır. 2000 – ci ilin yanvarında şəhid ailələri ilə görüşdə o, belə deyir. "Maddi baxımdan çətin yaşayan

adamlara əlavə kömək etməklə əlaqədar hamısını edəcəyəm. Bundan narahat olmayın. Bir sözlə, bütün şəhid ailələrinə bildirin ki, mən həyatımın sonuna qədər şəhidlərin xatirəsini Azərbaycanda yaşadacağam. Ancaq mən indi elə iş qurmuşam ki, gələcək nəsillər daim bunu yaşadacaqlar. Bunu heç kəs unuda bilməz." [7]

Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasını da gənclərin tərbiyəsində vacib sayırdı. Bu missiyasını öz üzərinə götürən ulu öndərimiz Heydər Əliyev 1998 – ci ildə gənclərlə olan görüşündə deyir: "Mənəvi sağlamlıq çox vacibdir. Bizim xalqımızın milli, mənəvi ənənələri, mədəni, milli dəyərləri həmişə, əsrlər boyu xalqımızı yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyə edib, böyüdüb, yaşadıbdır. Biz fəxr edə bilərik ki, milli, dini, mənəvi ənənələrimiz, dəyərlərimiz həmişə ən yüksək mənəviyyatı əks etdiribdir. Biz çalışmalıyıq ki, bu mənəvi dəyərlərə daim sadıq olaq. Hər bir gənc öz kökünə sadıq olmalıdır, milli kökünə, mənəvi kökünə sadıq olmalıdır. Bizim o kökümüz çox sağlam kökdür və biz onunla fəxr edə bilərik. Hər bir gəncin həyatda uğurla yaşaması üçün kökünə sadıqlığı ən əsas amildir." [5]

Məhz Heydər Əliyevin səyi nəticəsində Azərbaycan dili rəsmi dövlət dilinə çevrildi, azərbaycançılıq ideyaları bütün dünyada yaşayan həmvətənlərimiz arasında yayıldı, hər il 31 dekabr dünya azərbaycanlılarının birlik və həmrəylik günü kimi qeyd edildi və bu münasibətlə bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların iştirakı ilə keçirilən mərasimlər, xarici səfərlər zamanı onun Azərbaycan diasporu ilə keçirdiyi görüşlər və bu səpgili yüzlərlə mühüm işlər dünyada yaşayan azərbaycanlıların milli şüurunun, milli özünüdərkinin güclənməsinə, onların Azərbaycan dilinə, dininə, adət-ənənələrinə, tarixi keçmişinə, dövlətçiliyinə münasibətini daha da doğmalaşmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin gənclər üçün aşılınması vacib olan əxlaqi keyfiyyətlərindən dözümlülük, dəyanətlik, iradəlilik aparıcı hesab olunur. O, bir dəfə çıxışlarının birində demişdir "Bu siyasəti mən ona görə apara bilirəm ki, bu mənim iradəmdir, bu mənim həyatımın məqsədidir, mənasıdır. Heç kəs iradəmi sındıra bilməz!" Doğrudan da bu iradə, qətiyyətlilik ona həmişə qələbə qazandırmış və o, heç vaxt məğlub olmamışdır.

Bu keyfiyyətləri özündə ifadə edən şəxslər həmişə mənəvi cəhətdən pakdır, mərddir və mübarizdir. Hər cür məhrumiyyətlərə qarşı mətanətlidir. Polşanın keçmiş prezidenti Aleksandr Kvasnevski Heydər Əliyev haqqında qeyd edir: "Sizin bioqrafiyanıza yaxşı bələdəm. Biz cavan siyasətçilər Sizin fəaliyyətinizi daim izləyirik, Sizə rəğbətlə yanaşıırıq və Sizdən çox şey öyrənirik. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunması yolunda qarşıya çıxan çətinliklərə necə sinə gərdiyinizdən xəbərdaram." Onun iradəsi, əzmkarlığı bütün dünyada məşhur idi. Gənc nəsəl həmişə ümumilli liderin irsindən faydalanmalı, onun yolunu, onun həyatını özləri üçün örnək seçməlidirlər.

Ümumilli liderin gənclər üçün nümunəvi əxlaqi keyfiyyətlərindən biri də rəhbərlik və liderlikdir. Əsl rəhbərə və liderə xas olan cəhətlər idarəetmə qabiliyyəti, uzaqgörənlik, düzgün və yerində qərar qəbul etmə bacarığı, təşkilatçılıq onun şəxsiyyətində cəmlənmişdir. Heydər Əliyev sözün tam mənasında əsl lider idi. Zbignev Bjezinski onun haqqında bu fikirdədir: "Heydər Əliyev siyasi cəhətdən möhkəm, məntiqli, zəkali, istədiyini tez çatdıran şəxsiyyət - bir sözlə, şəksiz liderdir". O, ömrünü də beləcə lider kimi, mətin, iradəli bir insan kimi başa vurdu. İndiki Heydər Əliyev sarayında Cəmsid Naxçıvanski

adına hərbi liseyin 50 illik yubileyi ilə əlqədar görüşdə nitq söylərkən ürəyində ağrı hiss edən ümumilli lideri səhnədən uzaqlaşdırırlar, lakin o bir daha qayıdır sözünü qurtarmamış yenidən ağrı hiss edir, bir daha səhnədən uzaqlaşdırılır, həkimin məsləhətinə baxmadan üçüncü dəfə qayıdır nitqini tamamlayır, son sözünü deyir və oranı tərk edir. Heydər Əliyev bununla böyük güc, möhkəm iradə sahibi olduğunu nümayiş etdirir, əsl dözümlülük nümunəsi göstərir. Bu gənclər üçün əvəzedilməz məktəbdir.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev şəxsiyyəti həmişə gənclərə ən yaxşı nümunə, ən yaxşı nümunədir. Ümumilli lider öz həyatı, şəxsiyyəti ilə böyük bir məktəb yaratdı. Bu məktəbdə vətənpərvərlik, milli şərəf və ləyaqət, milli – mənəvi dəyərlər, əqidə və amal, rəhbərlik və idarəetmə vardır. Gənc nəsəl bu məktəbdən daim bəhrələnməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan milli izahlı ensiklopedik pedaqoji lüğət / N.M.Kazımovun redaktəsi ilə. Bakı: Azərbaycan Dillər İnstitutu, 2005, 245 s.
2. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002, 580 s
3. Əliyev H.Ə. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin I Formunda nitqi // Dirçəliş XXI əsr jurnalı, 2003, №70, s.42-60
4. Əliyev H. Azərbaycan gəncləri gününə həsr edilmiş bədii – idman bayramında nitqi. 2 fevral 1998-ci il
5. Əliyev H. Türkiyənin Ədirnə şəhərinin bələdiyyə başçısı Həmdü Sədəfci və Ədirnənin Tarixi Kırpınar ağası Hüseyn Şain ilə görüşdə çıxışı Prezident sarayı10 fevral 1998-ci il
6. Əliyev H. Yeni Azərbaycan Partiyasının Gənclər Birliyi nümayəndələrini ümumrespublika toplantısında nitqi 18 fevral 1998-ci il
7. Əliyev H. 1990-cı il 20 yanvar faciəsi ilə əlaqədar Azərbaycanın Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyində keçirilmiş yığıncağında nitqi (21 yanvar 1990-cı il)
8. Əliyev H. 20 yanvar şəhidlərinin valideynləri ilə görüşdə söhbəti. (20 yanvar 2000 – ci il)
9. Əliyev H. Gəncə «CİHAZ» istehsalat birliyinin istehsal prosesi ilə tanışlıqda söhbəti. 24.05.2000.
10. Əliyev H. Azərbaycan Tibb Universitetinin 70 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimində nitqi. 19 iyun 2000-ci il
11. Mehdiyev R. "Əsl vətəndaş, böyük şəxsiyyət və qüdrətli lider haqqında bəzi düüüncələr" Azərbaycan.- 2008.- 2 aprel.- S. 2-3.
12. Məhərrəmov M.J. İzahlı psixoloji lüğət. Bakı: Az-ərnəsr, 1999, 149 s.
13. Psixologiya. Y.Seyidov və M.Həməzəyevin redaktorluğu ilə. Bakı, 2007. 651 s.
14. Xəlilov S.S. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2002, 232 s.

SUMMARY

Sabira Bayramova, Zarifa Nasrullaeva

PERSONALITY OF HAYDAR ALIYEV

The article talks about the personality of G.Aliyev. The individual psychological characteristics of G.Aliyev are analyzed. Attention, memory, respect for national moral values, his qualities of a decisive leader are analyzed. It is shown that G.Aliyev, who has versatile attention, unique memory and intellectual qualities, needs to become a leader.

Heydar Aliyev is a person of high moral character and features. He claimed both physical and psychological development of the young generation. They fidelity, justice, the fight against injustice, such as the characteristic qualities of decisiveness was important to form. That is displayed in the upbringing of the younger generation, his spiritual and moral qualities are irreplaceable.

Key words: *Heydar Aliyev, personality, attention, memory, moral purity, justice, national and moral values, willpower, leadership.*

EDUCATIONAL REFORMS AND SCIENTIFIC PROGRESS IN NAKHCHIVAN DURING THE AUTONOMOUS PERIOD: A HISTORICAL AND SOCIOCULTURAL ANALYSIS

Aysel ASADOVA

<https://orcid.org/0009-0005-5757-9257>

Nakhchivan State University

Summary

This paper provides a historical and sociocultural analysis of the educational reforms and scientific advancements in Nakhchivan during its autonomous period, a time marked by both political change and cultural revival. Drawing from primary sources, historical records, and educational reform literature, this study examines how the region's unique sociocultural context shaped its educational system and contributed to scientific progress, adapting global standards to local needs and aspirations. The analysis further delves into the role of educational institutions, such as Nakhchivan State University, in promoting academic research, preserving cultural heritage, and fostering bilingual education. Additionally, this paper highlights the strategies implemented to overcome challenges related to resource limitations and geopolitical constraints. Ultimately, the analysis explores the lasting impacts of these reforms on Nakhchivan's social, economic, and cultural development, emphasizing the creation of a skilled labor force and the strengthening of regional identity in a globalized world.

Introduction

Nakhchivan, an autonomous republic within Azerbaijan, has witnessed profound transformations in its educational and scientific landscapes throughout its autonomous period. This era marked a distinctive shift towards modernization and progress that has implications extending beyond the republic itself, influencing regional and national development (Aliyev, 2009). While rooted in its unique sociocultural context, Nakhchivan's approach to educational reform has been shaped by a mix of external influences, notably Soviet-era policies, and localized, post-Soviet efforts aimed at reinforcing educational and scientific independence. This paper investigates the extensive impact of these educational reforms and scientific advancements in Nakhchivan, highlighting how the region has navigated political and economic challenges to foster a forward-looking, resilient educational system that preserves local heritage and promotes scientific inquiry.

Historical Background of Educational Reforms in Nakhchivan

Educational reform in Nakhchivan is the result of a dynamic interplay between political influence, cultural preservation, and modernization. During the Soviet period, education was harnessed as a tool to promote ideological conformity and economic alignment with Soviet goals (Mamedova, 2012). The Soviet model emphasized the development of technical and scientific disciplines, resulting in a skilled workforce that fulfilled economic demands. However, alongside this came an often rigid curriculum, which

left little space for local cultural representation or regional needs. With the dissolution of the Soviet Union, Nakhchivan's educational policies began to shift towards a model that values autonomy and cultural identity, allowing the region to cultivate an educational system that better reflects its societal values and historical roots (Ismayilov, 2017).

Post-Soviet Educational Autonomy

After achieving autonomy, Nakhchivan's educational policies evolved significantly, aligning with local priorities and cultural values. The government introduced reforms that diversified the curriculum, enhanced the preservation of the Azerbaijani language, and integrated global trends in science and technology. Nakhchivan State University emerged as a central institution in promoting these values, fostering a culture of academic research and scientific investigation, and establishing itself as a leading educational body in the region (Jafarov, 2015). Reforms have not only aimed to meet the immediate needs of students but also to prepare them for participation in the global economy. Policies supporting bilingual education and inclusive curricula have enriched the region's educational landscape, addressing diverse student needs and setting a foundation for lifelong learning and cross-cultural awareness (Sadigova, 2019).

Scientific Progress and Cultural Integration

Scientific progress in Nakhchivan has been deeply interwoven with the region's need to balance cultural preservation and technological advancement. Research institutions and universities have actively pursued research in agriculture, environmental science, and renewable energy—fields vital to Nakhchivan's economic needs and sustainability goals (Karimov, 2018). Moreover, scientific research is increasingly directed at preserving the region's cultural heritage, with particular focus on archaeology, anthropology, and the study of local folklore. This integration of science with cultural studies has led to the development of a research agenda that not only supports economic development but also fosters cultural pride and identity, aligning with the social and economic objectives of the region (Shukurova, 2020). This dual focus on technological advancement and cultural heritage is shaping a model of development that is both modern and deeply rooted in local traditions.

Impacts of Reforms on Social and Economic Development

The educational reforms in Nakhchivan have left an indelible mark on the social and economic fabric of the region. By nurturing a skilled workforce equipped to meet local demands, the reforms have helped bridge the gap between academic training and professional needs, contributing to the republic's self-sufficiency and development (Ahmedov, 2021). Investments in science and technology education have diversified Nakhchivan's economy, opening doors to new industries and research sectors. Socially, the reforms have strengthened regional identity among students and the larger community, fostering a sense of pride and a commitment to collective growth. Educational institutions in Nakhchivan now serve as spaces that not only deliver knowledge but also cultivate a shared sense of cultural continuity and responsibility.

Challenges and Future Directions

Despite the notable progress achieved, challenges persist in Nakhchivan's educational and scientific infrastructure. Limited access to resources, ongoing geopolitical issues, and the need for greater international collaboration remain hurdles for further advancement. Addressing these challenges will require policies focused on increasing partnerships with global institutions, expanding access to digital learning tools, and enhancing teacher training programs to ensure high-quality education across the region (Najafli, 2022). In an increasingly interconnected world, fostering such international collaborations could provide Nakhchivan with valuable insights and resources, helping to sustain and enhance its educational framework.

Conclusion

The educational reforms and scientific advancements achieved during Nakhchivan's autonomous period have profoundly shaped the region's social, economic, and cultural landscape. By balancing international educational standards with local cultural values, Nakhchivan has established an approach to education and science that is both progressive and deeply rooted in its heritage. These efforts not only support the region's own development but also offer valuable insights into the broader educational strategies within Azerbaijan. As Nakhchivan continues to innovate and adapt, it stands as an example of how autonomous regions can pursue educational reform and scientific progress, contributing meaningfully to the global discourse on sustainable, culturally-informed education.

REFERENCES

1. Aliyev, R. (2009). *Educational Transformation in Azerbaijan: The Case of Nakhchivan*. Baku: Education Press.
2. Ismayilov, S. (2017). *History of Educational Reforms in Azerbaijan*. Nakhchivan State University Press.
3. Jafarov, E. (2015). "The Role of Higher Education in Nakhchivan's Development." *Journal of Azerbaijani Studies*, 12(3), 87-104.
4. Karimov, F. (2018). *Science and Technology Development in Nakhchivan*. Nakhchivan: Research Institute of Social Sciences.
5. Mamedova, L. (2012). *Soviet Influence on Education in Azerbaijan*. Moscow: Soviet Educational Publishing.
6. Sadigova, A. (2019). "Educational Policy and Cultural Identity in Nakhchivan." *International Journal of Education and Culture*, 14(1), 45-60.
7. Shukurova, N. (2020). "Cultural Heritage and Science in Nakhchivan." *Azerbaijan Archaeological Journal*, 10(2), 112-124.
8. Ahmedov, H. (2021). "The Socioeconomic Impact of Educational Reforms in Nakhchivan." *Nakhchivan Journal of Economics*, 8(4), 56-72.
9. Najafli, Z. (2022). *Future Directions for Educational Policy in Autonomous Regions*. Baku: Azerbaijan University Press.

NAXÇIVANIN STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

NAZLI YAQUBOVA

nazliyaqubov92@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-9162-2132>

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Naxçıvan Muxtar Respublikası, 2023-cü ildə 100 yaşını qeyd edir. Bu illər ərzində Naxçıvan, müstəqil dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasında, iqtisadi inkişafda və mədəni irsin qorunmasında mühüm rol oynamışdır. Naxçıvan, geosiyasi mövqeyi ilə strateji əhəmiyyətə malikdir və tarixən İpək Yolunun bir hissəsi olmuşdur. Naxçıvan, qədim dövrlərdən etibarən, tarixi, iqtisadi və mədəni mərkəzlərdən biri olmuşdur. 1924-cü ildən başlayaraq, Naxçıvan muxtar status almış və Azərbaycan SSR-in tərkib hissəsi kimi inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövr, Naxçıvanın siyasi və iqtisadi müstəqilliyini gücləndirmişdir. Naxçıvanın muxtariyyət qazanmasının əsas səbəblərindən biri, onun geosiyasi mövqeyi və strateji əhəmiyyətidir. Muxtar respublika, Azərbaycanın cənub-qərb hissəsində yerləşərək Ermənistan, İran və Türkiyə ilə sərhəd saxlayır. Bu, onu regional dinamikalardan baxımından önəmli bir bölgə halına gətirdi.

Açar sözlər: *Naxçıvan, Azərbaycan, Strateji, Zəngəzur*

Azərbaycan ərazisi qədim ticarət yolunun əsas keçidlərindən biri olmuşdur. Azərbaycan Asiya ilə Avropa arasında xüsusi körpü roluna malik olub. Böyük İpək yolundakı ən mühüm keçidlərdən biri də Azərbaycanın qədim torpağı Naxçıvandır. Mənfur düşmənlərin düşünülmüş siyasətlərinin nəticəsi olaraq Azərbaycanın əsas hissəsindən ayrı salınan bu qədim diyar strateji coğrafi mövqeyi və əlverişli təbii şəraiti nəticəsində qədim insanların ilk yaşayış məskənlərindən biri olmuşdur. Bütün bu amillər qədim Naxçıvanı hətta Eldənizlər dövlətinin paytaxtına çevirmişdir. Bu tarixi dövrdə Naxçıvan siyasi, iqtisadi cəhətdən daha da inkişaf etmişdir. Həm Atabəylər dövlətinin paytaxtı olması, həmçinin də dünya ticarət yollarının üzərində yerləşməsi bu qədim diyarı sürətli inkişafa yönəldərək Azərbaycanın digər şəhərləri Eramızın II əsrində fəaliyyətə başlayan bu yol XVI əsrə qədər mövcud olub. Çindən başlayaraq Balkan yarımadasına qədər irəliləyib. Bu yolla hərəkət edən karvanların ən dəyərli məhsulunun ipək olduğunu nəzərə alaraq bu məşhur karvan yolunun adını 1870-ci ildə alman fotoqrafı Fon Rixtofen "İpək yolu" qoymuşdur (1 s 59). Naxçıvan şəhəri cənubdan şimala uzanan Marağa-Dəbil yolunda əsas keçid rolunu oynayır.(4 s 54).

Azərbaycanın yenidən müstəqilliyini qazanması, müstəqil siyasət həyata keçirən bir tərəfdaş kimi qəbul edilməsi Tarixi İpək yolunun bərpası baxımından Azərbaycanın

gələcək perspektivlərindən xəbər verir. Avropa və Asiya arasında əlaqələrin yenidən bərpası və inkişafı fonunda TASİS proqramı meydana gəlmişdir. 1993-cü ilin may ayında TRASEKA

(Avropa-Qafqaz- Asiya nəqliyyat dəhlizi) proqramı qəbul olunub.(2s 126) . Təsadüfi deyil ki, Tarixi İpək yolunun bərpası istiqamətində ən fəal ölkə Azərbaycan seçildi. Bu cür qlobal bir məsələyə Bakı ev sahibliyi etdi. 1998 - ci ilin sentyabrında tarixi ipək yolunun bərpası üzrə beynəlxalq konfrans keçirildi. 32 dövlətin və 13 beynəlxalq təşkilatın iştirakı ilə keçirilən konfransda xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin çıxışında Avropa və Asiya arasındakı körpü rolu baxımından Azərbaycanın rolu xüsusi vurğulanır.

Son illərdə Naxçıvan, iqtisadiyyatını diversifikasiya etməyə çalışmışdır. Kənd təsərrüfatı, sənaye və turizm sahələrində irəliləyişlər müşahidə edilir. Yerli istehsalın artırılması, qeyri-neft sektoru və kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsi üçün müxtəlif layihələr həyata keçirilmişdir.

Naxçıvanda həmçinin infrastruktur layihələrinə, yolların çəkilişinə, sosial obyektlərin tikintisinə və müasir enerji sistemlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu layihələr, muxtar respublikanın iqtisadi inkişafına yeni dinamizm qatmışdır. Naxçıvanın mədəni irsi, onun milli kimliyinin qorunmasında mühüm rol oynayır. Naxçıvan, zəngin musiqi, ədəbiyyat, incəsənət və adət-ənənələrə sahibdir. Burada hər il mədəniyyət festivalları keçirilir, bu da gənc nəsillərin milli dəyərlərə bağlılığını artırır. Naxçıvanın mədəni irsinin qorunması və təbliği məqsədilə bir çox layihələr həyata keçirilir. Naxçıvan Dövlət Universiteti və digər təhsil müəssisələri, milli mədəniyyətin öyrənilməsi və gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün aktiv fəaliyyət göstərir. Naxçıvan, strateji coğrafi mövqeyi ilə Azərbaycanın digər bölgələri ilə sıx əlaqələrini təmin edir. Bu, müstəqil xarici siyasət yürütməyə imkan yaradır. Naxçıvan, eyni zamanda, qonşu ölkələrlə mədəniyyət və iqtisadi mübadilələrdə iştirak edir, bu da regional əməkdaşlığı gücləndirir.

Naxçıvanın 100 illik yubileyi, onun tarixi, mədəniyyəti və gələcək perspektivləri ilə bağlı bir çox tədbirlərlə qeyd ediləcək. Bu tədbirlər, Naxçıvanın mədəni irsinin daha da təbliğ olunmasına və inkişafına yeni impuls verəcəkdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası, müstəqil dövlətçilik ənənələri, zəngin mədəni irsi və iqtisadi inkişafı ilə yeni nəsillərə örnək olmaqda davam edəcək. Gələcəkdə, Naxçıvanın inkişafı üçün daha geniş strateji planların həyata keçirilməsi, onun müstəqil iqtisadiyyatını gücləndirəcək, eyni zamanda, sosial rifahın artırılmasına xidmət edəcəkdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası, geosiyasi və strateji mövqeyi ilə Azərbaycanın ən əhəmiyyətli bölgələrindən biridir. Bu muxtar respublika, ölkənin digər regionları ilə sıx əlaqələri təmin etməklə yanaşı, həm də regional təhlükəsizlik və əməkdaşlıq baxımından kritik rol oynayır. Naxçıvanın strateji əhəmiyyəti bir neçə əsas amil üzərində qurulur: coğrafi mövqe, iqtisadi resurslar, mədəni əlaqələr və beynəlxalq siyasət.

Naxçıvan, Azərbaycanın cənub-qərb hissəsində yerləşir və Ermənistan, İran və Türkiyə ilə sərhəd saxlayır. Bu, muxtar respublikaya yalnız Azərbaycanın içində deyil, həm də beynəlxalq əlaqələrdə mühüm rol oynamağa imkan tanır. Naxçıvan, həmçinin regiondakı enerji marşrutları üçün strateji bir nöqtədir. Bu baxımdan, Naxçıvanın coğrafi mövqeyi, onun regiondakı siyasi və iqtisadi əlaqələrin mərkəzində olmasına şərait yaradır.

Naxçıvan, zəngin təbii resurslara və kənd təsərrüfatı potensialına malikdir. Kənd təsərrüfatı, yerli iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir və muxtar respublika, müxtəlif məhsul istehsalında (məhsul, meyvə, tərəvəz və s.) öz yerini tutmaqdadır. Bununla yanaşı, Naxçıvanın mineral resursları, sənaye istehsalının inkişafında mühüm rol oynayır.

Muxtar respublikanın iqtisadi müstəqilliyi, onun strateji əhəmiyyətini artırır, çünki Naxçıvan, Azərbaycanın iqtisadiyyatının diversifikasiyasına və qeyri-neft sektoru inkişafına töhfə verir.

Naxçıvan, zəngin tarixi və mədəni irsi ilə də strateji əhəmiyyətə malikdir. Muxtar respublika, Azərbaycanın milli kimliyinin qorunmasında, eyni zamanda, regionda mədəniyyətlərarası dialoq və əməkdaşlığın möhkəmlənməsində önəmli rol oynayır. Bu, Naxçıvanın qonşu ölkələrlə mədəni əlaqələrinin inkişafına və dostluq münasibətlərinin güclənməsinə imkan yaradır.

Naxçıvanın strateji əhəmiyyəti, beynəlxalq siyasət baxımından da özünü göstərir. Muxtar respublikanın Ermənistanla sərhəd olması, regional təhlükəsizlik məsələlərini gündəmə gətirir. Eyni zamanda, Naxçıvanın İran və Türkiyə ilə sərhəd olması, bu ölkələrlə olan münasibətlərin inkişafına xidmət edir. (1- s 156)

Azərbaycanın müstəqil xarici siyasəti çərçivəsində Naxçıvan, regional əməkdaşlığın artırılması, iqtisadi integrasiyanın dərinləşməsi və təhlükəsizlik məsələlərinin həlli baxımından mühim bir platforma kimi çıxış edir. Bu da muxtar respublikanın strateji əhəmiyyətini daha da artırır. Naxçıvan Muxtar Respublikası, geosiyasi mövqeyi, iqtisadi resursları, mədəni irsi və beynəlxalq siyasətdəki rolu ilə strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu amillər, Naxçıvanı yalnız Azərbaycanın deyil, eyni zamanda regionun da mühüm bir mərkəzinə çevirir. Gələcəkdə, Naxçıvanın inkişafı və müstəqil dövlətçilik ənənələrinin güclənməsi, onun strateji əhəmiyyətini daha da artıracaq və bu muxtar respublikanın Azərbaycanın parlaq gələcəyinə verdiyi töhfələr daha da genişlənəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Elbrus isayev. Böyük İpək yolu və Naxçıvan. Bakı, "Elm və Təhsil nəşriyyatı" MMC, 2012, 214 səh
2. Əliyev A., Qasimov Ə N., İpək yolu- bəşəriyyətin tərəqqi yoludur. Bakı, Səda, 1999, 178s
3. Kamal A. Zəngəzur dəhlizi: regional və qlobal geosiyasətdə yeri və rolu. Bakı, 30 iyun 2021 – Newtimes.az
4. Mahmudov Y. Azərbaycan tarixi intibah dövrü. Bakı 1996. 84 s
5. Prezident İlham Əliyevin 10 mayı 2021 –ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfəri zamanı Azərbaycan Televiziyasına müsahibəsi.
6. Prezident kitabxanası 2005. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi . 127 səhifə
7. Vaqif Bayramov. Zəngəzur dəhlizi bütün türk dünyasını birləşdirəcək. Xalq qəzeti. Bakı, 2 aprel 2021

Nəşriyyat direktoru:	Məhəmmədəli Məmmədli
Mətbəə müdiri:	Vidadi Kazımov
Qrafik dizayner:	Sahilə Abbasova
Baş Redaktor:	Zəhra Rəhimova
Redaktor:	Zərri Məmmədova
Korrektor:	Sitarə Əlizadə
Kompüter operatoru:	Rəhimə Hacıyeva

Yığılmağa verilib: 27.12.2024
Çapa imzalanıb: 24.01.2025
Formatı: 60/90, 32/1, həcmi 12.62 ç/v
Sifariş № 010, sayı 150 nüsxə

NDU Nəşriyyatının mətbəəsində çap olunmuşdur.

REDAKSİYANIN ÜNVANI: 7012. Naxçıvan şəhəri,
Universitet şəhərciyi,
Naxçıvan Dövlət Universiteti,
Əsas bina, I mərtəbə, NDU nəşriyyatı

TELEFON: (00994 036) 545-45-59
(00994 036) 544-08-61

E-mail: *elimitedqiqat@ndu.edu.az*